

શ્રીમન્મુક્તિકમલ જૈન મોહનમાળા પુષ્પ ૪૦ મું ॥

શ્રી પ્રશ્નોત્તર-મોહનમાળા.

મુખ્ય પ્રશ્નકાર:—

સ્વ૦ પં-ન્યાસ પ્રવર શ્રીમાન ખાન્તિવિજયજી ગણિવર્થ.

ઉત્તર આપનાર:—

શાસન પ્રભાવક પરમગીતાર્થ પૂજ્યપાદ પ્રાતઃમરણીય

જૈનાચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રીમાન—

વિજયમોહનમૂરીશ્વરજી મહારાજ.

સંગ્રાહક:—

પરમોપકારી સહયુગનિધાન આચાર્ય મહારાજ ૧૦૦૮

શ્રીમાન વિજયપ્રતાપમૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય-

રત્ન પં-ન્યાસજી શ્રીમાન ધર્મવિજયજી મહારાજ.

પ્રકાશક:—

શ્રીમન્મુક્તિકમલ જૈન મોહનમાળા કાર્યાધિકારી

શાહ લાલચંદ નંદલાલ વકીલ વડોદરા.

વીર મંવત ૨૪૧૩]

[વિક્રમ સંવત ૧૯૨૩]

પ્રશ્ન સંખ્યા. વિષયાનુક્રમ પૃષ્ઠ સંખ્યા.

૯૭	૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણવાલી મણિપીટિકા ઉપર ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણવાળી ૧૦૮ પ્રતિમાઓ કઈ રીતે રહે ? ...	૧૪૪
૯૮	અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત નિગોદ જુદી શી રીતે ? ...	૧૪૪
૯૯	એક અપર્યાપ્ત મુદ્દમનિગોદની નિશાએ અર્ગ્ગમ્ય પર્યાપ્ત મુદ્દમનિગોદ કઈ રીતે ? ...	૧૪૫
૧૦૦	દેવલી ભગવંત તીર્થ કરને નમસ્કાર સામાટે ન કરે ? ...	૧૪૬
૧૦૧	સ્રોત્યપ્રદેશી અર્ગ્ગમ્યપ્રદેશી સ્કંધો અઉરપર્શી કે અષ્ટપર્શી ?	૧૪૬
૧૦૨	ભાષાવર્ગજ્ઞાના સ્કંધો અઉરપર્શી કે અષ્ટપર્શી ? ...	૧૪૬
૧૦૩	ભાષાવર્ગજ્ઞા અઉરપર્શી હોય તો તેથી આધાત પ્રત્યાધાત કેમ થાય ? ...	૧૪૭
૧૦૪	અષ્ટપર્શી પુગલો જાણાય દ્વિગોચર થાય ? ...	૧૪૭
૧૦૫	આનંદપુરમાં કલ્પસૂત્ર વાંચનાર કાણ ? ...	૧૪૭
૧૦૬	અતુર્થી કરનાર કાલકાચાર્ય કયારે થયા ? ...	૧૪૭
૧૦૭	નવમા-દશમા ગિનના આંતરામાં અર્ગ્ગમ્યતીની પૂજા થઈ એનો તાત્ત્વિક અર્થ શું ? ...	૧૪૭
૧૦૮	તીર્થ કરેને દીક્ષિત અવસ્થામાં દેવકથ્ય ઉપરાંત રત્નેહરજાદિ સિંગ હોય કે કેમ ? ...	૧૪૭

॥ અથ તુનોયા એણિઃ ॥

પ્રશ્ન સંખ્યા.	વિષયાનુક્રમ	પૃષ્ઠ સંખ્યા.
૧	પાર્શ્વપ્રભુના સાધુઓ મહાવીર પ્રભુના શાસનમાં આવે સારે મહાવીરના સાધુઓને વાદે ? ...	૧૪૮
૨	અવ્યવહારરૂપિ કોને કહેવાય ? ...	૧૪૮
૩	અચાતુર્ય પરમાણુ સ્કંધરૂપે થતાં ચાતુર્ય કેમ થાય ? ...	૧૪૯
૪	સ્કંધમાંથી પરમાણુ થવાનાં ચાર કારણો કેમ ? ...	૧૫૦
૫	દ્રવ્યાપ્રદેશી તથા દ્રવ્યસપ્રદેશી પુદ્ગલો કોને કહેવાય ? ...	૧૫૧
૬	ક્ષેત્રાપ્રદેશી વિગેરે પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ. ...	૧૫૧
૭	એક સરીરમાં અનન્ત જીવો શી રીતે મૂલ્યવે ? ...	૧૫૩
૮	એક સરીરમાં અનન્તજીવોનો સમાવેશ કેવી રીતે થતે ?	૧૫૪

નિવેદન.

૦૧૦૦૦૭૦

‘શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા’ નામના આ ગ્રન્થને શ્રી મુક્તિકમળ જૈન મોહનમાળાના ૪૦ મા પુષ્પ તરીકે પ્રગટ કરતાં મને ઘણાજ હર્ષ થાય છે. આ ગ્રન્થમાળાએ પોતાના જન્મની શરૂઆતનાં વર્ષો કરતાં છેલ્લા દશકામાં જે વિશિષ્ટ પ્રગતિ સાધી છે, અને અત્યુત્તમ પુસ્તકોનું પ્રકાશન કરી જન સમાજનું ધ્યાન ખેંચવામાં જે સફળતા મેળવી છે, એ સર્વ સુચશ! ગ્રન્થમાળાના આદ્ય પ્રેરક પ્રાતઃસ્મરણીય પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રી અને તેઓશ્રીના પટ્ટાલંકાર સંચારિત્ર ચૂડામણિ આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિજી મહારાજ તેમજ પંન્યાસજી શ્રીમાન ધર્મવિજયજી મહારાજના સત્પ્રયત્નને આભારી છે. પઠન પાઠનાદિની સતત પ્રવૃત્તિમાંથી પણ સમય મેળવી પ્રેસ કોપી તૈયાર થવી, પ્રુફા ટાઇમસર શોધી આપવાં વિગેરે ગ્રન્થપ્રકાશનોપયોગી કાર્યોમાં સહકાર આપી અમારી આ પ્રવૃત્તિને તેઓશ્રી સરલ બનાવી આપે છે તે માટે અહર્નિશ તેઓશ્રીનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

આ પ્રશ્નોત્તરગ્રન્થમાં પંન્યાસપ્રવર શ્રીમાન જ્ઞાંતિવિજયજી ગણીવર્યે પોતાના મુળધર્મમાં થયેલા જે ચાતુર્ભોસ દરમ્યાન પુછેલા પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તરો ઉપરાંત, અન્ય મુનિરાજો અને શ્રાવકો તરફથી પુછવામાં આવેલા ઉપયોગી પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. કેટલાક પ્રશ્નોત્તરો ચાલુ જમાનાને અંગે ઘણાજ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. યદ્યપિ ચારે અનુયોગ સંજ્ઞાથી પ્રશ્નો તેમજ ઉત્તરો છે. તો પણ દ્રવ્યાનુયોગ સંજ્ઞાથી ઝીણવટવાળા પ્રશ્નોત્તરો વધુ પ્રમાણમાં આ ગ્રન્થમાં દાખલ થયા છે.

આ ગ્રન્થમાં એકંદર ત્રણ શ્રેણિઓ છે. તેમાં પ્રથમ શ્રેણિમાં તો ૫૦ શ્રી જ્ઞાંતિવિજયજીના પ્રશ્નો અને આચાર્યશ્રીએ આપેલા ઉત્તરોનોજ સંગ્રહ છે. જ્યારે બીજી જન્ને શ્રેણિઓમાં

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અન્ય મુનિરાએ તેમજ શ્રાવક વર્ગ તરફથી થયેલા પ્રશ્નો અને આચાર્ય મહારાજશ્રી તરફથી અપાયેલા ઉત્તરોનો સમાવેશ થાય છે. આ ગ્રંથમાં એકંદરે સવાત્રણસો (૩૨૫) પ્રશ્નોત્તરોનો સંગ્રહ છે. વધુ ખુબી તો એ છે કે જે જે સ્થળે અન્ય ગ્રંથોની સાક્ષિ આપવાની જરૂર જણાઈ છે ત્યાં શક્ય તે તે ગ્રંથની મેવિસ્તૃત અને સપ્રમાણ સાક્ષિઓ આપવામાં આવેલ છે. આટલા નાના ગ્રંથમાં લગભગ ૭૫ ગ્રંથોની સાક્ષિઓ છે, જેની યાદી અનુક્રમશ્ચિકા પછી સ્વતંત્ર આપવામાં આવી છે. પ્રત્યેક પ્રશ્ને વિષયાનુક્રમમાં પાંચ લીધા છે, તેમજ કેટલાક પ્રશ્નોના વધુ વિચાર રૂપે એક પરિશિષ્ટ પણ આપવામાં આવ્યું છે. આવા અનેક કારણોથી અત્યારસુધી છપાયેલા વિવિધ-પ્રશ્નોત્તર ગ્રંથોમાં આ ગ્રંથ અસાધારણ સ્થાન ભોગવશે એમ અમારું ચોક્કસ મનતબ્બ છે.

પંચાસપ્રવર શ્રીમાન ખાંતિવિજયજી ગણિવર્ધને આચાર્ય મહારાજશ્રી તરફથી મળેલા પોતે કરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરોથી કેટલો સંતોષ અને આનંદ થતો? તે બાબત પંચાસ ખાંતિવિજયજીએ આચાર્ય મહારાજશ્રી ઉપર અનેક લાગણી ભર્યા પત્રો લખેલા જેમાંથી એક પત્રનો જોડોક લઈ આગ્રંથમાં સામેલ કરવામાં આવેલ છે. જેથી જનતાને ઉત્તર આપનાર આચાર્ય મહારાજશ્રીની વિદ્વતા માટે અસાધારણમાન થવા જરૂર સંભવ છે.

આ ગ્રંથનું પ્રાદાન સંશોધન પંચાસશ્રી ધર્મવિજયજી મહારાજશ્રીએ કર્યું છે, તેમને ગુરૂદેવ આચાર્ય મહારાજશ્રીમાન વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજે પ્રુક શોધી આપવામાં સુંદર સહકાર આપ્યો છે. છતાં છદ્મસ્થ સુલભ પ્રમાદજન્ય કાંઈ સખલતા રહેવા પામી હોય તો અમને જણાવવા વાચક વર્ગને અમારું નમ્ર નિવેદન છે. તત્ત્વજ્ઞાન ભર્યા આવા પ્રશ્નોત્તર ગ્રંથનું ચિંતન, મનન અને નિદિધ્યાસન કરી ભગવાત્માઓ આત્મ-કલ્યાણમાં ઉત્તરવર્ગ અને એજ હૃદયાભિલાષી—

૫૩૬૨૧.

કોડીપાળ.

આ. શુ. પ.

નિવેદન—

મોહન પ્રતાપીનંદ.

ચરણપાસકે—લાલચંદ.

પ્રશ્ન સંખ્યા.	વિષયાનુક્રમ	પૃષ્ઠ સંખ્યા.
	અવતરણ ...	૧
૧	આદ્યબલીનું આયુધ્ય. ...	૪
૨	નરકના ઇવોને પરમાધારી તમ તરણું પાવતે. ...	૫
૩	૨૪ હંડકમાં સાતનારકનો એક હંડક કહેવાનું કારણ. ...	૫
૪	શુદ્ધાદ્વાર પિત્તકારીથી દવાના પ્રયોગમાં રાત્રિભોજન હોય શાગે ? ...	૬
૫	મૃતક બાળા આત્મા બાદ કયારે પૂર્ણ થાય ? ...	૬
૬	સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ પછી શું શ્રેણિક માંસલક્ષી હતા ? ...	૬
૭	સાતવ્યસન સેવનારને સમ્યક્ત્વ હોય ? ...	૭
૮	નિહિલિંગ સિદ્ધમરહો એનો અર્થ શું ? ...	૧૧
૯	મરિચિએ કપિલને પ્રભુ પાસે મોકલ્યો હતો કે મુનિઓ પાસે ? ...	૧૨
૧૦	વામુપૂજ્યસ્વામી કુમાર હતા કે પરિણીત હતા ? ...	૧૩
૧૧	સૂર્ય ચન્દ્ર બ્રહ્મણી અસુખગાય. ...	૧૩
૧૨	ભાદ્રપદ માસમાં શાંતિસ્નાનાદિ શુભ કાર્યો થાય ? ...	૧૫
૧૩	અમર ઇલિકા ન્યાય. ...	૧૫
૧૪	ચંદ્રગાન કુકડા થયો તે વખતે તિયગતિનો ઉદય કે મનુષ્યગતિનો ? ...	૧૬
૧૫	સુમંગલા કુમારી હતી કે કેમ ? ...	૧૬
૧૬	યોગથી પ્રકૃતિ-પ્રદેશબંધ, કાયાથી સ્થિતિ-સંસર્ગબંધ, તે મિથ્યાત્વ તથા અવિરતિથી કયો બંધ ? ...	૧૮
૧૭	સાત નારકોનો એક હંડક અને જીવનપતિના ૧૦ હંડક તેમાં કારણ શું ? ...	૨૦
૧૮	શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવના પાંચલવ. ...	૨૧
૧૯	પાશ્વિક પ્રતિક્રમણમાં છીંક સંબંધી. ...	૨૪
૨૦	દેવસિક પ્રતિક્રમણમાં છીંક સંબંધી. ...	૨૪
૨૧	દેવલોકની વાવડીઓમાં તિયગપંચેન્દ્રિય હોય ? ...	૨૫
૨૨	બાહ્ય અને સુંદરી વિવાહિત હતી કે અવિવાહિત ? ...	૨૫

૨૩ ભગવતીચરણું મૂલ તથા ટીકાનું પ્રમાણ કેટલું ? ...	૨૬
૨૪ ચાણુ વર્ધમાનતપર્મા પર્મુપણના ઝટ્ટ અક્રમ ચર્ચ શકે ?	૨૬
૨૫ ભાટકે કર્મ કેને કહેવાય ?...
૨૬ મનુષ્ય તથા તિર્થંચના મૈથુનમાં કેટલી જીવોત્પત્તિ ?...	૨૭
૨૭ દેવ મનુષ્યતી સ્ત્રી સાથે ભોગ કરે તો જીવોત્પત્તિ થાય અને ગર્ભ રહે ?	૨૮
૨૮ દેવાની મૈથુનક્રિયામાં જીવોત્પત્તિનો પ્રસંગ ન હોય તો હોય ભોગે ખરો ?	૨૯
૨૯ મનુષ્ય દેવાંગના સાથે ભોગ કરે તો જીવોત્પત્તિ તેમજ ગર્ભોત્પત્તિનો સંભવ હોય ?	૩૦
૩૦ વ્યવહાર રાશિ-અવ્યવહાર રાશિ કેને કહેવાય ? ...	૩૦
૩૧ નિકાચિત કર્મનો વિપાકોદય સિવાય કશું હોય ? ...	૩૧
૩૨ શ્રેણિક, શ્રીકૃષ્ણ વિગેરેને મરણ સમયે દ્રવ્યલેસ્મા કે ભાવ લેસ્મા ?	૩૩
૩૩ ' દ્રવ્યથી ચાર પદદારા તરો ' તેનો મું અર્થ ? ...	૩૩
૩૪ અભવ્યને પૂર્વલબ્ધિ ન હોય ?	૩૩
૩૫ પંચમ આરામાં મનુષ્યને અવધિજ્ઞાન હોય ?	૩૫
૩૬ નારકે વિગેરેનો સંસાર સંચિદ્ધિ કાલ,	૩૫
૩૭ એકેન્દ્રિયોને ઉદીરણ-ગદ્ગદ અને સંવરણ હોય ? ...	૩૯
૩૮ ' એલોલ્લેપ ' નો અર્થ શું ?	૪૦
૩૯ પાંચ પ્રકારની નિદ્રામાંથી દેવોને કેટલી નિદ્રાનો ઉદય ?	૪૦
૪૦ ભારંગપક્ષિનુ સ્વરૂપ	૪૦
૪૧ તંદુલીઆ મત્સ્યમાં વજ્રપાલનારાય કેમ સંભવે ? ...	૪૨
૪૨ નિસર્ગ સમ્યક્ દર્શનીને શાષ/પાવ વખતે ઉપદેશદિ આમથી મળી હોય કે કેમ ?	૪૨
૪૩ સમયે સમયે જ્ઞાન આઠ કર્મની નિર્ગંગા. ...	૪૪
૪૪ અચ્યુત્વા (અસોમ્યા) કેવલી	૪૬
૪૫ અચ્યુત્વા કેવલી મર્મ દેશના આપે ?	૪૬
૪૬ સત્ત્વ કયા કર્મના ઉદયથી હોય ?	૪૬
૪૭ દેવાના શરીરની જાણ પડે કે નહિ	૪૬

પ્રશ્ન સંખ્યા.	વિષયાનુક્રમ	પૃષ્ઠ સંખ્યા.
૪૮	ગર્ભગત જીવને વૈક્રિય લખ્ધિ. ...	૪૭
૪૯	તિયંચને અવધિગ્ન હોય ? ..	૪૭
૫૦	નારકનો ઉપપાત વિરહ. ...	૪૮
૫૧	મેઘકુમાર દેવો કઈ નિકાચના હોય ? ...	૪૮
૫૪	ઉત્કૃષ્ટ કાળે બે કોડ હમર મુનિઓ. ...	૪૯
૫૫	પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયામાં સાધુની ઉચ્ચાર સંબંધી અશુદ્ધિને અંગે શ્રાવક સ્વયં પ્રતિક્રમણ કરી દયે તો ચાલે ? ...	૪૯
૫૬	પ્રસન્નચંદ્રાનર્પિનો અધિકાર કયા ગ્રન્થમાં છે ? ...	૫૦
૫૭	દેવકુરુઆદિના યુગલિક તિયંચો. ...	૫૦
૫૮	સમવસરણમાં ત્રીજા ગદમાં વાહનો કેવીરીતે હોય ? ...	૫૧
૫૯	બાહર સ્થાવરો પૈકી તીર્થલોકમાં કેટલા અને ચૌદ રાજલોકમાં કેટલા ? ...	૫૨
૬૦	હવાના કારણે નાસિકાથી કોઈ વસ્તુ રાત્રે પીવાય ? ...	૫૨
૬૧	મરિચિને સુવર્ણની જ્વોઈ સંબંધી હકીકત શેમાં છે ?	૫૨
૬૨	કપિલ એજ સાંખ્યદર્શનનો ઉત્પાદક કે બીજો કોઈ ?	૫૩
૬૩	મરિચિનો શિષ્ય કપિલ એજ શું ગૌતમસ્વામિનો જીવ હતો ?	૫૩
૬૪	ત્રિપૃથ્વાસુદેવના સારથિનો જીવ એ ગૌતમસ્વામિનો હતો ?	૫૩
૬૫	હરિશ્ચંદ્રમેળિદેવનો જીવ તે દેવર્દિગણિકમાત્રમણ ? ...	૫૩
૬૬	‘બાવીશમાલવમાં રાજા અને ત્રેવીશમાલવમાં ચક્રવર્તી’ એમ કદપસૂત્ર મુખ્યધિકારમાં છે તે શું બરાબર છે ? ...	૫૩
૬૭	ગુહાદારા ક્રેવાતી દવા લોભાદારમાં ગણાય ? ...	૫૫
૬૮	અસંખ્યાતા અર્થચન્દ્ર સમક્રિતવંત હોય ? ...	૫૫
૬૯	એકાદશીની આરાધનાને અંગે કૃષ્ણવાસુદેવ, દેશવિરતિવંત ગણાય કે નહિ ? ...	૫૬
૭૦	ગણધરો બ્રાહ્મણાદિ લિસુક કૃત્રમાં કેમ ઉત્પન્ન થયા ?	૫૬
૭૧	દુબલી આક્રમ શા માટે કહેવાય છે ? ...	૫૬
૭૨	‘તીર્થ’ કરે ગૃહસ્થપણમાં-સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ ઉચ્ચારે ? સાધુને વંદન કરે ? ...	૫૭
૭૩	પ્રભુને કાનમાં ખીલા દેખ્યા તે ઉપસર્ગ કે કાઢ્યા તે ઉપસર્ગ ?	૫૭
૭૪	યુગલિકનું આકાશ મૃત્યુ યજ્ઞ તો તેનું આયુષ્ય નિરૂપકમ કે સોપાન ? ...	૫૮

૭૫ શ્રેણિક ગભજને કુણિકે કેદ કર્યો ત્યારે આદાર નિર્વાહ	
શી રીતે થતો હતો ?	૫૬
૭૬ દાલાસપૈસિક પુત્ર અબુઆર....	૬૦
૭૭ ચેલગુએ અબયકુમારના પ્રયોગથી દોઢર પાંતને અંગ.	
કમ્પિત માંસ બતાવુ કયું ? તે તેને તે વખતે મમકિત હતી ?	૬૧
૭૮ અર્મનિય'એન્ડ્રિયને મમકિત અને મુકામનિર્ગત દોષ ?	૬૧
૭૯ કયા કયા ગુનદાણે અકામ નિર્ગત દોષ ?	૬૧
૮૦ પત્રવળામૂત્રની રીકાના કર્તા કોણ કોણ હે ?	૬૩
૮૧ તીર્થભાગ અને ઇન્દ્રમાળમાં શું તરવાવ ?	૬૩
૮૨ ઇન્દ્રોત્સવ એટલે શું ?	૬૪
૮૩ શુભયોગ-ગુહયોગ કેને કહેવાય ?	૬૪
૮૪ ભગવતીમૂત્રના દાલમાં કેટલા યનકે ઊંડા અને પ્રભો	
વિષમાન હે ?	૬૬
૮૫ વામુદેવનાં સાત રત્નો ક્યાં ક્યાં હોય ?	૬૬
૮૬ મરિમંજના પ્રથમપ્રસ્થાનની અધિષ્ઠાત્રીદેવી કોણ ?	૬૭
૮૭ ઇન્દ્રેન્દ્રીક સમિત ગળાય કે અમિત ?	૬૭
૮૮ માધુરીવાચના કયા આચાર્ય કરી ? ત્યાં પ્રખ્યાત કે વચ્ચાત ?	૬૭
૮૯ મોનેકાદશીના દોઢસો કંપાણક.	૬૯
૯૦ ધર્મમરિયકાવસ્ત જન મંતે કેવળ્યા અમિપવળા વસ્ત્રા ?	૭૧
૯૧ કુબલીઆદમે કંપમૂત્રનું નવયું આખ્યાન-સામાચારી વચ્ચાય ?	૭૩
૯૨ રત્નવંશા રાંને બાદરવા સુદ ૮ મે મંવચરી પ્રનિકેમળ થાય ?	૭૩
૯૩ મદાવીર પ્રભુનું નિર્વાણ કયા નક્ષત્રમાં થયું ?	૭૩
૯૪ શ્રેણિક અને ચેલગુનું રૂપ દેખી મુખ્ય થયેલા સાધુઓએ	
નિર્વાણ કયું ? તે સાચું હે ?	૭૪
૯૫ જાતિસ્મરણવાળો કેટલા ભવને દેખે ?	૭૪
૯૬ પર્વપ્રતિકેમળ કેટલા હોય ?	૭૫
૯૭ યશોભદ્રારિનો શુભ શું હેમચંદ્રમરિ થયા ?	૭૫
૯૮ પ્રસન્નચંદ્ર રાજાજિને નરક અવસ્થાનું નામ ત્યાં આદિ.	૭૬
૯૯ સીરલ મરીને અવસ્થા હાંદી નરકે જાય ?	૭૭
૧૦૦ વિગ્ગીના પુદ્ગલો વિગ્ગા કે પ્રયોગસા ? અમિત કે અમિત ?	૭૭

પ્રશ્ન સંખ્યા.	વિષયાનુક્રમ	પૃષ્ઠ સંખ્યા.
૧૦૧	'વાયુકાય ઉધાડે મુખે બોલ્યા' તેનું વિવેચન. ...	૭૮
૧૦૨	હિસાના અનુગ્રંથદ્વિત્ત્વા વિગેરે પ્રકારો. ...	૭૮
૧૦૩	આદ્ય પ્રકારની દયાનું સ્વરૂપ.
૧૦૪ થી ૧૦૮	વિદ્યા અને ગોરક્ષ કોને કહેવાય અને તે બેશું થાય તો શ્રવેત્પત્તિ થાય તે બાબત જુદાજુદા પાઠો ...	૮૧

॥ અથ દ્વિતીયા શ્રેણિઃ ॥

પ્રશ્ન સંખ્યા.	વિષયાનુક્રમ	પૃષ્ઠ સંખ્યા.
	અવતરણ. ...	૮૫
૧	વિરતિવંત મનુષ્યથી વનસ્પતિ પ્રમુખને ભય હોય ? ...	૮૭
૨	ઉપશમશ્રેણીથી પડેલ આત્મા મોડામાં મોડો ક્યારે મોક્ષ પામે ? ...	૮૭
૩	તંદુલમત્સ્યનું મર્જાસંબંધી પ્રમાણ કેટલું ? ...	૮૫
૪	કુલિંગીનો અર્થ ? ...	૮૮
૫	વિમ્બગતિમાં વર્તેલા શ્રવને કર્મબન્ધ ચાલુ હોય ? ...	૮૮
૬	જટાશુલ્કચાનકે આરંભિકી ક્રિયા થી રીતે હોય ? ...	૮૯
૭	મિત્યાત્વના ત્યાગમાં વિરતિનો અપદેશ કેમ નહિ ? ...	૮૯
૮	અશ્વત્થકાળનો અર્થ ...	૮૯
૯	એક સાથે બંધાયેલા કર્મ એક સાથેજ ઉદયમાં આવે ખરા ? ...	૯૦
૧૦	ઉદયાવલિદાગત કર્મદલિકો ભોગવવાની બ્યવસ્થા. ...	૯૨
૧૧	ઉદીરબાકરણવડે ઉદીરાયેલા દલિકોનો શેમાં પ્રક્ષેપ થાય ? ...	૯૨
૧૨	બૂતકાળ તથા ભવિષ્યકાળના સમયો સરખા ? ...	૯૨
૧૩	શુદ્ધપાક્ષિક તથા કૃત્યુપાક્ષિકનું સ્વરૂપ શું ? ...	૯૩
૧૪	અને ઉપશમ શ્રેણિ હોય ? ...	૯૩
૧૫	અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉધાડો એટલે શું ? ...	૯૩
૧૬	કેવલિ સમુદ્ધાતથી કર્મનું વેદન થાય તે થી રીતે ? ...	૯૪
૧૭	'પ્રમાદ એજ કર્મ' એ થી રીતે ? ...	૯૪
૧૮	શ્રવમાત્રને વીર્ય સરખું છતાં તરતમના દેખાય છે તેનું શું કારણ ? ...	૯૪

પ્રશ્ન સંખ્યા.

વિષયાનુક્રમ

પૃષ્ઠ સંખ્યા.

૧૯ સિદ્ધતા શ્રવણે નોચારિની નોઅચારિની કયા તે સી રીતે ?	૬૪
૨૦ 'બાવમન' એટલે શું ?	૬૫
૨૧ લબ્યની તથા અલબ્યની ક્રિયામાં શો તફાવત ? ...	૬૫
૨૨ મનુષ્યો દેવાને જોઈ શકે ખરા ?	૬૫
૨૩ કાક્ષામોહનીય કેને દોષ ?	૬૬
૨૪ પ્રત્યેકપરમાત્મના અનન્તપર્યાય સી રીતે ? ...	૬૬
૨૫ પ્રદેશદયનું 'ધણું' ૨૫૯ સ્વરૂપ.	૬૭
૨૬ ગર્ભધારણુ યાચ સારથીજ શુર સાં દોષ કે અમુક જન્મન પછી ?	૬૮
૨૭ નરકનામવર્મા તીર્થ કરના આત્માને કયાપ કેવો દોષ ?	૧૦૦
૨૮ મમૂઝિકમ પંચેન્તિય'એ સમ્પત્તિ દેશવિરતિ દોષ ?	૧૦૦
૨૯ અમ્પત્તિવાદિયુક્તો સંજિનેજ દોષ કે અમંચિને પાણુ દોષ ?	૧૦૦
૩૦ ક્ષયોપશમમમ્પત્તિને સાથે લઈને કેઈ શુર નરકમાં ગય ?	૧૦૦
૩૧ અમ શિપચેન્તિય દેવપણું પામે તો જો અગાન કે ત્રણ ?	૧૦૩
૩૨ અનુત્તર વિમાનવાસીદેવાને પ્રત્યક્ષ લોભનાં સાધનો કયાં ?	૧૦૩
૩૩ સ્વપ્નમમ્પત્તિના ઉપર રહેલા ચંદ્રસર્પનું પ્રકાશ ક્ષેત્ર કઈ રીતે ?	૧૦૩
૩૪ સિદ્ધતા શ્રવણે અલોકાકાશના પ્રદેશોની ૨૫૬ના દોષ ?	૧૦૩
૩૫ કેવલી ભગવંત અનાદિ-અનંતને કેવી રીતે દેખે ? ...	૧૦૪
૩૬ ઈન્દ્રો સમકિતવંત દોષ તો નવ મિલેષકમાં અદ્વિતિયો માટે શું ?	૧૦૪
૩૭ તીર્થ'કર માત્રને કેવલી નમુદ્યાત દોષ ?	૧૦૫
૩૮ ઇલિઝાબેથકે ઉત્પત્તિ થનાગ્ને આપુણ કયા લવનું ? ...	૧૦૮
૩૯ દેવાના કંઈમાં રહેલી પુષ્પમાળા સચિત કે અચિત ? ...	૧૦૮
૪૦ મનોવર્ગધાનાં પ્રત્યો મદલુ કયા બાદ પૂર્વના 'વર્ણાદિ રહે ?	૧૦૯
૪૧ આદારક સંધિવંત આદારકશરીર રમે તો આશ્રય સામે ?	૧૦૯
૪૨ સિદ્ધસલજ ઉપર પાંચકોડ, દસકોડ, વીસકોડ, મુનિઓ ગોત્રે ગયા તો શું એક સાથે બધાયનું આપુણપુણુ થયું હશે ?	૧૧૦
૪૩ 'દેસળમહો મહો' એ ગાથાનું રહસ્ય.	૧૧૧
૪૪ જાતિરમરણ માન આ કાળમાં દોષ ?	૧૧૨
૪૫ શ્રી વીરપ્રભુની પ્રથમદેશના નિષ્કળ સી રીતે ? ...	૧૧૨
૪૭ તીર્થ'કરે કેવળજ્ઞાનના દિવસે ગણધરો સિવાય બીજાને દીક્ષા ન આપે એવો પ્રધોય સાચો છે ?	૧૧૬

પ્રશ્ન સંખ્યા.	વિષયानુક્રમ	પૃષ્ઠ સંખ્યા.
૪૮ પરિવ્રજીતા અપરિવ્રજીતા દેવી સંબંધી.	૧૧૬
૪૯ અસંસિ નરકમાં જાય તો વિભંગ્યાન ક્યારે ?	૧૧૮
૫૦ ચક્રુર્વશનમાર્ગણમાં આહારક મિત્રકાયયોગનો અભાવ શા માટે ?	૧૧૯
૫૧ ચંદ્રાન્ન કુંકડો થયો તો વિષાક્રાદય કઈ ગતિનો ?	૧૧૯
૫૨ એક આયુષ્યનો બીજા આયુષ્યમાં સંક્રમ સાચ કે નહિ ?		૧૨૦
૫૩ શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવે સાતમી નરકનું આયુષ્યબાંધ્યુ અને પછી અપવર્તનાવડે ત્રીજી નરક જેટલું કરી નાંખ્યું એ કેમ બને ?		૧૨૧
૫૪ ઉપશમ સમક્રિતવંત અન્તર્મુદ્દર્તબાદ અવસ્થ મિથ્યા-ત્વેજ જાય ?	૧૨૨
૫૫ એક ભવમાં આયુષ્ય ફેટલી વખત બંધાય
૫૬ કર્મના સ્થિતિ રમ્મની ઉદ્ધવર્તના અપવર્તના ક્યારે ક્યારે અને કેવા કર્મની સાચ ?	૧૨૩
૫૭ ૧૧-૧૨-૧૩ ગુણસ્થાનોમાં યથાખ્યાત સંયમ હોવા છતાં ત્યાંથીજ મોક્ષપ્રાપ્તિ કેમ નહિ ?	૧૨૩
૫૮ ઉપશમ સમક્રિતમાં જીવ મરણ પામે ? પરભવમાં જાય ?		૧૨૩
૫૯ આકાશ ગામિની લબ્ધિવાળા વર્ણકાળે આકાશમાં વિદ્યાર કરે ?		૧૨૪
૬૦ તીર્થે દરે વદન કરનારને ધર્મલાલ આપે ?	૧૨૪
૬૧ સગરચક્રીના સાઠ હજાર પુત્રો.	૧૨૪
૬૨ ચારે વહેતા જીવને પ્રાણ હોય કે કેમ ?	૧૨૪
૬૩ પાણુરમ્મનો આગાર ઉચ્ચમાં પછા ગૃહસ્થો કાચાપાણીને અડી શકે ?	૧૨૫
૬૪ પરતીર્થિક સાથે આશાપ-મંથાપ.	૧૨૫
૬૫ સામ્રાજ્ય ઉગ્રાદનું રક્ષણ કરવાની સાધુની ક્યાંસુધી ફરજ ?		૧૨૬
૬૬ ' નિરોધ ' એટલે શું ?	૧૨૬
૬૭ કાળવખતે પ્રતિક્રમણાદિ યષ્ટ શકે ?	૧૨૬
૬૮ ઉકાળેલું પાણી પીનાર તિવિદ્યારનું પચ્ચખ્યાનું કરી શકે ?		૧૨૭
૬૯ અષ્ટાપદ ઉપરના ચૈત્યો તેમજ શંખેશ્વરજીની પ્રતિમા અસંખ્યાતા કાળથી છે તો તેમ હીર શકે ?	૧૨૭
૭૦ સંમૂળ મનુષ્ય. નિર્ધનમાંથી ગર્ભજ મનુષ્ય થયેલો તેજ ભવમાં મોક્ષે જાય ?	૧૨૭

૭૧ 'મહતરાગારેણ' એ આગાર મુદ્દસી પચ્ચખ્યાણુમાં	
લેવાનું શું કારણ ?	૧૨૮
૭૨ અન્યચક્રીની માફક તીર્થ'કર ચક્રીને ૭ખ'ક માટે અદ્દમ	
કરવો પડે ?	૧૨૮
૭૩ જે શણીયું પહેરીને ભોજન કર્યું હોય તે પહેરીને પૂજા થાય?	૧૨૮
૭૪ જિનેશ્વરનું મંદિર ગમે તે બંધાવી શકે ? ...	૧૨૯
૭૫ દેવ નારક પરભવાયુધનો ક્યારે બંધ કરે ? ...	૧૨૯
૭૬ ભતિરમળુવાળો પોતાના અતીત કેટલા ભવ દેખે ? ...	૧૩૧
૭૭ નવ નાગદ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય કે મિથ્યાદષ્ટિ ? ...	૧૩૧
૭૮ ૭ માસ આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે બધાય દેવો ગુરે કે અમુક ?	૧૩૨
૭૯ મનુષ્યસોકનો દુર્મન્ય કેટલે હંચે જાય ? ...	૧૩૨
૮૦ છેવટું સંધયણુવાળા સ્વર્ગ અને નરકમાં કયાં સુધી જાય?	૧૩૩
૮૧ ભરતક્ષેત્રમાં પાંચચારિત્ર તો મહાવિદેહમાં કેટલા હોય ?	૧૩૩
૮૨ ક્ષેત્રાતીત અને કાષ્ઠાતીત આઠારનું સ્વરૂપ શું ? ...	૧૩૪
૮૩ મામાન્ય કેવલી તીર્થ'કર ભગવંતને વંદના કરે ? ...	૧૩૪
૮૪ ઉકાળેલું ખાણી ગળીને જ પીવું જોઈએ ? ...	૧૩૬
૮૫ ખાખરસના આગાર સૂબંધી, ...	૧૩૬
૮૬ સામાધારે શ્રાવકોને ક્યા ક્યા સૂત્રો ભણવાનો અધિકાર?	૧૩૭
૮૭ અભવિનાં નામ અને તેઓ ક્યા ક્યા જાનો ન પામે ? ...	૧૩૭
૮૮ અભક્ષ્યાદિનો નિરોધ ક્યા આગમમાં છે ? ...	૧૩૮
૮૯ પ્રતિવાસુદેવની માતા કેટલા સ્વમ દેખે ? ...	૧૩૮
૯૦ ધર્મિયુઓને પશુ રોમ યાચ તેમાં શું કારણ ? ...	૧૩૯
૯૧ દુ' ભવ્ય કે અભવ્ય તે સાથી સમજાય ? ...	૧૪૦
૯૨ ક્યા ક્યા તીર્થ'કર ક્યા ક્યા આસને મેલે ગયા ? ...	૧૪૦
૯૩ દેવ નરકગતિ સિવાય બીજેથી આવેલ અનન્તર ભવમાં	
તીર્થ'કર યાય ? મનુષ્યગતિમાંથી ગુરત ચક્રી યાય ? ...	૧૪૧
૯૪ જૂમિની સચિતાદિ વ્યવસ્થા કેવી રીતે ? ...	૧૪૧
૯૫ પદ્મદમાં ૧૦૦૦ ચોજનથી અધિક પ્રમાણુવાળાં કમળ	
ગા રીતે હોય ?	૧૪૨
૯૬ તીર્થજોશીકમાં ૩૨૫૬ સામત ચૈત્યો કેવીરીતે હોય ? ...	૧૪૨

પ્રશ્ન સંખ્યા.	વિષયાનુક્રમ	પૃષ્ઠ સંખ્યા.
૯૭	૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણવાળી મણિપીઠિકા ઉપર ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણવાળી ૧૦૮ પ્રતિમાઓ કદ રીતે રહે ? ...	૧૪૪
૯૮	અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત નિગોદ જુદી શી રીતે ? ...	૧૪૪
૯૯	એક અપર્યાપ્ત મુદ્દમનિગોદની નિશાએ અર્ધાખ્ય પર્યાપ્ત મુદ્દમનિગોદ કદ રીતે ? ...	૧૪૫
૧૦૦	દેવલી ભગવંત તીર્થ કરને નમસ્કાર સામાટે ન કરે ? ...	૧૪૬
૧૦૧	સૌખ્યપ્રદેશી અર્ધાખ્યપ્રદેશી સ્કંધો ચક્રિરપર્શી કે અષ્ટરપર્શી ?	૧૪૬
૧૦૨	ભાપાવર્ગણના સ્કંધો ચક્રિરપર્શી કે અષ્ટરપર્શી ? ...	૧૪૬
૧૦૩	ભાપાવર્ગણ ચક્રિરપર્શી હોય તો તેથી આધાત પ્રસાધાન કેમ થાય ? ...	૧૪૭
૧૦૪	અષ્ટરપર્શી પુગલો અધાય દંદિગોચર થાય ? ...	૧૪૭
૧૦૫	આનંદપુરમાં કંપસૂત્ર વચિનાર કાળ ? ...	૧૪૭
૧૦૬	ચતુર્થી કરનાર કાલકાચાર્ય કયારે થયા ? ...	૧૪૭
૧૦૭	નવમા-દશમા ગિનના આંતરામાં અમ્બપતીની પૂજા થઈ એનો નાત્વિક અર્થ શું ? ...	૧૪૭
૧૦૮	તીર્થ કરોને દીક્ષિત અવસ્થામાં દેવકુલ્ય ઉપરાંત રત્નેહરભાદિ સિંગ હોય કે કેમ ? ...	૧૪૭

॥ અથ તુનોયા શેણિઃ ॥

પ્રશ્ન સંખ્યા.	વિષયાનુક્રમ	પૃષ્ઠ સંખ્યા.
૧	પાર્શ્વપ્રજુના સાધુઓ મહાવીર પ્રજુના શાસનમાં આવે ત્યારે મહાવીરના સાધુઓને વદિ ? ...	૧૪૮
૨	અપ્પવહારરાશિ કેને કહેવાય ? ...	૧૪૮
૩	અચાતુષ પરમાણુ સ્કંધરૂપે થતાં ચાતુષ કેમ થાય ? ...	૧૪૯
૪	સ્કંધમાંથી પરમાણુ થવાનાં ચાર કારણો કેમ ? ...	૧૫૦
૫	દ્રવ્યપ્રદેશી તથા દ્રવ્યઅપ્રદેશી પુદ્ગલો કેને કહેવાય ? ...	૧૫૧
૬	ક્ષેત્રપ્રદેશી વિગેરે પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ. ...	૧૫૧
૭	એક શરીરમાં અનન્ત જીવો શી રીતે મુંબવે ? ...	૧૫૩
૮	એક શરીરમાં અનન્તજીવોનો સમાવેશ કેવી રીતે થતે ?	૧૫૪

૬ થી ૪૨-નિગોદના બેદ સ્થાન પ્રાપ્ત પ્રચાપિત ચાવત નિગો- દના છવો નિગોદમાંથી નીકળીને મનુષ્ય થાય તો ઠઈ કઈ પદવી મળે વિગેરે ૩૪ દારો. ...	૧૫૬
૪૩ ' હરે ન રાસિ નિગોદકી, જરે ન સિદ્ધ અનન્ત ' ...	૧૬૫
૪૪ અનન્તકાળે નિગોદના છવો અનન્ત મટીને અર્સખ્ય કેમ ન થાય ?	૧૬૬
૪૫ પ્રત્યેક વનરપતિ સદા પ્રત્યેકજ રહે ? સાધારણ સદા સાધારણજ રહે કે ફારફેર થાય ? ...	૧૬૬
૪૬ એક ગતિમાંથી અન્યગતિમાં ફેરલી રીતે આત્મા જન્ય ?	૧૬૭
૪૭ ઇક્ષિકાગતિ અને કેંદુકમતિ કેને કહેવાય ? ...	૧૬૭
૪૮ નલ્લુગતિ અને વકાગતિ કેને કહેવાય ? ...	૧૬૮
૪૯ ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ એ બેમાં તફાવત શું ? ...	૧૬૯
૫૦ થી ૫૩-પ્રદેગોદય અને તેને અંગે કાંઈક સ્પષ્ટીકરણ.	૧૭૦
૫૪ ભગવતી સૂત્રગત ધર્મોસ્તિકાય વિગેરેનાં અભિવચનો....	૧૭૧
૫૫ આયુષ્ય જલ્દી ભોગવાઈ જાય તેનું શું કારણ ? ...	૧૭૨
૫૬ ગ્સ અને પ્રદેશના બેદમા દષ્ટાંતપૂર્વક સમજ. ..	૧૭૩
૫૭ આયુષ્ય વિગેરે કર્મો ઉપક્રમને અંગે જલ્દી ભોગવાય છતાં ફૂતનારા ન મળાય તેનું શું કારણ ? ...	૧૭૪
૫૮ યુગસિક્ક મનુષ્યતિથિ અનુ આયુષ્ય નિરૂપકમ હોય ? ...	૧૭૪
૫૯ તમરકાય શી વસ્તુ છે તથા તે કયાંથી આવે છે ? ...	૧૭૫
૬૦ ભરતની જે સાંચતી અંઆ છે તે દાલ છે તે કે બીજી ?	૧૭૫
૬૧ સુર્યોદયખાદ નવકારશીનું પચ્ચખખાણુ લેવાય કે નહિ ?	૧૭૫
૬૨ જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહની કુબડીવિજયની માફક માતકી અંડના મહાવિદેહમાં કુબડીવિજયો હોય ખરી ? ...	૧૭૫
૬૩ યુગપ્રધાનો કેટલા હોય ? એમનું લક્ષણ શું ? ...	૧૭૬
૬૪ સુદ્યુમેલા આદુ (સુંદ) ની માફક સુકા બટાકા ખવાય ?	૧૭૬
૬૫ પર્ણપણુ પછી આદ્યે સામાચારી વંચાય તે વ્યાજબી મણાય ?	૧૭૭
૬૬ કંપચત્ર વાંચવાનો અધિકારી કોણ ? ...	૧૭૭
૬૭ જ અક્ષાંશોમાં જે સ્થિતી બાકી અસ્થિતીનું કારણ ?	૧૭૭

૬૮ વીજળીના પેટમાંથી સંખ્યાબંધ અગ્નિનીકળે તે ગર્ભજલોય ?	૧૭૮
૬૯ કેવલીભગવંત દેવો લાવેલો આહાર વાપરે ?	૧૭૮
૭૦ દશગુણે એકજ સ્ત્રેષ્ઠમાં એક સાથે કેવલજ્ઞાન થાય તો પ્રથમ દેશના કોણ આપે ?	૧૭૯
૭૧ અનંતજીવો સિદ્ધાચલમાં મોક્ષે ગયા છતાં વર્ત્તે યોવી-શીમાંથી એકનું પણ નિર્વાણ ત્યાં કેમ ન થયું ?	૧૭૯
૭૨ મહાવીર સ્વામિએ સોળ પ્રહર સુધી ધર્મદેશના આપી તો શું તીર્થ કરે રાત્રે દેશના આપે ?	૧૭૯
૭૩ દેવલી અવસ્થામાં લખ્ખિ કોરવાય ?	૧૮૦
૭૪ હુંડ પ્રાણી કેવું હોય ?	૧૮૦
૭૫ પ્રભુની સાથે દીક્ષા લેનારાઓ કરેમિલંતે સાથે ઉગરે કે જુદું ?	૧૮૦
૭૬ જમાલિનો અનંત સંસાર કે બીજી રીતે ?	૧૮૧
૭૭ શરીરના દારણે ઉચ્ચરેલી પશુની આગળ કંઈ તો આલે ?	૧૮૨
૭૮ પંખાનો પવન સચિત કે અચિત ?	૧૮૨
૭૯ અન્ય દર્શનીઓએ બનાવેલા ગ્રંથો લખવામાં મિથ્યાત્વ લાગે ?	૧૮૩
૮૦ સાધુ સિવાય બાકા ત્રિગેરે ને જ્ઞાન આપનાં આવડેને સમ્યક્ત્વમાં દૂરથી લાગે ?	૧૮૩
૮૧ સાધુઓ શુદ્ધરથને સાંથી નિર્દોષ પાણી લાવ્યા બાદ તેમાં પોરા પડે તો શું કરે ?	૧૮૪
૮૨ દિવસે મુનું સાધુને કલ્પે કે નહિં ?	૧૮૪
૮૩ પરાવેલી ટુલની માળાથી પ્રભુ પૂજન થાય ?	૧૮૪
૮૪ તામલિ તાપમે સમકિત ક્યાં પ્રાપ્ત કર્યું ?	૧૮૫
૮૫ ધરતીકંપ થવાનું શું કારણ ?	૧૮૫
૮૬ કેવલી ભગવંતને મનનું શું પ્રયોજન ?	૧૮૬
૮૭ સિદ્ધિમિરિને અભવિ કરમે નહિં એટલે શું ?	૧૮૭
૮૮ રાત્રે ચોવિહાર કરનાર (અજ્ઞાહારી) તમાકુ ખાધ શકે ? બીડી પીવાય ?	૧૮૮
૮૯ મહાવીર સ્વામિના વખતે જ્ઞાન ક્યવ સેમાં વપરાયું હશે ?	૧૮૮

૯૦ ચાર પ્રકારે ધુલ ચઢાવાય તો તે ચાર પ્રકાર કયા ? ...	૧૮૦
૯૧ દેવો ધૂપ કરે તો તે અગ્નિકામ કેવો હોય ?
આદરતો ત્યાં હોય નહિં. ...	૧૮૬
૯૨ શ્રવ મરણ પામે ત્યારે ઉત્પત્તિ સ્થાને કેવીરીતે પહોંચે ?	૧૮૬
૯૩ દેવતાઓના પુસ્તકમાં કઈ લિપિ હોય ? ...	૧૯૦
૯૪ દિક્ કુમારી અને ૨૪ ચક્ષિણી કઈ નિઠાયની દરી ?	૧૯૦
૯૫ શાલિભદ્રને ત્યાં આવની વસ્તુ ઔદારિક કે વૈદિક ? ...	૧૯૦
૯૬ સમવસરજીમાં દેવીઓની માફક શ્રાવિકાઓ પાંચ ઉબીજા રહે કે એસે ? ...	૧૯૦
૯૭ આનન ગ્રાણ્થતાદિ દેવલોકમાં મનઃ પ્રવિચાર શીરીતે હોય ?	૧૯૮
૯૮ દીપકના અઝવાળામાં ગાંધુ સાંધીને શું હોય શામે ?	૧૯૨
૯૯ તન્દુલીઆમગ્નનું આયુષ્ય કેટલું ?
૧૦૦ વર્તમાનમાં નરકમાં વર્તતા લાવિતીર્થ કર આત્માઓ કેવા પુરુષોનું મહત્ત્વ કરે ? ...	૧૯૪
૧૦૧ ભવનપતિદેવો વ્યન્તરથી પાંચ અસ્પર્શદ્વિવાળા હોય ?	૧૯૪
૧૦૨ અનાદિ મિથ્યાદ્વિષ્ટિ પ્રથમ ઉપશમ સુમકિત પામે કે ટાયોપશમ ?	૧૯૫
૧૦૩ કુનિકાપત્ન કોને કહેવાય ? ...	૧૯૬
૧૦૪ નીગોદમાંથી નીકળી કેળતો ભવ કરી મારદેવમાતા સ્ત્રીધા મોકો ગયા તે બાળતમાં શાસ્ત્રીય અક્ષરો કયા છે ? ...	૧૯૬
૧૦૫ એકંદર શ્રવેના ભગ્યાદિ કેટલા પ્રકારો ? ...	૧૯૭
૧૦૬ ઉત્કૃષ્ટકાળે ૧૭૦ તીર્થ કરોની મણતરી કેવી રીતે હોય ?	૧૯૭
૧૦૭ જલન્યકાળે કેટલા તીર્થ કરો હોય ? ...	૧૯૭
૧૦૮ તીર્થ કરોના કસ્યાલુક પ્રસંગે નરકમાં ઉત્તર કેવો હોય ?	૧૯૮

॥ તૃતીયા શ્લોકિ: સમાપ્ત ॥

આ પ્રતોત્તર અન્યમાં સાક્ષિતરીકે અપાયેલા અન્યોની યાદી.

- ૧ આવશ્યક ચૂંટિ.
- ૨ યોગ્યક.
- ૩ ગચ્છાચાર પયત્રી.
- ૪ નંદીસૂત્ર.
- ૫ દશાશ્રુત સ્કંધ.
- ૬ હીરપ્રશ્ન.
- ૭ કુમારપાલ ચરિત્ર.
- ૮ હરિભદ્રસૂત્રિ વિરચિત અષ્ટક
- ૯ ખતીસા ખતીસી.
- ૧૦ વન્દિદશા ઉપાંગ.
- ૧૧ ધર્મસૂત્ર.
- ૧૨ કલ્પભાષ્ય.
- ૧૩ પુરાણ.
- ૧૪ સંદેહ દોલાવલી.
- ૧૫ પંચમ કર્મપ્રશ્ન.
- ૧૬ નવતત્ત્વ.
- ૧૭ જીવસમાસ.
- ૧૮ શુલ્કસ્થાનક કુમારોદ્ધ.
- ૧૯ આવશ્યક નિર્ધારિત.
- ૨૦ આવશ્યક ચૂંટિ.
- ૨૧ સ્વયંભૂતગતિ.
- ૨૨ પરિશિષ્ટપર્વ.
- ૨૩ ઉપદેશમાલા કલ્પિકા.
- ૨૪ બહુલકલ્પવૃત્તિ-દ્વિતીયખંડ.
- ૨૫ લોકપ્રકાશ.
- ૨૬ જાગૃતપંચાંગિકા.
- ૨૭ વીર નિર્વાણ કલ્યાણકસ્તવ.
- ૨૮ ગૌતમસ્તોત્ર.
- ૨૯ શત્રુજયમાહાત્મ્ય.
- ૩૦ ઓધનિર્ધારિત.
- ૩૧ પ્રસાપનાટીકા.
- ૩૨ શ્રી વીરચરિત્ર સંસ્કૃત.
- ૩૩ " પ્રાકૃત.
- ૩૪ શ્રી સેનપ્રશ્ન.
- ૩૫ ધર્મજ્ઞ પ્રકરણ મોટી ટીકા.
- ૩૬ ધર્મપરીક્ષા (ન્યા. ઉપા. યશોવિજયજી.)
- ૩૭ પન્નવણીસૂત્ર.
- ૩૮ ત્રિપટિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર પ્રથમપર્વ.
- ૩૯ નવપદ બાલાવબોધ.
- ૪૦ દાણાંગમૂત્ર.
- ૪૧ આવશ્યકસૂત્ર ટીકા (હારિં).
- ૪૨ ચતુર્થકર્મપ્રશ્ન.
- ૪૩ પંચમકર્મપ્રશ્ન.
- ૪૪ સેનપ્રશ્ન.
- ૪૫ નેમિનાથચરિત્રત્રિપટિશલાકા
- ૪૬ કર્મપ્રકૃતિ ઉપા. યશોવિ. ટીકા.
- ૪૭ વસુદેવદ્વિતી.
- ૪૮ પ્રશ્નચિંતામણિ.
- ૪૯ યોગશાસ્ત્ર.
- ૫૦ તંદુલ વેધાલિપ પયત્રી.
- ૫૧ સંબોધ પ્રકરણ.
- ૫૨ બૃહત્ સંપ્રદાયી.
- ૫૩ શ્રી આચારંગમૂત્ર.
- ૫૪ સમયસાર.
- ૫૫ ભવલાવના.
- ૫૬ સંસ્કૃત નવતત્ત્વ.

- ૫૭ અધ્યાત્મસાર.
 ૫૮ તપકુલક (દેવેન્દ્રસરિ કૃત.)
 ૫૯ પદ્મવિ. કૃત નવપદ્મપૂજા.
 ૬૦ અધ્યાત્મમત પરીક્ષા.
 ૬૧ પંચાસક.
 ૬૨ વિશેષાવરચક.
 ૬૩ શ્રી ભગવતી સૂત્ર.
 ૬૪ અભિધાન રાજેન્દ્ર.
- ૬૫ પ્રશ્નોત્તર ચિંતામણિ.
 ૬૬ આવરચક કથા.
 ૬૭ તત્ત્વાર્થ મૂલ દીક્ષા.
 ૬૮ ઉત્તરાધ્યયન પાઠ્ય દીક્ષા.
 ૬૯ જગચિંતામણિ.
 ૭૦ પરિશિષ્ટપર્વ.
 ૭૧ આત્મપ્રબોધ.

પ્રશ્નોત્તરને અંગે ઉપયોગી વધારો—

પૃષ્ઠ ૨૧. પ્રશ્ન ૧૮. શ્રીકૃષ્ણ વામુદેવના પાંચ ભવને અંગે વિશેષ હકીકત—

અહ ઉષસમિ ચઙ વેંગમિ સ્વરૂપ રૂપાર મિચ્છતિગિદેસે
સુહુમિ સઠાણં તેરસ આહારમિ નિઝ નિઝ ગુણોહો ॥

તૃતીય કર્મગ્રન્થ ગાથા ૨૦ મી.

આ ગાથામાં ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિને ૧૧ ગુણસ્થાનકો હોય અર્થાત્ ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી ૧૪ મા ગુણકાણા સુધી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય અને બીજા પાંચુ ઓધે (એટલે બીજા કર્મગ્રન્થમાં) જે પ્રમાણે કહ્યો છે તે પ્રમાણે સમજવો, એથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાં ઓધે ૭૬, અવિ. ૭૭, દેશ વિ. ૬૭, પ્રમત ૬૩ ઇત્યાદિ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ હોય, યાવત્ અયોગી અબંધક હોય.

અર્થ શંકા થશે કે—ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પાંચમા તથા ૭૬ ગુણ-કાણે દેવાયુનો બંધ કહ્યો છે. તે શી રીતે મંડલવે ? કારણ કે અબદાસુ ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિ તદ્દભવે મોક્ષે જાય છે એટલે આયુષ્ય બાંધતો નથી અને અબદાસુ હોય તો આયુષ્ય બાંધીયું હોવાથી બાંધવાનું નથી. આ શંકાના સમાધાનમાં એમ સમજવું કીક લાગે છે કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને માટે કહેલો આ દેવાયુષ્યનો બંધ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના પાંચમવનું સૂચન કરે છે. પાંચમા આરાને અંતે થનારા દુઃખસહસ્રરિ ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિ છે, તેઓ દેવાયુ બાંધી દેવ થવા પૂર્વક મનુષ્ય થઈ મોક્ષે જશે. તેઓનું ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ આ જન્મનું પેદા કરેલું નથી, કારણ કે પાંચમા આરામાં ઉત્પન્ન થયેલાને ક્ષાયિક યતુજ નથી, અનન્તર પૂર્વ જન્મનું પણ નથી, કારણ કે તે દેવ કે નરકમાંથી તેઓ આવ્યા હોય તો ત્યાં ક્ષાયિક ઉત્પન્ન થયું નથી, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો ઉત્પાદક મુખ્યાત વર્ણના આયુષ્યવાળો, પ્રથમ મુંધવણી જે કાળમાં તીર્થંકરો થઈ શકતા હોય તે કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય હોય માટે, તેમ મનુષ્ય કે તિર્થંચરિત્રમાંથી પણ સીધા આવ્યા નથી, કારણ કે સંખ્યાત વર્ણના આયુષ્યવાળાને મનુષ્ય તિર્થંચરિત્ર આયુષ્ય બાંધ્યા પછી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયું નથી, દુઃખસહસ્રરિ દેવચરિત્રમાંથી મનુષ્યમાં આવ્યા છી, એમનું ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ દેવભવથી પહેલાંના મનુષ્યના ભવનું છે, દેવાયુ બાંધ્યા પછી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે એટલે તે જલવ, સાર પછી દેવનો જલવ, પછી દુઃખસહસ્રરિ રૂપે મનુષ્યનો જલવ, પછી દેવનો જલવ અને પછી મનુષ્યનો જલવ પામી મોક્ષે જશે. આવીરીતે ઠાકક સમ્યક્ત્વને પાંચ ભવ પણ ધરી શકે છે એ વાત આ ગાથાથી મુશ્કિલ થાય છે.

દ્વાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ કૃષ્ણ વાસુદેવને પાંચ ભવ કેમ ભરી શકે ? તે બાબત પ્રશ્નોત્તરમાં વિચાર કર્યો છે અને કોઈ વિદ્વાનના મત પ્રમાણે શુદ્ધ ક્ષયોપશમ માનવું એ પણ જણાવેલ છે. પરંતુ આ ગાથાનો જે આશય ઉપર જણાવેલો છે તે આશય પ્રમાણે વિચારીએ તો કોઈક દ્વાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને પાંચ ભવમાનવ્યમાં પણ બાધક હેતુ દેખાતો નથી. તત્ત્વ જ્ઞાની ગમ્ય.

વળી ‘ધર્મોપદેશમાળા’ ની શ્લોકોમાં “મા સોય તુમં, તંઓ ઉચ્ચ-દ્વિત્તા રહેય મારહે ઘાસે સયદુવારે મયરે જિયસતુસ્સ પુત્તો મમમો નામ તિત્થયરો હોદ્ધિસિ” [હે કૃષ્ણ તમે જેદ કરશે નહિ, ત્યાંથી (નરકમાંથી) નીકળીને આજ ભરતક્ષેત્રમાં જિતસતુરાજના પુત્ર પછે ઉત્પન્ન થઈ તમે અમમનામના તીર્થ કર યશો.] આ પ્રમાણે પણ ભવ સંબંધી લખેલા અક્ષરો પણ વિચારવા જેવા છે.

પ્રથમ શ્રેણીમાં ૫૨-૫૩ એ બે પ્રશ્નો રહી ગયા છે તે
આ પ્રમાણે સમજવા.—

૫૨ પ્રશ્ન—જેટલાં જીવો વ્યવહાર રાશિમાંથી મોક્ષે જાય તેટલાંજ જીવો અવ્યવહાર રાશિમાંથી વ્યવહાર રાશિમાં આવે કે વધારે પાવું આવે ?

૫૨ ઉત્તર—‘સિજ્ઞંતિ જતિમા કિર, રહ સંઘવહારસિ જીવ મજ્ઞામો । જંતિ અણાદયણસ્સરસીઓ તત્તિમા સંમિ ॥ ૧ ॥ આ ગાથામાં ‘જતિમા’ અને ‘તત્તિમા’ એવા પદો આપેલા હોવાથી જેટલા મોક્ષે જાય તેટલાંજ અવ્યવહાર રાશિમાં આવે એમ માનવું વિશેષ ઉચિત લાગે છે.

૫૩ પ્રશ્ન—આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશોને કમના સંબંધ જરા પાવું થાય કે નહિ ?

૫૩ ઉત્તર—એ આઠ રૂચક પ્રદેશોને સર્વથા કમ સંબંધ ન થાય જે માટે, જ્ઞાનદીપિકામાં કહ્યું છે કે:—“સ્પૃહ્યન્તે કર્મ્મણા તેડપિ, પ્રદેશા આત્મનો યદિ । તદા જીવો જગત્યસ્મિન્ અજીવત્ત્વમવાપ્નુયાત્ ॥૧॥ (ભાવાર્થ ૨૫૯ છે).

દ્વિતીય શ્રેણીમાં ૪૬ મા પ્રશ્ન બાંકી રહી ગયો છે તે આ પ્રમાણે—

૪૬ પ્રશ્ન—શ્રી કાલ ધર્મ પામી સર્વાર્થ-મિદ્ધ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય કે કેમ ?

૪૬ ઉત્તર—શ્રી વિજયચન્દ્ર કેવલિ ચરિત્રમાં દેવ પૂજના અધિકારમાં બિંધો પાવું સર્વાર્થ સિદ્ધમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેવા અક્ષરો છે. એ સિવાય વાસુદેવ ચરિત્ર, પન્નવણ સુત્ર વિગેરેમાં પણ આ અધિકાર છે.

સુધારો.

પ્રાથમિક પૃષ્ઠ. ૨૦-પંક્તિ ૧૬ માં 'અવ્યવહાર રાશિમાં આવે' એમ છે ત્યાં-અવ્યવહાર રાશિમાંથી વ્યવહાર રાશિમાં આવે એમ ગ્રંથકો.

પૃષ્ઠ ૪, પંક્તિ ૨૨- 'યુગલિકનું' આયુષ્ય નિરૂપકમ અનપવર્તનીય હોય છે. 'એમ જે લખેલ છે તે સ્થાને આણુ પ્રશ્નને અંગે 'ચરમ શરી-રીનું' આયુષ્ય નિરૂપકમ અનપવર્તનીય હોય છે' એમ હોય તે વધારે ઈષ્ટ છે.

પૃષ્ઠ ૪૯, પ્રશ્ન ૫૪ 'જે હૃત્તર કોડ મુનિઓ ઉત્કૃષ્ટ કાળે હોય' તેને બદલે જે હૃત્તર કોડ મુનિ સાંપ્રતકાળે હોય, એમ વાંચવું.

પૃષ્ઠ ૫૧, પ્રશ્ન ૫૭- 'યુગલિક તિર્ગંઓ ન્યૂન આયુષ્યવાળા દેવપણે ઉપજે' એમ ઉત્તરમાં લખ્યું છે તેને સ્થાને 'સમાન આયુષ્યવાળા અથવા ન્યૂન આયુષ્યવાળા દેવપણે ઉપજે એમ વાંચવું.

પૃષ્ઠ ૫૧, પ્રશ્ન ૫૮-ના ઉત્તરમાં 'વચ્ચુત' તે બધા દેવોજ્ઞ હોય છે, અને સમવસરનું પામે દારની પામે પદ્મરુદ્ધની માફક ઉભા રહે છે' એમ જે લખ્યું છે તેને બદલે "વચ્ચુત. તે બધા દેવોજ્ઞ હોય છે, અને સમવસરનું પામે આવતા સિદ્ધ હાથી વિગેરે જે જે વાહન તરફે ડાંગે પોતે વિકુવેલા હોય તેને સંદરી લઈ મજા દેવ અંગે થઈ સમવસરનું પામે દેવની પારંગમાં બેસે છે, અને દેશના પૂર્ણ થયા બાદ દેવલોકમાં જતી વખતે પોતાના સ્વા-મીની ઈચ્છાનુસાર પુનઃ વાહન ડાંગે બની જાય છે "એમ વિશેષ સમજવું.

પૃષ્ઠ ૧૦૪ પ્રશ્ન ૩૪ ના ઉત્તરમાં- 'અર્ધાત પિસ્તાલીશ સાખ યોગન પ્રમાણુ સિદ્ધશિક્ષાનો સર્વામભાગ કે જે ક્રિષ્ણદેહના અતિમ પ્રદેશો છે, ત્યાં મુખી સિદ્ધના શ્રવેની અવગાદના હોય છે, એ પ્રમાણે જે લખેલ તેને બદલે "અર્ધાત પિસ્તાલીશ સાખ યોગન પ્રમાણુ સિદ્ધશિક્ષા ઉપર એક યોગનને અંતરે લોકાકાશના અતિમ પ્રદેશો છે. સિદ્ધશિક્ષાથી ઉપર એક યોગનના ૨૪) ભાગ પેટી ૨૩ ભાગ વ્યતિકાન્ત થયા બાદ છેલ્લા ચોવીસમાં ભાગમાં સિદ્ધના શ્રવેની અવગાદના શરૂ થાય છે, ચરમ શરીરના નાના મોટાપાનુને અંગે સિદ્ધોની અવગાદના નીચેથી ભલે નાની મોટી હોય પરંતુ કાલ્પબાગે તે લોકાકાશના અતિમપ્રદેશ મુખીની અવગાદના અવરય હોય છે." એટલું વિશેષ સમજવું.

પૃષ્ઠ ૧૨૫ પ્રશ્ન-૬૧ના ઉત્તરમાં વાળુચ્ચેતર-વ્યંતર અમુર કુમાર એ બધા દેવોને તેમજ તેમના સ્થાને બાધા પહોંચેલી છે' એમ લખેલ છે તેને બદલે

“ સમન્વૃત્તલાયી નીચે હનર યોજનમાં અસુર કુમારદિના ફીડાબુવનો-આ-વાસો છે તેને બાધા પહોંચેલી છે ’ તેમ સમન્વૃત્તું વિશેષ ઉચિત લાગે છે.

પૃષ્ઠ ૧૨૭ પ્રશ્ન-૭૦ નો ઉત્તર જે આપવામાં આવ્યો છે તેને બદલે આ પ્રમાણે સમજવો, ‘ સંમુચ્છિંમ મનુષ્ય અનન્તર ભવમાં ગર્ભજ મનુષ્ય થાય તો પાત્ર તે ભવમાં મોક્ષે જવાનો અધિકારી નથી, અને સંમુચ્છિંમ નિર્ધાર્ય અનન્તર ભવે ગર્ભજ મનુષ્ય થાય તો તે ભવમાં મોક્ષે જવાનો અધિકારી છે. જે માટે નીચેનો પાઠ સાક્ષિબૂત છે:—

‘ પાશ્ચાત્યમનન્તરં ભવમધિહસ્ય પુનઃ સામાન્યતઃતત્ત્વમ્બ્યોડપિ ગતિમ્બ્ય આગતાઃ સિધ્યન્તિ, વિશેષચિન્તાયાં પુનઃતત્ત્વમ્બ્યો નરક-પૃથિવીમ્બ્યો, ન શેષામ્બ્યઃ, તિર્યગ્ગતેઃ પૃથિવ્યમ્બુવનસ્પતિપદ્મચેન્દ્રિ-યેમ્બ્યો ન શેષેમ્બ્યઃ, મનુષ્યગતેઃ સ્ત્રીમ્બ્યઃ પુરુષેમ્બ્યો વા, દેવગતેમ્બ્ય-તુમ્બ્યો દેવનિકાયેમ્બ્યઃ ॥ ’ [નંદાસૂત્ર ટીકા-મુદ્રિત પૃષ્ઠ ૧૧૫]

આ પ્રશ્નોત્તર મન્યમાં સર્વથી ઉદ્ધવા-પૃષ્ઠમાં અટીસો અભિહોક્તો જે નોંધ આપેલો છે તે કેટલાક મન્યોમાં કોયામાં આવતી નીચેની બે ગાથાઓના આધારે આપવામાં આવેલ છે:—

इदं सम तायतीसा पारिसिया रस्त्र लोमपालाणं ।

अणिय परं अमियोगा अगमदिसीणममिसेया ॥ ૧ ॥

चउणयइसयं एगो तिसीसा तिधि एम चउ सत्त ।

एगो एगो पंच ॥ जेया संखा कमेणंसि ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—ઈન્દ્ર-સામાનિક-ગાયત્રિશક-પાર્ણવ-આત્મરક્ષક-લોકપાલ મેન્-પ્રકીર્ણ-આભિયાગિક-અગ્રમદિપીઓના આભિહોક્તો મંબ્યા અનુક્રમે-૧૬૪-૧-૩૩-૨-૧-૪-૭-૧-૧ અને ૫ જાનુની.

સંધાચાર ભાષ્યમાં તેથી ભુદી રીતે ગણવામાં આવેલ છે.

૧૨ ઈન્દ્રોના (ચંદ્ર મુર્તિ સિવાય) ૧૨, મનુષ્યસંગવર્તિ ૧૩૨ ચન્દ્ર-મુર્તિના ૧૩૨, નામકુમારદિનિદાયની-ઈન્દ્રાણીના-૧૨, વ્યંતરની ઈન્દ્રાણીના ૪, ચમરેન્દ્ર બલીન્દ્રની ઈન્દ્રાણીના (૫-૫ કુલ) ૧૦, વ્યોતિષીની ઈન્દ્રાણીના ૪, સૌધર્મની ઈન્દ્રાણીના ૮, ઇશાનેન્દ્રની ઈન્દ્રાણીના ૮, યજુરબુદેવોનો ૧, ગાયત્રિશકનો ૧, લોકપાલના ૪, આત્મરક્ષકેવોનો ૧, ગણેશદાના દેવોનો ૧, માનિકનો ૧, સાનસૈનના અધિપતિનો ૧,=કુલ ૨૫૦. ૭૨ શાંતિ: ૩ ॥

શ્રીઝ્ઞયંતગિરિમંડનયદુકુલતિલક-

શ્રીમતે નેમીશ્વરાય નમોનમઃ ॥

॥ વાલ્મીકીચારિપરમારાધ્યપાદાચાર્યવર્યશ્રીમદ્વિજયકમલ-
સુરીશ્વરસદ્ગુરુભ્યો નમોનમઃ ॥

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાલા.

સ્ફુર્જત્પ્રોઢગુણપ્રસૂનસુરભિભાવાસિતાદ્વનો,

યઃ સિદ્ધાન્તત્રિચારચારુત્રિચરો વ્યાખ્યાનવિલ્કોવિદઃ ।

પદ્માજ્ઞાનવિવેકશીલવિલસત્સદ્રત્નપાથોનિધિઃ,

સ શ્રીમોહનચૂરિરાદ્ય વિજયતાં કલ્યાણવારાંનિધિઃ ॥૧॥

સવતરણ—સંવત ૧૯૮૦-૮૧ ની સાલમાં શાસનહિતેથી
આસ શ્રી ખાન્તિવિજયજી ગણીજીનાં મુંબાઈમાં આતુર્માંસ
॥ દરમ્યાન વ્યાખ્યાનમાં પંચમાંગ શ્રીભગવતી સૂત્રની
આસ આલતાં શ્રોતાઓ તરફથી તેમજ સ્વાભાવિક પોતાને
સંબંધી સંકાઓના સમાધાન અર્થે પૂલ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય

આગમપ્રજ્ઞ આચાર્ય મહારાજ ૧૦૮ શ્રીધીથી વિજયમોહન-
સૂરીશ્વરજી મહારાજને સંખ્યાબંધ પ્રશ્નો પત્રદ્વારા પુછાવેલ
અને પૂજ્ય આચાર્યશ્રીજી સિદ્ધાન્તોની આશિઓ પૂર્વક સતેષ
કારક સમાધાનો આપેલાં, સંતોષકારક સમાધાનો મળવાથી
તેઓને ઘણાજ આનંદ થતો અને સતત પ્રસરપ્રસાર થતો
રાખવામાં આવી. પુછાએલા પ્રશ્નોના સંતોષકારક સમાધાનો
મળવાથી પંચાસશ્રીને કેવો સંતોષ થતો તે સંબંધમાં તેઓને
પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઉપર લખેલા અનેક પત્રોમાંથી એક પત્રનો
અક્ષરશઃ ઉતારો વાચકોની જાણ માટે (ચરૂઆતમાંજ) આપ-
વામાં આવે છે—

સુંબઈ આવજુ વહ ૧૨.

શાન્ત્યાધનેકશુભગણવિનિવૃત્તિ પરમપૂજ્ય પરમોપકારી પ્રતાપ-
શ્રમરણીય પૂજ્યપાદ આચાર્યમહારાજ આસનપ્રભાવક શ્રીમાતૃ
વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી તથા પંચાસજી શ્રી પ્રતાપવિજયજી
આદિ સપરિવાર—

હલોઈ.

ખાન્તિવિજયાદિની સવિનય વન્દના અનુવન્દના સાથે
આપશ્રીનો કૃપાહુ પત્ર કે જે આપના લખવા પ્રમાણે સંક્ષેપથી
પણ મારા માનવા પ્રમાણે વિસ્તારથી ખુલાસા પૂર્વક લખાયેલ
મળ્યો, વાંચી અત્યાનન્દ થયો, ઉત્સાહમાં પણ વૃદ્ધિ થઈ.
પ્રશ્ન પુછી કુતર્ક કરનારાઓ શાસ્ત્રાક્ષરો જોઈ બાંધ થયા.
આપશ્રીજી પત્રદ્વારા ભારે ઉપકાર કર્યો છે કે; જે કોઈપણ વખતે
ન ભૂલાય તેવો છે. હજી પણ તેવી રીતે ખુલાસા કરી આભારી
કર્યો તેવી નમ્રવિનયિત છે. હું જે પત્ર લખું તેનો ઉત્તર આ-
પની કુરસદે કદાચ મોકલ મળશે તોપણ અડચણ નથી, મારે
માસ ઉતાવળના પ્રશ્નો હશે તો હું તે વખતે સૂચના કરીશ;
માફી તો મોકલ ઉતારો આવશે તેમાં કોઈ પ્રકારે અડચણ
માવશે નહિ. આપશ્રીની પાસેથી શાસ્ત્રાધાર અને સુક્તિ-

સુભગા આચાર્ય મહારાજશ્રી ઉપર સ્વ. પંન્યાસ પ્રવર શ્રોમાન ખાન્તિવિનયજી
ગણિવર્થે લખેલ સતોપભર્થા પત્રની અસલ નકલ- નં. ૧.

(આ પત્ર આ ગ્રંથાલયમાં સંચાલિત)

પૂર્વકના ખુલાસા જે થાય તે મારા આટલા વર્ષનાં
અનુભવમાં બીજેથી થયા નથી. તેથી ફરેક બાબતના ખુલાસા
આપશ્રી દ્વારા મેળવવા મન લલચાય છે. પરંતુ અત્રે કુરસદ
બીલકુલ મળતી ન હોવાથી પત્ર લખવો તે પણ મુશ્કેલી જેવું
થઈ પડે છે. આપશ્રીને પત્ર લખવો પડે છે તો તે પ્રકારના
ખુલાસા થવાથીજ અત્રે લોકોને ઉત્તરો દઢતાથી આપી શકાય
છે, તેને માટે ખાસ કુરસદના અભાવે પણ કુરસદ લેવી પડે છે.
માટે આપશ્રી પણ આ મારા પત્રને એક શાસ્ત્રીય સમજાવી
ઉપકાર કરવાનો બાળી શાસ્ત્રાધાર અને સુક્તિપૂર્વક ખુલાસો
કરવાની કૃપા કરશે તેવી મારી સાફર સવિનય વિનંતિ છે.”
(આજ પત્રમાં અહિંથી પ્રશ્નો શરૂ થાય છે તે પ્રશ્નો આગળ
ઉત્તર સાથેજ આવવાના હોઈ અહિં આપવામાં આવ્યા નથી.)

આ ઉપરથી વાચકો સમજી શકશે કે આ પ્રશ્નો અને
તેના ઉત્તરો પ્રશ્નકાર અને ઉત્તર આપનાર બન્નેને અવસર
પ્રાપ્ત થયા હોઈ ઘણા ઉપયોગી છે. અને તેવા ઉપયોગી પ્રશ્નો-
ત્તરોનો સંગ્રહ કરવા પૂર્વક ભવ્યાત્માઓની સમક્ષ રજુ કરવામાં
આવે તો અનેક શંકાઓના સમાધાન મુરસર આત્મકલ્યાણનું
પણ અનુપમ સાધન બને ! એ આશયથી એ પ્રશ્નોત્તરોનો તેમજ
બીજા પણ કેટલાક દ્વારા પ્રુછાયેલ ઉપયોગી પ્રશ્નોત્તરોનો સંગ્રહ
અહિંથી કેમશઃ રજુ કરાય છે—

મશ્નકાર:—પંચાસ શ્રીમાન્ સ્વાન્તિવિજયગી ગણી ।

ઉત્તર આપનાર:—પૂજ્યપાદ જૈનાચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્
વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજ ।

૧ પ્રશ્ન—શ્રી બાહુબલીનું આયુષ્ય કેટલું હતું? અને તેના લેખ શેમાં છે?

૧ ઉત્તર—શ્રી બાહુબલીનું આયુષ્ય ૮૪ લાખ પૂર્વતું છે. જો એ પ્રમાણે આયુષ્ય છે તો પછી શ્રી આદીશ્વર ભગવંતની સાથે શી રીતે મોક્ષે ગયા? એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, પરંતુ 'એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા ૧૦૮ મોક્ષે ન જાય છતાં શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની સાથે મોક્ષે ગયા' એ અચ્છેરાની સાથે અંતર્ગત બાહુબલી વિગેરેના આયુષ્યનું સંકેતપણું પણ કહેલ છે. આ બાબત શ્રી સેનપ્રશ્ન (મુદિત પત્ર ૬૦ પ્રશ્ન ૧૨૨) પ્રશ્નમાં જણાવેલ છે. તે પાઠ આ રીતે છે—

‘ચતુરશીતિલક્ષપૂર્વાયુષાં શ્રીશ્વરપદ્મદેવેન સાર્દ્ધં મોક્ષં
ગતાનાં ભરતસ્યાઘ્રનવતિભ્રાતૃણામાયુષોઽપવર્તનં કથમિતિ પ્રશ્નઃ,
અત્રોત્તરમ્—વાહુબલેરિવ યદિ તેપામાયુશ્ચતુરશીતિલક્ષપૂર્વમમાણં
યવાપિ ગ્રન્થે પ્રોક્તં સ્યાત્ તદા તદપવર્તનસ્ય હરિવંશકુલોત્પદ-
યુગલિકાપુરપવર્તનાદિવદાશ્ચર્યાન્તર્ભવાન્ન દોષ इति ॥’

અર્થ:—પ્રશ્ન 'શ્રી ઋષભદેવ ભગવંતની સાથે મોક્ષે ગયેલા ચારાશીલાખપૂર્વના આયુષ્યવાળા ભરત મહારાજના અઠાણુ લાખઓના આયુષ્યની અપવર્તના શી રીતે થઈ શકે? [કારણ કે યુગલિકાપુરપવર્તનના આયુષ્ય નિરૂપકમ અનપવર્તનીય સાચોમાં જણાવેલું છે.]

ઉત્તર—શ્રી બાહુબલિની માફક તે અઠાણુ લાખઓનું આયુષ્ય ૮૪ લાખ પૂર્વતું છે, એ પ્રમાણે જો કેઈ અન્યમાં જણાવેલ હોય તો 'હરિવંશકુલોત્પત્તિ' એ આશ્ચર્ય (અચ્છેરા) માં જે યુગલિકાના આયુષ્યનું અપવર્તન જણાવેલ છે તે પ્રમાણે અહિં પણ સમજવું.

[The page contains handwritten text in Devanagari script, which is mostly illegible due to extreme fading and significant damage to the document.]

પત્ર નં. ૨.

‘विद्यवातिनामपि मनुजानां तथारिषभमक्षयोरगमनं यदि मांस-
परिहारनियन्तुष्वं तदा सम्यग्दर्शा तन्मुतरां स्पर्दिनि मांस-
भक्षणं सम्यक्त्वानिरेव’ इति निरस्तम् सम्यक्त्वस्य भाव-
धर्मत्वेन कृत्तव्यमात्रत्वाभावात्, तथाविषयमपरिहारमुचितम्
वृत्तिगतोऽपि श्रद्धानुभवेन तदनपगतम् । अन्यथा स्तेनानामपि
केवाञ्चिन्परदारगमनमिदरनियन्तुत्वात्, ततोऽनिरस्तस्य अन्य-
किमभूतः सम्यक्त्वमुन्निर्गतेति । न च मांसाहारस्य नरत्वा-
धर्मस्यानत्वादेव तदनिर्गता न सम्यक्त्वमिति शङ्कनीयम्, मा-
रम्भमहापरिग्रहादीनामपि तथात्वात्, तदनिर्गता कृष्णबागुदेवा-
नामपि सम्यक्त्वापगमापत्तेः । किञ्च सम्यक्त्वधारिणां कृष्ण-
मभृतीनां मांसभक्षणेऽपि सम्यक्त्वानागत्यः सास्त्रे श्रूयते । तदुक्तं
पट्टाद्रे-‘तण्णं इवण्णं रागा कं पिण्डपुरं जगरें अनुसरिमां
अणुपविसिमा विज्जं असणं ४ उवरस्सदापेदं, उवरस्सदाविमा
कोदं पियपूरिसे सदाविमा पयं वयामी-गच्छं णं तुम्भे देवा
शुप्पिया ? विज्जं असणं ४ गुरं मज्जे मंसं च मंपधे च भुवद्दु-
पुष्फफलवत्थमं पमल्लालंकारं वामुदेवसामोकराणं रायसाससाणं
आवासेसु साहरह । नेवि सारंणि । तण्णं ते वागुदेवप्पामोस्सा
विज्जं असणं जाव सम्पन्नं आसाण्माणा विहरंणि’ इति । न चात्र
मांसभक्षणादिकं स्वपरिवारभृतमिध्याहृतामेव तदाशानिमित्त-
त्वात् तत्कर्तृकं व्यपदिष्टमिति शङ्कनीयम्, ‘वागुदेवममुस्सा’ इत्यत्र
सर्वपामेकक्रियायोगात् सम्यक्त्वनाशके तदाशदानस्याप्यनुपपत्तेश्च
। यत्तु वर्णेनमात्रत्वेनैतन्मृत्रस्याकिञ्चित्करत्वं परेणोद्भाव्यते, तस्य
महानेव कृतान्तकोपः । एवं सति स्वर्गध्यादिमतिपादकसम्प्राप्ता-
मपि वर्णेनमात्रत्वेनाकिञ्चित्करताया नावद्वेन वक्तुं शक्यत्वाद्,
लोकनिन्यविषयमात्रेणाऽपि यथास्थितार्थप्रतिपादकस्यत्रविलोपे
नास्तिकत्वस्यानिवारिप्रसक्तया सर्वविलोपप्रसङ्गादिति ।

ક્ષિજ્જ-યદ્યનન્તકાયાદિમાંસમક્ષણે સમ્યક્ત્વસ્ય મૂલોચ્છેદઃ
 સ્યાત્, તદા તત્ર તપઃ પ્રાયશ્ચિતં નોપદિષ્ટં સ્યાત્, ઉક્તજ્જ તત્ર ।
 તદુક્તં શ્રાદ્ધજીતસૂત્રવૃત્ત્યોઃ—

‘ચલગુરુણં તે ચલહુ પરિત્તભોગે સચિત્તવજ્જિસ્સ ।

મંસાસવવયમંગે છગ્ગુરુ ચલગુરુ અણામોગે ॥ ૧ ॥

XXXXX । તત્તો ‘માંસમક્ષણે સમ્યક્ત્વં નશ્યત્યેવ’

इत्ययमपि कुविकल्प एवेति बोध्यम् ॥८८॥

ટીકાનો ભાવાર્થ:—આથામાં આપેલ ‘જ્ઞતાદશકા:’ એ અતિ
 દેશ પદ્યડે ‘જે માંસ લક્ષણ કરે છે તેને સમ્યક્ત્વ નથીજ’ એવો
 વાદીનો જે અભિપ્રાય છે તે દૂર થાય છે. કેવલ સમ્યક્ત્વને ધારણ
 કરવાવાળા જીવને અવિરતિનાજ આહાર્ય-પ્રભાવથી અન્ય અલ-
 ક્યના લક્ષણની માફક માંસલક્ષણની નિવૃત્તિનો નિયમ હોઈ
 શકતો નથી. ‘માંસમાં તટકાલ સંભૂતિમ અનન્તજન્તુઓની
 પરસ્પરા ઉત્પન્ન થતી હોઈ તે દૂષિત છે અને તે દૂષિત માંસલક્ષણ
 કરનારને સર્વથા અનુકમ્પા ન હોવાથી સમ્યક્ત્વ ન હોયું’ જોઈએ,
 એ પ્રમાણે જો મન્તવ્ય હોય તો કંદમૂલાદિકમાં અનન્તજન્તુપણું
 બાધ્યા પછી પણ તેનું લક્ષણ કરનારમાં અનુકમ્પા ન હોવાથી
 સમ્યક્ત્વના નાશનો પ્રસંગ આવશે. ‘માંસલક્ષણ અતિનિન્ધ
 છે અને તેથી તેનું લક્ષણ કરનાર સમ્યક્ત્વનો અધિકારી નથી’
 જો એમ કહેતા હો તો પરશ્ચીનું સેવન વિશેષ નિન્ધ હોઈ તેવા
 પરશ્ચીલપટ્ટાને વિશેષ કરીને સમ્યક્ત્વ ન હોયું જોઈએ, અને એ
 કારણથી તેવા વ્યસનવાળા સત્યકિપ્રમુખ જીવને સમ્યક્ત્વનો
 નાશ થવો જોઈએ, જ્યારે તેવાઓને સમ્યક્ત્વનો સદ્ભાવ
 સિદ્ધાંતમાં પણ પ્રતિપાદન કરેલ છે. આ વચનથી ‘ખિલવાસિ’
 મનુષ્યોને પણ તથાપ્રકારના ક્ષયોપશમથી માંસપરિહાર સંબંધિ
 નિયમ હોય છે, તો સમ્યક્દષ્ટિ જીવોને વિશેષ માંસનો પરિહાર
 હોવો જોઈએ, અને એથી માંસલક્ષણ હોય તો સમ્યક્ત્વનો નાશ
 થાય છે’ એવી માન્યતા પણ દૂર થાય છે. સમ્યક્ત્વ એ ભાવધર્મ
 હોઈ કલ ધર્મ આવતો અભાવ છે અને એ કારણેજ તથાપ્રકારે

કર્મપરિણતિથી અનુચિત પ્રવૃત્તિવાળાને પણ શ્રદ્ધામુદ્રાવડે સમ્યક્ત્વ જતું નથી. જો એમ ન હોય તો દેશલાક સૈદ્ધિને પરદારાગમનનો નિયમ હોવાથી સમ્યક્ત્વ હોતું જોઈએ, અને પરદારાગમનથી વિરામ નહિ પામેલ સત્યકિંપ્રમુખને સમ્યક્ત્વનો ઉન્નય થવો જોઈએ! 'માંસાહારથી નરકાયુષ્યનો જન્મ થાય છે, માટે માંસાહારની વ્યામુઘી નિવૃત્તિ ન થાય ત્યાંમુઘી સમ્યક્ત્વ ન હોય' એમ કહેવું પણ વ્યાજબી નથી. કારણકે મહારાજ અને મહાપરિવ્રજને પણ નરકાયુષ્ય સંજ્ઞાથી બંધના કારણેમાં ગણ્યા છતાં તેવા આરંભપરિવ્રજવાળા કૃષ્ણવામુદેવને સમ્યક્ત્વ હોવામાં બાધ જણાવેલો નથી. વળી સમ્યક્ત્વને ધારણ કરવાવાળા કૃષ્ણ વિગેરેને માંસભક્ષણ છતાં સમ્યક્ત્વથી વ્યથિત થવાનો ઉલ્લેખ શાસ્ત્રમાં જણાવેલો નથી, પરંતુ સમ્યક્ત્વ છે, એમ છતાં 'શ્રીમાતાયમં-કથાક્રમાં જણાવવામાં આવેલ છે. તે આ પ્રમાણે;—

‘તે વારપછી દુપદરાજ કંપિલપુર નગરમાં પ્રવેશ કરે છે, પ્રવેશ કરીને વિપુલ અશનપાન ખાદિમ રવાદિમ તૈયાર કરાવે છે, તૈયાર કરાવીને નોકર વર્ગને બોલાવે છે, બોલાવીને આ પ્રમાણે તેઓ કહે છે કે—‘હું દેવને વસ્ત્રો આપી નોકરો! તમે જલદી જાઓ અને વિપુલ અશન-પાન-ખાદિમ-રવાદિમ તેમજ મદિરા-માંસ તથા મુંદર પુષ્પ-ચન્દ્ર-ફલ-ગંધ-માલાઓ અને અલંકારો વામુદેવ વિગેરે હજારો રાજાઓના આવાસોમાં એકઠા કરો. એ પ્રમાણે રાજાની આજ્ઞાથી તેઓ તે સર્વ વસ્તુઓ ત્યાં લાવે છે, અને તે વારપછી તે વામુદેવ વિગેરે રાજાઓ વિપુલ-અશન-પાન યાવત અલંકારો વિગેરેનો ભોગ ઉપભોગ કરતાં વિચરે છે, ‘અહિં માંસ-ભક્ષણ પોતાના પરિવારમાં રહેલા મિત્ર્યાદિઓ માટે છે, પરંતુ પોતે આસ્વાદ લીધેલ નથી’ તેઓની આજ્ઞા નિમિત્તે તે વસ્તુઓ ત્યાં આવેલી હોવાથી દ્રક્ષ્ય તત્ત્વિમિત્તક ગણાય છે, એવી શંકા કરવાની જરૂર નથી, કારણકે સૂત્રમાં ‘વામુદેવપ્રમુચ્ચાઃ’ એ પદથી સર્વની એક સરળી ક્રિયા જણાવવામાં આવેલ છે. વલી જો માંસભક્ષણથી સમ્યક્ત્વનો અંશ થતો હોય તો તે માંસ સંજ્ઞાથી આજ્ઞા કરવાથી પણ સમ્યક્ત્વનો નાશ થવો જોઈએ. ‘દ્રક્ષ્ય વર્ણન પુરતુંજ આ સૂત્ર છે, માટે તેવા સૂત્રોમાં કંઈ વૈશિષ્ટ્ય નથી’.

એવું કહેનારાઓને તો ઘણાજ યમરાજ સરજો કોય જણાતો હોય તેમ દેખાય છે. કારણ કે એ પ્રમાણે સૂત્રને વર્ણન પુરતું રાખવા સાથે તેનું કાંઈપણ મહત્વ નથી, એમ જણાવવાથી 'સ્વર્ગ-વિગેરેની રિદ્ધિનું' પ્રતિપાદન કરનારા સૂત્રોનું પણ કાંઈ મહત્ત્વ નથી' એમ પણ વાચાલથી કહી શકવાનો પ્રસંગ આવશે.

‘માંસભક્ષણ એ લોકમાં નિન્ધ છે માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિને તે માંસ-ભક્ષણ ન હોવું જોઈએ, એટલા લોકનિન્દાના વિષયમાત્રથી યથાર્થ પ્રતિપાદક સૂત્રના લોપમાં નારિતકપણાનો અનિવાર્ય વિસ્તાર થવાથી સર્વ લોપ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે.

પદ્ધતિ અનન્તકાય વિગેરે અને માંસના ભક્ષણથી સમ્યક્ત્વનો સમૂલ ઉન્નિષ્ઠ થતો હોય તો ત્યાં તપરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત નજ કહેલું હોત? અને કહેલું તો છે. જે માટે શ્રાદ્ધજિતકલ્પસૂત્રની વૃત્તિમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

‘સચિત્ત વિગેરેના ત્યાગી શાયંક પ્રમુખને મૂળો-આદુ વિગેરે અનન્તકાયનું ભક્ષણ થાય તો ચરગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. તેમજ સચિત્ત વિગેરેના ત્યાગી તેવાજ શાયંકને કેત્રી વિગેરે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના ભક્ષણમાં ચરલ્લણુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. અને ઉપયોગ રહિતપણાએ માંસ વિગેરેનું ભક્ષણ થાય તો ચરગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. તથા આસોગથી (ઉપયોગ પૂર્વક) માંસભક્ષણ થાય તો હ્રગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે.’ ‘એથી માંસભક્ષણમાં સમ્યક્ત્વનો નાશ અવશ્ય થાય છે.’ એ કૃત્વિક્ષેપ છે. એમ સમજવું.

તાત્પર્ય એ છે, સમ્યગ્દૃષ્ટિને માંસભક્ષણ પ્રાયઃ હોતું નથી. છતાં કોઇ જીવ માંસ ભક્ષણ કરતો હોય તો તેને સમ્યક્ત્વ નજ હોય એમ તો પૂર્વોક્ત પ્રકારે નજ કહી શકાય. કારણકે સમ્યક્ત્વ એ શ્રદ્ધાનજનક છે જ્યારે માંસ પરિહારનો ચિરતિમાં સમાવેશ થાય છે.

૮ પ્ર૦-નવતત્ત્વ પ્રકરણમાં ‘ગિદ્દોલિંગસિદ્ધમરહો’ ઈત્યાદિ શાખામાં જણાવેલ પ્રથમ પદનો શું ભાવાર્થ?

૮ ૩૦-નવતત્ત્વમાં ‘ગિદ્દોલિંગસિદ્ધમરહો’ એ પદનો અર્થ તો એવોજ થાય કે ભરતમહારાજ ગૃહિણિંગ સિદ્ધ થયાં. પરંતુ અહિં સિદ્ધ શબ્દનો અર્થ અષ્ટકર્મક્ષયરૂપ સિદ્ધાવસ્થા ન મળે.

કરતાં ઘાતિકર્મના ક્ષયરૂપ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિ લક્ષણ સિદ્ધાવસ્થા
મહાણુ કરવી ઉચિત સમજાય છે, કારણકે કેવલજ્ઞાન એ પણ અ-
વેશાએ સિદ્ધપણની પૂર્વાવસ્થા છે. ગૃહિલિંગ સિદ્ધ તો મરદેવ
માતા છે. એમ શ્રી પત્રવજ્રાણના પ્રથમ પદમાં કહ્યું છે. તે
આ પ્રમાણે;—

‘ગૃહિલિંગે સિદ્ધા ગૃહિલિંગસિદ્ધા મહંદેવીમમૃતયઃ ।’

[મજ્ઞાપનામુત્ર મુદ્રિત પત્ર ૨૨.]

૯ પ્ર૦-મરિચિએ કપિલને પ્રશ્ન પાસે મોકલ્યો હતો કે મુનિઓ
પાસે? કારણકે ત્રિપટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના આઘર્ષમાં તેમજ
અંતિમપર્વમાં તે સંબંધી જે અધિકાર છે તેમાં એક સ્થલે પ્રશ્ન
પાસે મોકલ્યાનું લખેલ છે અને અન્ય સ્થલે પ્રશ્નના નિર્વાણ પછી
મુનિઓ પાસે મોકલ્યાનું જણાવેલ છે. તો એકજ આચાર્યની
કૃતિમાં આ પ્રમાણે ફારફેર આવે તેના હેતુ શું?

૯ ૩૦-મરિચિએ કપિલને સાધુઓ પાસે મોકલ્યાના પાંચ વર્ણો
અર્થોમાં જોવામાં આવે છે, જે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ ત્રિપટિના
પ્રથમ પર્વમાં પ્રશ્ન પાસે મોકલ્યાનો ઉલ્લેખ છે. જે આ પ્રમાણે—

“ધર્મ તેનાનુયુક્તસ્તુ મરીચિરિદ્મમ્યથાત્ । નેહાસ્તિ ધર્મો
ધર્માર્થી યદિ તત્સ્વામિનં શ્રય ॥૧॥ વ્રુપમસ્વામિનઃ પાદામ્બર્જ
મૂયો જગામ સઃ । પુનરાકર્ણયામાસ ધર્મ તત્ર તવૈવ તમ્ ॥૨॥”

[ત્રિપટિ૦ પ્રથમ વર્ગ, મુદ્રિત, પત્ર ૧૫૬.]

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ શબ્દો હોય તેવા પ્રસંગે મતાંતર માનવા
સિવાય બીજો ઉપાય નથી.

૧ અર્ધ અપેક્ષા શ્લોકમાં તેમજ તેથી આગળના શ્લોકમાં મૂયં,
પુનઃ, ઇત્યાદિ પદો જોતાં શ્રી વ્રુપમસ્વામિનના નિર્વાણ પહેલાં કપિલનું મરિચિ
પાસે આવવું થયેલ હોય અને મરિચિએ કપિલને પ્રશ્ન પાસે મોકલેલ હોય,
ત્યારબાદ અમુક વખત વીત્યા પછી પુનઃ કપિલનું મરિચિ પાસે આવવું
થયું હોય અને તે વચ્ચે ટાઇમમાં પ્રશ્નનું નિર્વાણ થવાથી સાધુઓ પાસે
મોકલેલ હોય તો તેમ થવું પણ સંભવિત છે, તત્ત્વ શું છે? તે જાનીગમ્ય તથા

૧૦ પ્ર૦-વર્ધમાનસૂરિકૃત વાસુપૂજ્ય ચરિત્રમાં તેમના હજાર મહોત્સવનું સવિસ્તર વર્ણન આપે છે. પરંતુ ત્રિપટિમાં વાસુપૂજ્ય સ્વામિને કુમારવસ્થામાંજ દીક્ષા વર્ણવી છે, તે તેમના મતાંતર બાબતું કે અન્ય હેતુ છે?

૧૦૩૦-ત્રિપટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્રમાં વાસુપૂજ્ય સ્વામીને હજાર અવસ્થામાં પ્રવ્રજિત થવાના અને વાસુપૂજ્યચરિત્રમાં હજાર અવસ્થામાં પ્રવ્રજિત થવાના શબ્દો હોઈ તેમના પાંચમુદ્રા સંબંધી શંકા થવાનો સંભવ છે પરંતુ 'કુમાર' શબ્દનો અર્થ પ્રવ્રજિત થઈ જનાર અભાવ રૂપે ન (મહા) કરતાં રાજ્યાભિષેક અર્થમાં પરક લેવા વિશેષ ઉચિત સમજાય છે. કારણકે જે અવસ્થામાં અભિષેક થાય તે અવસરે થતા અનેક અભિષેકો પૈકી કુમાર અભિષેક થવાનું પ્રસિદ્ધ છે. તે શ્રી સંબંધી અભિષેક સંબંધી હોય. અર્થાત્ રાજ્યાસન ઉપર બિરાજમાન થયા પછી અભિષેક થયા હોય તેથી કુમાર શબ્દનો પ્રયોગ કરેલો તેથી તેમાં વિરોધ આવવાનો સંભવ નથી. એ પ્રમાણે અર્થ કુમાર જણાવેલી આવશ્યક નિર્ણયિતની ગાથા પણ સંબંધી છે.

‘વીરં અરિદ્વનેમિ પાસં મલ્લિં ચ વાસુપૂજ્યં
ન ચ રન્ધિઆભિસેયા કુમારવાસમ્મિ

(અર્થ;—વીરપ્રભુ નેમીચરણભવંત, પુરુષોત્તમ અને વાસુપૂજ્યસ્વામી એ પાંચે તીર્થંકરો શ્રીમદ્ કુમાર અવસ્થામાંજ રાજ્યાભિષેક થયા પછી અભિષેક થયા છે)

૧૧ પ્ર૦-સૂર્ય-ચન્દ્ર ગ્રહણની બાબતમાં શ્રીમદ્ ગણાય? અને ક્યાં સુધી અસંજગાય રહે?

૧૧૩૦-સૂર્ય-ચન્દ્ર ગ્રહણની અસંજગાય રહેવાના સૂત્ર-દાપેલ-પત્ર ૪૭૬ માં દર્શાવેલ પ્રમાણે

ત્રિપટિની રચના પ્રાયઃ વસુદેવ દ્વિતીયા આદિ પ્રકારના શબ્દો હોય અને ગ્રંથકારે તે પ્રમાણે મતાંતરની કલ્પના કરવી પણ અડચિત છે.

વર્ણત પ્રસંગે તે વિષયતું પણ સ્પષ્ટીકરણ કરેલ છે. તે સિવાય સામાન્યારી-વ્યવહાર વિગેરેમાં પણ તે વિષય છે. ઠાણાંગ મુનને પાઠ આ પ્રમાણે;—

‘દસવિધે અંતલિખિતને અસંગ્રહાદૃષ્ટ પં૦, તં૦— વહાવાતે, દિસિદાવે, ગજિતે વિજ્જુતે નિગ્યાતે ગુગને જવલાલિતે ધુમિતા મહિતા રત્તગ્યાતે । દસવિધે ઓરાલિતે અસંગ્રહાદૃષ્ટ પં૦, તં૦— અદિ મંસં સોણિતે અમૃતિસામંતે મુસાણસામંતે ચંદ્રોવરાતે સુરોવરાતે પડળે રાયગુમદે ડવસયસસ અંતો ઓગાલિય સરીરો ॥ [મશ્નોત્તરોપયુક્તકૃતીકાંશ;—] ચન્દ્રસ્ય ચન્દ્રવિમાનસ્યોપરાગો— રાહુવિમાનતેજસોપરવ્રજને ચન્દ્રોપરાગો ગ્રહણમિત્યર્થઃ, एवं गुरोरागोऽपि, इह चेदं कालमानम्— यदि चन्द्रः सूर्यो वा ग्रहणे सति सपहोऽन्यथा वा निमज्जति तदा ग्रहणकालं तद्वात्रिंशोपे तद्द्वयोरात्र- शेषं च ततः परमहोरात्रं च वर्जयन्ति, आह च;— ‘चंदिममूर्खवरागे निग्याए गुंनिए अहोरचं’ इति, आचरितं तु यदि तत्रैव रात्रौ दिने वा मृक्तस्तदा चन्द्रग्रहणे तस्या एव रात्रेः शेषं परिहरन्ति, सूर्यग्रहणे तु तद्दिनशेषं परिहृत्यानन्तरं रात्रिमपि परिहरन्तीति, आह च— ‘आर्द्धं दिणमुक्कं सोविअ दिवसो व राईय ।’ इति” । [स्थानाङ्ग-स्थान ૧૦ પત્ર ૪૭૬]

પ્રતોત્તરોપયોગી દીક્રાનો શાવાર્થ—“ચંદ્ર (વિમાન) ને રાહુ (વિમાન) ના તેજની છાયા થવી તે ચંદ્રોપરાગ અર્થાત્ ચંદ્રમહણ કહેવાય, એ પ્રમાણે સૂર્યમહણ માટે પણ સમગ્રજીવે તે પ્રસંગે અસંગ્રહાદૃષ્ટ ઠાણમાન આ પ્રમાણે— એ ચંદ્ર અથવા સૂર્યમહણ થયે સમહ (મહણ સાથે) અસ્ત થાયે ત્યારે (તો) તેના મહણકાળરૂપ તે રાત્રિ રોપરાત્રિ અને તે અહોરાત્રરોપ અને તે ઉપરાંત અહોરાત્ર વર્જ્ય છે. કહ્યું છે કે— ‘ચંદ્ર સૂર્યના મહણાદિ થયે અહોરાત્ર’ આચરણા તો આ પ્રમાણે છે— ચંદ્ર-મહણ અને સૂર્યમહણ અગ્રકર્મે તેજ રાત્રિ અથવા દિવસે અસ્ત

પહેલાં મુકાઈ જાય તો ચંદ્રમહાનુભાં ચેપરાત્રિ પરિહરે છે; અને સૂર્યમહાનુભાં ચેપદિવસ તેમજ તે દિવસની રાત્રિ પણ પરિહરાય છે. કહ્યું છે કે— દિવસેજ સુક્ત થાય તો તેજ દિવસ અને રાત્રિ વર્જાય છે એમ આચરણ છે”

૧૨ પ્ર-ભાદ્રપદ માસમાં શાંતિસ્નાત્ર તથા અષ્ટોત્તરી સ્નાત્ર ભાગ્યાય કે કેમ? ન ભાગ્યાય તેવો નિવેધ આપનાં જાણવામાં છે?

૧૨-૩૦-ચોમાસામાં આવણ માસમાં પ્રતિષ્ઠા વિગેરે તેમજ આશ્વિનમાસમાં શુભ કાર્ય પ્રસંગે અષ્ટોત્તરી તેમજ શાંતિસ્નાત્ર થતું જોવામાં આવે છે, ભાદ્રપદ માસમાં આદ્ર વિગેરેના દિવસોને લૌકિક દષ્ટિએ અશુભ મનાતા હોઈ તે માસમાં શાંતિસ્નાત્ર વિગેરે કરાવવા સંબંધમાં વિધિના જાણનાર છાણીવાલા જમનાદાસભાઈ અથવા નગીનભાઈને પુછવું.

૧૩-પ્ર-‘ભ્રમર-ઈલિકા-ન્યાય’ માં જેમ ભ્રમર ઈયલને પકડી પોતાના ઘરમાં રાખે છે અને ઈયલ ભ્રમરીના ધ્યાનથી ભ્રમરી થાય છે. તેમ વીતરાગના ધ્યાનથી વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રભાણે શ્રી દેવ્યાનુમંદિરના જ્ઞાનાજ્ઞિમેશ મવતોઃ એ કાવ્યની ઈલીકામાં લખેલ છે તે ઈયળ તેહન્દ્રિય છે અને ભ્રમર ચક્રિન્દ્રિય છે તો જ્યારે ભ્રમર થાય ત્યારે ઈયળનું જાતિનામકર્મ બદલાય કે તેનું તેજ રહે?

૧૩-૩૦-ઈયળના જીવને ભ્રમર સેવતાં ઈયલનો જીવ અધી જઈ ત્યાંને ત્યાંજ ભ્રમર રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધી શ્રી હીરપ્રજ્ઞમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે.

પ્ર-દ્વીન્દ્રિયેલિકા સ્ફિટ્વા ચતુરિન્દ્રિયભ્રમરો કયં મવતિ?

ઉત્ત-ઈલિકાકલેવરમધ્યે ઈલિકાજીવઃ પરો વા ભ્રમરોચ્ચેના ગત્યોત્પત્તે ।

૦ ‘વીતરાગ યતો ધ્યાયન્ વીતરાગો મયેદ્ભવો ।

ઈલિકા ભ્રમરો મીના, ધ્યાયન્તી ભ્રમરો મયેત્ ॥૧૭॥

‘દ્વીન્દ્રિય’ પાંડને સ્થાને ‘ત્રોન્દ્રિય’ પાંડ હોયો ઉચિત સમજવું.

ભાવાર્થ;—‘નેન્દ્રિય એવી ઈચ્છા મરીને નહિનિરી
રી રીને થાય છે? ઉત્તર;—નેન્દ્રિય એવી ઈચ્છાના છા
સારીરમાંથી ચરીને તેજ ઈચ્છાના સારીરમાં તે કદરે
અથવા બીજે જીવ પ્રમરીપણે ઉત્પન્ન થાય છે’

૧૪ પ્ર૦—અંદરાજ દુકટા થયો ત્યારે દુકટાની
તેને નિર્વચનગનિનો ઉદય હતો કે મનુષ્ય ગનિનો? અને મન
અવસ્થામાં મનુષ્યનું આયુષ્ય વેદનો હતો કે નિર્વચન?

૧૪ ઉ૦—અંદરાજ દુકટા થયો તે મંત્રના બલથી શબ્દે
પરંતુ આયુષ્ય નો મનુષ્યનું જ બોગવનો હતો. કારણ કે
ભવમાં જે આયુષ્ય બોગવવા માટે દીન સિદ્ધાન્તમાં સર્વશક્તિ
છે. ગનિના ઉદય માટે પણ મનુષ્યગનિનો જ ઉદય, સમજવો જો
આર ગતિ પૈકી એક ગતિનામકર્મનો વિપાકોદય અને જ્ઞાન
સત્તામાં રહેલ ત્રણ ગતિનામકર્મનો વિપાકોદય કહેવા
પણ એકજ ભવમાં જે જુદી જુદી ગનિનામકર્મનો વિપાકોદય
સંભવી શકતો નથી.

૧૫ પ્ર૦—મુમંગલા કે જે અકાલ મૃત્યુ પામેલ યુગલિની
યુગલિની (પત્ની) હતી, અને તેનું પાણિમલ્લુ નકપભરેવ પ્રત્યે
કયું હતું, તે કન્યા પ્રથમ યુગલિક સાથે સંસાર વ્યવહારમાં જે
હાએલ હતી કે કમારી આવસ્થામાં હતી? તે બાબતનો રહસ્ય
ઉદ્ઘોષ છે?

૧૫ ઉ૦—તમેાએ મુમંગલાનું નામ લખ્યું છે તેને બાદે
મુનંદા નામ લખવું જોઈએ. તે મુનંદા કમારી આવસ્થામાં હતી
અને જે આવસ્થામાંજ પ્રભુ શ્રી નકપભરેવ ભગવંત સાથે પાણિ
મલ્લુ થયેલું હતું. કારણકે તે યુગલને એક તાલ વૃક્ષની નીચે
મુકીને માતપિતા કાર્ય પ્રસંગે અન્યત્ર જ્યાં ઉપરથી તાળનું ફળ
પડવાથી પુરૂષરૂપ યુગલિકનું મૃત્યુ થયેલ છે. અર્થાત માતપિતાની
હયાતીમાં બાલ્યવયમાંજ અકાલ મૃત્યુ થયેલ છે, એથી બાલ્ય-
કાળમાં તે યુગલિકના પતિપત્નીરૂપ વ્યવહાર સંબંધી કલ્પનાને
અવકાશ નથી. જે માટે આવશ્યક સૂત્રની ટીકામાં નીચે મુજબ
જણાવવામાં આવેલ છે;—

‘પદમો અકાલમચ્ચુ, તર્હિ તાલફલેણ દારગો ડ હતો ।
 કન્ના ય કુલગરેહિં ય, સિટ્ટે ગહિયા ઉસમપત્તી ॥૧॥’ ટીકા;—
 ભગવતો દેશોનવર્ષકાલે એવ કિઞ્ચિન્મિથુનકં સઝાતાડપત્યં સત્
 તદપત્યમિથુનકં તાલવૃક્ષસ્યાયો વિમુચ્ય રિરંસયા કદલીગૃહાદિ-
 ક્રોઢાગૃહમગમત્ । તસ્માચ તાલવૃક્ષાત્ પવનપ્રેરિતં પવવતાલફલ-
 મપસત્, તેન દારકોડકાલ એવ જીવિતાદ્ વ્યપરોપિતઃ । એપ
 પ્રથમોડવસર્પિણ્યામકાલમૃત્યુઃ । તદપિ મિથુનકં તાં દારિકાં
 વર્દ્ધયિત્વા પ્રતનુકપાયં મૃત્વા સુરલોકે સમુત્પન્નપ્ર । સા ચોદ્યા-
 નદેવતેવોત્કૃષ્ટરૂપા એકાકિન્યેવ વને વિચચાર, દૃષ્ટ્વા ચ તાં ત્રિ-
 દશવધૂસમાનરૂપાં મિથુનકનરા વિસ્મયોત્ફુલ્લનયના નાભિકુલ-
 કરાય ન્યવેદયન્ । નિવેદિતે ચ તૈઃ કન્યા નાભિકુલકરેણ ઋપમઃ
 પત્ની ભવિષ્યતીતિ સદ્ગદીતા ॥ ’

ટીકાનો માર્થ—‘પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋપભદ્રેવપ્રભુ કાંક
 ન્યૂન એક વર્ષની ઉમરવાળા થયા તેવા અવસરમાં જેણે પુત્ર
 પુત્રીરૂપ યુગલિકનો જન્મ આપેલ છે એણે એક બેડલું તે પોતાના
 પુત્રપુત્રીરૂપ બેડલાને તાલવૃક્ષની નીચે મુકી રમવા-ક્રીડાકરવાની
 ઈચ્છાથી જેણે વિગેરે ક્રીડા કરવાના ઘરમાં ગયું. અહિં જે તાલ
 વૃક્ષની નીચે પુત્રપુત્રીરૂપ બેડલું મુકાએલું છે, તે તાલવૃક્ષ ઉપરથી
 પવનના ભેરથી એક પક્ષ ફળ પુત્ર ઉપર પડ્યું તેથી તે પુત્ર
 અકાળેજ મૃત્યુ પામ્યો. આ અવસર્પિણીમાં આ પ્રથમ અકાલ મૃત્યુ
 થયું. ક્રીડા કરવા અર્થે ગયેલું તે માતપિતારૂપ યુગલિક બાંકી
 રહેલ પુત્રીને માટી કરી અનુક્રમે આયુધ્ય પૂર્ણ થયે દેવલોકે
 ગયું. હવે ઉપવનની દેવીના સરળી રૂપવાળી તે બાળા એકલી
 જંગલમાં ફરવા લાગી. દેવીના સરખા મુંદર રૂપવાળી તે બાળાને
 દેખીને યુગલિક મનુષ્યોએ આશ્ચર્યચક્ર નેત્રવાળા થયા થકા
 નાભિકુલકરને તે વૃત્તાંત જણાવ્યો. તેઓએ તે વૃત્તાંત જણાવ્યા
 બાદ ‘આ મુંદર રૂપવંતી બાળા ઋપભપત્ની થશે’ એમ યુગ-
 લિકોને જણાવવા પૂર્વક તે બાળા મુનન્દાનું મહણ કર્યું.’

ઉપર જણાવ્યા મુજબ ‘મગવતો દેશોનવર્ષકાલે’ એ પાઠથી સાબીત થાય છે, કે લગવંતની ઉંમર એક વર્ષમાં કાંઈક ન્યૂન છે; તે અપેક્ષાએ તે અવસરે વર્તતી મુનન્દાની ઉંમર તેથી પણ ઓછી હોવી જોઈએ. અને તેથીજ તે કુમારી હોય તેમાં કોઈપણ આશ્ચર્ય નથી. ‘સંજાતાડપત્યં’ એ પદથી ચાકસ એવો અર્થ નીકળી શકે છે કે તે જોડલાનો જન્મ હમણાંજ અર્થાત્ તાજેજ થયેલો છે. એ પદથી પણ મુનન્દાની કૌમાર્યાવસ્થા સિદ્ધ થાય છે. ‘તાં વારિકાં ચર્હયિત્વા’ એ વાક્યથી માતપિતાઓએ પાલનપોષણ દ્વારા તે બાળાને ઉછેરવાતું જણાવાતું હોય બાળાની કૌમાર્યાવસ્થાની વિશેષ સાબીતી થાય છે. આ પ્રમાણે મુનન્દાની કૌમાર્યાવસ્થાને સિદ્ધ કરનારા સ્પષ્ટાક્ષરો હોવા છતાં તે કૌમાર્યાવસ્થાના અપલાપકરવાપૂર્વક મુનર્લંગાદિ વિદ્વદ્ વિચારોમાં જે દોરવાય છે તે પોતાના શાસ્ત્રીય અનભિપ્રાયના સૂચન સાથે કદાચહતે પ્રદર્શિત કરે છે.

૧૬ પ્ર૦-કર્મઋત્ય પ મો, ગાથા ૯૬ માં ‘પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગથી તથા સ્થિતિબંધ અને અતુલાગ-(રસ) બંધ કપાયથી થાય છે, એ પ્રમાણે જણાવવામાં આવેલ છે તો મિથ્યાસ્વ તેમજ અવિરતિથી કયો બંધ થાય?

૧૬ ૩૦-‘ જોગ પયડિપણ્તં, ડિરમણુમાયં કસાયામો ॥ ’ ‘પંચમકર્મઋત્યની આ અર્ધગાથામાં જે યોગને પ્રકૃતિબંધ તથા પ્રદેશબંધમાં કારણ કહ્યો છે, તેમજ સ્થિતિ અને રસબંધનું કારણ કપાય છે એમ જણાવ્યું છે તે અન્વયવ્યતિરેકરૂપે પ્રધાન કારણ તરીકે જણાવવામાં આવેલ છે. એજ અર્ધ તેજ ગાથાની રીકામાં આવેલ નીચેની પંક્તિઓથી સ્પષ્ટ થાય છે.

‘ મિથ્યાસ્વાડવિરતિકપાયયોગા યદપિ સામાન્યેન કર્મ-
બંધહેતવ સક્તાસ્તથાપિ આદ્યકારણત્રયાઽભાવેડપ્યુપશાન્તમોહાદિ-
ગુણસ્થાનકેષુ કેવલયોગસદ્રાવે વેદનીયલક્ષણા મહતિસ્તત્પ્રદેશાથ
વધ્યન્તે, અયોગ્યવસ્થાયાં તુ યોગાઽભાવાન્ન વધ્યન્તે, इत्यन्वय-
व्यतिरेकाभ्यां ज्ञायते महुतिप्रदेशवन्वयोर्योग एव प्रधानं कारणम् ।

XXXXX|મિથ્યાત્વાઽવિરતિકારણદ્વયાઽભાવેઽપિ કપાયસદ્ભાવે-
ઽપિ પ્રમત્તાદિપુ સ્થિત્યનુભાગવન્વૌ ભવતઃ, કપાયાઽભારે તૂપ-
શાન્તમોહાદિપુ ન ભવતઃ, ર્તીહાપ્યન્વયવ્યતિરેકાભ્યાં જ્ઞાયતે કપા-
યા એવ સ્થિત્યનુભાગવન્વયોઃ પ્રધાનં કારણમિતિ,

ભાવાર્થ;—જે કે પડશીતિકા (અતુર્થકર્મત્રન્થ) વિગેરે પ્રક-
રણોમાં મિથ્યાત્વ-અવિરતિ-કપાય-અને યોગ એ સામાન્યતઃ
કર્મબંધના હેતુઓ કહ્યા છે તોપણ પ્રથમના મિથ્યાત્વ અવિરતિ
કપાયરૂપ ત્રણ કારણોના અભાવમાં પણ ઉપશાન્ત મોહ વિગેરે ત્રણ
ગુણસ્થાનકોમાં કેવલ યોગના સદ્ભાવમાં યોગ નિમિત્તક સાતા-
વેદનીય પ્રકૃતિ તેમજ તેના પ્રદેશો બંધાય છે. અને અયોગી
અવસ્થામાં યોગના અભાવ હોવાથી સાતાવેદનીય પ્રકૃતિ તેમજ
તેના પ્રદેશોના પણ બંધ થતો નથી. એથી જણાય છે કે યોગ
અને પ્રકૃતિ પ્રદેશબંધનો કારણકાર્ય ભાવરૂપે અન્વયવ્યતિરેક
સંબંધ છે. XXXXમિથ્યાત્વ અવિરતિરૂપ પ્રથમના બંને કારણો
બંધ હેતુઓના અભાવ હોય તો પણ કપાયના સદ્ભાવમાં પ્રમત્તા-
દિગુણસ્થાનકોમાં સ્થિતિબંધ અનુભાગબંધ અવશ્ય થાય છે, અને
કપાયના અભાવમાં ઉપશાન્તમોહ વિગેરે ગુણસ્થાનકોમાં સ્થિતિ-
બંધ-અનુભાગબંધ થતા નથી. એ પ્રમાણે કપાય અને સ્થિતિ-
રસબંધનો પણ કારણકાર્યપણે અન્વયવ્યતિરેક સંબંધ સમજવો.

ઉપર જણાવવા પ્રમાણે મુખ્યરીતિએ યોગ તેમજ કપાય એ
અનુક્રમે પ્રકૃતિપ્રદેશબંધ તેમજ સ્થિતિ-રસબંધમાં કારણ છે.
સામાન્યરીતિએ તો મિથ્યાત્વ અવિરતિ કપાય અને યોગ એ ચારે
પ્રકૃતિબંધ વિગેરેમાં કારણો છે. વળી મિથ્યાત્વરહિત કેવળ કપાય
અથવા યોગપ્રત્યયિક જે પ્રકૃતિ વિગેરે બંધ થાય છે તેમાં અને
મિથ્યાત્વસહિત કપાય અને યોગથી થતા પ્રકૃતિપ્રમુખબંધમાં ઘણી
તરતમતા હોય છે. મિથ્યાત્વસહિત કપાયપ્રત્યયિક સ્થિતિબંધ
ઉત્કૃષ્ટથી ૭૦ કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. જ્યારે મિથ્યા-
ત્વરહિત કપાય પ્રત્યયિક સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતઃકોડકોડી
સાગરોપમથી વિશેષ હોઈ શકતો નથી. વલ્લી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં
તેમજ અશુભ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધમાં તીવ્ર સંકલેશજ

મુખ્યત્વે કારણ કહ્યો છે. અને એ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિરસબંધક ત્રીજા સંકલેશ મિથ્યાદષ્ટિનેજ સંભવી શકે છે. ત્રીજા સંકલેશથીજ સર્વ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધાય છે; તે સંબંધમાં નીચેની ગાથાનું પ્રતીક ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે.

‘સઘ્વાળ વિ જિદ્ધિર્દિ અમુહા જં સાઈસંફિલેસેજં’ ।
ટીકા—સર્વાસાં શુભાનામશુભાનાઞ્ચ કર્મપ્રકૃતીનાં જ્યેષ્ઠા સ્થિતિસ્તુકૃષ્ટા સ્થિતિરશુભાઽપ્પશ્ચસ્તા, કુતો હેતોરિત્યાહ— ‘જં સાઈસંફિલેસેજં’ તિ યદ્વસ્માત્ કારણાત્ સા જ્યેષ્ઠા સ્થિતિ-રતિસંવલેશેનાઽત્યન્તતીવ્રકપાયોદયેનોત્કૃષ્ટસ્થિતિવન્ધ્યાઽધ્યવસાપ-સ્થાનકેન જન્તુમિર્વંધ્યત્ત્વમિતિ શેષઃ ॥

(પંચમ કર્મધન્ય ગાથા પરની ટીકા) ભાવાર્થ—સુગમ છે. અશુભપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસબંધક મિથ્યાદષ્ટિજ હોય છે તે આશય નીચેની પંક્તિથી સ્પષ્ટ થાય છે.

‘ચતુર્ગતિકા અપિ મિથ્યાદષ્ટયો જ્ઞાનાવરણાદ્યશુભપ્રકૃતીનાં તીવ્રમુત્કૃષ્ટાનુભાગં ઘટ્નન્તિ ॥

ભાવાર્થ;—ચારેગતિના મિથ્યાદષ્ટિઓ જ્ઞાનાવરણીયાદિ અશુભપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધને કરે છે.

પછી મિથ્યાત્વસંહિત કપાયોદયથી સાત અથવા આઠ કર્મનો બંધ થાય છે, જ્યારે મિથ્યાત્વસંહિત કપાયોદયથી સાત અથવા આઠનોજ બંધ થાય છે પણ છનો બંધ થતો નથી એ પણ વિશેષતા છે. જે માટે શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં નીચે પ્રમાણે જણાવેલ છે;—‘મિચ્છત્તેજં ઉદિષ્ણેજં ઇવં સત્ત્વ જીવે બહુ કરમપચ્છિન્નો વંધેઈ’ (શ્રી આચારાંગ સૂત્ર મુ. ૦ પત્ર ૧૬૦) આહિં આયુષ્યકર્મબંધની અધિક્ષાએ આઠ અન્યથા સાતનો બંધ સમજવો.

૧૭ પ્ર. ૦—સાત નારડીનો એક દંડક અને જીવનપતિના દશ દંડક તેમાં વિવક્ષા જણાવે છે તો તેવા અક્ષરો-શેમાં છે?

૧૭ ઉ૦-શુઓ સેનપ્રશ્ન પાતું ૧૦ મું પ્રશ્ન ૭૦ મો. (અથવા પ્રશ્નોત્તર નં. ૨ શુઓ)

૧૮ પ્ર:-ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિના ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ અથવા ચાર ભવ હોય એમ બાણવામાં છે, છતાં શ્રીનેનિનાથચરિત્રમાં શ્રી કૃષ્ણવાસુદેવના પાંચભવ કહ્યા છે તો તેમાં શું સમજવું?

૧૮ ઉ૦-તંમિ ચ તદ્યચઉત્યે મર્વમિ સિજ્ઞંતિ ચદ્યસમ્મત્તે ।

સુરતરયજુગલિસુ ગર્હિ ર્મં ત્વ જિણકાલિયનરાણં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ:-બદ્ધાયુક્તને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય તો ત્રીજો અથવા ચતુર્થભવે અવરય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. દેવ અથવા નરકના આયુષ્યનો બંધ પડેલ હોય તો ત્રીજો ભવે અને યુગલિકના આયુષ્યનો બંધ થયો હોય તો ચતુર્થભવે મોક્ષ થાય છે. વળી આ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ જિનકાલિક મનુષ્યોનેજ હોય છે. આજ પરંતુ શ્રી ભગવતીજી તેમજ શ્રી પત્રવણા સૂત્રમાં પણ જણાવવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે ગાથા અને તેના ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બદ્ધાયુક્ત ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને ત્રણ અથવા અપેક્ષાએ ચાર ભવ હોય છે. પરંતુ તેથી અધિક ભવ કર્મબ્રન્થ વિગેરે કોઈપણ મૂળ ગ્રન્થોમાં કહેવામાં આવ્યા નથી. આમ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિના ત્રણ અથવા ચાર ભવસંબંધી નિશ્ચય હોવા છતાં ચરિતાતુલ્યોગ પ્રસંગે કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરીચરણ મહારાજ શ્રી 'નેમીચર ચરિત્રમાં, તેમજ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ શ્રીકર્મપ્રકૃતિની લીકામાં* શ્રી કૃષ્ણ

૧ 'ભૂયોઽભ્યધત્ત સર્વશો, માવિપીદ જનાર્દન । તત ઉચ્ચૃત્ય મર્ત્યસ્ત્વં, માવીવેમાનિકસ્તુતઃ ॥૧॥ વ્યુત્ત્વા માલ્યત્ર મરતે, શતદ્વારપુરેશિતુઃ । જિતશત્રોઃ સુતોઽર્હસ્ત્વં, દ્વાદશો નામતોઽમમઃ ॥૨॥'

* હદં ચ પ્રાયોવૃત્ત્યોકમિતિ સમ્માદ્યતે, યતઃ ક્ષીણસત્તકસ્ય કૃણ્ણસ્ય પક્ષમમવેઽપિ મોક્ષગમનં શ્યતે । ઉક્તઙ્ગ:-' નરયાઽ નરમયસ્મિ દેવો દ્વોઞ્જ પંચમે કણ્ણે । તત્તો ચુઓ સમાણો ચારસમો અમમતિત્યયરો ॥૧॥' इति । इत्थमेव दुःप्रसहादीनामपि क्षायिक-सम्यक्चमागमोक्तं युज्यत इति यथागमं विभावनीयम् ॥ [कर्म-प्रकृतिटीका उ० यशोवि० विरचिता पत्र १९१]

વામુદેવ તેમજ પૂજ્યપ્રવર શ્રી દુઃખસહસૂરિ મહારાજને ક્ષાયિ-
સમ્યગ્દષ્ટિ માનવા સાથે પાંચ ભવ જણાવે છે; તો તેણે તાર્તિ-
રહસ્ય શું છે? તે તો કેવલી ભગવંત બાણે! કલિકાલ સર્વ-
શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરી-ધરણ મહારાજ તેમજ પૂજ્યવર્ય શ્રી ઉપા-
ધ્યાયજી મહારાજ જેવા મુમુક્ષુ પુરુષોના વચનો અવશ્ય અધ્યેય-
હોય તોપણ વસ્તુતરવનો વિચાર કરતાં તો એમ જણાય છે કે
શ્રી કૃષ્ણવામુદેવ અને દુઃખસહસૂરિ મહારાજને જે ક્ષાયિક સમ્ય-
ક્ત્વ કહેવામાં આવે છે તે ક્ષાયિક નહિં કિંતુ ક્ષાયિક સરખું
અતિશય નિર્મળ અપ્રતિપાતી ક્ષયોપશમ હોય અને તેના નિ-
ર્મલક્ષયોપશમને ક્ષાયિક સરખું માની ક્ષાયિક કહ્યું હોય તો તે
સંભવિત જણાય. એમ કેટલાક આચાર્યોના મતથી સમજાય
છે. ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ એવા ઉચ્ચ આત્મિક ગુણ છે કે જે આયુ-
ષ્યનો બંધ થયો ન હોય તો તેદિજ ભવમાં આત્માનો મોક્ષ
ધાય છે. અને બદ્ધાયુષ્ક જીવને તે ગુણની પ્રાપ્તિ થયેલ હોય તો
પ્રથમ જણાવ્યા પ્રમાણે ત્રણ અથવા ચાર ભવમાં મોક્ષ ધાય છે.
અર્થાત્ તાર્ત્થ એ છે કે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને નિરૂપાય (બદ્ધાયુઃ) કાર-
ણે જ સંસારમાં રહેવાનો પ્રસંગ હોય છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને બાળ્યમાં
રાખીને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વની મહત્તા માટે પણ જો એક વખત
વિચારીએ તો જણાશે કે સમ્યગ્દર્શની આત્મા-દેવ કિંવા નર-
કના ભવમાં ભવપ્રત્યયિક અવિરતિના ઉદયને અંગે વિરતિનો
સ્વીકાર ન કરી શકે, પરંતુ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ સાથે મનુષ્યના
ભવમાં ઉત્પન્ન થાય તો યોગ્ય વયે અવશ્ય વિરતિનો આરાધક
ધાય અને વિરતિનો આરાધક ન થાય તો સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ થાય. આ
પ્રમાણે ક્ષયોપશમનો મહિમા જગજાહેર છે તો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ જેવા
પ્રબલ આત્મગુણની પ્રાપ્તિમાં આયુષ્યબંધાદિ પ્રબલ કારણ-
સિવાય મોક્ષપ્રાપ્તિમાં વિલંબ હોય નહિં એ સ્વાભાવિક છે.
એમ છતાં કૃષ્ણવામુદેવ અને દુઃખસહસૂરિ મહારાજને ક્ષાયિક

૧ અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમના અપ્રતિપાતી અને પ્રતિપાતી એવા બે ભેદ
થઈ શકે છે. જે ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિપર્યંત અવિ-
રત્તમપણે રહે તે અપ્રતિપાતી કહેવાય. અને જે વારંવાર આવે અને નય
તે પ્રતિપાતી કહી શકાય.

સમ્યક્ત્વ માનવું અને તે સાથે પાંચભવનું સમર્થન કરવું તે હોયડો તે પ્રમાણે સમર્થન કરનારા ગીતાર્થ પુરવોળ ઉઠેલી શકે. આ શંકાનું સમાધાન શ્રીપ્રશ્નચિંતામણિ ગ્રન્થમાં પણ શ્રી કૃષ્ણવાસુદેવને વ્યવહારથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને નિશ્ચયથી શુદ્ધ અતિશય નિર્ભળ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ માનીનેજ કર્યું છે. જે આ પ્રમાણે—કૃષ્ણવાસુદેવે નિશ્ચયથી તથા વ્યવહારથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ મેળવ્યું હતું, તેમાં વ્યવહારદષ્ટિએ મળ દૂર થતાં ક્ષાયિકજ છે. પણ નિશ્ચયદષ્ટિએ કૃષ્ણનું ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક સમાનજ માનવું, કેમકે નિશ્ચયક્ષાયિક પ્રમાણે સાત પ્રકારના મળનો કૃષ્ણે ક્ષય કર્યો હોય તો નરકમાં રહીને તેણે જગતમાં મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરનારો ઉપદેશ બળભદ્રને કેમ કર્યો? મારે એમાં કંઈ વિરોધ નથી એવો વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે. સત્ય વાત તો સીમંધર ભગવાન બાણે, હવે તેના પાંચભવ ‘વસુદેવહિંસો’ નામના ગ્રન્થમાં જે કહ્યા છે તે અહિં કહેવાય છે—

‘ક્ષણો તદ્યપુદ્ગલો જ્વલિતા રહેવ મારહે વાસે સયદુવારે
નયરે પત્તર્મહલીયમાયો પવજ્જં પડિવજ્જિતા તિચ્ચયરનામકમ્મં
સમ્મજ્જિણિતા વેમાણિણ્ણુ જ્વજ્જિય દુવાલસમો અમમનામતિ-
ચ્ચયરો મવિસ્સઈ’ इत्यादि ।

(અર્થ સુગમ છે) આવાજ આશયનો શ્રી હેમચન્દ્રસુરિજી વિરચિત શ્રી નેમિચરિત્રમાં બીજો એક પાઠ છે. (જે પ્રથમ ટીપ્પણીમાં આપાયેલ છે) વહી શ્રી અમમસ્વામિ ચરિત્રમાં પણ તેને મળતો પાઠ છે. [પ્રશ્ન ચિં ૦ મુ ૦ પત્ર ૬૩].

અથવા તો પૂજ્યવર ન્યાયાચાર્ય શ્રીમદ્દ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયશ્રીના ‘દ્વં ચ પ્રાયો વૃત્ત્યોક્તમિતિ સમ્માવ્યતે’ એ વચનથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ મારે ત્રણ અથવા ચાર ભવ સંબંધી જે નિયમ છે તે પ્રાયિક હોય તેમ પણ કલ્પના કરી શકાય છે.^૧

૧-વળી-પાંચ ભવ મારે શ્રુત વૃથોની માન્યતા એ છે કે નિશ્ચયિતાનુયોગાદિ પ્રસંગે આવતા શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવ વિગેરેના પાંચભવના અધિકારને એજ શાસ્ત્રીય નિયમ જે ત્રણ અથવા ચાર ભવનો છે, તેનો તોમળ

૧૬ પ્ર૦-પાક્ષિક પ્રતિક્રમણમાં છોક થાય તો સત્તરબેદી પૂજા ભજાવવાનો રિવાજ છે, તો તે પરંપરા છે? કે તે સંબંધમાં કેંઈ અન્યમાં તેવો ઉલ્લેખ છે? વળી તેવો જો ઉલ્લેખ હોય તો કયું કયાં સુધીમાં છોક થાય તો પૂજા ભજાવવી જોઈએ?

૧૬ ઉ૦-પાક્ષિક પ્રતિક્રમણમાં છોક થાય તો સત્તરબેદી પૂજા ભજાવવાનો રિવાજ પરંપરાથી જણાય છે. તે સંબંધી અમરેડો કેાઈ અન્યમાં જોવામાં આવેલ નથી. ફક્ત સેનપ્રદેશ ખત્ર કેરમાં પ્રશ્નોત્તર છે તે આ પ્રમાણે—

પ્રશ્ન—પાક્ષિકપ્રતિક્રમણે ક્યુ કદા નિવાર્યતે? ઉ૦—ચૈત્ય-વન્દનાદિતઃ આરમ્ય શાન્તિ યાવત્ સુન્નિવાર્યતં। ઇતિ પરમ્પરાસિ।

ભાવાર્થ—પાક્ષિક પ્રતિક્રમણમાં છોકનું ક્યારે નિવારણ કરવું જોઈએ? ઉ૦ ચૈત્યવન્દનથી આરંભીને શાંતિ પૂર્ણ થતા સુધીમાં છોક થાય તો તેનું નિવારણ કરવું જોઈએ. એ પ્રમાણે પરંપરા છે, આ પ્રમાણે પાઠ છે. તે સાથે વિચાર કરીએ તો પૂજા ભજાવવાનો રિવાજ વાસ્તવિક પણ છે. કારણકે છોક એ અપશુકન છે. મંગલકારી ધર્મક્રિયામાં થયેલ છોક એ અશુભસૂચક હોય અને તે અશુભનું નિવારણ કરવા માટે અશુભનો કાયકરનાર અને શુભની વૃદ્ધિ કરનાર પ્રભુની સત્તરબેદી પૂજા ભજાવવાની હોય? તો તે સંગત છે. તથાપ્રકારની સક્રિયતા અભાવવાળી માટે તેવો આગ્રહ ન હોય તો તે ઉચિત છે. તેવા પ્રસંગે સ્નાત્રથી પણ નિવારણ કરવું યોગ્ય જણાય છે.

૨૦ પ્ર૦-દૈવસિકપ્રતિક્રમણમાં છોક સંબંધી શી મર્યાદાઓ?

૨૦ ઉ૦-દૈવસિક પ્રતિક્રમણમાં છોક સંબંધી કેાઈ વિશેષ જાણ્યો નથી. ફક્ત શ્રુતદેવીનો કાઉરસંગ, ક્ષેત્રદેવતાનો કાઉરસંગ અને કુઃખક્ષય કર્મક્ષય નિમિત્તક લઘુશાંતિનો કાઉરસંગ એ ત્રણ પૈકી કેાઈ કાઉરસંગ કરતાં છોક આવે તો શાંતિ નિમિત્તે તેજ અવસરે ધરિયાવહી કરવાપૂર્વક તે તે કાઉરસંગ કરીથી કરવો કાયિકસમ્પત્તિની મહત્તાનો વિચાર કરતાં અપ્રતિપાતી શુદ્ધકાયોપસમિક માનવું એ વિશેષ ઉચિત સમજાય છે.

એમ અનુભવમાં જોવાય છે. (તથા જે સૂત્ર ચાલતે છોક્ર થાય, તે તે સૂત્ર ફરીથી લણે.)

૨૧ પ્ર૦-દેવલોકમાં વર્તતા વાવડી વિગેરે જલાશયોમાં દેડકાં વિગેરે તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયઉત્પન્ન થાય કે નહિ? અને તે જલાશયોમાં કમળ-ભ્રમરાઓ વિગેરે હોય કે નહિ?

૨૧ ઉ૦-દેવલોકમાં બાર દેવલોક સુધી વાવડીઓ છે. તે વાવડીઓમાં કમળવિગેરેની ઉત્પત્તિ હોવા સાથે ભ્રમરાઓ છે. અર્થાત્ ત્યાં ત્યાં દેવલોક વિગેરે સ્થાનોમાં જલાશયો છે ત્યાં કમળ-ભ્રમરાઓ અને તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયની ઉત્પત્તિ પણ હોય છે. આ વાત શ્રી પદ્મવિજયના બીજા પદમાં જણાવેલ છે.

૨૨ પ્ર૦-બ્રાહ્મી અને સુંદરી બ્રહ્મચારિણી હતી કે વિવાહિત હતી?

૨૨ ઉ૦-બ્રાહ્મી અને સુંદરી વિવાહિત છે? એ પ્રમાણે આવર્યકલ્પની વૃત્તિમાં છે. તે સંબંધી શ્રી સેનપ્રશ્નમાં નીચે મુજબ પ્રશ્નોત્તર છે—

બ્રાહ્મીસુંદરીભ્યાં પાણિગ્રહણં કૃતં ન વા ? કેચન કથયંતિ
ભૂતેન સુંદરી વાહુવલિના ચ બ્રાહ્મી પરિણીતા, તર્હિ વાહુવલે-
ર્વર્ષકાયોત્સર્ગીતિ તાભ્યાં 'ભ્રાતર્ગજાદુત્તર' ઇત્યુક્તં તત્ કથમ્ ?
ઇતિ પ્રશ્નોત્તરમ્-ભરતવાહુવલિભ્યાં વિપરીતતયા પાણિગ્રહણં
કૃતમિત્યક્ષરાણિ આવશ્યકમલયગિરિવૃત્તૌ સંતિ, યત્તુ તાભ્યાં
ભ્રાતર્ગજાદુત્તરેત્યુક્તં તત્પ્રાક્તનભાવ સમ્બન્ધાત્ દ્વાભ્યાં સમુ-
દિતાભ્યાં કથનાત્ યતિતયા ચ યુક્તિમદેવેતિ ॥ [સેનમશ્ર
પત્ર ૫૪].

સાધાર્થ—પ્ર૦-બ્રાહ્મી અને સુંદરીએ પાણીગ્રહણ કયું હતું કે નહિ? કેટલાક કહે છે કે 'ભરતે સુંદરીનું' અને બાહુવલિનીએ બ્રાહ્મીનું પાણિગ્રહણ કયું હતું; એ પ્રમાણે જો હોય તો બાહુવલિનીની દીક્ષા બાદ એક વર્ષ પર્થત કરેલ કાઉરસભાને અંતે બ્રાહ્મી અને સુંદરીએ 'વીરા ગોરા ગજ થકી ઉતરે' એ રીતે કયું?

ઉ-ભરત અને બાદુબડીએ (જન્મે જોડાણની અપેક્ષાએ) વિપરીતરીતે (એટલે ભરતે ગુંદરીનું અને બાદુબડીએ આણેડું) પાણીમદ્ધુ કર્મ દત્તું એ પ્રમાણે શ્રી આવરણમન્ત્રવર્ગિતિત્ત્વ ટીકામાં જણાવેલ છે. 'હે બા-પવ! દાથી ઉપદેશો નીચે દેવો' એ વચન પ્રથમ બાદુબડીના સંજ્ઞાધની અપેક્ષાએ અથવા પ્રાત્રો અને ગુંદરી બન્ને સાથે દેવાથી અથવા સાદુબડીની અપેક્ષાએ યોગ્યજ છે.

૨૩ પ્ર-શ્રી ભગવતી મૂવનું મૂળ તથા ટીકાનું પ્રમાણ કેટલું?

૨૩ ઉ-શ્રી ભગવતીટનું (વર્તમાન) મૂળ પ્રમાણ ૧૫૭૫ શ્લોક, અને નવાંગીટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરીયા ટીકા પ્રમાણ ૧૮૧૧૬ શ્લોક છે.

૨૪ પ્ર-વર્ધમાન તપની ઝાણી ચાલુ હોય તેમાં શ્રી પર્ય-પણાપર્વ આવે ત્યારે છું અહુમ વિગેરે તપરૂપા ધર્મ શકે કે કેમ? અને તે છું અહુમ વિગેરેથી આયર્જિલની પૂર્તિ થાય ખરી?

૨૪ ઉ-ચાલુ વર્ધમાનતપની ઝાણીમાં પર્યપણાદિ પર્વ પ્રસંગે છું અહુમ વિગેરે તપરૂપા (ખુશીથી) ધર્મ શકે છે. પરંતુ જેરસા તપના દિવસો તેવી તપરૂપામાં વ્તય તેરસાં આયર્જિલ આમજ કરી આપે. બીજા તપમાં જે પ્રમાણે થાય છે તે ધ્યાનમાં રાખી આ પ્રશ્નનો જવાબ લખાયેલ છે. સિવાઈ રોદિણી તપ વગેરેની જેમ સં-લગન કે લાંબા દિવસ ગુપ્તીના ચાલુ તપ દરમ્યાન વસ્ત્ર પાશ્વિક માસિક આવતા પંચમી આદિ તે તે તપો સાથે કરી લેવાય છે. તેથી ફરી બીજો વાળી આપવા જરૂર જણાતી નથી. છતાં સૂદ કહે તે ખરું.

૨૫ પ્ર-ઘર ભાડે આપે તે ભારક કર્મ કહેવાય કે નહિ?

૨૫ ઉ-ઘર જંધાવી ભાડે આપી જે ભાડું ઉપજવાય છે તે ભારક કર્મ કહી શકાય નહિ. કારણકે—

‘શકટોક્ષલુલાયોપ્સ્વરાશ્વતરવાનિનામ । ભારસ્ય વા-

દનાદ્વૃત્તિ-ર્થેદ્ ભાટકજીવિકા ॥ યોગશાસ્ત્રતૃતીયમકાશ શ્લો ૦
૧૦૫

આ શ્લોકમાં તથા અર્થદીપિકા-ધર્મસંગ્રહાદિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ગાડા, બળદ વિગેરે ભારે આપીને જે આજીવિકા ચલાવે તેને પંદરકર્માદાન પૈકી ભાટકકર્મ ગણેલ છે, એમ અમારું સમજવું છે.

૨૭ પ્ર૦-મનુષ્યની મૈથુનક્રિયામાં કેટલા જીવોની ઉત્પત્તિ થાય? અને તિર્થંચને પણ મનુષ્યની મૈથુનક્રિયામાં ઉત્પન્ન થતા જીવો કેટલા જીવોનીજ ઉત્પત્તિ થાય કે તેમાં કાંઈ ફરકેર ખરે?

૨૭ ઉ૦-મનુષ્યની મૈથુન ક્રિયા પ્રસંગે ઉત્કૃષ્ટ નવલાખ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય ઉત્પન્ન થાય છે. જુઓ તંદુલવેચાલિય પયન્નો. પત્ર પશું ગાધા ૧૫ મીની દીક્ષા;—

‘તેન રક્તેન રુધિરેણ ઉત્કટાયાઃ પુરુષવીર્યપુક્તયોન્યાથ
‘એકસ્યાઃ સ્ત્રિયાઃ ગર્ભં જયન્યતઃ એકો દ્વૌ વા ત્રયો વા, ઉત્કૃષ્ટસ્તુ
‘લક્ષ્મપ્રજુત્તં’ તિ લક્ષપૃથક્ત્વં નવલક્ષગર્ભજજીવા ઉત્પદ્યન્તે
‘ઇત્યર્થઃ, નિષ્પત્તિં ચ પ્રાયઃ એકો દ્વૌ વાઽગચ્છતઃ, શેષાસ્ત્વલ્પજી
વિતત્ત્વાત્તર્ત્રવ ધ્રિયન્તે, એકો દ્વૌ વૈત્પુક્તં વ્યવહારાપેક્ષયા નિશ્ચયા-
પેક્ષયા તુ તતોઽધિકં ન્યૂનં વા ભવતીતિ દ્રષ્ટવ્યમિતિ । ‘ચ’ શબ્દાત્
સ્ત્રિયાઃ સંસક્તાર્યા યોનો દ્વીન્દ્રિયા જીવા જયન્યતઃ એકો દ્વૌ વા
ત્રયો વૌત્કૃષ્ટો નવલક્ષપ્રમાણા ઉત્પદ્યન્તે, તપ્તાયઃ શલાકાન્યાયેન
પુરુષસંયોગે તેપાં જીવાનાં વિનાશો ભવતિ । સ્ત્રીપુરુષમૈથુને મિ-
થ્યાદૃષ્ટ્યઃ અન્તર્મુહર્ત્તાયુપઃ અપર્યાપ્તાવસ્થાકાલકારિણઃ નવ-
પ્રાણધારકાઃ નારકદેવયુગલવર્જિતશેષજીવસ્થાનગમનશીલાઃ ના-
રકદેવયુગલાગ્નિવાયુવર્જિતશેષજીવસ્થાનાગમનસ્વભાવાઃ મુહર્ત્ત-
પૃથક્ત્વકાયસ્થિતિકાઃ અસહ્યુચ્યેયાઃ સંમૂર્ચ્છિમમનુપ્યા ઉત્પદ્યન્તે
ચેતિ ॥ ’

ભાવાર્થઃ;—રુધિરવડે ઉત્કટ તેમજ પુરુષના વીર્ય—યુક્ત
એવી યોનિવાળી એક ઓના ગર્ભમાં જયન્યથી એક બે અથવા

પણ ગર્ભજી હવે ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થી નવસ્રજ
ગર્ભજી હવે ઉત્પન્ન થાય છે. અને (જન્મશ્રેય) ઉત્પન્ન થી
એક અથવા બે પામે છે. ગાદીના અલ્પઆયુષ્યવાળા દેવતા
ગર્ભમાંજ મૃત્યુ પામી જાય છે. એક અથવા બેની સંખ્યા એ
દારથી કહેલી છે. નિઠાવની અપેક્ષાએ તો તેથી અધિક અલ્પ
ન્યૂન પણ થાય છે એમ સમાજનું. વળી માધામાં આપેલ 'ક'
સંખ્યા સંસાર પાનિમાં બેઈન્દ્રિય હવે જન્મ-વધી એક બે અથવા
ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થી નવસ્રજ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે.
તાપાવઃસાતાસાપાવ [૩ની સુઃગતીમાં નવાવેલી હોવાની કમી
નાંખવી તેનું નામ 'તાપાવઃસાતાસાપાવ' કહેવાય છે]ની મરફ
પુરુષનો સંધામ થતાં ને હવેનાં વિનાશ થાય છે, વળી શ્રી
પુરુષાના નિમૂન પ્રસન્ન મિત્યાદિ અન્નમુદ્ગર્તાપુષ્પવાળા ઉન્નિ
અપર્યાપ્તા નવ પ્રાણને પારજી કહેવાવાળા નારક-દેવ-ગુમસ્તિક નોકા
સ્થાનોને વહીને અન્યસ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થવાની સાયકીવાળા
નારક-દેવ-ગુમસ્તિક અગ્નિમાય અને વાયુકાવસિવાયના સ્થાનોમાંથી
આવીને [પાનિમાં] ઉત્પન્ન થવાવાળા બેથી નવ મુદ્ગર્તની કાવ-
રિયનિવાળા (ગ્રાહસ્થાનકે ઉત્પન્ન થવાવાળા) અમ્ભ-જ્યાતા સંમુ-
ર્ધિમ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રીગણેશભૂષણ પ્રથમપદમાં વેત
સ્થાનકે સંમુર્ધિમ હવેની ઉત્પત્તિ ગણી છે. તેમાં 'યોગુરિત-
સંગોળનુ' શ્રી પુરુષાનો સંધામ એ પણ એક સ્થાન ગણ્યું છે.
નિર્ધ-સ્થાની મૃત્યુનાક્રિયામાં પણ તે પ્રમાણે હવે-પત્તિ થવાનો
સંભવ જણાય છે.

૨૭ પ્રત-દેવ મનુષ્યની શ્રી સાધ બોમ કહે તો હવે-પત્તિ
થાય કે નહિ? અને ગર્ભ રહે કે નહિ?

૧ 'દશધોળ જોળિમગ્ગે ગમ્મગળા એવ હુતિ મય સરલા ।'

૧૭૦ ય તિન્નિ ય, સરલાપુદુસં જ રપ્પેસં ૬૧૪

દશધોળ જોળિમગ્ગે, દવંતિ યોદિયા મસંગા ય ।

ઉપગ્ગંતિ યવંતિ ય સમ્મુચ્છિસમા તદ્દ યમેલા ૪૨૪

xxx યોસંમોને સમગં, તેમિં જોયાળ હુતિ ઉદવળ ૪

આ પ્રમાણે શ્રી સંબોધ પ્રકરણની મ.ય.ના અર્થથી પણ ઉપરની
ગીત ૨૫૬ થાય છે.

૨૭ ૩૦-‘લોકળ્પકાયસેવી લો લો લો ફરિસરૂવસદેહિં । ચરો મણેણુવરિમાં અળ્પવિચારા અળંતસુહા’ ॥૨૦॥ એ દેવલોક સુધીના દેવો કાયાથી (મનુષ્યનીમાફક) મૈથુનક્રિયા કરનારા હોય છે. ત્રીજા ચોથા દેવલોકના દેવો સ્પર્શદ્વારા, પાંચમા છઠ્ઠા દેવલોકના દેવો રૂપદ્વારા, સાતમા આઠમા દેવલોકના દેવો શબ્દ દ્વારા, નવ દશ અગ્નીઆર અને બારમા દેવલોક સુધીના દેવો મન દ્વારા મૈથુન સંબંધી ક્રિયા કરવાવાળા હોય છે. અને તેથી ઉપરના નવ મૈથેયક તથા પાંચ અનુત્તરવિમાનના દેવો અલ્પવિકારવાળા તેમજ (પૌદ્ગલિક) અનંત સુખવાળા છે. એ ગાથા અને તેના અર્થ પ્રમાણે કાય સેવી દેવોને (વૈક્રિય) શુક પુદ્ગલો હોય છે. પરંતુ જીવોત્પત્તિ અને ગર્ભાધાનનો સંભવ જણાતો નથી. ગર્ભાધાન નિષેધ માટે તો સ્પષ્ટાક્ષરો તંદુલવેચાલિય પયન્નાની પ મી ગાથાની દીકામાં આવેલા છે. તે આ પ્રમાણે—

‘નનુ દેવાનાં શુકપુદ્ગલાઃ કિં સન્તિ ઉત ન ? ઉચ્યતે, સન્ત્યેવ, પરં તે વૈક્રિયશરીરાન્તર્ગતા इति न गर्भाधानहेतव इति । यदुक्तं श्री प्रज्ञापनायाम्” इत्यादि ।

[અર્થ;—પ્ર-દેવોને શુકપુદ્ગલો હોય કે નહિ? ઉ-હોયજ, પરંતુ વૈક્રિયશરીરમાં રહેલા હોઈ ગર્ભાધાનમાં હેતુ-ભૂત થતા નથી. જે માટે શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે; અહિંથી પન્તવણાજનો સવિસ્તૃત પાઠ ઉપરની વાતની પુષ્ટિ માટે ત્યાં આપવામાં આવેલ છે]

૨૮ પ્ર-દેવોની મૈથુન ક્રિયામાં જીવોત્પત્તિનો સંભવ ન હોવાથી તે મૈથુનક્રિયામાં શા કાપ લાગે?

૨૮ ૩૦-જીવોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ ન હોવાથી દેવોને મૈથુનથી પાપ લાગે કે નહિ? તેમજ પુછ્યું તો ત્યાં સમજવું જોઈએ કે જીવોત્પત્તિ અને જીવોનો વિનાશ એ તો રૂઢિર અને શુકના સંયોગજન્ય પ્રાસંગિક છે. પરંતુ (ચુખ્ય તો) મૈથુન એ મોહના ઉદયજન્ય હોવાથી તન્નિમિત્તક થતો કર્મબંધ શી રીતે અટકી શકે? અર્થાત્ અવશ્ય કર્મબંધન થાય છે. જે માટે શ્રી આચારાંગ સૂત્રનાં ૧૩૩ માં પૃષ્ઠમાં જણાવેલ છે. કે—

‘ અણુળ્લાયં પદિસિદ્ધં વાત્રિ જિણવરિદિદિં ।

મોતું મેદુળ ભાવં ન તં વિણાં રાગદોસેદિં ॥૧૧॥

અર્થ—‘ જીનેશ્વરેએ સર્વ ક્રિયાની અપેક્ષાએ અનુશા અને અપેક્ષાએ નિષેધ કર્યો છે. પરંતુ તે અનુશા અને નિષેધ મૈથુન ક્રિયા સિવાય સમજવો, તેમાં તો કેવળ નિષેધ જ બાકીયો; કારણકે (અપ્રશસ્ત) રાગદ્વેષ સિવાય મૈથુનનો સંભવ જ નથી.

૨૬ પ્રશ્ન—મનુષ્ય દેવાંગના સાથે ભોગ કરે તો જીવોત્પત્તિ થાય કે નહિ? ગર્ભ રહે ખરો કે નહિ?

૨૬ જવાબ—જેમ દેવ મનુષ્યની શ્રી સાથે ભોગ કરે તેમાં વૈક્રિય (શુદ્ધ) પુરુષો હોવાથી ગર્ભ રહી શકે નહિ. તેમજ મનુષ્ય પણ દેવાંગનાની સાથે ભોગ કરે તેમાં ગર્ભ રહેવાનો સંભવ જણાતો નથી. કારણકે ગર્ભધોષ્ય સ્થાનનો અભાવ છે. તે પ્રમાણે જીવોત્પત્તિની સંભાવના દરવી એ પણ ઉચિત સમજવું નથી. (ઔદારિક તેવાં પુરુષલોકોદ્ધાર તેમ ગર્ભ રહેવા સંભવ છે. તે રૂપે સિવાઈ લખવું ઉચિત નથી.) રાગનું ઘાટું કારણ અવશ્ય છે.

૩૦ પ્રશ્ન—વ્યવહારરાશિ અને અવ્યવહાર રાશિ કેને કહેવાય?

૩૦ જવાબ—પૃથક્સંપ્રદણી-ધર્મરત્નપ્રકરણ-સમયસાર-ભવભાવના સંસ્કૃતનવતત્ત્વ વિગેરે અનેક ગ્રંથોમાં—

‘ તત્ત્વર્ણં જે અણાકાલઔ આરબ્ધ સુદુમણિગોણ્મુ ચિદંતિ ન કયાઈ તસાઈભાવં પત્તા તે અસંવહરિયા । જે પુણ સુદુમણિગોણ્દિતો નિગ્મયા સેસજીવેમ્ ઉપ્પન્ના તે સંવહરિયા; તે અણોત્રિ સુદુમણિગોઅપત્તાવિ સંવહારિઅચ્ચિય મળ્ણંતિ ।’

ભાવાર્થ—જે જીવો અનાદિકાલથી સૂક્ષ્મનિગોદમાંજ રહેલા છે. અર્થાત્ ત્યાંજ જન્મ મરણ કર્યો કરે છે, પરંતુ કોઈપણ વખતે ત્રસ વિગેરે ભાવને જોએએ પ્રાપ્ત કરેલ નથી તે અવ્યવહારી જીવો કહેવાય છે. અને જે જીવો સૂક્ષ્મનિગોદમાંથી નીકળીને ત્રસ વિગેરે અન્ય ભાવોમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે તે વ્યવહારરાશિયા કહેવાય છે. વ્યવહારરાશિમાં આવેલા જીવો પુનઃ સૂક્ષ્મનિગોદમાં

ચાહ્યા જાય તો પણ એક વખત ત્રસાદિલાવને પ્રાપ્ત કરેલો હોવાથી તેને વ્યવહારિયાજ કહેવાયો. આ પ્રમાણે અને લગભગ તેને લગતા શબ્દોમાંજ (ઉપર જણાવેલા ગ્રંથોમાં) અવ્યવહારરાશિ અને વ્યવહારરાશિની વ્યાખ્યા કરેલી છે. જ્યારે ન્યા૦ વિ૦ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજી મહારાજ ધર્મપરીક્ષા ગ્રંથમાં ભુદીરીતે વ્યાખ્યા કરે છે. તેઓશ્રીનો કહેવાનો આશય એ છે કે;—અનન્ત પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ કાયસ્થિતિવાળા જે જીવો છે તે અવ્યવહારિ છે. અને આવલિકાના અસંખ્ય ભાગમાં રહેલા સમય જેટલા પુદ્ગલપરાવર્તપ્રમાણ અવશેષ સંસારવાળા જીવો વ્યવહાર રાશિવાળા છે. એ વસ્તુને પ્રતિપાદન કરનારા તેઓશ્રીએ જણાવેલા શબ્દો આ પ્રમાણે છે—

અયાઽમંવ્યા અવ્યક્તમિથ્યાત્ત્વન્તઃ, અવ્યવહારિત્ત્વાત્, સંપતિપન્નનિગોદજીવવદ્ इत्यनुमानોત્તેપામવ્યક્તમિથ્યાત્ત્વસિદ્ધિઃ । અવ્યવહારિત્ત્વન્ત્તેપામનન્તપુદ્ગલપરાવર્તકાલસ્થાયિત્ત્વાત્ સિદ્ધ્યતિ, વ્યાવહારિકાણામુત્કૃષ્ટસંસારસ્યાવલિકાસંખ્યેયભાગપુદ્ગલપરાવર્તમાનત્ત્વાત્, તદુક્તં કાયસ્થિતિસ્તોત્રે—અવ્યવહારિયમજ્ઞે ભમિઝ્ઞ અણંતપુગલપરદે । કહ્યિ વ્યવહારરાસિ સંપત્તો નાહ તત્ત્વ વિ ય ॥૧॥ લક્ષોસં તિરિયગદ્—અસણિ—ઈર્ગિદિ—વળણપુંસેસુ । ભમિઓ આવલિઅસંખ્યભાગસમયપુગલપરાવર્તે ॥૨॥” [અર્થ મુગમ છે] અહિં મદ્દેવા માતા વગેરેના સંબંધમાં તેમજ બીજી અનેકરીતે પૂર્વપક્ષ ઉત્તરપક્ષો (શંકા-સમાધાન) વિસ્તારથી કરેલા છે તે સંબંધી સર્વ અધિકાર છાપેલ ધર્મપરીક્ષા પૃષ્ઠ ૨૫ થી ૪૦ સુધીમાં જોવું. ઘણુંજ સ્પષ્ટ વિવેચન કરવામાં આવેલ છે.

૩૧ પ્ર૦—‘કર્મનિકાચિત પણ ક્ષય જાવે ક્ષમાસહિત જે કરતાં’ આ પ્રમાણે પૃજમાં કહેલ છે. તો તપકરવાથી નિકાચિત કર્મનો પણ ક્ષય થઈ શકે ખરો? એટલેકે, નિકાચિત કર્મનો પણ વિપાકોદયવિના ક્ષય સંભવી શકે ખરો? અથવા ઉપરના પદનો અર્થ કાંઈ ભુલો છે?

૩૧ ૩૦-‘અદ્યપનિકાચિત’ અને ‘સુનિકાચિત’ એમ નિકાચિત કર્મના બે વિભાગ છે તેમાં જે સુનિકાચિત છે તેમાં સંક્રમ અપવર્તના ઉદીરણા વિગેરે કોઈપણ કરણ લાગી શકતું નથી એટલે તે તે સુનિકાચિત કર્મનો અવશ્ય વિપાકોદયથી ભોગવટો કરવોજ પડે છે. જ્યારે જે અદ્યપનિકાચિત કર્મ છે તે અપવર્તનાદિ કરણથી સાધ્ય હોવાથી મોક્ષનુંજ સાધ્ય રાખીને ક્ષમાસહિત જ્ઞાન દષ્ટિએ તપ કરતાં વિપાકોદયથી ભોગવટો થયા સિવાય પણ ક્ષય પામે છે. વહી આ સંબંધમાં નીચેની પ્રશ્નોત્તરમય ચર્ચા પણ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન-નિકાચિત કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે કે તપસ્વથી પણ નાશ થાય ?

૩૦-તપથી પણ નિકાચિત કર્મનો નાશ થાય છે. જે સંબંધી ઘણા પ્રમાણે પેદી કેટલાક અહિં અપાય છે;—

સેનમુને-તપસા નિકાચિતકર્મણાં ક્ષયો ભવતિ ન વા ?
 इति प्रश्नोऽप्रोत्तरम्— ‘निकाचितानामपि कर्मणां तपसां क्षयो भवति’ इति श्रीमदुत्तराध्ययनसूत्रवृत्त्यादावुक्तमस्ति [मु० पत्र ૮૫]

અધ્યાત્મસારે-જ્ઞાનયોગતપઃશુદ્ધમિત્યાદુર્મુનિપુક્તવાઃ ।

तस्मान्निकाचितस्यापि कर्मणो मुज्यते क्षयः ॥૧॥

[ઉપા० શ્રી યશોવિજયજી] एवं योगमाहात्म्यद्वान्विशिकायामपि ।

तथा श्रीदेवेन्द्रस्मरिविरचिते तपकुलके

‘अनिआणस्त विहीण, तवस्त तवियस्त किं पसंसामौ ।

किज्जइ जेण विणासो निकाइयाणंपि कम्माणं ॥૧॥

તે પ્રમાણે શ્રી યશોવિજયજીકૃત નવપદ પૂજામાં પણ કહ્યું છે કે—

‘જે તપ કર્મ નિકાચિત તપને ક્ષમાસહિત સુનિરાયા’

આ વિષયમાં વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ન્યા૦ વિ૦ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીમાન યશોવિજયજી વિરચિત શ્રી અધ્યાત્મમત પરીક્ષા મુ. પત્ર ૫૩-૫૪ જોવાં. તેમાં ઘણુંજ સુક્તિ-
 “આ વિષયપરતે વર્ણન કર્યું છે.

૩૨ પ્ર૦—શ્રીકૃષ્ણ-ત્રેણિક પ્રમુખને મરણસમયે જે લેશ્યા બદલાય તે દ્રવ્યલેશ્યા કે ભાવલેશ્યા? અને ભાવલેશ્યા બદલાય તો સમ્યક્ત્વ રહી શકે ખરું?

૩૨ ઉ૦—લેશ્યાનું મરણસમયે જે પરાવર્તન થાય તે ભાવ લેશ્યાનું જ સમજવું. ભાવલેશ્યા બદલાવાથી પણ ત્રેણિક-કૃષ્ણ-પ્રમુખને સમ્યક્ત્વ સંબંધી બાધા થતી નથી. કારણકે એવા ગુણસ્થાનકથી આગળ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધી પણ મતાંતરે કૃષ્ણ લેશ્યા કહેલી છે. જુઓ શ્રી પન્નવણા સૂત્ર ૧૭ મું લેશ્યાપદ. 'દેવ અને નારક ભવમાં જતાં જીવને લેશ્યા લેવા આવે છે' એવી જે શાસ્ત્રીય માન્યતા છે તે મુજબ ત્રેણિક મહારાજ પહેલી નરકમાં જવાના હોવાથી પહેલી નરકને યોગ્ય કાષોતલેશ્યા, અને શ્રીકૃષ્ણ ત્રીજી નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા હોય ત્રીજી નરકને યોગ્ય કાષોતલ અથવા નીલ લેશ્યા અત્ય સમયે તેઓને પ્રાપ્ત થયેલ છે. અને તે કાષોતલ અને નીલ લેશ્યા છઠ્ઠા ગુણકાણા સુધી પણ શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે. માટે સમ્યક્ત્વને જરાપણ બાધા પહોંચવાનો સંભવ નથી.

૩૩ પ્ર૦—'દ્રવ્યથી ચાર પરદારા તળે' તેનો અર્થ શું?

૩૩ ઉ૦—(ઔદારિક) મનુષ્યની સ્ત્રી-તિર્યંચની સ્ત્રી, (વૈક્રિય) વિદ્યાધરની સ્ત્રી અને દેવાંગના એ ચાર પરદારા શ્રી પંચાશક ગ્રંથમાં જણાવેલ છે. તે આ પ્રમાણે,— તત્ત્વોદારિકા નાર્યસ્તિર-શ્યશ્ચ, વૈક્રિયા વિદ્યાધર્યો દેવ્યશ્ચ। [પંચા૦ મુ૦ પત્ર ૧૩]. વક્ત્રી મનુષ્યની સ્ત્રી, દેવાંગના, તિર્યંચની સ્ત્રી અને ચિત્રામણની સ્ત્રી એ ચાર પરદારા હોવાનું પણ મારા સમજવામાં છે. અને પ્રાયઃ એવા અક્ષરો પણ કેાઈ ગ્રંથમાં વાંચેલા હોવાનું મને યાદ છે.

૩૪ પ્ર૦—અભવ્ય પૂર્વ ભણી શકે તેવો પાઠ શેમાં છે?

૩૪ ઉ૦—અભવ્યને પૂર્વની લગ્નિ ન હોવા સંબંધનો પાઠ શ્રીવિશેષાવશ્યકજીમાં આ પ્રમાણે છે;—

‘તિર્યંકરાદ્પૂર્યં દદ્મૂળણ્ણેણ વાવિ કજ્જેણ।

મુપસામાદયલાહો હોજ્જ અમવ્વસ્સ મંઠિમ્મિ ॥૧॥

ભાવાર્થ;—‘તીર્થ’ કર ભગવંતની પૂજા (સમૃદ્ધિ) રેખીતે
અથવા બીજા કોઈ નિમિત્તથી ગ્રન્થિસ્થાનની નજીક આવેલા
અલબ્યને શ્રુતસામાયિકનો લાભ થાય છે. દીકાકાર ભગવાન
મલધારી ઓઢેમથંદસૂરીચરણ મહારાજે ગાથામાં રહેલ
‘શ્રુતસામાયિક’ એ પદનો ‘એકાદશ અંગનો પાઠ હોય રહે’ એવો
અર્થ કર્યો છે. તે શબ્દો આ પ્રમાણે છે;— શ્રુતસામાયિકનાત્સ
લાભો મહેત્, તસ્યાડપ્યેકાદશાક્રપાટાનુશનાત્ । આ શબ્દો ઉપ-
રથી પૂર્વલક્ષિનો સ્પષ્ટ નિષેધ જણાય છે. શ્રીનન્દીસૂત્રમાં
‘અલબ્યને સાડા નવ પૂર્વલક્ષિ હોવાનું’ તથા જણાવે છે. તો
તે પ્રમાણે શ્રી નન્દીસૂત્રમાં કહેલ હોય તેમાં કાંઈ હરકત નથી.
હારણકે શ્રીવિશેષાવરયકમાં જે પૂર્વલક્ષિનો નિષેધ જણાવ્યો છે તે
અર્થની અપેક્ષાએ નિષેધ સમજવો ઉચિત લાગે છે. અને શ્રી નન્દી-
સૂત્રમાં જે સાડાનવ પૂર્વ શુધી અલબ્યને પૂર્વલક્ષિ હોવાનું છે, તે માત્ર
શબ્દની અપેક્ષાએ સમજાય છે. શ્રી આદ્યપ્રતિક્રમણ સૂત્રવૃત્તિમાં પણ
અલબ્યને સાડાનવ પૂર્વ શુધીની લક્ષિ જણાવેલ છે, અને શ્રી પ્રવ-
ચન સારોદ્ધાર વિગેરેમાં પૂર્વલક્ષિનો નિષેધ કર્યો છે. ત્યાં પણ ઉપર
જણાવ્યા પ્રમાણે અર્થ સંગત કરવો યુક્ત લાગે છે. શ્રી વિશેષા-
વરયક બૃહદ્વૃત્તિમાં તો ‘જે દશ અથવા ચૌદ પૂર્વને ધારણ કરે
તેજ પૂર્વધર કહેવાય’ એવો અર્થ કરેલો હોવાથી અલબ્યને
સાડાનવપૂર્વની (શબ્દથી) લક્ષિ હોય તો પણ તે પૂર્વની
લક્ષિવાળા કહી શકાતા નથી. આ અર્થ શ્રી મેનપ્રશ્નમાં પત્ર
૨૧ પ્રશ્ન ૩૨૦ માં જણાવેલ છે. જે આ પ્રમાણે;—

“કિञ्च પ્રતિક્રમણમૂત્તરવચનમ્ભવ્યસ્ય મિત્તાનિ દશપૂર્વાણિ
પ્રોક્તાનિ સન્તિ તત્કયં સમ્ભવતિ ? યતઃ પ્રવચનસારોદ્ધારાદી
પૂર્વલબ્ધેર્નિષેધઃ કથિતોઽસ્તિ; XXXX । ઉત્તરમ્;— XXX તથા
અમવ્યાનાં પૂર્વગતલબ્ધિમાશ્રિત્ય ‘પૂર્વાણિ ધારયન્તિ’ इति દશ
ચતુર્દશપૂર્વવિદ્ इत्याવश्यकयूहद्वृत्तिवचनात् અમિત્તદશપૂર્વ-
ધરાદયઃ પૂર્વગતલબ્ધિમન્તોઽવસીયન્તે, નચ્ચન્યે, અતઃ પૂર્વાઽમ-
ભિત્તદશપૂર્વશ્રુતલામેઽપિ શાસ્ત્રાન્તરોક્તપૂર્વગતલબ્ધિનિ-

પેલો યુક્તિમાનેવ ।’ ‘અર્થ’ શુભ છે, તેમજ ઉપર જણાવાયેલો છે.

૩૫ પ્ર૦;—પંચમ આરામાં મનુષ્યને અવધિજ્ઞાન હોય કે નહિ? અને ન હોય તો તેવો પાઠ શેમાં છે?

૩૫ ૩૦;—પંચમકાળમાં અવધિજ્ઞાનનો મનુષ્યને નિવેદ્ય જાણ્યો નથી, શ્રી પ્રશ્નચિંતામણિ તથા શ્રી સેનપ્રશ્ન અન્થમાં આ વિષય સંબંધી નીચે શુભ પ્રશ્નોત્તરો છે;—

‘તથા પંચમારેડવધિજ્ઞાનં પ્રાપ્યતે ન વેતિ પ્રશ્નસ્યોત્તરમાહ—
ન ચોક્તં કુત્રાપિ ગ્રન્થે વિચ્છિન્નમિતિ’ [પ્રશ્નચિન્તામણિ, પૃષ્ઠ ૧. પ્ર૦ ૨૫]

‘હદાર્નીં ભરતે મનુજાનાં તિરશ્વાં ચ જાતિસ્મરણમસ્તિ ન વા? યદિ નાસ્તિ તદા કુતો વ્યવચ્છિન્નં? તથાડવધિજ્ઞાનમપી-
દાનીમસ્તિ ન પેત્યપિ ચ પ્રસાદમિતિ? પ્રશ્નોડગ્રોત્તરમ્—વર્ત-
માનકાલે જાતિસ્મરણસ્યાવધિજ્ઞાનસ્ય ચ વ્યવચ્છેદઃ શાસ્ત્રે પ્રતિ-
પાદિતો નાસ્તિ ।’ સેનપ્રશ્ન પ્રશ્ન ૧૯૮ પૃષ્ઠ ૬૮ ॥

અર્થ’ શુભ છે.

૩૬ પ્ર૦—અયસ્સ ણં મંતે નેરહયસંસારસંચિટ્ટણકાલસ્સ જાવં
દેવસંસારસંચિટ્ટણકાલસ્સજાવં વિસેસાદિષ્ણ વા? ગોયમા ! સચ્ચ-
ત્થોવે મણુસ્સ સંસારસંચિટ્ટણકાલે, નેરહયસંસારસંચિટ્ટણકાલે
અસંસેજ્જગુણે, દેવસંસારસંચિટ્ટણકાલે અસંસેજ્જગુણે, તિરિક્કલ-
જોણિણ અર્ણતગુણે ॥ શ્રીમગવતીસુત્ર, મુદ્રિત પૃષ્ઠ ૪૭ ॥

આ પાઠમાં જૈતમહારાજના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ત્રિકાલજ્ઞાની
પરમાત્મા શ્રી મહાવીર દેવે મનુષ્યસંસાર સંચિટ્ટણકાલથી નારટી-
સંસારસંચિટ્ટણકાલ અસંખ્યાત શુભો કહ્યો, અને તેનાથી દેવ-
સંસારસંચિટ્ટણકાલ અસંખ્યાત શુભો કહ્યો છે તે કંઈ અપેક્ષાએ
કહ્યો છે?

૩૬ ૩૦-આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજવા માટે 'જીવસ્સ પં મંતે!
તીતદાપ આદિદૃસ્સ કદચિદ્દે સંસારસંસિદ્ધેણકાલે ષણ્ણત્તે! વિરે
જે ગૌતમ મહારાજના પ્રશ્નો અને પરમાત્મા મહાવીર રૂપે
આપેલા ઉત્તરો છે તે પ્રથમ સમજવાની જરૂર હોવાથી પ્રથમ
તે સૂત્રોનો સંક્ષેપમાં ભાવાર્થ અહિં આપ્યા બાદ તમોએ પુછેક
પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો એ વિશેષ ચોખ્ખો જણાય છે.

હે ભગવન્! ભૂતકાલમાં નારદી તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવતા-
ઓનો સંસારસંસ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારનો છે?

હે ગૌતમ! નારકસંસારસંસ્થાનકાળ, તિર્યંચસંસારસંસ્થાન-
કાળ, મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાળ અને દેવ સંસારસંસ્થાનકાળ એમ
ચાર પ્રકારનો સંસ્થાન કાળ કહ્યો છે.

હે ભગવન્! નારકસંસારસંસ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારનો
કહ્યો છે?

હે ગૌતમ! શૂન્યકાળ, અશૂન્યકાળ અને મિશ્રકાળ એમ
ત્રણ પ્રકારે નારકસંસારસ્થાનકાળ કહ્યો છે.

હે ભગવન્! તિર્યંચસંસારસંસ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારનો છે?

હે ગૌતમ! અશૂન્યકાળ અને મિશ્રકાળ એમ બે પ્રકારનો છે.
તથા દેવ અને મનુષ્યનો સંસારસંસ્થાનકાળ નારદીના સંસાર-
સંસ્થાનકાળની માફક શૂન્યકાળ, અશૂન્યકાળ અને મિશ્રકાળ
એમ ત્રણ પ્રકારનો છે.

હવે-શૂન્યકાળ, મિશ્રકાળ, અશૂન્યકાળ એકલે શું? તેનું
સ્વરૂપ કહેવાય છે, તેમાં અશૂન્યકાળનું સ્વરૂપ જાણ્યા બાદ શૂન્ય-
કાળ અને મિશ્રકાળનું સ્વરૂપ સીધા સમજાઈ શકે તેવું હોવાથી
પ્રથમ અશૂન્યકાળનું સ્વરૂપ જણાવાય છે—

સાતે નારદીમાં વર્તમાનકાલમાં જે જીવો છે તે જીવોમાંથી
જ્યાં સુધી એકલે કે બેકલા કાળ સુધી કોઈ જીવ ચલે નહિ
તેમજ નવો કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થાય નહિ, બેકલી સંખ્યામાં અને
જે નારકના જીવો છે તેટલી સંખ્યામાંજ તે નારકના જીવો બેકલા

કાળ પર્વત રહે તે કાલ તે નારકના જીવોને આશ્રયી અશૂન્ય-કાળ કહેવાય.

મિશ્રકાળ-તેજ સાતે નરકમાં વર્તમાનમાં વર્તતા જીવોમાંથી જીવો અથવા (નીકળવા) માંડ્યા. અથવા અથવા એક પણ જ્યાં સુધી બાકી હોય ત્યાં સુધી મિશ્રકાળ કહેવાય.

અહિં તાત્પર્ય એ સમજવાનું છે કે, -સાતે નરકમાં વર્તમાનકાળમાં જે જીવો છે તેમાંથી કોઈ જીવ અથવા (નીકલે), અથવા થયા બાદ મનુષ્યોની અથવા સૂક્ષ્મનિગોદપ્રમુખ એકેન્દ્રિય વિગેરે તિર્થંચરોનીમાં અનન્તર કિંવા પરસ્પર યથાયોગ્ય ઉત્પન્ન થયો, ઉત્પન્ન થયા બાદ પુનઃ તેજ જીવ દુષ્ટપરિણામની ધારાવડે નરકના ભવને યોગ્ય-ગતિનામકર્મ તેમજ આયુષ્યનો બંધ કરી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે જીવ પણ વિવક્ષિત વર્તમાનકાળમાં કલેષેલા જીવો માંહેનોજ ગણાય. એ પ્રમાણે વિવક્ષિત વર્તમાનકાલમાં નરકમાં વર્તતા વિવક્ષિત અનેક જીવો નરકના ભવમાંથી અવધીને મનુષ્ય-તિર્થંચરોમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ પુનઃ જે નરકભવમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે જીવો પ્રથમવિવક્ષિત જીવોમાંનાજ ગણવા; પણ અન્ય જીવો ગણવા નહિ. અર્થાત્ એ પ્રમાણે બીજી ત્રીજી વાર કે દશમી વાર તેના તેજ વિવક્ષિત જીવો નરકમાં ઉત્પન્ન થાય તો નરકમાં ઉત્પન્ન થતા તે વિવક્ષિત જીવોની અપેક્ષાએ મિશ્રકાળજ ગણાય. કહેવાનો આશય એ છે કે-વર્તમાનકાલમાં નરકમાં જે જીવો છે, તે જીવોમાંથી તેના તેજ અથવા પુનઃ ઉત્પન્ન થયેલા એક પણ જીવ બાકી હોય ત્યાં સુધી મિશ્રકાલ ગણાય છે. મિશ્ર-કાળને આ પ્રમાણે ગણવાનું કારણ એ છે કે, આગળ ગાતમ-

તેજ સંગત થઈ શકે છે. જે ઉપર પ્રમાણે પુનઃ નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોની અપેક્ષા ન રાખવામાં આવે તો અશૂન્યકાળથી મિશ્રકાળ અસંખ્યગુણ થશે પણ અનંતગુણ થશે નહિ. કારણકે નરકનો અશૂન્યકાળ સિદ્ધાંતમાં બાર મુહૂર્તનો કહ્યો છે. અને વર્તમાનકાલમાં નવીન ઉત્પન્ન થયેલા સાતમી નારકીમાં વર્તતા

નારકજીવનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તેવીશ સાગરોપમનું છે, તેથી જાન્યુદ્ધર્તની અપેક્ષાએ તેવીશ સાગરોપમ એ આસંખ્યગુણ કાળ છે પણ અનન્તગુણ કાળ નથી, પરંતુ જ્યારે પુનઃ ઉત્પન્ન થનારો પણ તેજ જીવોની અપેક્ષા રાખનારો આવે છે ત્યારે નરકમાંથી અવધ્યા બાદ (પરમપરાએ) વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થવાનો છે કાળ છે, તે કાળ અનેક વખતનો ભેગો કરતાં અનન્ત ધર્મ શકે છે, અને એથી અશૂન્યકાળની અપેક્ષાએ મિશ્ર કાળ પણ અનન્ત ગુણો કહેવામાં કોઈ પણ દોષ આવતો નથી. આ વિચાર ટીકામાં સારીરીતે સપ્રમાણ વર્ણવ્યો છે. વિચાર પૂર્વક વાંચવાથી સમજી શકાય તેમ છે.

શૂન્યકાળ—વર્તમાનમાં જે નારકીના જીવો છે તે સર્વ નારકીના જીવો અવધી ન્તય અને એક પણ બાકી ન રહે તે કાળને શૂન્યકાળ કહેવામાં આવે છે.

હે ભગવન! એ પ્રમાણે નારક જીવોના અશૂન્ય મિશ્ર અને શૂન્ય એમ ત્રણ પ્રકારનો સંસારસંસ્થાનકાળ કહ્યો, તેમાં કયા કાળ અલ્પ છે? ઘણો છે? તુલ્ય છે? કે વિશેષાધિક છે?

હે જોતમ! સર્વથી ઘણો અશૂન્યકાળ છે, તેના કરતાં મિશ્રકાળ અનન્તગુણો છે, અને તે કરતાં શૂન્યકાળ અનન્ત ગુણ છે. અશૂન્યથી મિશ્રકાળ અનન્ત ગુણ કેવીરીતે હોય? તે સંખ્યાથી પ્રથમ સંક્ષેપમાં કહેવાયેલ છે, અને મિશ્રકાળથી શૂન્યકાળ અનન્તગુણ કહ્યો તે સાથે નરકમાં વર્તતા વિવક્ષિત સર્વે જીવો નારકના ભવમાંથી નીકળી અનન્તા કાલ ગુણી વનસ્પતિમાં પરિવ્રમણ કરે તે અપેક્ષાએ કહેલ છે. એ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજાવું.

હે ભગવન! તિર્થંચાન જે એ પ્રકારનો સંસારસંસ્થાનકાળ કહ્યો છે તેમાં અલ્પમહુત્વ કેવી રીતે છે?

હે જોતમ! સર્વથી અલ્પ અશૂન્યકાળ છે, મિશ્રકાળ તેનાથી અનન્તગુણ છે.

હે ભગવન! દેવ અને મનુષ્યોના સંસારસંસ્થાનકાળનું અલ્પમહુત્વ શી રીતે છે?

હે જોતમ! જે પ્રમાણે નારકીના સંસારસંસ્થાનકાળનું અદ્યપમહુત્ત્વ કહ્યું છે; તે પ્રમાણે દેવ અને મનુષ્યોના સંસારસંસ્થાનકાળનું અદ્યપમહુત્ત્વ સમજવું. અર્થાત્ સર્વથી અદ્ય અશૂન્યકાળ, તેનાથી મિથકાળ અનન્તગુણ અને તેના કરતાં શૂન્યકાળ અનન્તગુણ છે.

આટલું સ્વરૂપ સમજ્યા બાદ જે પ્રશ્ન પુછાયેલ છે તે પ્રશ્નનો ઉત્તર હવે અપાય છે, અને તે સમજવો હવે તદન મુલસ થશે.

હે ભગવન! નારકસંસારસંસ્થાન કાળ તિર્થંચસંસાર સંસ્થાન કાળ મનુષ્યસંસારસંસ્થાન કાળ અને દેવસંસાર સંસ્થાનકાળ એ ચારે પ્રકારમાં કોણુ અદ્ય ઘણા તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે?

હે જોતમ! મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાળ સર્વથી અદ્ય છે. [કારણ કે મનુષ્યો સર્વથી ઘોડી સંખ્યાવાળા છે.] તેના કરતાં નારકસંસારસંસ્થાનકાળ અસંખ્યગુણ છે. [કારણકે મનુષ્યથી નારકી છવો અસંખ્યગુણ છે.] નારકસંસારસંસ્થાનકાળથી દેવ સંસારસંસ્થાનકાળ અસંખ્યગુણ છે. [કારણ કે નારક છવોથી દેવો અસંખ્યગુણ છે] અને દેવસંસારસંસ્થાનકાળથી તિર્થંચસંસારસંસ્થાનકાળ અનન્તગુણ છે, [કારણકે દેવોથી તિર્થંચો અનન્ત ગુણ છે].

૩૭ પ્રશ્ન-શ્રી ભગવતીસૂત્ર પત્ર ૬૦ પૃ. ૧ માં 'સેસં તં ચેવત્તિ' શ્લોક તદેવ યથા ઓધિકપ્રકરણેઽધીતમ્, આ પ્રમાણે જણાવેલ છે. તો એકેન્દ્રિયો ઉદીરણા ગર્હણા અને સંવરણા કરે? અથવા સંભવ જોતલો આલોપક લાગુ કરવો? ટીકાકાર ભગવાન શ્રી અભયદેવસૂરિમહારાજએ આ બાબતમાં સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો નથી, તેથી પુરેપુરે આલોપક લાગુ થતો હોય તેમ જણાય છે. તો આ બાબતનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરશો.

૩૭-૩૦-શ્રી ભગવતીજી પત્ર ૬૦ 'સેસં તં ચેવત્તિ' વિગેરે બાબતમાં ખુલાસો માગ્યો તો જણાવનારું જે એકેન્દ્રિયો-ઉદીરણા ગર્હણા સંવરણા અને નિર્જરા એ સર્વ કરે છે, પરંતુ અવ્યક્ત કરે છે. તે પાંક જરોખર ધ્યાનપૂર્વક સ્થિરતાથી વચ્ચાશે તો આપો

આપ બેસી જશે. કારણકે ત્યાં ૬૦ માં પત્રમાંજ લખેલું છે કે
'ઇત્યાદિ તાવદ્વાચ્યં યાવત્ સે નૂનં મતે ! અપ્પણા ચેવ નિજ્જરે
અપ્પણા ચેવ મરહર' ॥

૩૮ પ્ર૦-મહાનુભાવતીર્થેકર ભગવંતો જ્યાં પારણ કરે. ત્યાં
પંચદિવ્ય પ્રગટ થાય તેમાં 'ચેલોક્ષેય' નો અર્થ શું કરવો?

૩૮ ૩૦-'ચેલોક્ષેય' નો અર્થ 'ધ્વજઓનું લહકુંડું' એવો
ધાય છે. અને વસ્ત્રોની વૃદ્ધિ એવો પણ અર્થ કરાય છે. વિશેષ
માટે શ્રી અભિધાનરાજેન્દ્રના ત્રીજા ભાગમાં આપેલ 'ચેલુક્ષેય'
શબ્દ જોવા યોગ્ય છે.

૩૯ પ્ર૦-દેવોને પાંચપ્રકારની નિદ્રામાંથી કેટલા પ્રકારની
નિદ્રાનો ઉદય હોય? અથવા એકેનો નજ હોય?

૩૯ ૩૦-ઉત્કૃષ્ટમતિ આદિ જ્ઞાનવાળાને પણ જેમ મતિજ્ઞાના-
વરણીય વિશેષ કર્મનો (દશાષાતિરસસ્પર્ધાકાની અપેક્ષાએ)
રસોદય અને પ્રદેશોદય હોય છે તે પ્રમાણે સદા જાગૃત અવસ્થા-
વાલા દેવોને પણ નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણીય કર્મનો રસોદય અને
પ્રદેશોદય હોય તે સંભવિત છે. કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયસ્વામિ-
ત્વને અંગે વિચાર કરતાં દેવોને ઓધે ૮૩ પ્રકૃતિઓના ઉદય હોય
છે. તેમાં નિદ્રાપંચકનો ઉદય પણ હોય છે. પંચસંમહકારના મતે
સ્થાનર્દિનિકનો ઉદય દેવોને હોતો નથી એ અપેક્ષાએ ૮૦ પ્રકૃ-
તિઓ દેવોને ઓધે ઉદયમાં ગણાવી છે. એકંદર વિચારતાં દેવોને
નિદ્રાનો ઉદય હોવામાં કોઈ વિશેષ જણાતો નથી.

૪૦ પ્ર૦-ભારંડપક્ષીનો અધિકાર કયા ગ્રંથમાં છે?

૪૦ ૩૦-"ભારણ્ડપક્ષિણોઃ કિલ્લેકં શરીરં પૃથગ્ગ્રીવં ત્રિપાદં
ચ ભવતિ, તૌં ચાડ્યન્તાડપ્રમત્તતયૈવ નિર્વાદિં લમેતે ઇતિ ॥"
સ્થાનાઙ્ગ (૧મું સ્થાન) 'एकोदराःपृथग्ग्रीवाः, अन्योऽन्यपलभक्षि-
णः। प्रमत्ता इव नश्यन्ति यथा भारण्डपक्षिणः ॥१॥'(જ્ઞાતાધર્મ-
કથાઙ્ગ) જીવદ્વયરૂપા ભવન્તિ, તે ચ સર્વદા ચક્તિચિત્તા ભવ-
ન્તીતિ, एकोदराः पृथग्ग्रीवास्त्रिपदा मर्त्यभाषिणः। भारण्डपक्षि-
णस्तेषां मृतिर्मिन्नफलेच्छया ॥ १ ॥' (કલ્પ-સર્વો ૦ ક્ષણ ૬)।

‘મતસ્ય તવ શૈલોદ્ધર્વે ભારણ્ડાઃ પञ्चशलतઃ । દ્વિજીવાસ્ત્યંહયો
દ્વ્યાસ્યાઃ અપ્યન્ત્યેકોદશઃ સ્વગાઃ ॥૧૥’ (આવશ્યક કથા) ॥
આ પ્રભાણે શ્રી ઠાણાંગજી જ્ઞાતાધર્મકથાંગ કલ્પસુખોધિકા આવ-
શ્યકકથા પ્રશ્નવ્યાકરણ વિગેરે અનેક સૂત્રગ્રન્થોમાં ભારંડપક્ષિના
અધિકારે છે, વલી આ ભારંડપક્ષિસંબંધી શ્રીપ્રજોત્તરચિન્તામણિ
ગ્રન્થમાં પ્રજોત્તર રૂપે નીચે મુજબ છે—

પ્ર૦—અથ ચ ભારંડપક્ષિણાં કતિવિધાઃ પ્રાણાઃ પ્રત્યેકં
પ્રાપ્યન્તે ?

ઉ૦—ભારંડાસ્યપક્ષિણાં કિલ પ્રત્યેકમેકં શરીરં,
પૃથગ્ગ્રીવા, ત્રિપદં ચૈકસુદરં, ઇત્યં પ્રશ્નવ્યાકરણે ઉક્તં, તથા
ચ સુબોધિકાયાં—‘एकोदराः पृथग्ग्रीवा-स्त्रिपदा मर्त्यभापिणः ।
भारण्डपक्षिणस्तेषां, मृत्युर्भिन्नफलेच्छया ॥ १ ॥ इति वचनादपि
कुत्रापि प्राणा न नियमिताः, तथापि पंडितश्रीस्वांतिविजयगणि-
वचनात्तथाभट्टारकश्रीविजयलक्ष्मीसूरीणां वचनात्तथाऽस्मद्-
गुरुणां પંડિતશ્રીશુભવિજયગણિપંડિતશિરોરસ્નવહુશ્રુતાનાં વચ-
નાદ્ જાયતે ચદુત્પત્તિકાલે તૌ દ્વૌ જીવૌ મનઃપર્યાપ્તિમન્ત-
યુર્હર્ત્તન સમકં પૂરયતઃ, તેન યાવજ્જીવં ચ તયોરેકં મનો વર્ત્તે,
તેન હેતુનૈકોનવિંશતિઃ પ્રાણા ઉચ્યન્તે, ઇત્યં—‘वृद्धव्याख्याप्र-
माणेन, तथैकमनसा सदा । एकोनविंशतिः प्राणा, भारण्डानां
तु नान्यथा ॥ १ ॥’ इति । तत्त्वं तु सीमंघरो वेत्ति ॥

ભાવાર્થ—પ્ર૦ પ્રત્યેક ભારંડપક્ષિને કેટલા પ્રાણો હોય છે ?

ઉ૦—ભારંડપક્ષિઓને દરેકને શરીર બુદ્ધા હોય છે પરંતુ તે
શરીરનો બાંધો આવા પ્રકારનો હોય છે. બન્નેની ડાક બુદ્ધી
હોય છે. બન્નેના મલીને એકંદર ત્રણ પગ હોય છે. અને બન્ને
છવોના શરીર બે બુદ્ધા બુદ્ધા છતાં ઉદર એક હોય છે. શ્રી કલ્પ-
સૂત્ર-સુખોધિકા દીક્ષામાં પણ તેજ પ્રભાણે કહ્યું છે. તેમાં એટલું

વિશેષ જણાવેલ છે કે, આવા ભારંડપક્ષિઓ કે જેઓનું ઉદર એક છે તે બન્ને ભારંડપક્ષિઓને જે અવસરે ભિન્ન-ભિન્ન ફેલ ખાવાની ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે તે બન્નેનું મરણ થાય છે. આ પ્રમાણે ભારંડપક્ષિને અંગે યત્ કિંચિત્ વર્ણન છે. છતાં તેને કેટલા પ્રાણ હોય? તે સંબંધમાં કોઈ નિયમ યદ્યપિ બાંધ્યો નથી, તોપણ પંડિત શ્રી ખાંતિવિજયજી-ભટ્ટારક શ્રીવિજયલક્ષ્મીસૂરિ અને અમારા ગુરુવર્ય શ્રીમાન શુભવિજયજીગણી વિગેરે બહુશુભના વચનથી જણાય ■ કે એકજ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે બન્ને જીવો ઉત્પત્તિ કાલમાં મનઃપર્યાપ્તિ એક સાથેજ કરે છે અને તેથી તેમને યાવજીવ પર્વત એક સરખું મન રહે છે. એ કારણથી તે બન્ને જીવોના ભેગા મળીને ૧૯ (ઓગણીસ) પ્રાણ હોય તેમ સંભવે છે. તત્ત્વ તો શ્રી સીમંધરસ્વામી બાણે.

૪૧ પ્ર૦—તંદુલીયા મત્સ્યના તંદુલપ્રમાણ નાના શરીરમાં વજ્ર-ઋષભનારાયસંઘયણનું બંધારણ શી રીતે સંભવી શકે? તેટલા નાના શરીરમાં અસ્થિનું પ્રમાણ પણ ઘણુંજ સ્વરૂપ હોવું જોઈએ!

૪૧ ૩૦—તંદુલીયા મત્સ્યને જે વજ્રઋષભનારાયસંઘયણ કહ્યું છે તે હાડકાની કઠિનતા અને મજબુતાઈની અપેક્ષાએ કહ્યું હોય તેમ સંભવે છે. સિદ્ધાન્તમાં યદ્યપિ—અસ્થિરચનાની અપેક્ષાએ જીવોને અસંઘયણી કહ્યા છે. તોપણ બલની અપેક્ષાએ વજ્રઋષભનારાય સંઘયણી કહેવામાં આવ્યા છે. તે પ્રમાણે આદિ તંદુલમત્સ્ય માટે પણ સમજવું. અન્યથા અર્થાત્ જે તંદુલ મત્સ્યને વજ્રઋષભનારાયસંઘયણ ન લેવામાં આવે તો સાતમી નરકમાં તંદુલમત્સ્યની જે ઉત્પત્તિ કહેલ છે તે સંભવી ન શકે. કારણકે ‘સાતમી નરકમાં વજ્રઋષભનારાયસંઘયણવાલોજ ઉત્પન્ન થાય’ તેવું સિદ્ધાન્તનું વચન છે.

૪૨ પ્ર૦—નિસર્ગ-સમ્યગ્દર્શનવાળે જીવ આખા ભવચક્રમાં કોઈ વખતે પણ ધર્મ સાંભળ્યો ન હોય એવોજ હોય કે અન્યથા પણ હોય?

૪૨ ૩૦—અનાદિમિથ્યાદષ્ટિજીવ ભવચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતો કર્મને ભોગવતો તથાભવ્યસ્વદશાનો પરિપાક અવાધી સ્વાભાવિક

વિશેષ જણાવેલ છે કે, આવા ભારંડપક્ષિઓ કે બેઓનું ઉદર એક છે તે બન્ને ભારંડપક્ષિઓને જે અવસરે ભિન્ન-ભિન્ન ફેલ ખાવાની ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે તે બન્નેનું મરણ થાય છે. આ પ્રમાણે ભારંડપક્ષિને અંગે ચતુર્થ કિંચિત વર્ણન છે છતાં તેને કેટલા પ્રાણ હોય? તે સંબંધમાં કોઈ નિયમ યદ્યપિ બાંધેલ નથી, તોપણ પંડિત શ્રી ખાંતિવિજયજી-ભટ્ટારક શ્રીવિજયસક્ષ્મીસૂરિ અને અમારા ગુરુવર્ધ શ્રીમાન શુભવિજયજીગણી વિગેરે બદ્ધશ્રુતોના વચનથી જણાય છે કે એકજ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે બન્ને જીવો ઉત્પત્તિ કાલમાં મનઃપર્યામિ એક સાથેજ ફરે છે અને તેથી તેમને યાવજજીવ પર્યંત એક સરખું મન રહે છે. એ કારણથી તે બન્ને જીવોના ભેગા મળીને ૧૬ (ઓગણીસ) પ્રાણ હોય તેમ સંભવે છે. તત્ત્વ તો શ્રી સીમંધરસ્વામી જાણે.

૪૧ પ્ર૦—તંદુલીયામત્સ્યના તંદુલપ્રમાણુ નાના શરીરમાં વજ્ર મુખલનારાયસંઘયણનું બંધારણ શી રીતે સંભવી શકે? તેટલે નાના શરીરમાં અસ્થિયુત પ્રમાણુ પણ ઘણુંજ સ્વદ્ય હોયું જોઈએ

૪૧ ૩૦—તંદુલીયામત્સ્યને જે વજ્રમુખલનારાયસંઘયણ કહ્યું છે તે હાડકાની કઠિનતા અને મજબુતાઈની અપેક્ષાએ કહ્યું હોય તેમ સંભવે છે. સિદ્ધાન્તમાં યદ્યપિ-અસ્થિરચનાની અપેક્ષાએ દેવોને અસંઘયણી કહ્યા છે, તોપણ બલની અપેક્ષાએ વજ્રમુખલનારાય સંઘયણી કહેવામાં આવ્યા છે. તે પ્રમાણે અહિં તંદુલમત્સ્ય માટે પણ સમજવું. અન્યથા અર્થાત્ જો તંદુલ મત્સ્યને વજ્રમુખલનારાયસંઘયણ ન લેવામાં આવે તો સાતમ નરકમાં તંદુલમત્સ્યની જે ઉત્પત્તિ કહેલ છે તે સંભવી ન શકે કારણકે ‘સાતમી નરકમાં વજ્રમુખલનારાયસંઘયણવાલોજ ઉત્પાદાય’ તેવું સિદ્ધાન્તનું વચન છે.

૪૨ પ્ર૦—નિસર્ગ-સમ્યગ્દર્શનવાળો જીવ આખા લવચક્રમાં કોઈ વખતે પણ ધર્મ સાંભડ્યો ન હોય એવાજ હોય કે અન્યથ પણ હોય?

૪૨ ૩૦—અનાદિમિથ્યાદષ્ટિજીવ લવચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતે કર્મને ભોગવતો તથાભવ્યત્વદશાનો પરિપાક થવાથી સ્વાભાવિ:

રીતે (જ્ઞાનદર્શનોપયોગ સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થતા તે તે પરિણામો વડે) (આયુધ્ય સિવાય) સાતે કર્મની સ્થિતિ પદ્યોપમાસંખ્યેય ભાગ પ્રમાણ ન્યૂન એક કોડાકોડી આગરોપમ બેટલી થવા પૂર્વક યથાપ્રવૃત્તકરણ-અપૂર્વકરણ-અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, તે નિસર્ગ-સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. આ પ્રમાણે તત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યમાં કહેલું હોવાથી નિસર્ગ-સમ્યગ્દર્શનીએ ભવચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં કોઈ વખતે સત્ય ધર્મનું શ્રવણ કર્યું હોય તેણે અનુમાન થતું નથી. તત્ત્વાર્થ ભાષ્યનો પાઠ આ પ્રમાણે-

‘તદ્દ એતત્ સમ્યગ્દર્શનં દ્વિવિધં ભવતિ, નિસર્ગસમ્યગ્દર્શનં, અધિગમસમ્યગ્દર્શનં ચ । નિસર્ગાદધિગમાદ્વોત્પચત્ત્વમિતિ દ્વિહેતુકં દ્વિવિધમ્ । નિસર્ગઃ પરિણામઃ સ્વભાવઃ અપરોપદેશઃ સ્ત્યનર્થાન્તરમ્ । જ્ઞાનદર્શનોપયોગલક્ષણો જીવ ઇતિ વક્ષ્યતે (૨-૮) । તસ્યાનાદૌ સંસારં પરિભ્રમતઃ કર્મત્ત એવ કર્મણઃ સ્વકૃતસ્ય વન્ધનિકાચનોદયનિર્જરાપેક્ષં નારકતિર્યગ્યોનિ-મનુષ્યામરભવગ્રહણેષુ વિવિધં પુણ્યપાપફલમનુભવતો જ્ઞાન-દર્શનોપયોગસ્વાભાવ્યાત્ તાનિ તાનિ પરિણામાધ્યવસાયસ્થા-નાન્તરાણિ ગચ્છન્તોઽનાદિમિથ્યાદૃષ્ટેરપિ સતઃ પરિણામવિશેષાદ-પૂર્વકરણં તાદૃગ્ ભવતિ યેનાસ્યાનુપદેશાત્ સમ્યગ્દર્શનમુત્પચત્ત્વમિત્યેતત્ નિસર્ગસમ્યગ્દર્શનમ્ ॥

ભાવાર્થ—“એ સમ્યક્ત્વ બે પ્રકારનું છે, નિસર્ગ-સમ્યગ્દર્શન અને અધિગમ-સમ્યગ્દર્શન, નિસર્ગ-અથવા અધિગમ એ બે હેતુથી સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ હોવાથી સમ્યક્ત્વ બે પ્રકારનું છે; નિસર્ગ-પરિણામ-સ્વભાવ-અન્યના ઉપદેશનો અભાવ એ સર્વ એક અર્થવાલા છે. ‘જ્ઞાનદર્શનોપયોગ લક્ષણુ છવ છે’ એ આગળ બીજા અધ્યાયમાં કહેવાયે. એવા તે છવને અનાદિસંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં કર્મના-અન્ધ-નિકાચના-ઉદય અને નિર્જરાને અનુસારે નારકી તિર્યક મનુષ્ય તથા દેવ ભવમાં વિવિધ પુન્ય પાપ ફલને ભોગવતાં જ્ઞાનદર્શનોપયોગસ્વભાવથી અન્ય

અન્ય પરિણામો-અધ્યવસાયોને પ્રાપ્ત કરતાં થકા અનાદિ મિથ્યા-
દૃષ્ટિ એવા પણ તેને પરિણામ-અધ્યવસાયવિશેષથી એવા પ્રકારનું
અપૂર્વકરણ થાય છે કે જેથી કોઈના ઉપદેશ સિવાય પણ સમ્યગ્
દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે, તેને નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે.”

કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે શ્રી
યોગશાસ્ત્ર-સ્વોપજ્ઞ ટીકા-મુદિત પત્ર ૩૬ માં પણ ભગભગ તેજ
આશય રૂપજ્ઞ જણાવેલ છે.

૪૩ પ્ર૦—જીવ સમયે સમયે સાત અથવા (આયુષ્ય કર્મના
બંધ સમયે) આઠ કર્મના બંધ કરે તેવો પાઠ જેમ જાણવામાં
છે તે પ્રમાણે સમયે સમયે સાત-આઠ કર્મની નિર્જરાનો પાઠ
શીમાં છે? અને એક સમયમાં જીવ કેટલા કર્મની નિર્જરા કરે?

૪૩ ૩૦—દશમા ગુણસ્થાનક સુધી જીવસમય સમય આઠ
કર્મની નિર્જરા કરે, કારણકે દશમગુણકાળ સુધી આઠ
કર્મના ઉદય હોય છે. અગીયારમા અને બારમા ગુણસ્થાનકે
મોહનીય કર્મ સિવાય સાત કર્મના ઉદય હોવાથી સાતની નિર્જરા
છે. તેરમા અને ચૌદમા ગુણસ્થાનકના અન્યસમયપર્યંત (ચાર
ઘાતિ કર્મ સિવાય) બાર ભવોપમાહ (અઘાતિ) કર્મના ઉદય
હોવાથી ચાર કર્મની નિર્જરા છે. એટલે કે જે ગુણસ્થાનકે
જેટલા કર્મના ઉદય હોય તે ગુણસ્થાનકે તેટલા કર્મની નિર્જરા
પણ હોય. ફક્ત-ઉદય અને નિર્જરામાં વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ
એક સમયનું અંતર પડે. ઉદય અને નિર્જરા કેને કહેવાય?
તે બંને માટે શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રની ટીકામાં આ પ્રમાણે જણાવેલ છે.

‘મકૃત્યાદિવન્ધરૂપેનાવસ્થિતસ્ય તસ્યોદયાવલિકાપ્રવિષ્ટસ્ય પ્ર-
તિષ્ઠનમુદયમાદર્શયતો યાઽવસ્થા શુભાઽશુમાનુભાવલક્ષણા સ
હદયો વિપાક ઇતિ । હદયાનુભાવસમનન્તરમેવાપેતસ્નેહલેખં પરિ-
શદ્ત્વ પ્રતિસમયં કર્મ નિર્જરાવ્યવદેશમદ્વીકરોતીતિ ॥’

ભાવાર્થ—‘પ્રકૃતિબન્ધ-સ્થિતિબન્ધ-રસબન્ધ-પ્રદેશબન્ધ રૂપે
રહેલ તે કર્મના જ્યારે ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ થાય છે ત્યારે

પ્રતિસમયે ફળને બતાવનારી જે શુભાનુભવ અને અશુભાનુભવ રૂપ કર્મની અવસ્થા તેને ઉદય કહેવાય છે. અને ઉદયદ્વારા શુભાનુભવ-અશુભાનુભવરૂપે વિપાક બતાવ્યાબાદ તુર્તજ જેમાંથી રસ દૂર થયો છે તેવું પ્રતિસમયે આત્મપ્રદેશોથી છુટું પડતું જે કર્મ તેને નિર્જરા કહેવાય છે.' [તત્ત્વાર્થ-પુસ્તકાકારે મુદ્રિત પત્ર. ૩૮]. આ ઉપરાંત શ્રી પત્રવણાસૂત્ર-ઈન્દ્રિયપદ, ચતુર્થ કર્મ-અન્યપત્ર ૧૦૩ માં પણ પૂર્વોક્ત વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવેલ છે.

વહી જેમ (સ્વાભાવિક) ઉદયથી નિર્જરા થાય છે. તે પ્રમાણે ઉદીરણથી થતા ઉદયદ્વારા પણ કર્મની નિર્જરા થાય છે. માટે કેટલા કર્મની ઉદીરણ કયા ગુણસ્થાનકોમાં હોય તે પણ સંક્ષેપમાં લખાય છે, - ત્રીજા ગુણસ્થાનકને વર્જીને પહેલેથી છ ગુણસ્થાનક સુધી સાત અથવા આઠ કર્મની ઉદીરણ હોય, એટલે કે ભોગવાતું આયુષ્ય જ્યારે એક આવલિકા પ્રમાણ બાકી રહે ત્યારે આયુષ્યકર્મની ઉદીરણ બંધ પડે. અને બાકીના સાત કર્મની ઉદીરણ ચાલુ હોય. તે સિવાય અર્થાત્ આયુષ્યકર્મ જ્યાંસુધી એક આવલિકાથી વધારે હોય ત્યાંસુધી છઠ્ઠા ગુણસ્થાન પર્વત આઠ કર્મની ઉદીરણ હોય. અપ્રમત્ત (સાનમા) થી સૂક્ષ્મસંપરાય (દશમા) ગુણસ્થાનક સુધી વેદનીય અને આયુષ્યવિના પાંચ અથવા છ કર્મની ઉદીરણ ચાલે, એટલે કે મોહનીયકર્મ દશમા ગુણસ્થાનકમાં જે અવસરે એક આવલિકા જેટલું બાકી રહે ત્યારે મોહનીય સિવાય પાંચની ઉદીરણ ચાલે, તે પહેલાં છ કર્મની ઉદીરણ હોય. ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકે જ્ઞાનાવગ્ન દર્શનાગ્ન નામ ગોત્ર અને અંતરાય એ પાંચની ઉદીરણ હોય. બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે છેદત્તી એક આવલિકાપ્રમાણ ગુણસ્થાનકનો કાળ બાકી રહે ત્યાંસુધી પૂર્વોક્ત પાંચની ઉદીરણ અને છેદત્તી આવલિકામાં નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મનીજ ઉદીરણ હોય, તે બે કર્મની ઉદીરણ સંયોગિગુણસ્થાને પણ હોય. અયોગિગુણસ્થાને ઉદીરણ ન હોય કારણ કે યોગનો અભાવ છે. આ માટે પણ કર્મઅન્ય ચતુર્થ-પત્ર ૧૦૩ અને શ્રી પત્રવણાજી પદ ૨૩-૨૪-૨૬-૨૭ મું જોવું.

૪૪ પ્ર૦-અશુર્યા (અસુઆ) કેવલી જે હોય તે ધર્મ સાંભળ્યા વિનાજ કેવલી થાય' એવું જે કહેવાય છે. તે કથનમાં આખા ભવચક્રમાં ધર્મશ્રવણનો અભાવ સમજવો કે ફક્ત જે ભવમાં કેવલજ્ઞાન થાય તે ભવમાંજ ધર્મશ્રવણનો અભાવ સમજવો ?

૪૪ ઉ૦-તે ભવની અપેક્ષાએ ધર્મશ્રવણનો અભાવ સમજવો, અશુર્યા (અસુઆ) કેવલીનો વિશેષ અધિકાર શ્રી ભગવતીસુત્ર (છાપેલ) શતક દર્શુ પત્ર ૪૩૦ થી ૪૩૮ સુધીમાં છે ત્યાંથી જોઈ લેવો.

૪૫ પ્ર૦-અશુર્યા કેટલી દેશના આપે ?

૪૫ ઉ૦-અશુર્યા કેટલી દેશના આપે તેમાં કોઈ વિરોધ જણાતો નથી. મૂકકેવલી દેશના ન આપે.

૪૬ પ્ર૦-‘લજ્જા’ કયા કર્મના ઉદયથી હોય ?

૪૬ ઉ૦-ચારિત્રભાદુનીયના ઉદયથી લજ્જા હોય છે. બાવીશ પરિસદ પૈકી ‘યાચના’ પરીસદ ચારિત્રભાદુનીયના ઉદયથી જણાવેલ છે. અને ‘યાચના’ પરીસદની વ્યાખ્યા કરતાં સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે કે,—

‘યાચનં માર્ગર્ણ, મિહોહિ વસ્ત્રપાત્રાન્નપાનપ્રતિશ્રયાદિ પરતો લબ્ધર્થ નિશ્ચિતમેવ, શાલીનતયા (લજ્જયા) ચ ન યાજ્ઞર્વાં પ્રત્યાદિયતે, સાધુના તુ પ્રાગલ્ભ્યભાજા સજ્જાતે કાર્ય સ્વધર્મકાયપરિપાલનાય યાચનમવશ્યં કાર્યમિતિ, પવમનુતિષ્ઠતા યાજ્ઞાપરીપહજયઃ કૃતો ભવતિ ।’

અર્થ સ્પષ્ટ છે. (આ સંબંધમાં વિશેષ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સુત્ર ૨ જે પરીપદાધ્યયન જોવું)

૪૭ પ્ર૦-દેવોના શરીરની છાયા પડે કે નહિં ?

૪૭ ઉ૦-દેવોના શરીરની આયઃ છાયા પડતી નથી એમ જાણવામાં છે.

૪૮ પ્ર૦-‘ગર્ભગત છવ વીર્યલબ્ધિ અને વૈક્રિયલબ્ધિથી સંગ્રામ કરી નરકે જાય’ એ પ્રમાણે શ્રી ભગવતીસૂત્ર (મુદ્રિત પત્ર ૮૮) માં માં જણાવેલ છે, તો ગર્ભગત છવને વૈક્રિયલબ્ધિ ક્યારે ઉત્પન્ન થાય ? વૈક્રિયલબ્ધિ કેટલા ગુણધર્મોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે ? અને કેટલા ગુણધર્મો વૈક્રિયલબ્ધિ ફેરવે ? તેમજ વીર્યલબ્ધિ એટલે શું ?

૪૮ ઉ૦-ગર્ભગત છવની વીર્યલબ્ધિ તથા વૈક્રિયલબ્ધિ પૂર્વ ભવની હોય. અર્થાત્ કોઈ છવવિશેષ પૂર્વભવની વીર્યલબ્ધિ તથા વૈક્રિયલબ્ધિ સહિત ગર્ભમાં આવે, અને ત્યાં તે વીર્ય-વૈક્રિયલબ્ધિ ફેરવવાપૂર્વક સંગ્રામ કરી નરકે જાય. આ સંબંધમાં શ્રી તંદુલવેચાલિય પચન્ના (મુદ્રિત) ના પત્ર ૧૧ માં માં ‘પૂર્વમ-વિકૃતવૈક્રિયલબ્ધિ વૈક્રિયલબ્ધિ પ્રાપ્તસ્તન્’ ઇત્યાદિ પાઠ આપેલ છે તે જોઈ લેવો. તે પાઠમાં ‘ગર્ભગત છવને પૂર્વભવની વૈક્રિય લબ્ધિ હોય’ તેવો સ્પષ્ટ પાઠ આપવામાં આવેલ છે. ‘વીર્યલબ્ધિ’ એટલે વીર્યાન્તરાયકર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ શક્તિવિ-શેષ સમજવી. વૈક્રિયલબ્ધિનો ઉપયોગ મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી છૂટા પ્રભતસંયત ગુણધર્મો સુધી હોઈ શકે છે. મિથ્યાદૃષ્ટિને વૈક્રિયલબ્ધિ હોવા સંબંધમાં શ્રી પન્નવણા સૂત્ર સદીક (મુદ્રિત પત્ર ૩૨૫ માં ‘વિદ્યાધરા અન્યેઽપિ કેચિન્મિથ્યાદૃષ્ટ્યાદયો વૈક્રિ-યેલબ્ધિસમ્પન્નાઃ’ ઇત્યાદિ સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ્ય આપવામાં આવેલ છે.

૪૯ પ્ર૦-તિર્યચને અવધિજ્ઞાન હોય ? અને હોય તો કેટ-લું હોય ?

૪૯ ઉ૦-તિર્યચને અવધિજ્ઞાન હોઈ શકે, અને તે જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યભાગથી શરૂ કરીને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા દ્વીપ સંમુદ્ર સુધી હોય છે. શ્રી પન્નવણાસૂત્ર ૩૩ માં પદમાં આ સં-બંધમાં નીચે મુજબ પાઠ છે—

‘પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં મંતે ! કેવદ્યં સ્વેતં ઓ-
દિષ્ણા જાણંતિ પાસંતિ ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસં-
સ્વેજ્જતિભાગેણં, સ્વકોસેણં અસંસ્વેજ્જે દીવસંમુદ્દે’ ॥

(અર્થ-‘ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિયતિથિ’એ અવધિજ્ઞાનવડે કેટલું ક્ષેત્ર જાણે અને જુએ ? હે જોતમ ! જલન્યથી અંગુલના અસંખ્યભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર પ્રમાણ ક્ષેત્રને પંચેન્દ્રિયતિથિ’એ અવધિજ્ઞાનવડે જાણે જુએ છે. ’)

૫૦ પ્ર-શ્રી ભગવતીસુત્ર (મુદ્રિત પત્ર ૧૦૭) માં આપેલ મૂલસૂત્રમાં નરકગતિનો ઉપપાતવિરહ બાર મુહૂર્તનો કહ્યો છે, અને તે સૂત્રની દીકામાં સાક્ષિરૂપે અપાયેલ ‘ચટવીસાઃ મુહૂર્તા’ ઈત્યાદિ ગાથામાં ચોવીસ મુહૂર્તનો ઉપપાતવિરહ કહ્યો, તો તે બંનેમાં શી રીતે સમજવું ?

૫૦ ઉ-મૂલસૂત્રમાં નરકગતિ આશ્રયી જે બાર મુહૂર્તનો ઉપપાતવિરહ કહ્યો તે સાતે નારકીમાં કેઈ પણ જીવ ઉપનન્ન ન થાય તો ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળ મુક્તિ ન થાય ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સાતે નારકી આશ્રયી બાર મુહૂર્તનો ઉપપાતવિરહ કહ્યો છે. બીજા દીકામાં સાક્ષિભૂત અપાયેલ ગાથામાં ચોવીસ મુહૂર્તાદિ જણાવવામાં આવેલ છે તે પ્રત્યેક નારકીના ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહ કાલની અપેક્ષાએ જણાવેલ છે. અર્થાત્ પ્રથમનારકીમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહ ૧૪ મુહૂર્તનો, બીજી નારકીમાં સાત અહોરાત્ર, ત્રીજી નારકીમાં પંદર દિવસ, ચોથી નારકીમાં એક માસ, પાંચમી નારકીમાં બે માસ, છઠ્ઠી નારકીમાં ચાર મારા અને સાતમી નારકીમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહ કાળ છ માસનો જાણવો. (આ બાબત શ્રી પદ્મવણાસૂત્ર મુદ્રિત પત્ર ૨૦૪ માં જણાવેલ છે) તેજ પ્રમાણે દેવલવની ભુવનપતિપ્રમુખ ચારે નિકાયની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહ કાળ બાર મુહૂર્તનો જાણવો. અને ભુવનપતિ-વ્યંતરે જ્યોતિષી-સૌધર્મ તથા ઈશાન દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ ૧૪ મુહૂર્તનો સમજવો. એ પ્રમાણે આગળ આગળના દેવલોક માટે પણ સૂત્ર-ગ્રંથમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ જાણી લેવો.

૫૧ પ્ર-શ્રી તીર્થંકરોના સમવસરણ પ્રસંગે મેઘકુમારંદેવો યોજાત પ્રમાણભૂમિમાં જલ છંદકાવ કરે છે તે કઈ નિકાયનો છે ? અને કમઠ કરીને જે મેઘમાલી થયો છે તે મેઘકુમાર નિકાયનો છે કે બીજી નિકાયનો ?

૩૦—મેઘકુમારદેવો ભુવનપતિના અસુરકુમારાદિ જે દશ ભેદો છે તે પૈકી દશમો ભેદ જે સ્તનિતકુમાર છે તેમાંના છે. શ્રી બૃહત-સંબલણી પત્ર ૧૩ ગાથા ૧૭ મી માં આ વિષય જણાવેલ છે. મેઘમાંલી પણ પ્રાયઃ મેઘકુમારનિકાયાન્તર્ગત દેવ છે.

૫૪ પ્ર૦—‘બેહમર કોડ મુનિઓ ઉત્કૃષ્ટકાળે હોય’ તેવો ઉદ્દેશ્ય શેમાં છે?

૫૪ ૩૦—‘જગચિંતામણિ’ ચૈત્યવંદનમાં ‘સમણહકોઢિસહસ્ર કુલ’ ઈત્યાદિ પાઠ જોઈ લેવો.

૫૫ પ્ર૦—પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયામાં સાધુ અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળું સૂત્ર બોલે અને આવક શુદ્ધ ઉચ્ચારવાળું સૂત્ર બોલે તોપણ સાધુના મુખથી સાંભલીને પ્રતિક્રમણ કરવું! તેવો ઉદ્દેશ્ય કયા મંથમાં છે?

૫૫ ૩૦—શક્ય હોય ત્યાં સુધી ગુરુ-સાધુની સાક્ષિએજ પ્રતિક્રમણ કરવા સંબંધી પાઠ શ્રી યોગશાસ્ત્રના ત્રીજા પ્રકાશના ૧૩૦ માં શ્લોકની ટીકામાં આ પ્રમાણે છે,—

‘પંચવિહારવિમુદ્ધિદેહમિહ સાહ સાવગો વાવિ ॥

પઢિકમર્ણ સહ ગુરુના ગુરુવિરહે કુણદ્વિ કો વિ ॥૧॥’

અર્થ;—“સાધુ અથવા આવક પાંચે પ્રકારના આચારની વિશુદ્ધિમાં કારણભૂત એવું પ્રતિક્રમણ ગુરુની સાથેજ કરે, (ગુરુમહારાજના અસાથે એકલો પણ કરે.) આગાથાના કરમાન પ્રમાણે સાધુ અથવા આવક ગુરુમહારાજની સાથેજ પઢિક્રમણ કરે. વડી ગૃહસ્થ આવકની અપેક્ષાએ સાધુનું ગુણસ્થાનક ચઢીવાતું હોય સાધુનું વિશુદ્ધિસ્થાન અધિક છે. એ કારણથી સાધુના ઉચ્ચારમાં તો અશુદ્ધિ ન હોય, કદાચ ક્ષયોપશમની ન્યૂનતાથી કાંઈક અશુદ્ધિ હોય તોપણ વિશુદ્ધિની અધિકતાએ અધિક લાભનું કારણ હોઈ સાધુ અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળું સૂત્ર બોલે છતાં તેમની સાથે પ્રતિક્રમણ કરવું એ વિશેષ ઉચિત સમજાય છે. બીજું શ્રી પંચાશકલના ત્રીજા પંચાશકમાં ૩૫ અને છાપ એ સંબંધમાં (૩૫) શુદ્ધ મહોરછાપ શુદ્ધ ૧, ૩૫ શુદ્ધ મહોરછાપ અશુદ્ધ ૨,

૩૫ અશુદ્ધ મહોરછાપ શુદ્ધ-૩, અને ૩૬ અશુદ્ધ તેમજ મહોર-
છાપ અશુદ્ધ-૪, એ પ્રમાણે) ચરિત્ર'ગી આપવામાં આવેલ છે.
આ ચરિત્ર'ગીમાં ભાવશુદ્ધિ રૂપાને સ્થાનકે છે અને ઉચ્ચાર
શુદ્ધિ મહોરછાપના સ્થાને છે. એ કારણે સાધુ એ રૂપાને સ્થાનકે
હોય ભાવની વિશુદ્ધિ વિશેષ હોવાથી મહોરછાપને સ્થાને ઉચ્ચાર-
શુદ્ધિ કરાય તત્કિંચિત્ સખસનાવાળી હોય તો પણ ભાવશુદ્ધિની
વિશિષ્ટતાને અંગે તેની પાસે પ્રતિકમણાદિ ક્રિયા કરવી વિશેષ
ચોગ્ય સમજાય છે. પરંતુ ઉચ્ચાર માત્ર શુદ્ધ હોય અને ભાવ-
શુદ્ધિ ન હોય તો તેના સિક્કા (મહોરછાપ) માત્રની શુદ્ધિથી અને
રૂપાની અશુદ્ધિથી તે ભાંગે વળ્યું છે. શ્રી પંચાશકલ ત્રીજી
પંચાશક ગાથા ૪૦ પત્ર ૬૭ શ્રુ આ પ્રમાણે—

‘ભાવવિહ્વાના વળગાઈઈ સુદ્ધા વિ કૂઠસ્વસમા ।

ઉભયવિહ્વાના જેવા મુદ્ધપાયા અણિટફલા ’ ॥૧॥

પદોપ શ્રાવક સર્વથા ભાવરહિત ન કહેવાય તે પણ સોડુની
અપેક્ષાએ ભાવની ન્યૂનતાવાલા અવસ્થા ગણાય. એ કારણથી
શુરના વિરહમાં શુરવિના પ્રતિકમણ કરે, પરંતુ શુરના સાદ્ભાવમાં
તો શુર સાક્ષિએજ કરે. અને શ્રાવક શુરના સુખથી પ્રતિકમણ
સાંભળે એ ચોગ્ય લાગે છે.

૫૬ પ્ર૦—શ્રી પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિના અધિકાર વિસ્તારથી કયા
અન્યમાં છે?

૫૬ ઉ૦—શ્રી પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિના અધિકાર વિસ્તારથી કલિ-
કાંલ સર્વજ્ઞ શ્રીમાન હેમચન્દ્રસૂરિકૃત શ્રી પરિશિષ્ટ પર્વના પ્રથમ
સર્ગમાં છે.

૫૭ પ્ર૦—દેવકુર આદિના યુગલિક તિર્થ'ચો યુગલિક મત-
બોલીની માફક જોડાયેલજ ઉત્પત્ત થાય કે અન્યરીતે થાય? તે
યુગલિકતિર્થ'ચોની ખાવા પીવાની સર્વ ઇચ્છાઓ કલ્પવૃક્ષોથી પૂર્ણ
થાય કે જુદી રીતે થાય? અને તે યુગલિકતિર્થ'ચો આયુષ્ય પૂર્ણ
કરીને દેવલોકમાંજ જાય કે અન્યત્ર પણ જાય?

૫૭ ઉ૦—દેવકુર વિગેરે ક્ષેત્રોના યુગલિક તિર્થ'ચો યુગલિક

મનુષ્યોની માફક જોડલેજ ઉત્પન્ન થાય. તેઓની સર્વ ઇચ્છાઓ કદપવૃક્ષથી પૂર્ણ થાય અને આયુષ્ય પૂર્ણ થયે પોતાના આયુષ્યની અપેક્ષાએ ન્યૂન આયુષ્યની સ્થિતિવાળા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય.

૫૮ પ્ર૦-સમવસરણના પ્રથમ ગઠના અંતરમાં પારપર્વદા બેસે, બીજા ગઠના અંતરમાં તિર્યંચો બેસે અને ત્રીજાગઠના અંતરમાં દેવો વિગેરેના વાહનો રહે. આ પ્રમાણે સામાન્યતઃ કહેવામાં આવે છે. અહિં એ વિચાર કરવાનો છે કે દેવોના વાહનો સિંહ હાથી અથવા વિગેરે ત્રીજા ગઠના અંતરમાં રહે કે કેવળ વિમાનોજ ત્રીજાગઠના આંતરામાં રહે? સિંહ હાથી અથવા વિગેરે રૂપે રહેલા વાહનો તે રૂપેજ ત્યાં રહે કે અન્ય રૂપે રહે? તેઓ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સિંહાદિરૂપે ઉત્પન્ન થાય કે અન્ય (દેવ) રૂપે ઉત્પન્ન થાય? અને સમોસરણમાં કયા સ્થાને બેસે?

૫૮ ૩૦-દેવોના વિમાનોને ઉપાડનારા સિંહ-હાથી-અથવા વિગેરે જે રૂપે છે, તે આભિયોગિક દેવોએ આભિયોગિકનામ-કર્મને અંગે વિકૃત્વેલા સિંહ વિગેરેના રૂપે છે. વસ્તુતઃ તે બધા દેવોજ હોય છે, અને સમોસરણના દ્વારની પાસે પહેરદારની માફક હોવા રહે છે. દેવલોકમાં જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે દેવ રૂપેજ ઉત્પન્ન થાય છે. આ આભિયોગિક દેવો સિંહ વિગેરે રૂપે વાહનમાં ઉપયોગી થાય છે તે સંબંધી વિષય શ્રી બૃહત્સંપ્રહણી (ચંદ્રીયા) ની ગાથા ૪૪-૪૫ ની ટીકામાં વર્ણવવામાં આવેલ છે, તે આ પ્રમાણે—

‘તથાવિધજગત્સ્વાભાવ્યાન્નિરાલમ્બનાન્યપિ ચન્દ્રાદિવિમાનાનિ સ્વયમેવ વહનશીલાનિ સન્તિ, કેવલમાભિયોગિકસુરાસ્તથાવિધાઽઽભિયોગ્યનામકર્મ્મોદયાત્ સમાનજાતોયાનાં વા અન્યેષાં નિજસ્ફાતિપ્રકટનેનાઽત્યન્તપ્રમોદાચ સતતવહનશીલાન્યપિ વિમાનાન્યવઃસ્થિત્વા સિંહાદિરૂપધારિણો વહન્તિ’ इत्यादि ।

[અર્થ;—તથા પ્રકારના જગત્સ્વભાવવડેજ નિરાલંબન એવા પણ ચન્દ્ર વિગેરેના વિમાનો પોતાની મેળેજ ગમન કરનારા હોય છે, કેવલ આભિયોગિક દેવો તથાવિધ આભિયોગિકનામ-

કર્મના ઉદયથી પોતાના સરખા અથવા પોતાનાથી ઉતરતા દેવોને
‘અમે આના ઉત્તમ દેવોના સેવકો છીએ’ એ પ્રમાણે જણાવવા
માટે અતિશય હર્ષપૂર્વક સતત ગતિ કરી રહેલા એવા વિમા-
નોની નીચે રહેવાપૂર્વક સિંહ વિગેરે રૂપોને ધારણ કરીને તે તે
વિમાનોનું વહન કરે છે.]

૫૬ પ્ર૦-આદર પૃથ્વીકાય વિગેરે પાંચ આદરસ્થાવરો પૈકી
ચૈદરાજલોકમાં સર્વત્ર કેટલા સ્થાવરો હોય અને તીર્થલોકમાં
કેટલા સ્થાવરો હોય ?

૫૬ ૩૦-પૃથ્વીકાયિકાદિ પાંચ સ્થાવરોના સ્થાનો માટે પુછ્યું
તો તીર્થલોકમાં આદરપૃથ્વી આદરઅપૂકાય આદરતેઉકાય
આદર વાયુકાય અને આદર વનસ્પતિકાય પાંચે હોય છે, અને
આદરતેઉકાય સિવાય આદીના ચારે આદરસ્થાવરો ઉર્ધ્વલોક
અધોલોક વિગેરે સ્થાને લગભગ સર્વત્ર હોય છે. આ સ્વસ્થાનની
અપેક્ષાએ સમજાવું. ઉપપાતની અપેક્ષાએ તો લુદી લુદી રીતે
યાવત્ સર્વલોક પળ કહેલ છે. આ ત્રિપદ સંબંધી પદ્મવણાજીના
છીજા સ્થાનપદમાં સંપૂર્ણ અધિકાર અપવામાં આવેલ છે. ત્યાંથી
વિશેષ ભેદ લેવું

૬૦ પ્ર૦-નાસિકાદ્વારા કોઇ પેય પદાર્થ દવાના કારણે રાત્રિમાં
લઈ શકાય ?

૬૦ ૩૦-નાસિકાદ્વારા કોઇપેયપદાર્થ દવાના કારણે રાત્રે લેવો
હિત નથી. કારણકે નાસિકા અને ગળાનું દ્વાર આગળ જતાં
એક થતું અનુભવાય છે.

૬૧ પ્ર૦-મરિચી સોનાની જનોઇ રાખતા હતા તેવો અધિ-
કાર કયા ગ્રંથમાં છે ?

૬૧ ૩૦-મરિચી સંબંધી સોનાની મુદ્રિકા વિગેરે રાખવાનો
અધિકાર ત્રિપદિ શલાકા પુરૂષચરિત્ર પર્વ ૧ લાના છઠ્ઠા સર્ગમાં
શ્લોક ૧૮ માં છે. તે આ પ્રમાણે—

‘एते द्यकिञ्चना मेऽस्तु, स्वर्णमुद्रादि किञ्चन ।

एतेऽनुपानहोऽहं तु परिचास्याम्युपानहौ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકમાં 'સુવર્ણમુદ્રિકાદિ' લખેલ છે તો આદિ પદ્યી જનોઈ વિગેરેનો પણ સંબંધ લેવો હોય તો લખ શકાય છે.

૬૨ પ્ર-મરીચિનો શિષ્ય જે કપિલ તેજ સાંખ્યદર્શનનો ઉત્પાદક છે કે બીજો કોઈ?

૬૨ ઉ-મરીચિનો શિષ્ય જે કપિલ તેજ સાંખ્યદર્શનનો ઉત્પાદક છે. ત્રિપદ્વિશત્ત્રીય ચરિત્રના કપિલ સંબંધી ચાલુ અધિકારમાં આ વિષય છે.

૬૩ પ્ર-મરીચિનો શિષ્ય જે કપિલ તેજો જોતમસ્વામી થયા 'એવો ઉદ્દેશ્ય કોઈ અન્યમાં છે?

૬૩ ઉ-મરીચિનો શિષ્ય કપિલનો જોતમસ્વામી થયા 'તેવો પ્રધાપ છે. અન્યની સાક્ષિ જાણવામાં નથી.

૬૪ પ્ર-ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવના સારથિનો જોતમસ્વામી થયેલ છે એવો ઉદ્દેશ્ય કયા અન્યમાં છે?

૬૪ ઉ-ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવના સારથિનો જોતમસ્વામી થયેલ છે. આ સંબંધમાં શ્રી ત્રિપદ્વિશત્ત્રીય ચરિત્રના દશમા પર્વના ૧૫૨ માં શ્લોકમાં આ પ્રમાણે જણાવેલ છે—

‘ગણમૃદ્ગીતમજીવોઽન્યાર્દજીવસ્ય શાક્ષિણઃ ।

તદાનોં સારથિઃ સિદ્ધં તં સ્ફુરન્તમદોઽવદત્ ॥ ૧ ॥’

૬૫ પ્ર-હરિભૈગમેપી દેવનો જોતમસ્વામી થયેલ છે 'તે સંબંધી કોઈ અન્યનું પ્રમાણ છે?

૬૫ ઉ-હરિભૈગમેપી દેવનો જોતમસ્વામી થયેલ છે 'તે સંબંધમાં આત્મપ્રત્યક્ષના પ્રથમ પ્રકાશમાં પ્રવચના આઠ પ્રભાવકના સ્વરૂપમાં 'પહેલા પ્રભાવક શ્રી દેવદિગ્ગણી ક્ષમાઅમણ થયા છે' તેવો ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવેલ છે.

૬૬ પ્ર-મૂકારાજવાનીમાં શ્રી મહાવીરપ્રભુનો જોતમસ્વામી થયો ત્યારે મનુષ્યગતિથી ઉત્પન્ન થયેલ છે એમ શ્રી કલ્પસુખોધિકામાં આપેલા 'શ્રી ધીરો દ્વાવિંશે મહે રાજા ત્રયોવિંશે મહે ચક્રી? વાક્યથી સમજાય છે. તો મનુષ્યમાંથી અનન્તરપણે અકવર્તી થઈ

શકે ખરા? અને થાય તો ચહીની માતા ચક્રવર્તી વૈમાનિકમાંથી ચવી ગર્જમાં આવે તો ચૌદ સ્વપ્ન પેડી બારમા સ્વપ્નમાં વિમાન દેખે અને નરકમાંથી ચવી ગર્જમાં આવે તો જીવન દેખે એ પ્રમાણે જે કહેવાય છે તે પ્રસંગે મનુષ્યમાંથી અનંતર ચી-પણે ઉત્પન્ન થાય તો ચહીની માતા બારમાં સ્વપ્નમાં વિમાન દેખે કે જીવન?

૬૬ ૩૦-ચક્રવર્તીઓ મનુષ્યમાંથી નીકળી અનંતર ભવ-માં ચક્રવર્તી થતાજ નથી. કારણકે શ્રીબુદ્ધતત્ત્વમહાણીમાં સ્પષ્ટ જણાવેલ છે કે દેવ અથવા નારકીમાંથી ચવીનેજ ચક્રવર્તીઓ થયા છે. જે આ પ્રમાણે—

‘મુરનેરદ્વર્ણિ ચિય દવંતિ હરિ-અરિહ-ચક્રિ-વલદેવા ।

ચડવિહ મુરચક્રિવલા વેમાણિય દુંતિ હરિઅરહા ॥ ૧ ॥’

(ગાથાર્થ—વામુદેવ-અરિહંત-ચક્રવર્તી અને બક્ષદેવો દેવ અને નારકીમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ નિર્ધન મનુષ્યોમાંથી અનંતરપણે ઉત્પન્ન થતા નથી. ચક્રવર્તી અને બક્ષદેવો ચારે પ્રકારના દેવોમાંથી ચવીને ચક્રવર્તીપણે અને બક્ષદેવપણે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. અને અરિહંત તથા વામુદેવ વૈમાનિકમાંથી નીકળ્યા ધકાજ અરિહંત તથા વામુદેવ થઈ શકે છે) આ ગાથાના પ્રમાણથી મનુષ્યમાંથી ચક્રી થઈ શકે નહિ. પરંતુ કંઈપણુએમિકાઈ ઉપર જણાવેલ જે વાક્ય છે તેના અર્થ શી રીતે કરવો? એ પ્રશ્નના સમાધાનમાં સમજતું બોધ્યે કે શ્રી આવશ્યકકૃતિમાં અપાયેલ શ્રી વીરચરિત્રમાં સિંહમયાનન્તરં નારકમવાકુષ્ઠ્ય તિર્યકમનુષ્યાદિ મયેષુ ચક્રી જાત, એ પ્રમાણે શબ્દો છે તેમાં ‘તિર્યકમનુષ્યાદિ મયેષુ’ એ પદમાં જે “આદિ” પદ છે. તે પદથી દેવનો ભવ પણ ગણી લેવો એમ સમજી શકાય છે. અને એ પ્રમાણે કરતાં સંમહાણીમાં આપેલ ગાથાના અર્થને પણ બાધ થતો નથી. આ સંબંધમાં શ્રી સેનપ્રશ્નમાં નીચે મુજબ પ્રશ્નોત્તર છે—

“શ્રી વીરો દ્વાવિશે મયે રાજા ત્રયોવિશે મયે ચક્રી, ચક્રિણી દેવનારકાગતા ભવન્ત્યન્યતો વેતિ? પ્રશ્ન, અત્રોત્તરમ્—આવશ્યક-

વીરચરિત્રાદ્યનુસારેણ સિંહમવાનન્તરં નારકમવાદુદ્ધત્ય તિર્યક-
મનુષ્યાદિભવેષુ ભ્રાન્ત્વા ચક્રી જાતઃ, રાજમવસ્તુ સ્તોત્રેષ્વેવ
દૃશ્યતે, નાન્યત્ર; તેનાદિશબ્દગ્રહણાત્સુરાદિભવોઽપિ સમ્ભાવ્યતે ॥”
અર્થ શુભ છે. વળી ત્રિપટિના દશમા પર્વના પ્રથમ સર્ગના ૧૮૩
શ્લોક આ પ્રમાણે છે.

‘સોઽથ તિર્યકમનુષ્યાદિભવાન્ વપ્રામ મૂરિશઃ ।

લઙ્ઘ્વા ચ માનુષં જન્મ શૃમં કર્મૈકદાઽર્જયત્ ॥ ૧ ॥’

તે શ્લોકનો અર્થ વિચારતાં લગભગ ઉપર જણાવેલો અર્થજ
જણાઈ આવે છે. તત્ત્વકેવલીગમ્ય.

૬૭ પ્ર૦-સાધુઓ નાસિકાદ્વારા રાત્રે કોઈ વસ્તુનો ઉપયોગ
કરે તો રાત્રિભોજનનો દાપ લાગે કે કેમ? અને ગુદાદ્વારા કોઈ
વસ્તુ લેવામાં આવે તો તે લોભાહાર ગણાય ખરો?

૬૭ ઉ૦-નાસિકાદ્વારા રાત્રે કોઈ વસ્તુનો ઉપયોગ કરે તો
રાત્રિભોજનનો દાપ લાગવા સંભવ છે. કારણકે નાસિકાતું વિવર
અને ગળાતું વિવર એ બન્ને એક છે. પચ્ચબ્ધાણુ મુખ અર્થાત્
ગલ્લાના વિવર માટેનું હોય છે. લોભાહાર શબ્દનો અર્થ વિચારશે
તો સહેજે સમજશે કે ગુદાદ્વારા ગ્રહણ કરાતી વસ્તુ લોભાહારમાં
ગણાવી ઉચિત નથી.

૬૮ પ્ર૦-ઈન્દ્રો નિશ્ચયથી સમગ્રદર્શની (સમકિતવંત) હોય,
તો સૂર્યચન્દ્રો પણ એસઠ ઈન્દ્રો પૈકી ઈન્દ્રોની ગણતરીમાં છે.
અને તેથી તે પણ સમકિતવંત હોય, પરંતુ સૂર્યચન્દ્ર અસંખ્યાતા
છે તે બધાય સમકિતવંત હોય કે અઢીદ્વીપમાં વર્તતા સૂર્યચન્દ્રજ
સમકિતવંત હોય?

૬૮ ઉ૦-ઈન્દ્રો નિશ્ચયથી સમકિતવંતજ હોય, તે ઈન્દ્રો પૈકી
ચન્દ્રસૂર્યનો પણ સમાવેશ સમજ લેવો. અઢીદ્વીપના ચન્દ્રસૂર્યો
સમકિતવંત હોય તેવું ન સમજવું પણ સર્વ અસંખ્યદ્વીપસમુદ્ર-
વર્તી ચન્દ્રસૂર્યો સમકિતવંત હોય તે ઉપરાંત પ્રત્યેક વિમાનના
અધિપતિ પણ સમકિતવંત હોય એ પ્રમાણે સૈનપ્રજ્ઞમાં છે,
તે નીચે મુજબ—

‘નતુનિર્માણેન વિમાનાધિનયઃ સમ્યગ્દષ્ટયો નિર્મા-
રણ્યો યેનિ? મન્નઃ, મનોબામ— વિમાનાધિનિયમો યો દે-
વિગેય હ્યવયને સ સમ્યગ્દષ્ટિરેવ મરણિ ન વદ્યપિ મ નિર્મા-
રણિતિલ્પનાદિકાન્વીના જગદ્વ્યવર્ણિનિઃ’ કૃત્વાદિ૦ ॥ [નિનદમ
પર રૂઢી] આમ શુભમ છે.

૧૬ પ્રશ્ન—કૃત્વામુરેને એકાદશીનું આરંભનું કયું છે તે
કહેવાથી તેઓ દેશવિરનિવંત કહેવાય કે નહિ?

૧૬ ઉત્તર—મીઠુવામુરેને એકાદશીનું આરંભનું કયું છે તે
વાત બરાબર છે, પરંતુ તેવડા એકાદશી માત્રના આરંભનથી
તેમને દેશવિરનિવંત કહેવા એ યોગ્ય લાગતું નથી. કારણકે જે
પ્રમાણે આદ્ય બધા—મૃગ્ય અને પરિવ્રજ એ માત્ર સાંસારમાત્રથી
શરૂં છુપને સાંઝી કહેવાતા નથી પણ વિસિદ્ધ સંસારી સાંઝી
કહેવાય છે તે પ્રમાણે વિસિદ્ધ વિરનિધી દેશવિરનિધર કહેવાય
પણ સામાન્ય એકાદશી વિનરે વિરનિધી દેશવિરનિધર કહેવા એ
ઉચિત નથી લાગતું. છતાં માનીગમ્ય જે પ્રમાણે હોય તે ખરું.

૧૭ પ્રશ્ન—ગણપદેઃ શ્રાદ્ધજ્ઞાદિ બિશુકૃતમાં કેમ ઉત્પન્ન થયા?

૧૭ ઉત્તર—ગણપદેઃ શ્રાદ્ધજ્ઞાદિ ઉચ્ચકૃતમાંજ ઉત્પન્ન થાય એવું
વિધાન તેમજ શ્રાદ્ધજ્ઞાદિ બિશુકૃતમાં ઉત્પન્ન ન થાય એવો નિ-
યમ (ગણપદ મદર્શિએ મારે) જણાયો નથી. તીર્થેશ્વરનાર્તા
વિગરે મારે તે નિયમ પ્રસિદ્ધ છે.

૧૮ પ્રશ્ન—દુબડી આહમ શા મારે કહેવાય છે? મું જૂનાસમાં
કેઈ દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર આચાર્ય થયા છે? અને તેમના કેઈપણ
પ્રસંગને ઉદ્દેશીને દુબડી આહમ નામ પડ્યું છે?

૧૮ ઉત્તર—પર્યુષણમાં ધવેલ વિગેય તપસ્થાને અને શરીરમાં
આવેલી દુર્બલતાને અંગે ને અદ્યમીએ તપસ્થા વિગેરેમાં રૈધિલ્પ
(દુર્બલતા) આવતું કેઈ દુબડી આહમ કહેવાતી મોવાતું
સાંભળવામાં છે. અક્ષરે અભુવામાં નથી. કેઈક દુર્બલિકાપુષ્પ-
મિત્ર આચાર્યનું નામ પણ જણાવે છે.

૭૨ પ્ર૦—શ્રી તીર્થંકર ભગવંતો ગૃહસ્થપણામાં સમ્યક્ત્વ દિંવા દેશવિરતિ ઉચ્ચરે (સ્વીકારે) ? પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરે ? તેમજ સાધુ મુનિરાજને વન્દના કરે ખરા ?

૭૨ ૩૦—શ્રી તીર્થંકર ભગવંતો ગર્ભાવાસમાં આવે ત્યારથીજ સમ્યક્ત્વ તથા ત્રણ જ્ઞાન સહિત હોય છે, જેથી સમ્યક્ત્વ સ્વીકારવાની તેમને જરૂર જણાતી નથી તેમજ તીર્થંકરો સ્વયંબુદ્ધ હોઈ સર્વવિરતિપણુ જેઓને સ્વયં ઉચ્ચરવાની છે માટે તેમને દેશવિરતિ ગુર્વાદિક પાસે ઉચ્ચરવાની (સ્વીકારવાની) ન હોય, પરંતુ ગૃહસ્થપણામાં યોગ્ય અવસ્થાએ તેઓ ભાવથી દેશવિરતિવંત હોય તેમાં કોઈ વિરોધ આવવાનો સંભવ નથી. તીર્થંકરો પ્રભુ પ્રતિમાનું પૂજન કરે છે, પ્રાયઃ તે સંબંધમાં શ્રીશત્રુંજય માહાત્મ્યમાં અજિતનાથ પ્રભુએ ગૃહસ્થપણામાં પ્રભુ પ્રતિમાનું પૂજન કર્યા સંબંધી ઉદ્દેશ્ય છે. તેમજ ગૃહસ્થપણામાં તીર્થંકરો સાધુ-મુનિરાજને વન્દન કરે તે બાબતમાં નિષેધ જાણ્યો નથી. શ્રી સેનપ્રશ્ન પત્ર ૮૨ માં તે સંબંધી આ પ્રમાણે પાઠ છે—

‘ જિના ગૃહસ્થાવસ્થાયાં કેવલિનં સાધુંવા પ્રણમન્તિ ન વા ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—निषेधो ज्ञातो नास्ति ॥ (અર્થ સુગમ છે)

૭૩ પ્ર૦—શ્રીમહાવીરપરમાત્માને ગોવાળીઆએ કાનમાં ખીલા દોક્યા તે ઉપસર્ગ ગણાય કે ખીલા કાઢતી વખતે જે દુઃખ થયું તે દુઃખ ઉપસર્ગરૂપે ગણાય ? વળી ખીલા કાઢ્યા તે વખત આરાટિકા (રાઠ) પાડેલી છે, અને તેના શબ્દથી પર્વતની શિલા ફોટેલી છે, જે નિશાની અત્યારે મારવાડમાં આવેલ આદ્યજ્ઞવાડામાં છે એમ કહેવાય છે, તો તે નિશાની તે વખતની હશે કે સ્થાપના રૂપે નવી સ્થાપન કરેલી હશે ? જો અસલ (તે વખતની) હોય તો શું ભગવંત છદ્મસ્થ અવસ્થામાં મારવાડ દેશમાં પધાર્યા હતા ?

૭૩ ૩૦—મહાવીરપ્રભુને ખીલા દોક્યા તે ઉપસર્ગ ગણાય, પરંતુ ખીલા કાઢ્યા તે ઉપસર્ગ ગણી શકાય નહિ, કારણકે ઉપસર્ગની શરૂઆત અને ઉપસર્ગની સમાપ્તિ ગોવાલિઆથી

હોવાનું' શાસ્ત્રમાં છે, જો ખીલા કાઢ્યા તે ઉપસર્ગ' ગણવામાં આવે તો ગાવાલિઆથી ઉપસર્ગની સમાપ્તિ ન ગણાય, કારણકે ખીલાનું કાઢવું' વૈધ અને વર્ણિયથી થયેલ છે, જઘન્ય-મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ઉપસર્ગોની વ્યાખ્યા પ્રસંગે ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપસર્ગ 'કોલકર્પણ' ને જે જણાવેલ છે તે ફક્ત ખીલા કાઢતી વખતે થયેલ ખીલાની અપેક્ષાએ સમજવા યોગ્ય છે. કીલકર્પણ પ્રસંગે થયેલ ખીલાનું આરાદિ (૨૬) પાડવાથી શિક્ષામાં ફાટ-પડવાનું સંખંધી જે શાસ્ત્રીય ઉદ્દેશ્ય છે અને તેની નિશાની હાલમાં બ્રાહ્મણવાદમાં છે એમ ત્યાં યાચાર્ય જનારાઓ જણાવે છે તે તો કિંવદંતી હોવાનું સંભવે છે, તે ઉપરથીજ પ્રભુનો મારવાડમાં વિહાર થવાનું જણાવવું' યા માનવું' તેનું કહી શકાય નહિ, તેમજ હૃદયમથ અવસ્થામાં પ્રભુ મારવાડમાં પધાર્યા હોય તે તેમાં બાધ પણ શો છે? વિશય-પ્રામણ્યવાદ તીર્થ કંઠપ શ્રુઓ.

૭૪ પ્રશ્ન—તાડવું ફેલ પડવાથી યુગલિકનું મૃત્યુ થયું તે 'અકાલમૃત્યુ' કહેવાયું, તો શું તે યુગલિકનું આયુષ્ય ખંડિત થયું હશે? અને તેમ થયું હોય તો તે યુગલિકનું આયુષ્ય નિરૂપકમ ગણવું કે સોપકમ?

૭૪ ઉત્તર—તાડવું ફેલ પડવાથી થયેલ યુગલિકનું મૃત્યુ 'અકાલમૃત્યુ' કહેવાયું તે પ્રસંગમાં યુગલિકનું આયુષ્ય સોપકમ હોવાથી આયુષ્ય ખંડિત થવાનું સમજવું જોઈએ. આ પ્રસંગ ત્રીજા આરાદને આંતે થયેલ હોઈ યુગલધર્મનો લગભગ વિચ્છેદ થવાના પ્રસંગે થયેલો છે અને તેના પ્રસંગમાં યુગલિક છતાં આયુષ્ય સોપકમ ભાવનું ગણાય તો તેમાં કોઈ વિરોધ જોવામાં આવતો નથી. શ્રી કર્મપ્રકૃતિ-ઉદ્ય પ્રકરણની ૧૬ મી ગાથામાં યદપિ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા યુગલિકના આયુષ્યની અપવર્તના અન્તર્મુદ્દર્શમાં જણાવેલી છે, પરંતુ તે અપવર્તના અપર્યાપ્તાવસ્થામાંજ ગણવાની છે. તે ગાથા અને તેનો અર્થ આ પ્રમાણે:—

‘અદ્દા જોગુકોસો વંધિત્તા મોગમૂમિગેસુ લહું, ॥
સવ્વપ્પજીવિયં વજ્જ-રેત્તુ ઓવટ્ટિયા દોળં ॥ ૧૬ ॥
અર્થ:—‘ ઉત્કૃષ્ટધંધકાળમાં અને ઉત્કૃષ્ટયોગમાં વર્તતો.

કિ જીવ અકર્મભૂમિ સંબંધી મનુષ્ય અથવા તિર્યચ યોગ્ય
પુત્રોયુ અથવા તિર્યગાયુને ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ
વનિએ બાંધીને સીધા મરણ પામી (આયુષ્ય બંધના અનુસારે)
૧ પદ્યોપમતા આયુષ્યવાળા મનુષ્યમાં વા તિર્યચમાં ઉક્ત
ય, ત્યાં ઉત્પન્ન થયા બાદ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ સર્વજઘન્ય
ાયુષ્ય સિવાય બાકીની (અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ
માણ) આયુષ્યસ્થિતિને અપવર્તના કરણવડે અપવર્તી નાંખે.
૨ અપવર્તનાના પ્રસંગે તિર્યચ અથવા મનુષ્યાયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ
શોદ્ય હોય. ’

ઉપરની ગાથા તેમજ દીકાના અર્ધમાં અપર્યાપ્તાવસ્થા
બાવી નથી. પરંતુ વિચાર કરતાં અપર્યાપ્તાવસ્થા ગણવી
ઉચિત સમજાય છે, અને તેમાં શ્રીસૂયગાંગસૂત્રવૃત્તિ તથા શ્રી
આચારાંગસૂત્રવૃત્તિનો પાઠ પુષ્ટિ આપે છે. તેમાં શ્રી આચારાંગ-
સૂત્રવૃત્તિનો પાઠ આ પ્રમાણે:—

‘દ્વયોસ્તિર્યદ્દમનુષ્યયોરપવૃત્તિકાઅપવર્તનં ભવતિ, एत-
त्ताप्यપર્યાપ્તિકાન્તર્મુહૂર્તान्તર્દ્રष्टव्यं, तत ऊर्ध्वमनपवर्तनमेवेति ॥ ’

ભાવાર્થ—‘તિર્યચ અને મનુષ્યના આયુષ્યની અપવર્તના
ાય છે, અને તે અપવર્તના અપર્યાપ્તાવસ્થાના અન્તર્મુહૂર્તમાં
ણવી, કારણકે—ત્યાંથી આગળ અર્થાત્ અપર્યાપ્તપણાનું અન્ત-
ર્મુહૂર્ત વ્યતીત થયાબાદ યુગલિકને અંગે આયુષ્યનું અનપવર્તન
, ? ઉપર જણાવેલ પાઠમાં યદપિ યુગલિકતું નામ નથી તોપણ
ાં શ્રી આચારાંગવૃત્તિમાં યુગલિકના વર્ણન પ્રસંગેજ આ પાઠ
પાવેલ છે. શ્રી કર્મપ્રવૃત્તિની ગાથા શ્રી આચારાંગવૃત્તિનો
૩ વિગેરે ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે—નિરૂપકમ આયુષ્ય-
ાળા યુગલિકના આયુષ્યની અપવર્તના થાય તો અપર્યાપ્તા-
સ્થામાં થાય, પર્યાપ્તાવસ્થામાં ન થાય, અને પર્યાપ્તાવસ્થામાં
પવર્તના થાય તો તે આયુષ્ય સોપકમ ગણી શકાય. એમ
ારી સુમળમાં આવે છે છતાં જે બહુઅતો કહે તે પ્રમાણ.

ઉપ પ્રશ્ન—એણિક રાજાને કૂણિકે બ્યારે કેદ કર્યા ત્યારે તેમના
આહારનો નિર્વાહ કેવી રીતે થતો હતો ? સાંભળ્યું છે કે ‘એણિ-

કની રાણી ચેલણા ચોતાના મસ્તકના કેશમાં અડદની ગા
રાણી શ્રેણિક પાસે બંતી હતી અને તે રાખેલ અડદની ગાંળી
વડે આધારનો નિર્વાહ થતો હતો. તે સાંભળેલ બાબત સાચી
છે કે કેમ ? અને સાચી હોય તો ક્યા અન્યમાં છે ?

૭૫ ૭૮—શ્રેણિક રાખા દેડમાં હતા તે અવસરે તેમના આ-
ધારનો નિર્વાહ તમોએ લખ્યું તે પ્રમાણે ચેલણા રાણી દ્વારા થતો
હતો તે સંબંધી ઉલ્લેખ શ્રી ત્રિપલિત નાદશમાં પદ્યમાં બારમાં
સર્ગના ૧૨૦ માં શ્લોકથી રાહ ચાલ છે. તે આ પ્રમાણે—

‘શુકવત્ પત્રરંજસૈપ્સીત્ કૃણિકઃ શ્રેણિકં તતઃ । વિશે-
પોડયં પુનર્મક્તપાને અપિ દદૌ નહિ ॥ ૧ ॥ પૂર્વાર્ણે ચાપરા-
ર્ણે ચ કૃણિકઃ પૂર્વવંરતઃ । પિતુઃ કસ્યાપાતશતં પાપોડ્વાદનુવા-
સંસ્મ ॥ ૨ ॥ અધિસેહે શ્રેણિકસ્તાં દુર્દશાં દૈવદીકિતામ્ ।
દન્તાવલઃ સમયોંઽપિ વારીવદ્ઃ કરોતુ કિમ્ ॥ ૩ ॥ નિક્ષપા
શ્રેણિકં ગન્તું કૃણિકોડ્વાન્ન કસ્યચિત્ । કેવલં માતૃદાક્ષિણ્યા-
ચ્ચેલણાં ન હવારયત્ ॥ ૪ ॥ ચેલણાઽપિ પ્રતિદિનં સુરયા
શતપીતયા । સઘઃસ્નાતેવાર્દ્રકંઠી ભૂયોપશ્રેણિકં ચર્પી ॥ ૫ ॥
કુલ્માપર્પિડિકાં ચેકાં કેપાન્તઃ પુષ્પદામવત્ । પ્રક્ષિપ્ય ચેલણાઽનૈ-
પીત્ પતિપક્તા તદન્તિકં ॥ ૬ ॥ પત્યે કુલ્માપર્પિડીં તાં પ્રચ્છ-
ન્નાં ચેલણા યદ્યપિ પ્રાપ્ય તામપિ દુષ્પ્રાપાં સમેને દિવ્ય-
યાદિ ॥ ભાવાર્થ ૨૫૫ છે.

૬૬ પુત્ર અણગાર સામાયિક આદિ પદા-
ને અવસરે તેઓને સમકિત અને ભાવ
હરકત (વાંધા) આવે ?

૬૭ પુત્ર અણગાર સામાયિક આદિ
ગરે લખ્યું તો તેમાં એટલું આસ
તેથી પ્રણીત છતાં અણગારનાં
ખામી ન હતી, પરંતુ સામા-

ચિકાદિ પદાર્થો સંબંધી વિશેષરૂપે સૂક્ષ્મજ્ઞાનનો અભાવ હતો, કારણકે તેજ આસાવાની ટીકામાં 'કથમદદાનામ્' એ પ્રમાણે કહીને આગળ 'અગ્રાણયાપ અસવળયાપ અવોદિપ' ઇત્યાદિ પદોનો અર્થ લખતાં જણાવે છે કે 'વિસ્તરવોદાડમાવેન હેતુના અદદાનામ્ સાક્ષાત્ સ્વયમનુપલબ્ધાનામ્' એ પ્રમાણે જણાવેલ છે. એથી સમ્યક્ત્વ તેમજ ભાવચારિત્ર હોવામાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી.

૭૭ પ્ર૦—કૃષ્ણિક ગર્ભમાં હતો તે અવસરે તેની માતા રાણી ચેલણાને પોતાના પતિ શ્રેણિક રાખના કાગળનું માંસ ખાવાનો દોહડ ઉત્પન્ન થયો અને અમ્બકુમારના પ્રયોગથી પ્રકારાન્તરે તેણીએ તે ખાધું તો તે વખતે ચેલણા રાણીને સમ્યક્ત્વ હતું કે નહિ? અને હતું તો તેવો પાઠ ક્યા ગ્રન્થમાં છે?

૭૭૭૦—કૃષ્ણિક ગર્ભમાં છતાં ગર્ભના પ્રભાવથી ચેલણા રાણીને શ્રેણિકના કલેજનું માંસ ખાવાનો દોહડ થયો અને તે દોહડ અમ્બકુમારના ભુદ્ધિબલવડે પૂર્ણ થયો, તે પ્રસંગે ચેલણારાણીને સમક્ષિત હતું કે કેમ? તે સંબંધમાં પાઠ કોઈ ગ્રન્થમાં જોવામાં આવેલ નથી, પરંતુ વિચાર કરતાં તેણીને સમ્યક્ત્વ હોવામાં કોઈ ખાધક હેતુ જણાતો નથી, કારણકે ગર્ભના પ્રભાવથીજ તેવો દોહડ થયેલો. અને તેમ થવામાં જન્માન્તરીય વૈર એ કારણ હોવાથી તે આગનુક દોષ છે પરંતુ સહજ નથી.

૭૮ પ્ર૦—અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને સમ્યક્ત્વ અને સકામનિર્જરા હોય કે કેમ?

૭૮૭૦—અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને સમ્યક્ત્વ તેમજ સકામનિર્જરા એ બેમાંથી એક પણ ન હોય.

૭૮૮૦—મિથ્યાદૃષ્ટિને સકામનિર્જરા હોય? સમ્યગ્દૃષ્ટિને સકામનિર્જરા હોય? પંચમગુણસ્થાનકે વર્તતા દેશવિરતિવંતને સકામનિર્જરા હોય? પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે સકામનિર્જરા હોય? અર્થાત્ ક્યા ક્યા ગુણ સ્થાનકે સકામનિર્જરા હોય?

૭૮૯૦—જે નિર્જરાવડે અનન્તરપણે અથવા પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તે સકામનિર્જરા, અથવા 'મારાં કર્મોનો ક્ષય થાઓ' એવી ઇચ્છાથી ચતા અનુષ્ઠાન વડે થયેલી જે નિર્જરા તે સકામ

કની રાણી એલખા પોતાના મસ્તકના કેશમાં અડદની ગાળી રાળી શ્રેણિક પાસે જતી હતી અને તે રાખેલ અડદની ગાળી વડે આહારનો નિર્વાહ થતો હતો, તે સાંભળેલ બાબત સાચી છે કે કેમ? અને સાચી હોય તો ક્યા ગ્રન્થમાં છે?

૭૫ ૮૦—શ્રેણિક રાખ કેદમાં હતા તે અવસરે તેમના આહારનો નિર્વાહ તમોએ લખ્યું તે પ્રમાણે એલખા રાણી દ્વારા થતો હતો તે સંબંધી દિલ્લેખ શ્રી ત્રિપટિ નાદશમાં પરમાંબારમાં સર્ગના ૬૨૦ માં શ્લોકથી સાર થાય છે. તે આ પ્રમાણે:—

‘શુકવન્ પઞ્ચરંડસૈપ્સીત્ કૂર્ણિકઃ શ્રેણિકં તતઃ । વિશે-
પોઽયં પુનર્મક્તવાને અપિ દદૌ નહિ ॥ ૧ ॥ પૂર્વાર્ણે ચાપરા-
ર્ણે ચ કૂર્ણિકઃ પૂર્વવરતઃ । પિતુઃ કઞ્ઞાચાતશતં પાપોઽદાદનુવા-
સરમ્ ॥ ૨ ॥ અધિસેહે શ્રેણિકસ્તાં દુર્દશાં દેવદૌકિતામ્ ।
દન્તાવલઃ સમર્થોઽપિ વારીવદ્ઃ કરોતુ કિમ્ ॥ ૩ ॥ નિકપા
શ્રેણિકં મન્તું કૂર્ણિકોઽદાન્ન કસ્યચિન્ । કેવલં માતૃદાક્ષિણ્યા-
ન્વેલણાં ન યવારયન્ ॥ ૪ ॥ ચેલણાઽપિ પ્રતિદિનં સુરયા
મતર્થોતયા । સથઃસ્નાતેવાર્દ્રકેઞ્ચી ભૂયોપશ્રેણિકં યયૌ ॥ ૫ ॥
કુલ્માપર્પિડિકાં ચેવાં કેવાન્તઃ પુષ્પદામવન્ । પ્રસિપ્ય ચેલણાઽર્જ-
પીન્ પતિમક્તા તદાન્નિકં ॥ ૬ ॥ પત્યે કુલ્માપર્પિડીં તાં મચ્છ-
ન્તાં ચેલણા દદૌ । પ્રાપ્ય તામપિ દુષ્પાપાં સમેતે દિવ્ય-
મોગ્યવન્ ’ ॥ ૭ ॥ इत्यादि ॥ ભાવાર્થ ૨૫૫ છે.

૭૬ મા —કાલાસર્વેશિક પુત્ર અણગાર સામાયિક આદિ પદાર્થોને સદદના ન હતા તે અવસરે તેઓને સમક્ષિત અને ભાવ આદિય હતાં એમ કહેવામાં હરકત (વાંધો) આવે?

૭૭ ૮૦—‘કાલાસર્વેશિક પુત્ર અણગાર સામાયિક આદિ પદાર્થોને સદદના ન હતા’ વિશેરે લખ્યું તો તેમાં એટલું ખાસ સમજવાની જરૂર છે કે જિનેશ્વરપ્રજ્ઞીત જીવાજીવાદિપદાર્થો ઉપર રૂચિરૂપ શ્રદ્ધાનમાં જરાપણ ખામી ન હતી, પરંતુ સામા-

યિકાદિ પદાર્થો સંબંધી વિશેષરૂપે સૂક્ષ્મજ્ઞાનનો અભાવ હતો, કારણકે તેજ આલાવાની ટીકામાં 'કથમદષ્ટાનામ્' એ પ્રમાણે કહીને આગળ 'અન્નાણયાવ અસવળયાવ અવોદિષ્' ઇત્યાદિ પદોનો અર્થ લખતાં જણાવે છે કે 'વિસ્તરવોધાઽભાવેન હેતુના અદષ્ટાનામ્ સાક્ષાત્ સ્વયમનુવલઙ્ઘાનામ્' એ પ્રમાણે જણાવેલ છે. એથી સમ્યક્ત્વ તેમજ ભાવચારિત્ર હોવામાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી.

૭૭ પ્ર૦—કૃષ્ણિક ગર્ભમાં હતો તે અવસરે તેની માતા રાણી ચેલણાને પોતાના પતિ શ્રેણિક રાજાના કાળજીનું માંસ ખાવાનો દોહડ ઉત્પન્ન થયો અને અભયકુમારના પ્રયોગથી પ્રકારાન્તરે તેણીએ તે ખાધું તો તે વખતે ચેલણા રાણીને સમ્યક્ત્વ હતું કે નહિ? અને હતું તો તેવો પાઠ ક્યા ગ્રન્થમાં છે?

૭૭ ૩૦—કૃષ્ણિક ગર્ભમાં છતાં ગર્ભના પ્રભાવથી ચેલણા રાણીને શ્રેણિકના કલેજનું માંસ ખાવાનો દોહડ થયો અને તે દોહડ અભયકુમારના યુદ્ધબલવડે પૂર્ણ થયો, તે પ્રસંગે ચેલણારાણીને સમક્ષિત હતું કે કેમ? તે સંબંધમાં પાઠ કોઈ ગ્રન્થમાં જોવામાં આવેલ નથી, પરંતુ વિચાર કરતાં તેણીને સમ્યક્ત્વ હોવામાં કોઈ બાધક હેતુ જણાતો નથી, કારણકે ગર્ભના પ્રભાવથીજ તેવો દોહડ થયેલો છે અને તેમ થવામાં જન્માન્તરીય વૈર એ કારણ હોવાથી તે આગતુક દોષ છે પરંતુ સહજ નથી.

૭૮ પ્ર૦—અસંજિ પંચેન્દ્રિયને સમ્યક્ત્વ અને સકામનિર્જરા હોય કે કેમ?

૭૮ ૩૦—અસંજિ પંચેન્દ્રિયને સમ્યક્ત્વ તેમજ સકામનિર્જરા એ બેમાંથી એક પણ ન હોય.

૭૯ પ્ર૦—મિથ્યાદ્રષ્ટિને સકામનિર્જરા હોય? સમ્યગ્દ્રષ્ટિને સકામનિર્જરા હોય? પંચમગુણસ્થાનકે વર્તતા દેશવિરતિવંતને સકામ નિર્જરા હોય? પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે સકામનિર્જરા હોય? અર્થાત્ ક્યા ક્યા ગુણ સ્થાનકે સકામનિર્જરા હોય?

૭૯ ૩૦—જે નિર્જરાવડે અનન્તરપણે અથવા પરપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તે સકામનિર્જરા, અથવા 'મારાં કર્મનો ફાય થાઓ' એવી ઇચ્છાથી થતા અનુબંધન વડે થયેલી જે નિર્જરા તે સકામ

નિર્જરા, અને જે નિર્જરાથી પરપરાએ જન્મ પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિને સંભવ ન હોય અથવા જે નિર્જરા 'કર્મ'રૂપ થઈને જેમ જુદા પૂર્વકની ન હોય તે અકામનિર્જરા, એમ સકામ-અકામનિર્જરાનો અર્થ થઈ શકે છે. 'સદ કામેન મોક્ષાભિલાષેન વર્તેતે દતિ મઃ કામા, તદ્વિયસંભાવકામા' (શ્રાપ્તની કષ્ટાપૂર્વક જે નિર્જરા હોય તે સકામ અને તેથી વિપરીત હોય તે અકામ) આ પ્રમાણે શ્રી તત્ત્વાર્થ-પાગસાએ વિવેકમાં નિર્જરાનું નિરૂપણ કરેલું હોવાથી ભિષ્માદિષ્ટિ-સારવાણ અને મિત્રમાં પ્રાપ્ત સકામનિર્જરાનો સંભવ નથી, ત્યાં અકામ નિર્જરા વિશેષે દર્શાવે છે. અને સુષુપ્તિ વિશેષે ઉપરિલેખ સર્વ ગુણસ્થાનેમાં સકામનિર્જરા હોય એમ સમજી શકાય છે; પરંતુ ન્યાયાર્થ ન્યાય વિષે ઉંચે શ્રીમા વદ્યારિષ્ઠવદ્ મહારાજ એ 'શ્રોતમંગલેશ' અન્યમાં નિર્જરા ઉપર વિવેચન કર્યા કોઈકે ભિષ્માદિષ્ટિને પણ સકામનિર્જરા હોવાનું જણાવેલ છે. તે આ પ્રમાણે:—

‘યત્કલ્પેન કેનચિદ્કામનિર્જરાસ્ત્વાન્ન મિધ્યાર્થાં કિમપિ કલ્પમનુમોદનોયમિતિ તદસન્, મિધ્યાર્થામપિ મરુતિભદ્રકચાદિગુણવર્તાં ‘કર્મસયો મે શ્રયાદ્’ ફોત્તેષાં સ્વયોગ્યશીલ્તતઃપ્રભુતિમદનુષ્ઠાનકારિણાં મક્તામનિર્જરાજનશયાન્ । * * * * । ન જ ચાર્વે ‘શેષા સત્તામા યમિનામકામા સ્વન્યદેહિનામ્’ ફળ્યનેન યોગજ્ઞાસરય તપનાન્તેરણ યતીનામેવ મકામા નિર્જરા સિચ્ચતિ, મિધ્યાર્થાં તુ કર્મસયાયર્થ તપઃકષ્ટં નન્વતામપ્યશ્કર્મોતિ । ‘શેષા સત્તામા યમિનામ્’ ફળ્યાદિવચનસ્યોગ્દૃષ્ટમક્તામનિર્જરાસ્ત્વામિત્યતત્ત્વં સ્વાદ્, ઉત્કૃષ્ટા દિ મક્તામનિર્જરા તેષામેવ ધરેદિતિ । અન્યથા દેશવિરતમમ્યગૃહ્ણાં ચાક્તામનિર્જલે પ્રાપ્નોતિ, તેષામપિ યમિઉચ્ચાઽઽપદેદ્યત્તેન વિશેષાઽભાવાન્ । ન ધૈતદિદ્દમ્, તસ્માદેતદ્વચનકુલકૃષ્ટસકામનિર્જરાધિકારિકચનપરમિતિ ત દોષઃ ॥૨૫૫૬॥

સાવાર્થ:—કોઈ એમ કહે છે કે—‘અકામનિર્જરાનું’ અંગ હોવાથી ભિષ્માદિષ્ટિનું કોઈ પણ કાર્ય અનુમાદના કરવા લાયક

નથી' પરંતુ (એ પ્રમાણે કહેવું) તે અસત્ય છે, કારણકે પ્રતિભક્તપણું વિગેરે ગુણવાળા અને 'મારા કર્મનો ફલ થાઓ' એ ઇચ્છાથી સ્વયોગ્ય શીલ-તપ વિગેરે સદ્ગુણને કરવાવાળા મિથ્યાદષ્ટિઓને પણ સકામનિર્જરા હોવામાં કોઈ દોષ નથી. XXXX (શ્રીયોગશાસ્ત્રમાં) 'સાધુઓને સકામનિર્જરા અને અન્યને અકામ નિર્જરા કહેલી હોવાથી યતિઓ (સાધુઓ) નેજ સકામનિર્જરા હોઈ શકે અને કર્મક્ષયમાટે તપશ્ચર્યા વિગેરે કરનાર એવા પણ મિથ્યાદષ્ટિને અકામનિર્જરાજ હોય.' એ પ્રમાણે કહેવાની જરૂર નથી, કારણકે 'સકામનિર્જરા સાધુનેજ હોય' એમ જે કહેવાયેલ છે તે ઉત્કૃષ્ટસકામનિર્જરાની અપેક્ષાએ કહેવાયેલ છે. અન્યથા સમ્યગ્દષ્ટિ અને દેશવિરતને પણ અકામનિર્જરા હોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, કારણકે સમ્યગ્દષ્ટિ અને દેશવિરતને 'યમિ' શબ્દવડે સંબોધવા યોગ્ય ન હોવાથી સકામનિર્જરા તેમને ન સંભવે પરંતુ એ અર્થ ઈષ્ટ નથી, માટે 'યોયા સકામા યમિનામ્' એ વચન ઉત્કૃષ્ટસકામનિર્જરાનું કથન કરનાર છે. વિગેરે.

૮૦ પ્ર૦—શ્રીભગવતીસૂત્ર છાપેલ પત્ર ૪૯ માં શ્રી પન્નવણાસૂત્રની ટીકાનો ઉલ્લેખ છે તો તે ટીકા કોની બનાવેલ છે? કારણકે હાલમાં છપાયેલ શ્રી પન્નવણાસૂત્રના ટીકાકાર મહર્ષિ શ્રીમલયગિરિમહારાજ પ્રાયઃ શ્રીઅલયદેવસૂરિજી પઢી થયા છે.

૮૦ હ૦—શ્રીભગવતીસૂત્રમાં પન્નવણાસૂત્રની ટીકાનો જે ઉલ્લેખ છે તે ટીકાના રચયિતા પૂજ્યવર્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ છે એમ માનવું યોગ્ય છે, કારણકે ખુદ મલયગિરિજી મહારાજએ પોતે પણ પન્નવણાજીની ટીકામાં કોઈ કોઈ સ્થળે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત પન્નવણાજીની ટીકાના પ્રમાણ આપ્યા છે. મલયગિરિજી મહારાજ અલયદેવસૂરિ મહારાજ પઢી થયા છે તે ખરાંખર છે.

૮૧ પ્ર૦—તીર્થમાળા અને ઈન્દ્રમાળામાં શું તફાવત? તેમજ સંઘમાળા કોને કહેવાય?

૮૧ હ૦—તીર્થમાળા અને ઈન્દ્રમાળા એ બન્ને એકાર્થક-પર્યાય

વાચક શ્રીશ્રી ઇ શ્રી શિદાયત્વ શિદિનારુચિ વિશેષે તીર્થના
સંઘ લગ્ન જનાર સંઘવીને જે માળા પદેરાવવામાં આવે છે તેનું
નામ હંદમાળા અથવા તીર્થમાળા છે. સંઘમાળાનું નામ સાંખ-
જવામાં આવ્યું નથી પરંતુ સંઘ કાંઠાનાર સંઘવીને માળા
પદેરાવાય તેનું નામ મંથપત્રિમાળા કહેવાય તેા તે અર્ધ હંદમાળા
કેવા તીર્થમાળાના અર્ધ સરખાજ છે. 'હંદમાળા' મંથપત્રિ
વિશેષ વર્ણન 'માદ વિગિ' મથના પાંચમા આશાસમાંથી એનું.

૮૨ પ્ર૦—'હંદોન્નય' એવે શું?

૮૨ પ્ર૦—હંદના મનોપને અર્ધ નિપત્તિન દિવસે અર્ધાન આ-
ધિનપત્રિમાળે થતા મનોસવને હંદમદ અથવા હંદોન્નય કહે-
વાય છે. જેનું પ્રમાણ શ્રી શુભાભિગમ, જંજૂડીપત્રાન્તરિ, કાના-
મુત્ર, આચારાંગમુત્ર, રાવપમેણી, શ્રી ભગવતીમુત્ર નેમજ આવ-
શ્યકગુણિમાં આપેલ છે. જેમાંથી શ્રી આચાર્યકગુણિના પાંચ
આ પ્રમાણે છે:—

તાદે મો સજે મળનિ નુરમેદિ વેરિમેગ રૂમેગ મળ
અચ્ચદતિ તાદે સજો મળનિ જ તાતા ને માનુમેગ દુદે ।
તાદે સો મળનિ નમ્મ આકિર્નિ વેન્ઝામિ । તાદે મળો
મળનિ જેણ તુમે ઉત્તમપુમ્મો તેણ તે અદેદામિ પગવેસં
તાદે પગં અંગુલિં સઘ્યાન્કારનિમ્મિત્તં કાઝ્ઞણ દાપનિ સો તે
દદ્દૂણ અતીચ દમિસં ગતો । તાદે તસ્મ અદ્દાદિયં મદિમે કરંનિ
તાપે મંગુલિણ આકિર્નિ કાઝ્ઞણ વત્તઞ્ઞ સંદુદ્ધપા એવં
વરિસે વમિસં સંદમદો પવ્વણો । પદમ વસ્સવો મરો મળનિ
તુમેસિ દેવિદો અદે મણુલિસંદો મિત્તામો એવં દોરંનિ ।
[આચર્યકગુણિ, અધ્ય૦ ૨૦]

૮૩ પ્ર૦—સાનમે ગુણુસ્થાનકે શુભયોગ હોય કે શુદ્ધયોગ હોય?
અથવા બન્ને હોય? અને તે યોગમાં વર્તતા છયો વદુસ્થાન
પતિન હોય કે નહિ? છઠે ગુણુસ્થાનકે શુભયોગ હોય કે શુદ્ધ
યોગ હોય? અર્થાત્ કેટલા ગુણુસ્થાનોમાં શુદ્ધ યોગ હોય?
તેમજ કેટલા ગુણુસ્થાનકોમાં અશુભયોગ હોય?

૮૩ ૩૦—‘શુદ્ધિઃ પાપક્ષયેણ નિર્મલતા’ પાપં જ્ઞાનાવરણી-
યાદિ ચ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિગુણવિઘાતદેતુર્ધાતિકર્મોચ્યતે તત્ક્ષ-
યેણ યાવતી કાચિદેશતોઽપિ નિર્મલતા સમ્ભવતિ સા શુદ્ધિ-
રુચ્યતે । [પોઢશકે તૃતીયં પોઢશમ]

ભાવાર્થઃ—પાપનો ક્ષય થવાથી જે નિર્મલતા થાય તેને
શુદ્ધિ-શુદ્ધયોગ કહેવાય છે. સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યગ્દર્શન-સમ્યક્
આદિત્રાદિગુણોનો વિઘાત કરવામાં કારણભૂત જ્ઞાનાવરણીયાદિ
જે ધાતિકર્મ તે પાપ છે, તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ ધાતિકર્મસ્વરૂપ
પાપનો ક્ષય (અથવા ક્ષયોપશમ) થવાથી જેટલે અંશે સર્વથી
કિંવા દેશથી આત્માની નિર્મલતા થાય છે, તે નિર્મલતાને શુદ્ધિ
કિંવા શુદ્ધયોગ કહેવાય છે. ઉપરોક્ત કથનથી એ સ્પષ્ટ સમજાય
છે કે—સંપૂર્ણ શુદ્ધયોગ તેરમા ગુણસ્થાનેજ હોય છે, યોદ્ધમા
ગુણસ્થાને તેરમા ગુણસ્થાન કરતાં પણ વિશેષ શુદ્ધિ હોય છે,
ત્યારે ચતુર્થ અવિરતસમ્યગ્દર્શિ પ્રમુખ આગળના ગુણસ્થાનોમાં
પાપકર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ અંશે અંશે શુદ્ધયોગ
ઘટાવ્યો હોય તો ઘટાવી શકાય છે.

શુભયોગઃ—“સૂત્રોદિતેતિકર્ત્તવ્યતોપયોગપૂર્વકવ્યાપારત્ત્વં
શુભયોગત્ત્વં, તદનુપયોગપૂર્વકવ્યાપારત્ત્વં ચાઽશુભયોગત્ત્વમ્ ।
તદુક્તં ભગવતીવૃત્તી—‘શુભયોગ ઉપયુક્તતયા પ્રત્યુપેક્ષણાદિ-
કરણમ્, અશુભયોગસ્તુ તદેવાનુપયુક્તતયેતિ ।’ તત્ર શુભયોગઃ
સંયતનાં પષ્ઠેઽપિ ગુણસ્થાને સંયમસ્વભાવાદેવ, અશુભયોગશ્ચ
પ્રમાદોપધિકઃ । તદુક્તં તત્રૈવ—પ્રમત્તસંયતસ્ય હિ શુભોઽ-
શુભશ્ચ યોગઃ સ્યાત્, સંયતત્ત્વાત્પ્રમાદપરત્ત્વાચ્ચેતિ । इत्यादि ॥

ભાવાર્થ—“સૂત્રમાં કહેલ સર્વકર્ત્તવ્યને ઉપયોગપૂર્વક કરે
તો શુભયોગ, અને તે સૂત્રમાં જણાવેલ કર્ત્તવ્યને ઉપયોગ
રહિતપણે કરે તો અશુભયોગ કહેવાય. જે માટે શ્રીભગવતી

“યોદ્ધમ્” ગુણસ્થાન ‘અયોગિ’ હોવાથી તેરમા ગુણસ્થાનકની
અપેક્ષાએ લાં શુદ્ધિ વિશેષ હોવા છતાં તે શુદ્ધિને ‘શુદ્ધયોગ’.”

વૃત્તિમાં ઠણું છે કે—‘પરિણેદ્યુદ્ધારિ કિયાઓ ઉપયોગપૂર્વક થાય તે ગુણયોગ અને ઉપયોગરહિત થાય તે અગુણયોગ’ તેમાં ગુણયોગ સંયમીને છતાં ગુણરૂપાને પણ મંવમરૂપજાત દોષાથી દોષ છે પ્રમાણને આગે અગુણયોગ પણ દોષ છે. જે માટે ત્યાંજ કહેવામાં આવ્યું છે કે—‘પ્રમતસંવનને ગુણ નેમજ અગુણ બન્ને યોગી દોષ છે. કારણકે પ્રમતગુણરૂપાને પત્તિ આપ્યા સંયમી છે તેમજ પ્રમાણી પણ છે.’”

ઉપરના પાઠથી એ સિદ્ધ થાય છે કે અપ્રમત ગુણરૂપાનકથી આગળ કેવલ ગુણયોગ નેમજ અગ્રી અથવા અપૂર્ણ પણે સ્થાસ્થાને ગુણયોગ દોષ છે. વધારે અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ વિરૂદ્ધ ગુણરૂપાનેમાં ગુણ-અગુણ ગુણ-અગુણ મર્ચેયોગી સ્થાસ્થાન વડી મોટે છે; અને મિથ્યાદષ્ટિ-સાસ્થાન-મિથ્યગુણરૂપાનેમાં તે અગુણ અને અગુણયોગનું બાદુસ્થ સમજ સકાય છે.

૮૪ પ્ર૦—શ્રીભગવતીસૂત્રના હાલમાં હાલ શાનક ઉદેશ અને પ્રાંતો વિષમાન છે ?

૮૪ ૩૦—હાલમાં શ્રીભગવતીસૂત્રના ૪૨ શાનક ૧૯૨૩ (અથવા ૧૯૨૪) ઉદેશ તેમજ ૩૬૦૦૦ પ્રાંતો વિષમાન છે. સાંજોમાં તેથી અધિક લે પ્રમાણ આવે છે તેનો શ્રી દેવદિગ્દિ કામામમજ મહારાજએ આગમીને પ્રુત્તકારક કરતી વખતે સંદેષ કર્યો દોષ તેમ સમજવામાં છે; કારણકે શ્રી સેનપ્રદેશમાં ગુણ-સંજેપસ્તુ દેવદિગ્દિ કામામમજેન કૃત કૃતિ ‘સમ્માવસ્ત’ દસ્તાવે. આ પ્રમાણે લખેલ છે.

૮૫ પ્ર૦—વાસુદેવનાં સાનરત્નો અમુકજ દોષ કે ચોદમાંથી ગમે તે દોષ ?

૮૫ ૩૦—૧ ચક્ર, ૨ મનુષ્ય, ૩ ખડ્ગ, ૪ મળી, ૫ નાદ, ૬ વનમાલા, ૭ રાંખ, એ પ્રમાણે વાસુદેવનાં સાન રત્નો નિયત દોષ છે. પરંતુ યત્રીના ચોદરત્નમાંથી ગમે તે ન દોષ. જે માટે સંમદળીસૂત્રાદિમાં ઠણું છે કે—

‘ચક્રં ઘણું સગ્ગો મળી ગયા તદ્દ ય દોષ વનમાલા ।
સંજો સત્ત રમાઈ રચનાઈ વાસુદેવસ્ત ॥ ૧ ॥’

૮૬ પ્ર૦—સૂરિમંત્રના પ્રથમ પ્રસ્થાનની અધિષ્ઠાત્રી જયસિંહ સૂરિકૃત 'કુમારપાલચરિત્ર' માં 'ત્રિભુવનસ્વામિની' જણાવેલ છે જ્યારે મારા સમજવામાં તે બીજી છે તો પહેલી કઈ અને બીજી કઈ?

૮૬ હ૦—કુમારપાલચરિત્રમાં તમે સૂરિમંત્રના પ્રથમ પ્રસ્થાનની અધિષ્ઠાત્રી 'ત્રિભુવનસ્વામિની' જણાવો છો પરંતુ સૂરિમંત્રકલ્પ તેમજ શ્રુતિકરં સ્તોત્ર વિગેરેમાં 'સરસ્વતી' પ્રથમ પ્રસ્થાનની અને 'ત્રિભુવનસ્વામિની' બીજા પ્રસ્થાનની અધિષ્ઠાત્રી સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે. બુદ્ધો 'વાણી તિદુમણસામિણી સિરિદેવી જક્ષ્તરાયગણિપિટ્ઠા' વિગેરે.

૮૭ પ્ર૦—હાલમાં જે ઇલેક્ટ્રીક (વીજળી) લાઇટ થાય છે તે તો અચિત્તજ હશે કે સચિત્ત ગણાય? અને અચિત્ત હોય તો ઇલેક્ટ્રીકલાઇટના પ્રકાશમાં સાધુઓ રહી શકે? તેમજ અહિં મુંબઈમાં તથા સુરત-અમદાવાદ વિગેરે શહેરોમાં પણ કેટલાક દેરાસરોમાં વીજળીની બત્તીઓ હોય છે તે શામ્ભુદિયી વિરૂદ્ધ ગણાય કે નહિ? ધીના દીપકજ પ્રભુની પાસે જોખમે કે ગમે તેનો પ્રકાશ હોય તો પણ ચાલે?

૮૭ હ૦—ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ સચિત્ત માનવી વિશેષ યોગ્ય લાગે છે અને તેથી તે લાઇટના પ્રકાશમાં સાધુઓને રહેવું એ લેશપણ હિત નથી. જિનમંદિરોમાં વિજળીની બત્તીઓ ક્યાંક રાખવામાં આવતી હોય! પણ વાસ્તવિકરીતે તે માર્ગ અયોગ્ય છે, પ્રભુની પાસે તો ધીના દીપકજ સર્વોત્તમ છે.

૮૮ પ્ર૦—માથુરીવાચના કયા આચાર્યે કરી? અને ત્યાં લખાયું છે કે વંચાયું છે?

૮૮ હ૦—માથુરીવાચના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો તો તે બાબતમાં જણાવવાનું જે શ્રી 'ગચ્છાચાર પયત્રો' પત્ર ૩ માં વાચના સંબંધમાં નીચે મુજબ પાઠ છે:—

‘ ર્હ સ્કન્દિલાચાર્યપટ્ટત્તો દુઃપમાનુભાવતો દુર્મિક્ષપટ્ટત્ત્યા સાધૂનાં પટનગુણનાદિકં સર્વમપ્યનશ્યત્ । તત્તો દુર્મિક્ષાતિક્રમે

સુમિશ્રમટ્ટતૌ દ્વયોઃ સદ્વ્યોર્મલાપકોઽભવત્ । તદ્વ્યા-एको
 वलभ्यां, एको मथुरायां, तत्र च सूत्रार्थसङ्घटने परस्परवाचना-
 भेदो जातः । विस्मृतयोर्हि सूत्रार्थयोः स्मृत्वा सङ्घटने भवत्यवश्यं
 वाचनाभेदो न काचिदनुपपत्तिः, तत्रानुयोगद्वारादिकमिदानीं
 वर्त्तमानं माधुरवाचनानुगतं, ज्योतिष्करण्डसूत्रकर्त्ता चाचार्यो
 बालभ्यः । इत्यादि ॥

ભાવાર્થ:—પૂજ્યવર્થ શ્રીસ્કંદિલાચાર્ય મહારાજના અવસ-
 રમાં દુઃપમકાળના મહિમાથી દુર્ભિક્ષ આઘ્યે હોતે સાધુઓનું ભણુ
 ગણુનું સર્વ નાશ પામ્યું. ત્યારબાદ દુર્ભિક્ષ દૂર થયે મુક્તાલી
 પ્રવૃત્તિ થતાં બે સંઘ (સંઘાડા) (બુદે બુદે સ્થાને) મળ્યા. તે
 આ પ્રમાણે—એક વલ્લભીપુરમાં અને એક મથુરામાં. તેમાં
 સૂત્રાર્થનું મિલન થતાં પરસ્પર વાચનાનો ભેદ થયો, અને ભૂલી
 જવાયેલ સૂત્રાર્થનું સ્મરણ કરીને મિલન કરવામાં વાચનાનો ભે-
 થાય એ વાસ્તવિક છે, તેમાં અનુયોગદ્વારસૂત્ર વિગેરે માધુરી
 વાચના ગત છે અને જ્યોતિષ્કરંડસૂત્રના કર્તા વલ્લભીવાચના
 અનુગત આચાર્ય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—મથુરામાં મળેલ સંઘાડામાં સ્કંદિલાચાર્ય
 શુબ્ય હતા અને વળામાં મળેલ સંઘાડામાં શ્રીદેવદ્વિગણ
 ક્ષમાશ્રમભણુ શુબ્ય હતા. વળી 'શ્રીનંદીસૂત્રના વચન પ્રમાણે

૧ ' जैसि इमो बणुभोगो पयस अजाचि अट्टभरहम्मि
 यहुनयरनिगयजसे ते वंदे खंदिलायरिण ॥ ૧ ॥ '

[આ ગાથાની ટીકાનો ઉપયોગી વિભાગ] ' અથાડયમનુયોગોઃ
 ર્દભરતે વ્યાપ્રિયમાણઃ કથં તેપાં સ્કન્દિલનામ્નામોઽચાર્યોનાં સમ્વન્ધી
 ઉચ્યતે—इह स्कन्दिलाचार्यप्रतिपत्तौ दृष्यमनुपमामतिपन्थिन्य
 तद्वतसफलशुभभावप्रसन्नैकसमारम्भायाः दुःपमायाः साहायकम
 धातुं परमसुहृदिव द्वादशवार्यिकं दुर्मिश्रमुद्रपादि, तत्र चैवंरु
 महति दुर्मिक्षे मिशालामस्यासम्भवादवसीदतां साधूनामपूर्वां
 ग्रहण-पूर्वार्धस्मरण-श्रुतपरावर्त्तनानि मूलत एवापजग्मुः श्रुतम

શ્રીસ્કન્દિલાચાર્યે મથુરામાં ગામ્ભીર્ય અનુયોગ પ્રવર્ત્યોત્થે તે વખતે સિદ્ધાન્ત પુસ્તકારૂઢ થયો ન હતો. પણ રશ્રીયોગશાસ્ત્ર અને જ્યોતિષકરંડકના વચનોનો ભાનાર્થ એવો થાય ખરો કે બન્ને સ્થાને લખાયાં.

૮૯ પ્ર૦—મૈન એકાદશીએ સર્વકાળમાં દોઢસો કલ્યાણકોજ હોય કે ચાલતાકાળની મૈનએકાદશીએ ત્રણકાળની અપેક્ષાએ હોય ?

૮૯ ઉ૦—આ અવસર્પિણીમાં ભરતક્ષેત્રની વર્તમાન ચોવિશી પૈકી ત્રણ તીર્થકરોનાં પાંચ કલ્યાણકો મૈનએકાદશી (માર્ગશીર્ષ-શુક્લ ૧૧) ના દિવસે થયાં. એજ પ્રમાણે અઢીદ્વીપમાં વતર્તા (જ'બૂદ્ધીપના ભરત સિવાય) બાકીનાં ચાર ભરતક્ષેત્ર અને પાંચ ભૈરવતક્ષેત્રમાં વર્તમાનચોવિશી પૈકી ત્રણ ત્રણ તીર્થકરોનાં પાંચ પાંચ કલ્યાણકો થયાં. અર્થાત્ વર્તમાન ચોવિશીની

જ્ઞાતિશાયિ પ્રભૂતમનેશત્, અક્ષોપાદ્વાદિગતમપિ ભાવતો ચિપ્રનદમ્, તત્પરાવર્તનાદેરભાવાત્, તતો દ્વાદશવર્ષાનન્તરમુત્પન્ને સુમિક્ષે મથુરાપુરિ સ્કન્દિલાચાર્યપ્રમુખધ્રમણસજ્જેનેકત્ર મિલિત્વા યો યત્ સ્મરતિ સ તત્કથયતીત્યેવં કાલિકથુતં પૂર્વગતં ચ કિંચિદનુસન્ધાય ઘટિતં, યતઘૈતન્મથુરાપુરિ સજ્જટિતમત્ત ઇયં યાચના માથુરોત્યમિ-ધોયતે, સા ચ તત્કાલયુગપ્રધાનાનાં સ્કન્દિલાચાર્યાણામભિમતા તૈરેવ ચાર્થતઃ શિષ્યબુદ્ધિ પ્રાપિતેતિ તદનુયોગસ્તેપામાચાર્યાણાં સ્ત-મ્યન્વીતિ વ્યપદિશ્યતે । અપરે પુનરેવમાહુઃ— ન કિમપિ શ્રુતં દુર્ભિશ્ચ ઘશાદનેશત્, કિન્તુ તાવદેવ તત્કાલે શ્રુતમનુવર્ત્તતે સ્મ, કેવલમન્યે પ્રધાના યેડનુયોગધરાઃ તે સર્વેડપિ દુર્ભિશ્ચકાલકવલીરૂતાઃ । એક યચ સ્કન્દિલસૂરયો વિદ્યન્તે સ્મ, તતસ્તૈર્દુર્ભિશ્ચાપગમે મથુરાપુરિ પુનર-નુયોગઃ પ્રવર્તિત, ઇતિ યાચના માથુરોતિ વ્યપદિશ્યતે, અનુયોગશ્ચ તેપામાચાર્યાણામિતિ ॥ [નન્દોસૂત્ર-મુદ્રિત. પત્ર ૫૧].

૨ જિનચર્ચનં ચ દુષ્પમાકાલવશાદુચ્છિન્નપ્રાયમિતિ મત્વા ભગ-વદ્ગિર્નાંગાર્જુનસ્કન્દિલાચાર્યપ્રભૃતિભિઃ “ પુસ્તકેષુ ” ન્યસ્તમ્ ।

[યોગશાસ્ત્ર-મુદ્રિત-૨૦૭]

અપેક્ષાએ દશકૃતમાં એકંદર ત્રીશ તીર્થકરોનાં પચાસ કલ્યાણકો થયાં. તમે અતીત શ્યાવિશી અને અનાગત શ્યાવિશીનો વિચાર કરીએ તો વર્તમાન શ્યાવિશી માફક અતીત શ્યાવિશીની અંક દાએ (૫ ભરત + ૫ એશવત) દશકૃતમાં ત્રીશ તીર્થકરોનાં પચાસ કલ્યાણક અને અનાગત શ્યાવિશીની અપેક્ષાએ દશકૃતમાં ત્રીશ તીર્થકરોનાં પચાસ કલ્યાણક ગણવાં એકંદર દશકૃતમાં અતીત અનાગત અને વર્તમાન એ ત્રણ શ્યાવિશી પૈકી છ તીર્થકરોના દોરેલા કલ્યાણક થાય. આ પ્રમાણે દોરો કલ્યાણકની ગણતરી છે. એટલે ક્રમાં તમાએ જણાવેલ + શાસ્ત્રાનુસારની જ્ઞાનએકાદશીએ ત્રણકાળની અપેક્ષાએ હોય?? એ પ્રશ્ન સમાધાન આવી જાય છે. વળી

‘અતીતકાળમાં અનન્તી શ્યાવિશીએ મહા, ભરિખ-અનાગતમાં અનન્તી શ્યાવિશીએ રો દોષમાં મરે. એમ છતાં વર્તમાન શ્યાવિશીની અપેક્ષાએ અતીતકાળની તથા અનાગતકાળની એક એક જ શ્યાવિશીની ગણતરી દોરો કલ્યાણકોમાં ગણી, દોષ એવી શંકા થવાનો પ્રસંગ ઉપરિધન થાય કે જે અતીતકાળની એક શ્યાવિશી તેમજ અનાગતકાળની એક શ્યાવિશી દોરો કલ્યાણકોની ગણતરીમાં ગણી ને અતીત શ્યાવિશીથી પડેલાંની અને અનાગત શ્યાવિશીથી પડીની શ્યાવિશીએ પૈકી ત્રણ ત્રણ તીર્થકરોનાં પાંચ પાંચ કલ્યાણકો જ્ઞાનએકાદશીએ થયેલાં કે નહિ?’ એ શંકાનું સમાધાન એમ મહા શકે કે—એમ વર્તમાન શ્યાવિશીની મુખ્યતા રાખી અતીત અનાગતની એકેક શ્યાવિશીની ગણતરીથી દોરો કલ્યાણકો ગણાય છે તે પ્રમાણે જે ઉત્સર્ધિણી અથવા જે અવસર્ધિણીમાં જે શ્યાવિશીની મુખ્યતા રાખીને કલ્યાણકો ગણવાં હોય તે શ્યાવિશીથી પડેલાંની (અતીત) તેમજ પડીની (અનાગત) એકેક શ્યાવિશી પૈકી ત્રણ ત્રણ તીર્થકરોનાં પાંચ પાંચ કલ્યાણકો ગણવાં જેથી દરેક કાળમાં દરેક વખતે દશકૃતમાં અતીત-અનાગત અને વર્તમાન શ્યાવિશી પૈકી નેત્રું તીર્થકરોના દોરો કલ્યાણકોની ગણતરી આવી રહેશે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે—અનન્તી અતીત શ્યાવિશીએ પૈકી તેમજ અનાગત અનન્તી

ચોવિંશીઓ પૈકી ત્રણ ત્રણ તીર્થકરોનાં પાંચ પાંચ કલ્યાણકો
મોન એકાદશીએ જરૂર થયાં છે તેમજ થવાનાં છે, પણ અનન્ત
અતીતકાળ અને અનન્ત અનાગતકાળની ગણતરી કરવા જતાં
કલ્યાણકો પણ અનન્ત થાય ! અને આરાધક સવ્યાત્માઓને
આરાધનમાં વ્યવસ્થા ન રહે, માટે જે વર્તમાન ચોવિંશી હોય
તેની અપેક્ષાએ અતીત અનાગત એકેક ચોવિંશી પ્રથમ જણાવ્યા
મુજબ લેવાય એટલે દોઢસો :કલ્યાણકો ધરાગર આવે અને
આરાધક કલ્યાણાર્થી આત્માઓ રૂડી રીતે આરાધન કરી શકે.

૯૦ પ્ર૦—‘યમ્મચ્ચિકાયસ્સ ણં મંતે કેવદયા અભિવયણા

પદ્ધતા ? ગોયમા ! અણેગા અભિવયણા પદ્ધતા, તંજહા-યમ્મેદ
વા પાણાઈવાયવેરમણેતિ વા મુસાવાયવેરમણેતિ વા एवं જાવ
પરિગ્ગહવેરમણેતિ વા, કોઠઠિવેગેતિ વા જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લ-
ધિવેગેતિ વા, ઇરિયાસમિતીતિ વા ખાસાસમિતીતિ વા एसणा
સમિતીતિ વા આયાણમંદમત્તનિવલેવણાસમિતીતિ વા उच्चार-
पासवणखेलजल्लसिंघाणपारिट्टावणियासमितीति વા મણગુ-
ત્તિતિ વા वडगुत्तिति વા કાયગુત્તિતિ વા જેયાવન્ને તહપ્પગારા
સચ્ચે તે યમ્મચ્ચિકાયસ્સ અભિવયણા ’

ત્યારબાદ અધર્માસ્તિકાયનો પાઠ ઉપરના પાઠથી વિપરીત છે
તેનો ભાવાર્થ સમજવામાં આવતો નથી, શુ કુશલાનુષ્ઠાનવાચક
શબ્દો ધર્માસ્તિકાયના વાપર્યાં છે ? એટલે ચારિત્રધર્માભિધાયક
શબ્દો ધર્માસ્તિકાયના પયથિા હોય તો કુશલાનુષ્ઠાન ચારિત્રધર્મ
એજ ધર્માસ્તિકાય કહેવાય કે ધર્માસ્તિકાય અને કુશલઅનુષ્ઠાન
બુદ્ધ છે ? તેનો ભાવાર્થ ટુંકાણમાં સમજાય તેમ જણાવશો.
આ પ્રશ્નમાં મારો પુછવાનો આશય એ છે કે, ઘણા ગ્રન્થોમાં દ્રવ્યો
છ જ કહ્યાં છે અને ‘ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયનો ’ અર્થ કુશ-
લાનુષ્ઠાન-અકુશલાનુષ્ઠાન કરવામાં આવે તો બે દ્રવ્યો બોધાં થતાં
ચાર દ્રવ્યો રહે, તો શુ કોઈકાલે ચાર દ્રવ્યની માન્યતા હતી ?
એવો આગમમાં કોઈ મત મતાંતર છે ? કારણ કે આ ઉદ્દેશમાં
ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયને કુશલાનુષ્ઠાન-અકુશલાનુષ્ઠાનરૂપે કહ્યા

છે અને આકાશ-આત્મા તેમજ પુદ્ગલના પર્યાયોં તો યથાર્થ
બતાવ્યા છે માટે, આપશ્રીને નિવેદન કરવાનું કે જો જૈનાગમમાં
કોઈ ઠેકાણે ચાર દ્રવ્યો માનવાને ઉદ્દેશ્ય હોય તો ધર્માસ્તિકાય-
અધર્માસ્તિકાય ને કુશલાનુષ્ઠાન-અકુશલાનુષ્ઠાન રૂપે ગણવામાં
હરકત નથી, પણ જ્યારે છ દ્રવ્ય માનવાં એ ચોક્કસ છે તો પછી
ધર્માસ્તિકા અધર્માસ્તિકા ને કુશલાનુષ્ઠાન-અકુશલાનુષ્ઠાન કેવી રીતે
માની શકાય ? આ બાબતનો સંદેહ છે તે દૂર થાય તેવા ખુ-
લાસો તાકીદે આપણો.

૯૦ ૩૦—જૈનશાસ્ત્રમાં એકજ વસ્તુને કહેવાવાળા પર્યાયો
જ્યાં આપવામાં આવે છે ત્યાં એકાર્થક અનર્થાન્તર પર્યાય અને
નામધેય વિગેરે શબ્દો આપવામાં આવે છે અને તેવા સ્થાને
આપેલા શબ્દો એકજ અભિધેયને કહેવાવાળા હોય છે, પરંતુ
શ્રીભગવતીસૂત્રના તમામ જણાવેલા ૬૬૪ માં સૂત્રમાં એકાર્થક
અનર્થાન્તર પર્યાય કે નામધેય તરીકે નામો નહિ જણાવતાં
અભિવચન તરીકે તે નામો જણાવેલાં છે, તેથી તે અભિવચનો
એકજ વસ્તુને કહેનાર હોય એમ કહી શકાય નહિ. આવશ્યક
નિર્બુદ્ધિમાં જેમ આકાશને ક્ષેત્ર તરીકે જણાવી પાછળથી વ્યંજન
પર્યાયમાત્રની સરખામણી લઈને ઇંદ્રુક્ષેત્ર અને શાલિક્ષેત્રાદિકનાં
કરણોને ક્ષેત્રકરણ તરીકે જણાવ્યાં છે, તેમ અહિં પણ અભિ-
વચનશબ્દ સર્વથા એક અર્થને કહેવાવાળા એકાર્થક કરતાં
અન્ય પ્રકારે એકાર્થક કહેવાને માટે પ્રવર્તવિશેષ છે, કેમકે ઇંદ્રુ-
ક્ષેત્રાદિકનું કરણ વાસ્તવિકરીતિએ દ્રવ્યકરણ બને છે પણ ક્ષેત્ર
(આકાશ) બનતું નથી અને તેથીજ ત્યાં વ્યંજન પર્યાયને પ્રાપ્ત
એટલે માત્ર શબ્દોનીજ સરખાવટ લીધી છે, તેવી રીતે અહિં
પણ અભિવચનશબ્દ શબ્દોની સરખાવટને માટે લેવાય તો
અડચણ જણાતી નથી, વળી વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે જે
પદથી બનેલા શબ્દમાં પહેલા અને પછીના પદનો લોપ ‘તે લુપ્તવા’
એ સૂત્રથી થાય છે અને તેથી ધર્માસ્તિકાય એ નામ ધર્મ અને
અસ્તિકાય એ જ પદથી બનેલું હોઈ આગળના ‘અસ્તિકાય’
પદનો લોપ થાય ત્યારે માત્ર ધર્મપદ રહે અને તેથીજ સૂત્રકાર
મહર્ષિ પણ ધર્માસ્તિકાયના અભિવચનોમાં પહેલું ‘ધર્મોદ વા’

એમ કહી ધર્મશબ્દનેજ અભિવચન તરીકે જણાવ્યો છે અને તે ધર્મશબ્દના પર્થાય (એકાર્થક) તરીકે પ્રાણાતિપાતવિરમણ ધર્યાસમિતિ આદિકને લેવામાં કોઈ જાતની અડચણ દેખાતી નથી. ધ્યાન રાખવું ! કે અધર્માસ્તિકાયના અભિવચનોમાં પણ પહેલાં ' અઘમ્મેદ વા ' એમ કહ્યું છે અને તેથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે અને ધર્યાસમિતિનો અભાવ વિગેરે અધર્મના અભિવચનો તરીકે જણાવ્યા છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી ' છ દ્રવ્યોને બદલે ચાર દ્રવ્યો માનવા વિગેરે તમોએ પુછેલ પ્રશ્નને હવે અવકાશ રહેતોજ નથી.

૯૨ પ્ર૦—ભાદરવા સુદ ચોથ પછી એટલે દુબડીઆઠમે કલ્પ-સૂત્ર (બારસા) અથવા સામાચારીનું નવમું વ્યાખ્યાન વાંચી શકાય ?

૯૨ ૩૦—શ્રીકલ્પસૂત્રની ટીકામાંજ ' પચ્ચમિર્દિવલૈર્નવમિઃશ્વજૈઃ ' એ પ્રમાણે સ્પષ્ટશબ્દો લખેલા હોવાથી સંવચ્છરી બાદ ' કલ્પસૂત્ર-બારસા ' નું અથવા સામાચારીનું વ્યાખ્યાન વાંચવું એ યોગ્ય નથી.

૯૨ પ્ર૦—૨૭૨૯લા સ્ત્રીને ભાદરવા સુદ ચોથને દિવસે પ્રતિક્રમણ ન થઈ શકે તો આઠમે કરી શકાય ખરું ?

૯૨ ૩૦—કારણવશાત્ સંવચ્છરીનું ઉક્લંઘન થયાબાદ અષ્ટમી એ સંવચ્છરી પ્રતિક્રમણ કરવું એ યોગ્ય નથી, કારણકે અપ્રત્યાખ્યાના-વરણીય કપાથોદયની મર્યાદાનું ઉક્લંઘન ન થાય તે પ્રમાણે સંવચ્છરી પ્રતિક્રમણ કરવાનું છે; અને એ કારણથીજ પ્રબલ કારણે પંચમીને બદલે ચતુર્થીએ થએલ સંવચ્છરીપ્રતિક્રમણ કાયમી રહ્યું છે.

૯૩ પ્ર૦—જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત ' દીવાળીના દેવવંદન ' માં શ્રીમહાવીરપ્રભુના સ્તવનમાં ' ઉત્તરાદ્રાદ્યુની ચંદ્રમા ભોગે શુભ આવે, અજરામર પદ પામીયા જય જય રવ થાવે ' એમ જણાવેલ છે, બ્યારે કલ્પસૂત્રમાં ' સાદ્ગા પરિનિઝુગ મયયં ' ' સ્વાતિનક્ષત્રમાં પ્રભુનું નિર્વાણ થયું ' એમ જણાવેલ છે તો દેવવંદનમાં સ્ખલના થયેલ હશે ?

૯૩ ૩૦—પ્રભુનું સ્વાતિનક્ષત્રમાં નિર્વાણ થયું એ અનેક સૂત્ર-પ્રત્યોધી સિદ્ધ હોવાથી દેવવંદનમાં આપાચેલ સ્તવનમાં રચનાદોષ અથવા લેખન દોષ થયેલ હોવાનો સંભાવ છે,

૯૪ પ્ર૦—શ્રીમહાવીરદેવના સમવસરણમાં શ્રેણિક અને

ચેલણાનું રૂપ દેખી ઈન્દ્રભૂતિ અને ચંદનખાલા સિવાય સર્વ સા સાધ્વીઓ મુગ્ધ થયા, દેવદેવીઓ પણ તે બન્નેના રૂપથી મુગ્ધ થયા, તો તે વાત સાચી છે? સાધુઓએ નિયાહું કરેલું કે માત્ર મુગ્ધ થયા પુરતુંજ?

૯૪ ૩૦—શ્રેણિક અને ચેલણાનું રૂપ દેખી સાધુ-સાધ્વીઓ મુગ્ધ થયાં છે એટલુંજ નહિ પરંતુ નિયાહું પણ કરેલું છે. જે માટે શ્રીદશાશ્વતસ્કંધના પ્રથમઅધ્યયનમાં નવનિયાણાનો અધિકાર આપેલો છે તે જુઓ! તેમાં આપેલ પાઠ ઘણોજ વિસ્તૃત છે તોપણ મુદ્દા પુરતો અહિં આપવામાં આવે છે:—

‘તત્ત્વ ણં અપ્તેગદ્યાણ નિર્ગંધાણ ચ નિર્ગંધીણ ચ
સેણિયં રાયં ચિલ્લણં દેવિ પાસિત્તા ણં રમેયારૂપે અજ્ઞ-
સ્થિય જાવ સંકળે સમુપજિત્ત્વા—અહો ણં સેણિય રાયા
મહિદ્ધિય જાવ મહાસક્લે, જેણ પ્હાતે કયવલિકમ્મો કયકો-
લયમક્કલપાયચ્છિત્તે સન્વાલંકારવિમ્મસિયં ચિલ્લણાદેવીય સદ્ધિ
હરાલાઈ મોગમોગાઈ મુંજમાણે વિહરઈ. ણ મે દિદ્ધે દેવા દેવલો-
ગંસિ સક્લં સ્વલ્લ અયં દેવો. જઈ રમસ્સ તવનિયમવંખવેરફલ-
વિસેસે અત્તિય, કયમવિ આગમિસ્સાઈ પ્તાઈ હરાલાઈ પ્તા
રૂવાઈ માણુસ્સગાઈ મુંજમાણે વિહરામો, સે તં સાહુ.’

૯૫ ૫૦—સેનપ્રશ્ન-પત્ર ૧૭ માં ‘જાતિસ્મરણમપિ સમતિ-
ક્રાન્તસંસ્થાતમવાવગમસ્વરૂપં મતિજ્ઞાનમેદ ઇવેતિ’ એ પ્રમાણે
જણાવેલ છે, બ્યારે શ્રીઆચાર્યારંગ તથા કથામંથને અનુસાર
‘સંખ્યાતા (નવ) ભવ જાણે’ એ વાત પ્રસિદ્ધ છે, તો ઉ-
રનો પાઠ ક્યા-સામ્રના અનુસારે હશે?

૯૫ ૩૦—સેનપ્રશ્નનો જે પાઠ તમારે જણાવેલ છે તેમાં ‘સ-
મતિક્રાન્તસંસ્થાતમવાવગમસ્વરૂપં’ એ કથામંથની વૃત્તિ
અક્ષરોનો ‘અતીત સંખ્યાતા ભવને જાણવા એ છે સ્વરૂપ જેવું’
એવોજ સામાર્થ થાય છે. એ અક્ષરોથી ‘અસંખ્યાતા ભવ’ એ
અર્થ નીકળતો નથી. શ્રીઆચાર્યારંગવૃત્તિમાં ‘જાતિસ્મરણં તુ નિયમ-

સંત્યેયાન્' એ પ્રમાણે જણાવેલ છે. જ્યારે કોઈ એક ગાંધીમાં એક-બે-ત્રણ ચાવત નવ લાવ સુધી જોણે તે પ્રમાણે પણ કહેલ છે. તે ગાંધી આ પ્રમાણે:—

‘પુલ્વધવા સો પિચ્છઈ, ઇક દો તિન્નિ જાવનવગં વા ।

સ્વરિ તસ્સ અવિસયો, સમાવમો જાહસરણસ્સ ॥ ૧ ॥

૯૬ પ્ર૦—પર્વપ્રતિક્રમણ ૨૮ કહેવાય છે તો તે સાચું છે ? સાચું હોય તો કયા અંતમાં છે ? અને તે પ્રતિક્રમણ કયા કયા ?

૯૬ ૨૦—પર્વપ્રતિક્રમણ કહો કે પ્રતિક્રમણ કહો તે પાંચજ છે. ૨૮-૨૫ વિગેરે જે કહેવાય છે તે પ્રધાપ માત્ર છે. શ્રીહીરપ્રશ્નમાં (પ્ર૦-૪) આ સંબંધી નીચે મુજબ પ્રશ્નોત્તર છે—

‘વર્ષમધ્યે ફિયન્તિ પ્રતિક્રમણાનિ? ચતુર્માસિકં પૂર્ણિમાયામ-મૂત્તદા પ્રતિક્રમણાનિ પચ્ચવિંશતિરષ્ટાવિંશતિર્વાં યમ્બુદ્, તથા તાનિ શાસ્ત્રાક્ષરવલેન વિધીયમાનાનિ પરમ્પરાતો વા? શાસ્ત્રાક્ષરવલેન પેત્તદા તદ્ભિધાનં પ્રસાદમિતિ પ્રશ્ને હત્તરમ્—અથ વર્ષમધ્યે પ્રતિક્રમણાનિ પચ્ચવિંશતિરષ્ટાવિંશતિર્વેતિ કાપિ જ્ઞાતં નાસ્તિ, શાસ્ત્ર-મધ્યે તુ દૈવસિદ્ધ-રાત્રિક-ચાતુર્માસિક-સાંવત્સરિકલક્ષણાનિ પચ્ચ-પ્રતિક્રમણાનિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ ।

૯૬ પ્ર૦—યશોભદ્રસૂરિ ૨૪ર્ગે ગયા, અને તેઓનો જીવજ શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિ થયા’ તેવો ઉદ્દેશ્ય શ્રીકુમારપાણચરિત્રમાં છે તો યશોભદ્રસૂરિ દેવલોકમાં કેટલા આયુષ્યે ઉત્પન્ન થયાં હશે ?

૯૭ ૩૦—યશોભદ્રસૂરિનો જીવજ શ્રી હિમચન્દ્રસૂરિ થવાનું કુમારપાણચરિત્રના તમાએ જણાવેલા ઉદ્દેશ્ય પ્રમાણે જો યથાર્થ હોય તો કુમારપાણચરિત્રમાં અપાયેલ યશોભદ્રસૂરિજીની શ્રીહિમ-ચન્દ્રસૂરિજી સુધીની પદપરંપરા જોતાં ‘દિવંગતઃ’ એ પદનો અર્થ ‘દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા’ એવો ન કરતાં આપણે જેમ કોઈનું મૃત્યુ થાય ત્યારે સામાન્યતઃ ‘દેવગત’ થયાની ભાષા વાપરીએ છીએ તે પ્રમાણે વ્યવહાર ભાષાનો પ્રયોગ થયેલો હોવો (માનવો) જોઈએ, અને તેથી મનુષ્યગતિ વિગેરેમાં તેઓની ઉત્પત્તિ થયેલી હોય તો તેમાં બાધા આવતી નથી. અન્યથા અર્થાત્ જો દિવંગતઃ એ પદથી દેવગતિમાંજ ઉત્પત્તિ માનવામાં આવે તો

દેવસવનું જલન્ય આયુષ્ય પણ દશહજાર વર્ષનું છે, જ્યારે
ભદ્રસૂરિ અને શ્રીમાન હેમચન્દ્રસૂરિનું અંતર ઘણું જ અલ્પ
પણી હોયો ?

‘યશોમદ્રમધુરપિ, પ્રમીતઃસ્ફીતપુણ્યતઃ ।

હેમચન્દ્રાઽભિષાનોઽહં વધૂવાંસ્તાવકો મુરુઃ ॥ ૧ ॥’

(કુમારપાલચરિત્ર દશમો સર્ગ ૪૯) એ શ્લોક
ઉપરથી યશોભદ્રસૂરિમહારાજ કાલધર્મ પામીને હેમચન્દ્રસૂરિ
થયા છે એ બરાબર છે પરંતુ તેઓ સ્વર્ગ ગયા અને ત્યાંથી
હેમચન્દ્રસૂરિપણે ઉત્પન્ન થયા એવો અર્થ લેશપણ જણાતો
નથી. એથી એજ પ્રશ્ન થાય છે કે તમેએ યશોભદ્રસૂરિ દેવ
લોકમાં ગયા તો ત્યાં આયુષ્ય કેટલું ? એ શંકા શી રીતે ઉભી
કરી ? શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિજીના શુદ્ધચર્ય દેવચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ
જેની પદપરંપરામાં થયા છે તે યશોભદ્રસૂરિ સિત્તગચ્છવાજા છે.

૯૮ પ્ર૦-પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિએ સાતમી નરકયોગ્ય ફલિક બાંધ્યા
ત્યારે તેમને અનન્તાનુબંધીના ઉદય હતો ? તેઓને ભાવચારિત્રનો
નાશ થયો હતો ? તેમજ આ બાબત કોઈ શાસ્ત્રમાં છે ? અથવા
અનન્તાનુબંધીના ઉદય ન હતો પણ (અનન્તાનુબંધી) સં-
જવલનનો ઉદય હતો અને ભાવચારિત્ર વિદ્યમાન હતું તેજા
અક્ષરો કયાંઈ છે ?

૯૯: ૭૦—મુખ્ય અનન્તાનુબંધીના ઉદય સિવાય કેવલ અન-
ન્તાનુબંધી-સંજવલનના ઉદયથી સાતમી નરકગતિ યોગ્ય કર્મફલિક
કોનો બંધ પ્રાયઃ અસંભવિત જણાય છે, એણિકમહારાજએ
પુછેલ પ્રશ્નના સમાધાનમાં પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવે ફરમાવેલ
‘હાલમાં કાલધર્મ પામે તો સાતમી નરકમાં જાય’ છતાંકિ વ-
ચનોથી સાતમી નરકયોગ્ય કર્મબંધ કર્યો એ જ્યારે ચાક્ષસ છે
તો અનન્તાનુબંધીના ઉદય સિવાય સાતમી નરકયોગ્ય કર્મનો
બંધ થવો અશક્ય છે અને અનન્તાનુબંધીના ઉદયમાં ભાવ-
ચારિત્ર ન હોય એ પણ સ્પષ્ટ વાત છે, કારણકે અનન્તાનુબંધીના
ઉદયમાં જ્યાં સમ્યક્ત્વ પણ ટકી ન શકે ત્યાં ભાવચારિત્ર માટે તો
માત્ર ક્યાં કરવી ? ફક્ત તે અવસરે અનન્તાનુબંધીના ઉદયથી

બંધાયેલ સાતમીનરક યોગ્યકર્મ સોપકમ લાવતું હોય પશ્ચાતાં પનાં
યોગે પુનઃ લાવચારિત્રની લાવના ઉપર ચક્રતાં તે સોપકમલાવના
કર્મને સત્તામાંથી નાબુદ કરી ચાવત અન્તર્મુદ્દર્શમાં કેવલજ્ઞાન-
દર્શન પામ્યા છે. જિનેશ્વરના શાસનમાં એવાં અનેક દૃષ્ટાંતો
હોવાથી કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું પણ નથી. ઉપરનો આશય
મારા સમજવામાં આવે છે. 'અનન્તાનુબંધીના ઉદય સંબંધી'
અક્ષરો કોઈ અન્ધમાં જોયેલ હોય તેવું ધ્યાનમાં નથી, પરંતુ
પરિશિષ્ટ પર્વના પ્રથમ સર્ગમાં પ્રસન્નચન્દ્ર ચરિત્રમાં 'સેન્દ્રધ્યાની'
પદ લખેલ છે. પ્રશ્નોત્તર રત્નચિંતામણિ (સેક અનુપચંદ્ર વિરચિત)
માં તો અનન્તાનુબંધીના ઉદય હતો તેવા અક્ષરો પણ છે.

૯૯ પ્ર૦—શ્રીરત્ન મરીને અવશ્ય છઠી નરકેજ જાય ?

૯૯ ૩૦—શ્રીરત્નને શંખાવર્તયોનિ હોય છે અને કામાર્ત-
પણાની અધિકતા હોવાથી ગર્ભની નિષ્પત્તિ થતી નથી એ હકીકત
ધ્યાનમાં લેતાં તેનું અવશ્ય નરકગામીપણું હોય ! પરંતુ બધા
શ્રીરત્નો મરીને છઠીએજ એમ માનવું યોગ્ય લાગતું નથી, શ્રી
બૃહત્સમ્રાટ્કૃતિ વિગેરે અન્ધોમાં 'સ્ત્રીસ્ત્રનાયાઃ પર્ત્વી' એ પ્રમાણે
પાકયો જોવામાં આવે છે પરંતુ એવકાર જોવામાં આવેલ નથી.

૧૦૦ પ્ર૦—આપણે અતિચારમાં 'વિજ્ઞદીવાતણી ઉજેહી
લાગી' એમ બોલીએ છીએ, તો વિજ્ઞણીના પુદ્ગલો વિશ્રસાં
છે કે પ્રયોગસા છે? અને સચિત્ત છે કે અચિત્ત છે? તેનો સ્પર્શ
થવાથી શામાટે અતિચાર થાય ?

૧૦૦ ૩૦—શ્રી સૂયગઙ્ગસૂત્ર-મુદ્રિત પત્ર ૫ મામાં : તથા-
'જ્ઞેન્દ્રયનુચિદ્વદાદિપુ કાર્યેષુ ચાનિ પુદ્ગલદ્રવ્યાણિ પરિણતાનિ
તદ્વિસ્ત્રસાકરણમ્' અર્થ—વાદળાં-ધન્દ્રધનુષ-વિજ્ઞણી (વગેરે કાર્યોમાં
જે પુદ્ગલ દ્રવ્યો પરિણામ પામેલાં છે, તે વિશ્રસાકરણ છે, એમ
જણાવેલું હોવાથી વિજ્ઞણીના પુદ્ગલો 'વિશ્રસા હોવાનું' સમજ

૧ વર્તમાનના બહુશ્રુત ગીતાઈ પુરપોતું એવું પણ કહેવું છે કે—
'અતિચારમાં ગણાયેલી વિજ્ઞણી પ્રયોગકૃત અને સચિત્ત ગણવી. જે કે
ઉત્તરાધ્યયન નિયુક્તિના ચોથા અધ્યયનના પાઠને સ્વતંત્ર વિચારીએ તો અ-

શકાય છે, અને પ્રાયઃ વિજળી સચિત્ત છે તેથીજ તેના પ્રકાશ પણ સંયમીને બાધક છે.

૧૦૧ પ્ર૦—તથા અતિચારમાંજ ‘વાયુકાય ઉઘાડે મુખે બોલ્યા’ એમ બોલાય છે તે ઉઘાડે મુખે બોલવાથી વાયુકાયની વિરાધના હિંસા થાય છે? કારણકે ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલો ચડે-સ્પર્શી છે અને બાહર વાયુકાય અદ્વિસ્પર્શી છે તે તે અદ્વિસ્પર્શી શરીરવાળા બાહર વાયુકાય જીવોના ભાષાના પુદ્ગલોથી વ્યાધાત થાય? ઉઘાડે મુખે બોલવાથી સાવધભાષા ગણાય અને સંપાતિમ-જીવોના રક્ષણમાટે મુહુર્તપતિ રાખીને બોલવું જોઈએ તે યોગ્ય છે, પરંતુ વાયુકાયના જીવોને ઉઘાડે મુખે બોલવાથી ઉપદ્રવ થાય કે નહિ?

૧૦૧ ઉ૦—ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલો અદ્વિસ્પર્શી છે. પણ સાથે નીકળતો વાયુ અદ્વિસ્પર્શી છે તેથી તે દ્વારા વાયુકાય જીવોની વિરાધના શ્રીઘ્રશાશ્વતરકંઠની સૂર્ણી અને યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિ આદિથી સ્પષ્ટ જણાય છે, અને ભાષાવર્ગણથી વાયુકાયિક જીવોની વિરાધના ગણીએ તો મુખે વસ્ત્ર રાખવું નકામુંજ ગણાય? કારણકે ભાષા વર્ગણાતો ૩-૪-૫ સમયમાં સમયસેકમાં વ્યાપે છે.

૧૦૨ પ્ર૦—હિંસાના દેહલા પ્રકાર અને તેનું શું સ્વરૂપ છે?

૧૦૨ ઉ૦—હિંસા ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ હેતુહિંસા, ૨ સ્વ-રૂપહિંસા, અને ૩ અનુબંધહિંસા. તે ત્રણે પ્રકારની હિંસાનું અનુક્રમે સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

“હેતુસ્વરૂપાનુબંધઃ સૂત્રાત્સર્વજ્ઞવચનાત્ જ્ઞાયતે । તથાહિ—
હેતુતસ્તાવદયતનાઽપરપર્યાયાત્ પ્રમાદાત્, સ્વરૂપતશ્ચ પ્રાણ-
વ્યપરોપણતઃ, અનુબંધતશ્ચ પાપકર્મવન્ધાર્જિતદુઃસ્વલક્ષણાત્ इह
हिंसा प्रतीयते । तथा च सूत्रम् ’अजयं चरमाणो अ पाणभूयाई
हिंसइ । वंध्य पावयं कम्मं तं से होइ कडुयं फलं ॥१॥

ભાષાર્થ—હેતુહિંસા સ્વરૂપહિંસા અને અનુબંધહિંસા એમ

ચિત્ત વિજળી હોય તેવા અર્થ નીકળે છે. (વિત્તગદ્ય ૧૧૩૩)

૪ યુ ગાથા ૧૮૭ જુઓ).

ત્રણ પ્રકારની હિંસા સર્વજ્ઞ ભગવંતોના વચનથી જણાય છે. તે આ પ્રમાણે—હેતુથી એટલે અજયણા અથવા પ્રમાદરૂપ હેતુથી જે હિંસા થાય તે હેતુહિંસા, સ્વરૂપથી એટલે જેમાં પ્રાણનો નાશ થવા રૂપ હિંસાનું સ્વરૂપ રહેલ છે તે, અને અનુબંધથી એટલે પાપકર્મના બંધથી ઉપાર્જન કર્યું છે (ભવિષ્યનું) દુઃખ જેમાં તે, તે ત્રણ પ્રકારની હિંસાને જણાવનારૂં સૂત્ર આ પ્રમાણે—અજયણાથી અર્થાત્ જયણા વિના હાલનો ચાલતો પ્રાણી પૃથ્વી કાયાદિજીવોની હિંસા કરે છે તેથી પાપકર્મ બંધાય છે અને તેથી ભવિષ્યમાં કટુકંઠ થાય છે. અહિં ‘ જયણારહિત ચાલતુ ’ એ હેતુહિંસા છે. ‘ જીવોની હિંસા થવી ’ એ સ્વરૂપહિંસા છે. અને પાપકર્મના બંધથી કટુકંઠ મળતું તે અનુબંધ હિંસા છે. અહિં અનેક પ્રકારે ભાંગાઓ પડી શકે છે હેતુહિંસા હોય ત્યાં સ્વરૂપહિંસા હોય અથવા ન પણ હોય પરંતુ અનુબંધહિંસા અવશ્ય હોય છે. સ્વરૂપહિંસા હોય ત્યાં (કેવલિને) હેતુહિંસા તથા અનુબંધ હિંસા ન હોય, અને (પ્રમત્તને) હેતુ-અનુબંધ હિંસા બંને હોય. તેમજ અનુબંધ હિંસા હોય ત્યાં સ્વરૂપહિંસા હોય અથવા ન હોય પરંતુ હેતુહિંસા તો જરૂર હોયજ.

આ ત્રણ પ્રકારની હિંસાનું સ્વરૂપ તમેએ આ અવસરે જે પુછવિલ છે તે હમણાં ત્યાં ઉભી થયેલ વર્તમાન ચર્ચાને અંગે છે। એમ હું સમજી શકું છું. તે સંબંધી એટલા બધા પાઠો અને પુરાવા છે કે જેકા વિગેરે પંચેન્દ્રિય જીવોની હિંસા કરી અધર્મમાં ધર્મ મનાવનારને બોલવાનો લેશભર અવકાશ નથી! પરંતુ હર હું એટલે નિરૂપાય! આ ચર્ચાનું સમાધાન કયુક્તિ કરી પોતાની મેળે મરજી મુજબ વિરૂદ્ધપક્ષમાં પાઠને દાખલ કરી બોલનારા પાસે લખાણથી પુરાવા આપ્યે કામ પતે નહિં પરંતુ રૂમરૂમાં ચર્ચા થાય તોજ (તેને) બોલતા બંધ થવાનો વખત આવે. તત્ત્વ એટલુંજ છે કે, જે ક્રિયા ભાવશુદ્ધિમાં નિમિત્ત હોય અને અધિકગુણની પ્રાપ્તિમાં કારણ હોય એ ક્રિયામાં નિરૂપાયે ચતુર્કિંચિત્ હિંસાદિ દાવ-જેમકે-દ્રવ્યપૂર્ણ વિગેરેમાં લાગે તો પણ તે આચરણીય છે, પરંતુ જેમાં ખુદ્દા ખુદ્દા પંચેન્દ્રિયની જીવવિરાધના છે અને ભાવ શુદ્ધિનું અંશ પણ કારણ નથી એવી હિંસામય ક્રિયા કરવામાં અને કરાવવામાં કેવળ અધર્મજન્ય પાપજ છે.

આ વિષયને અંગે નીચેના પાઠો પણ ખાસ પ્રદિકારક છે—
અષ્ટક પ્રકરણ (શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી વિરચિત) અષ્ટક બીજું,
શ્લોક ચોથો—‘માવશુદ્ધિનિમિત્તત્ત્વાત્તથાનુભવસિદ્ધિતઃ ।

કથંચિદ્દોષમાદેડપિ તદન્યગુણભાવતઃ ॥૧॥’

બત્તીસાબત્તીસી (છાપેસ) સાતમી બત્તીસી, શ્લોક ૩૧ મા

‘તિષ્ઠતો ન શુભો માવો હસદાયતનેષુ ચ ।

ગન્તવ્યં તત્સદાચારમાયાઽભ્યન્તરવર્ત્તમા ॥૧॥’

આ શ્લોકની ટીકા ખાસ બેવી.

સંબોધપ્રકરણ (શ્રી હરિભદ્રસૂરિવિરચિત) પત્ર ૩૬, ગાથા

૫૭ મી—‘પરિણામવિસેસો વિદુઃ, સુહવશ્નગમો સુહફલો દ્યોતિ ।

જ ડ હયરો શ્રેયવહોવ્ય મિચ્છસ્ત જહ વિષ્યં ॥૧॥’

૧૦૩ પ્ર૦—આઠ પ્રકારની દયાનું સ્વરૂપ કયા ગ્રન્થમાં છે?

૧૦૩ ૩૦—આઠ પ્રકારની દયાનું સ્વરૂપ શ્રી આત્મારામજી

મહારાજ કૃત જૈન તત્ત્વાર્થના પૃષ્ઠ ૨૬૬ થી જોવા! જેમાં રીત-સર વિવેચન સારું કરેલ છે. તેમાં ત્રીજી ‘સ્વદયા’ અને છઠી જે ‘અનુમંધદયા’ નું સ્વરૂપ લખ્યું છે તેનો તે લોકો પાતાનો બચાવ કરવા ઉલટો અર્થ લગાવી કે તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, કારણકે ત્રીજી દયામાં આત્માની અશુદ્ધપરિણતિ દૂર કરવામાટે તેમજ આત્માને જ્ઞાન-ક્રિયાનંત બનાવવામાટે વિહાર પદિસેહજાદિ ક્રિયાઓ કરતાં જે ચતુર્કિંચિત હિંસા થાય છે તે હિંસાને અહિં હિંસારૂપે ન કહેતાં દયારૂપે કહી, એજ પ્રમાણે છઠી અનુમંધ-દયામાં પણ બહુ બારીકાઈથી સમજવાનું છે. બાકી આ આઠે દયાનું વર્ણન એકી સાથે એકજ ઠેકાણે અમુક ગ્રન્થમાં (છે તેમ મારા) જોવામાં આવેલ નથી પરંતુ શ્રી પંચાશક ચોડશક અધ્યાત્મમત-પરીક્ષા બત્તીસાબત્તીસી, ધર્મસંગ્રહ વિગેરે અનેક ગ્રન્થોમાં આઠ પેરી અમુક અમુક દયાનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં આઠે પ્રકારનો દયાનું સ્વરૂપ આવી જાય છે.

૧૦૪ પ્ર૦—‘દ્વિદલ’-વિદળ કોને કહેવાય? તેમજ ‘ગોરસ’ શબ્દથી શું શું અર્થ થાય છે?

૧૦૪ ઉ૦—જે ધાન્યની બે ફાડ (દલ) સરખા ભાગે થાય તેવાં કોઈનાં (ધાન્ય) ને શાસ્ત્રમાં વિદળ કહેવાય છે, છતાં તેમાં વિશેષ એ છે કે—જેની બે ફાડ થતી હોય તથાપિ તેમાંથી તેલ નીકળતું હોય તો તેને ગોરસ સાથે ખાવામાટે નિષેધરૂપે દ્વિદલ-વિદળ ગણવામાં આવતું નથી. જેમકે ભોંયસોંગ (મગફળી) રાઈ વિગેરે—આ સંબંધમાં નીચે મુજબ શાસ્ત્રીય પુરાવો છે—દ્વિદલલક્ષણં સ્વેદમાદુઃ—‘જમ્મિ ઉ પીલિજંત્રે નેહો ન હુ દોદ વિતિ તં વિદલં । વિદલે વિ હુ ઉપ્પન્નં નેહજુદં દોદ નો વિદલં ॥ ૧ ॥’ (મુગમાર્થઃ)

‘ગવાં રસો ગોરસો, ક્યુત્પત્તિરેદ્યં, પ્રવૃત્તિસ્તુ મદ્વિપ્યાદોનામપિ લુઘાદિરુપે રસે’ એ પ્રમાણે શ્રીકાણ્ડાંગસૂત્રની વૃત્તિને પાઠ હોવાથી ગાય, બેંસ, બકરી પ્રમુખનું કૃષ્ણ (દહિં-છાશ) વિગેરે ગોરસમાં ગણાય છે.

૧૦૫ પ્ર૦—‘વિદળ અને કાચું ગોરસ ભેગું થાય તો છયે-ત્પત્તિ થાય’ તેવો પાઠ ક્યા અર્થમાં છે?

૧૦૫ ઉ૦—વિદળ અને કાચું ગોરસ ભેગું થતાં છયેત્પત્તિ થવા સંબંધી પાઠ શ્રી વલ્લિદશા ઉપાંગ ૧૧ મું, શ્રી કલ્પસામ્ય, સંબોધકપ્રકરણ, પંચવસ્તુ, આવકપ્રજ્ઞાસિ, આવકાચાર, વ્યવહાર, યોગશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર તેમજ સંદેહદોષાવલી વિગેરે અનેક ગ્રંથોમાં છે. તે પૈકી કેટલાક પાઠો અહિં આપવામાં આવે છે:—

‘જદ મુગ-માસપમિદ્ વિદલં કચ્ચમિ ગોરસે પહ્દ ।

તા તસજોવુપ્પત્તિ મળંતિ દ્વિવિ વિ વિ દિણુવરિ ॥ ૧ ॥’

[શ્રી વલ્લિદશાઉપાદ્ધ ૧૧ મું તથા સમ્યોગ પ્રકરણ-પત્ર ૪૪ ગાથા ૬૬]

શ્રી દશવિકાલિકસૂત્રની ટીકામાં ભગવાન શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ‘રસયા-રસજાઃ શબ્દનો આપેલ અર્થ:—

‘રસજાસ્તકારનાલદધિતોમનાદિષુ પાયુરુમ્યાહતયોડતિસૂક્ષ્મા

ભવન્તીતિ ॥’

‘આમગોરસસમ્પૃક-દ્વિદલાદિષુ અન્તઃ ।

દષ્ટાઃ કેવલિમિઃ સૂક્ષ્માસ્તસ્માત્તાનિ વિવર્જયેત્ ॥ ૧ ॥

(યોગશાસ્ત્ર-તૃતીયપ્રકાશ સ્કો. ૭૧)

‘આમશ્ચ તત્ ગોરસશ્ચ આમગોરસં, તત્ર સમ્પૃત્કમ્ આમગો-
રસસમ્પૃત્કમ્ કચ્ચદુગ્ધદધિતક્રમિલિતં દ્વિદલમ્ ॥’ વિગેરે આપું
પત્ર, (ધર્મસંપ્રદ્ધ પત્ર ૭૬), વક્ષી આ પત્રમાંજ સંસકૃતનિર્ધુ-
ક્તિની આ પ્રભાણે ગાથા છે—‘સવ્યેસુ વિ દેસેસુ સવ્યેસુવિ તદય
ચેય કાલેતું । કુસિનેસુ આમગોરસજુત્તેસુ નિગોમપંચિદી ॥ ૧ ॥’

‘પાલકપટ્ટાસાગા મુગ્ધકથં આમગોરસુર્મ્માસ્તં ।

સંસજ્જય મદ્ધર તદ્ધવિદુ નિયમા દુ દોસાય ॥ ૧ ॥

(કલ્પમાપ્ય)

‘ગોરસં માપમધ્યે તુ મુદ્રાવિપુ તથૈવ ચ ।

મદ્ધ્યમાણં મધેઘ્નં માંસતુલ્યં યુષિષ્ઠિર । ॥ ૧ ॥ (પુરાણ)

૧૦૬ પ્ર૦—કાચું ગોરસ અને વિદળ ભેગાં ન ખાતાં આંતરે
આંતરે હાથ વિગેરે ધોઈ જુદા જુદા ખાય તો દોષ નથી કહેવાતો
તોપણ તે બન્ને પેટમાં તો ભેગા થવાનાં છે તો દોષ કેમ ન લાગે ?

૧૦૬ ર૦—પેટમાં જઠરાગ્નિ વિગેરે એવા પ્રકારની શક્તિઓ
રહેલી છે કે ગળાથી નીચે ઉતરતાંની સાથેજ ગમે તે પ્રકારના
આહારનું પરિણામાન્તર થઈ જતાં જરાપણુ વિસંબ લાગતો
નથી, જે વાત આહાર મહણુ કર્યાબાદ તૂર્ત થયેલા વમનથી
પ્રત્યક્ષ છે. ઉદરમાં એવી શક્તિઓ છે તેથીજ આહારનું સાત-
ધાતુરૂપે પરિણમન થવાં ઉપરાંત મલ-મૂત્રરૂપે પણ પરિણમન
થાય છે. આટલે ગળાથી નીચે ઉતર્યાબાદ મહણુ કરેલા આહાર
સંબંધી વર્ણ-ગંધ-રસ વિગેરે પલટાઈ જતા હોવાથી પેટમાં
કાચું ગોરસ તેમજ વિદળ ભેગા થાય તોપણ જીવોત્પત્તિ થવાનો
લેશપણુ સંભવ નથી. કેટલાકોનું આહિં એતું પણ સમજવું છે
કે—‘કાચું ગોરસ વિદળ અને મુખ એ ત્રણેના સંયોગ થાય
ત્યારેજ જીવોત્પત્તિ થાય છે પરંતુ એમને એમ થાળી વિગેરે વાસ-
ણમાં કાચું ગોરસ અને વિદળ ભેગા થાય તો જીવોત્પત્તિ સંબંધી
દોષ લાગતો નથી.’ પરંતુ તેઓની આ સમજ ભૂલ ભરેલી છે.
ઉપર જણાવેલા કેષપણુ પાઠોમાં એતું જણાવેલજ નથી કે, કાચું
ગોરસ, વિદળ અને મુખ એ ત્રણેના સંયોગ થાય તોજ જીવોત્પત્તિ
થાય અન્યથા ન થાય ! કિંતુ પ્રત્યેક પાઠોમાં કાચું ગોરસ અને
વિદળ એ બેના સંબંધમાંજ જીવોત્પત્તિ જણાવેલી છે. પરંતુ

‘મુખનો સંબંધ’ કોમ્પણ અન્ધકારે જણાવેલ નથી. એ કારણથીજ વિવેકી બહેનો ‘કંઠી’ વિગેરે કરતી વખતે હાંડિં અથવા છાશને ઉકાળ્યા પછીજ તેમાં ચણાનો લોટ નાંખે છે.

૧૦૭ પ્ર૦—કાચું ગોરસ અને વિદળ ભેગું થાય તો ત્રસ છોડી ઉત્પત્તિ થાય તેમ જણાવે છે તો તે છવો ત્રસ છે છતાં દેખાતા કેમ નથી? ત્રસ છવો તો દેખાવા જોઈએ!

૧૦૭ ૩૦—દશવૈકાલિકસૂત્રની અવગ તથા બૃહ વૃત્તિમાં તેમજ શ્રીકાણાંગસૂત્ર વિગેરેમાં ‘પાણસુદ્ધમે’ ઈત્યાદિ પાઠો છે, અર્થાત્ એવાપણુ છવો છે કે જે ત્રસ હોવા છતાં પણ ચર્મ-ચક્રથી દષ્ટિગોચર થતા નથી. જેમ ‘ચૂર્ણયોગ’ દેડકા વિગેરેની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ વિદળ અને કાચું ગોરસ ભેગું થતાં ત્રસ છવોની ઉત્પત્તિ જેમ ચલિત રસવાળા પદાર્થમાં થાય છે તેમ થાય છે (‘ચૂર્ણયોગ’ રસરત્નાકરણિ અન્ધાઓ પ્રસિદ્ધ છે.) વળી દશવૈકાલિક ટીકામાં પણ—‘રસજાસ્તકારનાઢદિતીમનાદિપુ પાયુ-હમ્પાહતયોડતિસુદ્ધમા મયન્તોતિ’ એ પ્રમાણે અતિસૂક્ષ્મ (પરંતુ સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ નહિં) ત્રસ છવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કહ્યું છે. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં (આદાર) મંડલી દોષ કહ્યા છે તેમાંયે સંધોજનાદોષ વર્ણવતાં ત્યાં ‘ઉત્કૃષ્ટદૂપણુ વિદ-લતું’ કહિલ છે.

૧૦૮ પ્ર૦—કાચા ગોરસમાં વિદળનું મિશ્રણ થાય તો છવો-ત્પત્તિ થાય તે બરાબર, પરંતુ ઉકાળેલા અર્થાત્ પાકા ગોરસમાં વિદળનું મિશ્રણ થતાં છવોત્પત્તિ ન થાય તે સંબંધમાં પાઠ છે? અને ગોરસ ઉતું કરવું તે કેવું કરવું? નવશેકું કે બહુ ઉતું કરવું?

૧૦૮ ૩૦—‘ઉત્કાલિયમ્મિ તકે વિદલક્ષેવે ચિ નરિય તદ્દોસો અતત્તગોરસમ્મિ પહિય સંસપ્પય વિદલં ॥ ૬૬ ॥ વ્યાખ્યા—ઉત્કાલિતે અગ્નિતાપાત્ અત્યુષ્ણોમૂતે, ‘તકે’ ગોરસે, તકં ગોરસમેદાનાં દધ્યાદીનાં ઉપલક્ષણં, દેદલે યસ્ય તદ્ દિદલં મુદ્ગાદિ, તસ્ય ‘ક્ષેપ’ ડપિ ન્યાસેડપિ કિં પુનઃ દિદલકવલગિલનાનન્તરં ઉત્કાલિતતકા-વાન્મકવલેદાદિપાને ક્ષત્યપેરર્થઃ, નાસ્તિ ન ભવતિ તદ્દોષઃ, દિદલ-દોષોગીયવિરાધનાલક્ષણઃ, અગ્ર હેતમાહ—યત્ ક્ષત્યશ્ચાદ્યર્થઃ, યતઃ

શ્રી પ્રશ્નોત્તરમોહનમાલા-

દ્વિતીયા શ્રેણિ:

અવતરણ:—‘પ્રશ્નોત્તર મોહનમાલા’ ના પ્રથમ ખંડમાં પં. શ્રીમાન ખાન્તિવિજયજીએ પુરેલા પ્રશ્નોનો તેમજ આશ્વપાદ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજે આપેલા ઉત્તરોનો પ્રશ્નોત્તર-રૂપે સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ બીજા ખંડમાં પણ શ્રીભગવતી સત્ત્વવિષયક પ્રશ્નોત્તરોનો સંગ્રહ આપવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નો ક્યારે અને ક્યાં પુઝાયા ? તેમજ પૂ. આચાર્યશ્રીએ ક્યારે ઉત્તરો આપ્યા તે સંબંધી પૂર્ણ સંદેશ મહાદેવી સ્ત્રીએ મુજબ અપાઈ છે:—

વિ. સંવત ૧૯૯૦ ના વર્ષમાં અમદાવાદ (રાજનગર) ના આવ-કેની આગ્રહલરી વિનંતિથી પૂજ્યપ્રવર આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજનું આગ્રહસં શિષ્ય-પ્રશિષ્યોના પરિવાર સાથે

નાગજી ભુધરની પોળના ઉપાશ્રયમાં મૃતું. આ મંત્ર સમયે તેજ પોળમાં રહેનાર દાનગુણસંપન્ન ધર્મજ્ઞાનુ ચિવેથી શ્રીમાન્ દાદાભાઈ મોતીલાલના અતિશય આમદને માન આપી-શ્રીમગવતીસુત્રનો ધન્યાન્ આદંતરથી વરપોડો, સાચા મોતીનો સુંદર નંદાવર્ગ ત્રણસો સ્વસ્તિક, સોનામહેરાને જ્ઞાનપૂર્ણ વિગેરે આવકોચિત્ત વિધિવિધાનપૂર્વક-દાનરો ઓળાઓની વિચિત્ર દાગરીમાં આચાર્ય મહારાજશ્રીએ પંચમાંગ શ્રીમગવતીસુત્રની મંત્રમય વાચનાનો પ્રારંભ કર્યો. શ્રીમગવતીસુત્રમાં આવના દુષ્ટાનુગોત્રપ્રમુખ મંત્રી-વિચેતે પણ ધર્મીજ સરજનાથી સમજી સદાય તેની અમરશરક મહારાજશ્રીની વ્યાખ્યાનપદ્ધતિને અંગે વ્યાખ્યાનમાં દંમેસાં પશ્ચીમ દી નમતી, વિશાળ ઉપાશ્રય પણ ખીનોખીય ભરૂં જતો અને અમદાસદના અનેક ઉપાશ્રયોમાં વ્યાખ્યાનો જતાં 'તાર્કિક વ્યાખ્યાનઅવલુનું' સ્થાન તો આ એકજ છે' એમ સમગ્ર સંદેશના જીન તેમજ જીનેનદોમાં સચિત્રે જાહેરાત થઈ હતી. પૂન્યવર્ષ ઉપાશ્રયજી શ્રીમાન્ પ્રતાપવિજયજી મહારાજ મુનિપ્રવર શ્રીમાન્ ભરતવિજયજી મહારાજ વિગેરે મુનિવર્ગ, સંખ્યામંથ વિદ્વાં પુથીષ સાષીજી મહારાજઓ, અને સમગ્રમર્યા જાણીતા તત્ત્વ જિજ્ઞાસુ સેંકડો આવકજનમુખે વ્યાખ્યાનમાં નિયમિત દાગરી આપના હતા, વ્યાખ્યાનપ્રસંગે અનેકપ્રશ્નોની પરંપરાઓ ચાલતી-અને વ્યાખ્યાન વિચારક આચાર્યશ્રી શાસ્ત્રીયપાઠો સાથે યુક્તિપૂર્વક એવાં સમાધાનો આપતા કે જેનું શ્રવણ કરી ઓળાઓને ધક્કોજ આનંદ થતો. એ પ્રશ્નો તેમજ ઉત્તરો તો ધણા હોવા છતાં તેમાંથી સમદ દરેકા કેટલાક ઉપયોગી પ્રજોત્તરો જાહેર આપવા ઉચિત ધાર્યું છે. એ ઉપરાંત સંવત ૧૯૮૮ માં શ્રીસિદ્ધલેખ મોટીટોળીના અતિશય આમદથી પૂન્યપાઠ પાઠકપ્રવર મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમાન્ પ્રતાપવિજયજી મહારાજ પાટીતાળામાં આગમોક્ષ કરેલ અને તે આગમોક્ષદરમ્યાન (વંચાએત્ર) શ્રીમગવતીસુત્રની વ્યાખ્યાનો પ્રસંગેઉપરિચલ યતી સંકાઓના ખુલાસાઓ તે અવસરે શિહોરના સંઘના પ્રજાજામદથી ત્યાં આગમોક્ષ વિરાજમાન પરમગુરુદેવ વ્યાખ્યાનમાર્ચિત આચાર્ય મહારાજ ૧૦૦૮ શ્રી શ્રી શ્રી વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી પાસેથી પત્ર દારા મેળવેલા, તેમાંના કેટલાક ઉપયોગી પ્રજોત્તરો આ વિભાગમાં આપવાનું દુરસ્ત ધાર્યું છે. વાંચકો પ્રજોત્તરો વાંચે અને તત્ત્વને મદલું કરે એજ અભિલાષ.

અથ પ્રશ્નોત્તરાણિ

૧ પ્ર૦—વૃક્ષ વિગેરે વનસ્પતિની સમીપમાં ચાલતાં તે વનસ્પતિના છયેને ભય તો ઉત્પન્ન થાય છે, એમ છતાં પચ્ચક્રખાણીને તેનો દાપ કેમ ન લાગે? (૧૦૬)

૧ ઉ૦—વનસ્પતિને ભય થાઓ કે ન થાઓ તેમાં પચ્ચક્રખાણી આત્માને દાપ લાગવાનો લેશપણુ સંભવ નથી, કારણ કે તેણે મન, વાણી અને કાયાવેડે તે વનસ્પતિપ્રમુખજીવોની હિંસા સંબંધી પચ્ચક્રખાણુ કરેલું છે. કોઈ અસતી સ્ત્રી દેહ બ્રહ્મચારી પુરૂષને જીવાથી કામાતુર થવાપૂર્વક દેહ્યમાં પીડા પામે તેમાં બ્રહ્મચારીને લેશ પણ દાપનો સંભવ નથી, તે પ્રમાણે અનાદિકાળથી આત્મી આવતી ભયસંજ્ઞાથી કોઈ પુરૂષાદિ સમીપ આવતાં વનસ્પતિપ્રમુખજીવોને ભય ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ પ્રત્યાખ્યાની (વિરતિવંત) આત્માને તેમાં દાપનો પ્રસંગ નથી. (૧૦૬)

૨ પ્ર૦—‘ઉપશમત્રેણિ’ થી પડેલ આત્માને વધારેમાં વધારે શું અપાર્થપુદ્ગલ પરાવર્તન જોડેલો સંસાર અવશેષ હોય? કે તેથી ઝાઝાજ હોય? (૧૧૦)

૨ ઉ૦—ઉપશમત્રેણિથી પડેલ આત્માને વધારામાં વધારે અપાર્થપુદ્ગલ પરાવર્તન જોડેલો(પણ) સંસાર અવશેષ હોય, તે માટે પંચમ શતકકર્મઘન્યમાં શુભસ્થાનના ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ પ્રસંગે કહ્યું છે કે—‘ગુરુમિચ્છિ વે છસદ્ધિ રૂપગુણે પુગ્ગલદંતો ॥’ (૧૧૦)

૩ પ્ર૦—તંદુલમત્સ્યનું ગર્ભસંબંધી કાળપ્રમાણ કેટલું? (૧૧૧)

૩ ઉ૦—યથા સ મહામત્સ્યસ્ય મુલાસન્ને મત્સ્યીકુક્ષો અન્ત-મુદ્દત્તં એવં ગર્ભે ભૂત્વા પર્યાપ્તો ભૂત્વા ઉત્પન્ન સંજ્ઞી પ્રૌઢમત્સ્યમુલે વિશતો મત્સ્યલક્ષાન્ દમ્વાઽયં ધન્યો યસ્યાસ્યે રૂપાન્તો મત્સ્યા વિશન્તિ, इति તેષુ નિસ્સરત્સુ રે મૂર્ત્વે! રૂપાન્તો કથં

યદેતાન્ મુચ્ચસિ, અદમેતાવન્માત્રથેત્સ્યાં તદેતાવન્તો ન મુચ્ચે,
 इत्यादि च निन्दन्तर्मुहूर्तैर्नैव सप्तम्यामुत्कृष्टमायुः वद्वाऽन्त-
 र्मुहूर्तैर्नैवावाधां भुक्त्वान्तर्मुहूर्तमध्येनैव मृत्वा सप्तम्यामुत्पद्यते'
 इति श्री उत्तराध्ययन २२ મું ગા. ૯૮ ની લઘુવૃત્તિમાં તથા
 છવાલિગમ, પત્રવણાજી વિગેરે સૂત્રમંથનામાં અન્તર્મુહૂર્ત જણાવેલ
 છે, જે લગભગ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. ફક્ત શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિવિર-
 થિત હિંસાદ્રકના પ્રથમલોકની દીકામાં—

‘नव मासान् गर्भे स्थित्वा निष्क्रमणानन्तरमन्तर्मुहूर्तमायुरिति
 बृहत्सम्प्रदायः सर्वं गर्भजतिर्यच्चो गर्भजमनुप्यवदिति वचनाद्’
 એ પ્રમાણે અક્ષરે છે. વક્ષી આ તંદુલમત્સ્યના સંબંધમાં પ્રનો-
 ત્તરસમુચ્ચય બાદ મંથમાં આ પ્રમાણે જણાવેલ છે કે—તંદુલ-
 મત્સ્ય ગર્ભજ છે અને તેનું આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્તનું છે. ૫૨ તુ તેની
 વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે છે—‘તંદુલમત્સ્યનું આયુષ્ય ૭૭ લવનું છે.
 તેમાં ૧૧ લવ ગર્ભમાં રહે છે અને ૬૬ લવનું આયુષ્ય જન્મ
 થયા બાદ ભોગવે. એમ ૭૭ લવપ્રમાણ અન્તર્મુહૂર્ત આયુષ્ય
 ભોગવીને તે તંદુલમત્સ્યનો જીવ સાતમી નરકમાં ઉત્પત્ત થાય છે
 એમ ઉપદેશપ્રાસાદમાં જણાવેલ છે.’ પ્રનોત્તરમંથના પૂર્વોક્ત
 કથનની શ્રીછવાલિગમ-પત્રવણા વિગેરે સાથે એકવાક્યતા થાય
 છે, ૫૨ તુ હિંસાદ્રકના વચન સાથે તો તે કથન વિચારણીય રહે.
 તત્ત્વકેવલીગમ્ય. (૧૧૧)

૪ પ્ર૦—‘વાવજેજ કુલિંગી’ એમાં ‘કુલિંગી’ એ પદનો
 શું અર્થ? (૧૧૨)

૪ ૩૦—‘કુલિંગી’ એટલે ‘હીનઇન્દ્રિયવાળો’ એવો અર્થ
 થાય છે. (૧૧૨)

૫ પ્ર૦—વિમ્બહગતિમાં વર્તતાજીવને કર્મનો બંધ ચાલુ
 હોય? (૧૧૩)

૫ ૩૦—વિમ્બહગતિમાં વર્તતાજીવને પણ પ્રત્યેક સમયે આં-
 કર્મ પૈકી સાતકર્મનો બંધ હોય ફક્ત એક આયુષ્યનો બંધ ન

હોય, કારણકે બહેલામાં બહેલો પણ ત્રણપર્યાંતિ પૂર્ણ થયાબાદજ આયુષ્યનો બંધ થઇ શકે છે. (૧૧૩)

૬ પ્ર૦—અવિરત આત્માને ‘આરંભિકી’ ક્રિયા ભલે હો પરંતુ પ્રકરણગ્રન્થોમાં ‘આરંભિકી ક્રિયા છૂંદા ગુણસ્થાનક સુધી હોય’ તેમ જણાવેલ છે, છૂંદા સર્વવિરતગુણસ્થાનમાં વિરતિવંત છે તો તે આત્માને ‘આરંભિકી ક્રિયા શી રીતે લાગે ? (૧૧૪)

૬ ઉ૦—આરંભિકીક્રિયા છૂંદાગુણસ્થાનકસુધી હોય તે વાત બરાબર છે. આ છૂંદાગુણસ્થાનકે સર્વવિરતઆત્માને પણ આરંભિકીક્રિયા જે લાગે છે તેમાં કારણ જો કોઇપણ હોય તો તે પ્રમાદ છે, કારણકે તે તે ગ્રન્થોમાં ‘પમાયં પદુચ્ચ’ એવા સ્પષ્ટ અક્ષરો લખેલા છે, અને છૂંદા ગુણકાણે ‘પ્રમાદ’ તો છે જ. (૧૧૪)

૭ પ્ર૦—મિથ્યાત્વનો ત્યાગ છતાં કેવલ સમ્યગ્દર્શની-સમકિતવંત આત્માને દેશથી પણ વિરતિવાન કેમ ન કહ્યો ? શું મિથ્યાત્વનો ત્યાગ એ ત્યાગ નથી ? (૧૧૫)

૭ ઉ૦—વિરતિને અંગે જે ત્યાગ લેવાનો છે તે હેય-એટલે ત્યાગ કરવા લાયકનો ત્યાગ (અને ઉપાદેય શ્રદ્ધાકરવાલાયકનું શ્રદ્ધા) સમજવાનો છે. યદ્યપિ મિથ્યાત્વનો-ઉપશમ-ક્ષયોપશમ-ક્ષય રૂપે ત્યાગ લેવો હોય તો લઈ શકાય, પરંતુ આરંભકારની વિરતિને અંગે જે ત્યાગ લેવાનો છે તે ત્યાગમાં તેનો સમાવેશ નથી, મિથ્યાત્વમોહનીયના (ક્ષય-ક્ષયોપશમ-ઉપશમરૂપ) ત્યાગથી વસ્તુતત્ત્વનું શ્રદ્ધાન દેખા થાય છે, પરંતુ હેયોપાદેયમાં નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિરૂપ વિરતિ તો આરિત્રમોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમ-ક્ષય-ધીજ થાય છે. (૧૧૫)

૮ પ્ર૦—‘અશૂન્યકાળ’ એટલે વિરહકાળ સમજવો ? અને અશૂન્યકાળનો અર્થ વિરહકાળ થતો હોય તો ઉપપાતવિરહકાળ ? અવનવિરહકાળ કે ઉપપાત-અવન બન્ને સંબંધી વિરહકાળ સમજવો ? (૧૧૬)

૮ ઉ૦—‘અશૂન્યકાળ’ નો અર્થ વિરહકાળ થાય છે અને તે વિરહકાળ જો પ્રકારનો છે ઉપપાતવિરહકાળ અને અવનવિરહકાળ, અશૂન્યકાળમાં તે બન્ને પ્રકારના વિરહકાળનો સમા-

યદેતાન્ મુચ્ચસિ, અહમેતાવન્માત્રથેત્સ્યાં તદેતાવન્તો ન મુચ્ચે,
 इत्यादि च निन्दन्तमुहूर्तनैव सप्तम्यामुत्कृष्टमायुः वद्ध्वाऽन्त-
 मुहूर्तनैवावाचां भुक्त्वान्तमुहूर्तमध्येनैव मृत्वा सप्तम्यामुत्पद्यते'
 इति श्री उत्तराख्ययन २२ मुं गा. ९८ नी लघुवृत्तिमां तथा
 છવાભિગમ, પત્રવજ્ઞાણ વિગેરે સૂત્રમન્થોમાં અન્તર્મુહર્ત જણાવેલ
 છે, જે લગભગ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. ફક્ત શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિવિર-
 ચિત હિંસાટકના પ્રથમ લોકની દીકામાં—

‘नव मासान् गर्भे स्थित्वा निष्कमणानन्तरमन्तमुहूर्तमायुरिति
 वृद्धसम्प्रदायः सर्वे गर्भजतिर्यच्चो गर्भजमनुप्यवदिति वचनात्’
 એ પ્રમાણે અક્ષરે છે. વલી આ તંદુલમત્સ્યના સંબંધમાં પ્રતી-
 ત્તરસમુચ્ચય બાજુ મન્થમાં આ પ્રમાણે જણાવેલ છે કે—તંદુલ-
 મત્સ્ય ગર્ભજ છે અને તેનું આયુષ્ય અન્તર્મુહર્તનું છે પરંતુ તેની
 વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે છે—‘તંદુલમત્સ્યનું આયુષ્ય ૭૭ લવનું છે.
 તેમાં ૧૧ લવ ગર્ભમાં રહે છે અને ૬૬ લવનું આયુષ્ય જન્મ
 થયા બાદ ભોગવે. એમ ૭૭ લવપ્રમાણ અન્તર્મુહર્ત આયુષ્ય
 ભોગવીને તે તંદુલમત્સ્યનો છવ સાતમી નરકમાં ઉત્પત્ત થાય છે
 એમ ઉપદેશપ્રાસાદમાં જણાવેલ છે.’ પ્રતીત્તરમન્થના પૂર્વેક્ત
 કથનની શ્રીછવાભિગમ-પત્રવજ્ઞા વિગેરે સાથે એકપાક્યતા થાય
 છે, પરંતુ હિંસાટકના વચન સાથે તો તે કથન વિચારણીય રહે.
 તત્ત્વકેવલીગમ્ય. (૧૧૧)

૪ પ્ર૦—‘यावज्जं कुलिगी’ એમાં ‘કુલિગી’ એ પદનો
 શું અર્થ? (૧૧૨)

૪ ૩૦—‘कुलिगी’ એટલે ‘હીનમન્દિયવાળો’ એવો અર્થ
 થાય છે. (૧૧૨)

૫ પ્ર૦—विमदगतिमां वर्त्तताछवने कर्मना બંધ આણ
 હોય? (૧૧૩)

૫ ૩૦—विमदगतिमां वर्त्तताछवने પણ પ્રત્યેક સમયે આક-
 ર્મ પેડી સાતકર્મનો બંધ હોય ફક્ત એક આયુષ્યનો બંધ ન

હોય, કારણકે બહેલામાં બહેલો પણ ત્રણપંચાસિત પૂર્ણ થયાબાદજ આયુષ્યનો બંધ થઇ શકે છે. (૧૧૩)

૬ પ્ર૦—અવિરત આત્માને ‘આરંભિકી’ ક્રિયા લલે હો પરંતુ પ્રકરણઅન્યમાં ‘આરંભિકી ક્રિયા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધી હોય’ તેમ જણાવેલ છે, છઠ્ઠા સર્વવિરતગુણસ્થાનમાં વિરતિવંત છે તો તે આત્માને ‘આરંભિકી ક્રિયા શી રીતે લાગે ? (૧૧૪)

૬ ૩૦—આરંભિકીક્રિયા છઠ્ઠાગુણસ્થાનકસુધી હોય તે વાત બરાબર છે. આ છઠ્ઠાગુણસ્થાનકે સર્વવિરતઆત્માને પણ આરંભિકીક્રિયા જે લાગે છે તેમાં કારણ જો કોઇપણ હોય તો તે પ્રમાદ છે, કારણકે તે તે અન્યમાં ‘પમાયં પહુચ’ એવા સ્પષ્ટ અક્ષરો લખેલા છે, અને છઠ્ઠા ગુણમાં ‘પ્રમાદ’ તો જ. (૧૧૪)

૭ પ્ર૦—મિથ્યાત્વનો ત્યાગ છતાં કેવલ સમ્યગ્દર્શની-સમક્રિતવંત આત્માને દેશથી પણ વિરતિવાન કેમ ન કહ્યો ? શું મિથ્યાત્વનો ત્યાગ એ ત્યાગ નથી ? (૧૧૫)

૭ ૩૦—વિરતિને અંગે જે ત્યાગ લેવાનો છે તે હેય-એટલે ત્યાગ કરવા લાયકનો ત્યાગ (અને ઉપાદેય અહંબુકરવાલાયકનું અહંબુ) સમજવાનો છે. યદ્યપિ મિથ્યાત્વનો-ઉપશમ-ક્ષયોપશમ-ક્ષય રૂપે ત્યાગ લેવો હોય તો લઈ શકાય, પરંતુ બારપ્રકારની વિરતિને અંગે જે ત્યાગ લેવાનો છે તે ત્યાગમાં તેનો સમાવેશ નથી, મિથ્યાત્વમોહનીયના (ક્ષય-ક્ષયોપશમ-ઉપશમરૂપ) ત્યાગથી વસ્તુતત્ત્વનું શ્રદ્ધાન ફક્ત થાય છે, પરંતુ હેયોપાદેયમાં નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિરૂપ વિરતિ તો ચારિત્રમોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમ-ક્ષય-થીજ થાય છે. (૧૧૫)

૮ પ્ર૦—‘અશૂન્યકાળ’ એટલે વિરહકાળ સમજવો ? અને અશૂન્યકાળનો અર્થ વિરહકાળ થતો હોય તો ઉપપાતવિરહકાળ ? વ્યવનવિરહકાળ કે ઉપપાત-વ્યવન બન્ને સંબંધી વિરહકાળ સમજવો ? (૧૧૬)

૮ ૩૦—‘અશૂન્યકાળ’નો અર્થ વિરહકાળ થાય છે અને તે વિરહકાળ જો પ્રકારનો છે ઉપપાતવિરહકાળ અને વ્યવન-વિરહકાળ, અશૂન્યકાળમાં તે બન્ને પ્રકારના વિરહકાળનો સમા-

વેશ થાય છે! એમ શ્રી ભગવતીજના પ્રથમશતકની રીકામાં આપેલા ઉદ્દેશ્યથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. (૧૧૬)

૯ પ્ર.—દીર્ઘસ્થિતિવાળાં કે અમુકસ્થિતિવાળાં કર્મદલિકો કે જે એક સમયે બંધાયાં છે તેનો અબાધકાલ પૂર્ણથયે જેટલાં વિવક્ષિતસમયમાં બંધાયા છે તે એકસાથેજ ઉદયમાં આવે ખરાં? (૧૧૭)

૯ ઉ૦—વિવક્ષિતસમયે જે કર્મદલિકો બંધાય છે, તે બધાં કર્મદલિકોની અબાધા એકસરખી હોતીજ નથી કારણકે વિવક્ષિતસમયે બંધાયેલાં કર્મદલિકોની નિષ્કરચના જે પ્રમાણે થાય છે અર્થાત્ જે જે સ્થિતિસ્થાનોમાં જેટલાં જેટલાં કર્મદલિકોની રચના થાય છે તે તે સ્થિતિસ્થાનોનાં તેટલાં તેટલાં કર્મદલિકોની અબાધા સરખી હોય, પરંતુ એકસ્થિતિસ્થાનવર્ત્તિકર્મદલિકોની અબાધાની અપેક્ષાએ અન્યસ્થિતિસ્થાનવર્ત્તિકર્મદલિકોની અબાધા ન્યૂનાધિક હોય છે. જેમકે બરાબર આઠ વાગે એક કર્મ બાંધ્યું એ બંધાતાં કર્મમાં ઘણિં અનંત કર્મદલિકો છે, અને સાગરોપમ જેટલી તે બધ્યમાન કર્મની સ્થિતિ છે તોપણ સમજવા માટે અસતતકલ્પનાથી એમ માનીએ કે તે બધ્યમાનકર્મમાં દશહજાર (૧૦૦૦૦) કર્મના અણુઓ છે અને ચૈદમ્ બિનીટની સ્થિતિ છે, ત્રણ બિનીટની અબાધાને વર્ણને ચોથી બિનીટરૂપ સ્થિતિસ્થાનમાં ૧૧૨૫ દલિકો છે, પાંચમી બિનીટરૂપ સ્થિતિસ્થાનમાં ૧૧૦૦ દલિકો છે. છઠી બિનીટમાં ૧૦૭૫ દલિકો છે, સાતમીમાં ૧૦૫૦, આઠમીમાં ૧૦૨૫, નવમી બિનીટમાં ૧૦૦૦, દશમી બિનીટમાં ૯૭૫, અગ્નીઆરમી બિનીટમાં ૯૫૦, બારમીમાં ૯૨૫, તેરમીમાં ૯૦૦ અને ચૈદમ્ બિનીટમાં ૮૭૫ કર્મદલિકો છે. અદિ ચોથી બિનીટના ૧૧૨૫ કર્મદલિકોની અબાધા ત્રણ બિનીટની છે, પાંચમી બિનીટના ૧૧૦૦ કર્મદલિકોની અબાધાસ્થિતિ ચાર બિનીટની છે. એમ ચૈદમ્ બિનીટના ૮૭૫ કર્મદલિકોની અબાધા ૧૧ બિનીટની છે. આ પ્રમાણે વિવક્ષિત એક સમયમાં એક બધ્યવસાયવડે બધ્યમાનકર્મલતાની સ્થિતિમાં, પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનોમાં દલિકોની રચનામાં અને તેની અબાધામાં તરતમતા રહેલી છે. રસ વિગેરેમાં પણ ઘણી તર-

તમતાં છે પરંતુ તેનું વર્ણન આ સ્થાને અપ્રસ્તુત છે. અહિં જે સ્થિતિસ્થાનવર્ત્તિ કર્મદલિકોની જેટલી અખાધા હોય તે અખાધા પૂર્ણ થાય ત્યારે તે સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલાં કર્મદલિકો ઉદયમાં આવે, એટલે કે બધ્યમાનમિનીટથી ત્રણ મિનીટ પુરી થાય ત્યારે ચોથી મિનીટનાં બધાં કર્મદલિકો ઉદયમાં આવે પરંતુ પાંચમી વિગેરે આગલી મિનીટનાં કર્મદલિકો ઉદયમાં ન આવે, ચાર મિનીટ પૂર્ણ થાય ત્યારે પાંચમી મિનીટનાં, પાંચ મિનીટ પૂર્ણ થાય ત્યારે છઠી મિનીટનાં એમ યાવત ૧૩ મિનીટ પૂર્ણ થાય ત્યારે ચૌદમી મિનીટનાં કર્મદલિકો ઉદયમાં આવે એમ સામાન્ય નિયમ છે. અહિં જે કે ઉપર જણાવવા પ્રમાણે સૂક્ષ્મદષ્ટિએ વિચારતાં પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનોની અખાધા અધિક અધિક છે તેપણુ વિવક્ષિતસમયે બધ્યમાન આખી લતાની અખાધાનો વિચાર કરીએ તો એકજ અખાધા કહેવાય; જેમકે ઉપર જણાવેલ ઉદાહરણમાં ચૌદ મિનીટની સ્થિતિવાળી કર્મલતાની અખાધા ત્રણ મિનીટ કહેવાય. સિદ્ધાન્તોમાં તેમજ કર્મ પ્રત્ય-કર્મપ્રકૃતિ વિગેરે શાસ્ત્રોમાં ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિવાળા કર્મની ૭૦૦૦ વર્ષ અખાધા, ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિવાળા કર્મની ત્રણ હજાર વર્ષ, વીશ કોડાકોડીની બે હજાર વર્ષ યાવત એક કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિવાળા કર્મની એક હજાર વર્ષ, અંતઃકોડાકોડીની અન્તર્મુદ્દર્ત વિગેરે જે અખાધા કહી છે તે સમગ્ર કર્મલતાની અપેક્ષાએજ કહેલ છે, પરંતુ વિવક્ષિતકર્મલતાનાં પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનોની અખાધા સંબંધી ખારીક વિચાર કરીએ તો ઉપર જણાવવા પ્રમાણે તરતમતા સ્પષ્ટ જણાઇ આવશે. કારણકે ‘બંધાયેલ કર્મદલિકો બંધ થયા બાદ જ્યાંમુધી ઉદયમાં ન આવે તેટલા કાળને અખાધા કહે છે.’ આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજશે કે ઓષધી સમગ્ર કર્મલતાની અપેક્ષાએ એક અખાધા કહેવાં છતાં સ્થિતિસ્થાનોની અખાધા જુદી જુદી હોવાથી એક સમયમાં બંધાયેલ સમગ્ર કર્મલતા એક સાથે ઉદયમાં ન આવતાં અનુક્રમે ઉદયમાં આવે છે. અહિં સાથે સાથે એ પણ સમજવાની જરૂર છે કે ઉપર જણાવેલ વસ્તુ સામાન્ય નિયમાનુસારે સમજવી, કારણકે

એક કર્મના બંધ થયા બાદ જે અપવર્તના-ઉદીરણા-સંક્રમ વિગેરે કરેલા (અધ્યવસાય વિશેષો) પ્રવર્તે તે અબાધા પૂર્ણ થયા રહેલાંજ બંધાવલિકાં સંક્રમાવલિકાદિ વ્યતીત થયા બાદ અનુક્રમે ઉદયમાં આવનારાં કર્મદલિકોનો શીઘ્ર અથવા એક સાથે પણ ઉદય થઈ જાય છે. (૧૧૭)

૧૦ પ્ર૦—ઉદયાવલિકાગત કર્મલતામાં પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનામાંથી કર્મદલિકો પ્રત્યેક (ઉદય) સમયે ભોગવાય કે ઉદય-સમયવર્તીજ કર્મદલિકો ભોગવાય? (૧૧૮)

૧૦ હ૦—ઉદયસમયવર્તીજ કર્મદલિકો ભોગવાય, પરંતુ ઉદયાવલિકાના પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનામાં રહેલાં કર્મદલિકોનો ઉદય સમયમાં ભોગવટો ન હોય. એટલું ચોક્કસ કે ઉદયાવલિકાથી બહિર્ભૂત કર્મલતાનાં દલિકોમાં જે પ્રમાણે સંક્રમાદિકરણો લાગે છે તેમ સંક્રમ-ઉદીરણા-અપવર્તનાદિકરણો ઉદયાવલિકાન્તર્ગત કર્મદલિકો ઉપર નજ લાગે. (૧૧૮)

૧૧ પ્ર૦—ઉદીરણાકરણવડે ઉદીરણા યોગ્ય (ઉદયાવાલિકાથી બહાર રહેલાં) કર્મદલિકોને ઉદયાવલિકામાં પ્રક્ષેપે તે આખી ઉદયાવલિકામાં પ્રક્ષેપે કે અન્ત્ય (ઉદય) સમયમાં પ્રક્ષેપે? (૧૧૯)

૧૧ હ૦—સમગ્ર ઉદયાવાલિકામાં પ્રક્ષેપે પરંતુ કેવલ ઉદય સમયમાં (એમ) નહિ. (૧૧૯)

૧૨ પ્ર૦—ભૂતકાલ તથા ભવિષ્યકાળના સમયો સરખા હોય કે નહિ? સામાન્ય બુદ્ધિથી (અધિક્ષાથી) સરખા લાગે છ પરંતુ શાસ્ત્રો કહે છે કે 'સરખા નહિ' તે તે કેવી રીતે અને તે બાબત કયા શાસ્ત્રોમાં છે? (૧૨૦)

૧૨ હ૦—ભૂતકાળની આદિ નથી અને ભવિષ્યનો અન્ત નથી એ અધિક્ષાએ ભૂત-ભવિષ્ય સરખા કહેવાય છે, પરંતુ તત્ત્વ-દૃષ્ટિએ ભૂતથી ભવિષ્ય અનન્તગુણો છે, કારણ કે પ્રત્યેકસમયે ભવિષ્ય-વર્તમાન થાય છે અને વર્તમાન ભૂત થાય છે તેા પણ ભવિષ્યનો કદાપિ અન્ત આવવાનો નથી. નવતત્ત્વ પ્રકરણમાં કહ્યું છે—'તેજતાતો યદ્વા યજ્ઞાગયદ્વા યજ્ઞંતગુણા' આ સિવાય

શ્રીભગવતીસૂત્રના આરંભ શબ્દમાં પણ આ વિષયપરતે સાર વર્ણન આપવામાં આવેલ છે. (૧૨૦)

૧૩ પ્ર૦—શુક્લપાક્ષિક તથા કૃષ્ણપાક્ષિકનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ જણાવશો તથા અર્થસાક્ષી ? (૧૨૧)

૧૩ ૩૦—અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તથી અધિક જે આત્માને સંસાર હોય તે ‘કૃષ્ણપાક્ષિક’ અને જે આત્માને (બીન) અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તથી અલ્પ સંસાર હોય તે ‘શુક્લપાક્ષિક’ છે. આ કૃષ્ણપાક્ષિક-શુક્લપાક્ષિકનું વર્ણન યોગબિંદુ ઉપદેશરત્નાકર દશાશ્રુત સ્કંધ ધર્મપરીક્ષા વિગેરે અનેક શાસ્ત્રોમાં છે. શ્રી યોગવિશિકામાં પણ કહ્યું છે કે:—

જેસિમવદ્ધો પોગ્ગલપરિયદ્ધો સેસમો ચ સંસારો ।

તે સુક્લપક્ષિલયા ચલુ અદ્યોય પુનઃ કણ્ઠપક્ષિલમો ॥ ૧ ॥ (૧૨૧).

૧૪ પ્ર૦—શ્રીને ઉપશમશ્રેણિ હોય ? અને જો હોય તો તે કેવી રીતે હોય ? કારણ કે યૌદ્ધપૂર્વની લબ્ધિ તો શ્રીને હોય નહિ ! (૧૨૨)

૧૪ ૩૦—શ્રીને ઉપશમશ્રેણિ હોય. કારણ કે કર્મબંધાદિ અનેક પ્રકરણોમાં ઉપશમશ્રેણિના સ્વરૂપમાં જો શ્રી ઉપશમશ્રેણિ ઉપર ચઢે તો પ્રથમ નપુંસક વેદ ત્યાર બાદ પુરુષવેદ અને પછી સ્ત્રીવેદને ઉપશમાવે’ એમ સાફ જણાવેલ છે. જે યૌદ્ધપૂર્વ-સંબંધી શંકા કરી તો શ્રીને પૂર્વલબ્ધિનો નિષેધ છે તે વાત ચંધાર્થ છે, પરંતુ પૂર્વલબ્ધિના નિષેધથી ઉપશમશ્રેણિનો નિષેધ હોય એવું કાંઈ છે નહિ. પૂર્વલબ્ધિનો સંબંધ આહારક શરીરની સાથે છે. એટલે યૌદ્ધ પૂર્વધર હોય તેજ આહારક શરીર કરી શકે. શ્રીને પૂર્વલબ્ધિ તેમજ આહારક લબ્ધિ એ બન્નેના સ્પષ્ટ નિષેધ છે. (૧૨૨)

૧૫ પ્ર૦—‘અષ્ટરૂપકપ્રદેશ અબંધકજ હોય’ તો પછી ‘અન્નલસ્ત અણંતમાગો ણિચ્છુઘાદિમો’ એ વાક્યનું સાક્ષ્ય શી રીતે ? (૧૨૩)

૧૫ ૩૦—‘અક્ષરનો અનંતમા ભાગ નિરંતર ઉઘાડા છે’ એ વાક્યને અષ્ટરૂપક આત્મપ્રદેશ સાથે કાંઈ સંબંધ છેજ નહિ

કેમકે તે સિવાય (બીજા) એકંદર જીવંતો જે અસંખ્ય આત્મપ્રદેશે છે એ પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશે ઉપર અનન્તાનન્ત કાર્મણુ સંધોત આવરણુ છે તો પછી તે પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશોનો અક્ષરનો અન્તમાં ભાગ અર્થાત્ અનન્તભાગપ્રમાણુ જ્ઞાનમાત્રા અવશ્ય અન વૃતજ હોય છે. (૧૨૩)

૧૬ પ્ર૦—કેવલિસમુદ્ધાતથી કર્મનું અધિક વેદન થાય શી રીતે ? (૧૨૪)

૧૬ હ૦—લોકાકાશના એક એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર એકે આત્મપ્રદેશને સ્થાપન કરવારૂપ કેવલિસમુદ્ધાત પ્રસંગે આત્માનો કોઈ પ્રયત્નજ વિશેષ એવા પ્રકારનો છે કે જેથી ચાલુ કર્મની અપેક્ષાએ કર્મનું અધિકવેદન થાય, જુઓ ક્ષપકચેજિ સ્વરૂપ, (૧૨૪)

૧૭ પ્ર૦—‘પ્રમાદ એજ કર્મ અને અપ્રમાદ એજ કર્મભાવ’ એ ભાવાર્થનું વચન કયા સૂત્રમાં છે ? (૧૨૫)

૧૭ હ૦—સત્યમો પમત્તસ્ત મયં સત્યમો અપમત્તસ્ત મતિય મયં’ ઇત્યાદિ શ્રીઆચારાંગસૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમાં જણાવેલ છે. ઉત્તરાધ્યયન બૃહદ્વૃત્તિમાં તેજ પ્રમાણે વર્ણન છે. (૧૨૫)

૧૮ પ્ર૦—જીવ માત્રને વીર્ય સરખું છતાં વીર્ય-શક્તિની તરતમતા કેમ ? શું તે તરતમતા કર્મજન્ય હશે ? (૧૨૬)

૧૮ હ૦—સત્તાની અપેક્ષાએ જીવ માત્રને અનંત વીર્ય છે એમ છતાં જે તરતમતા જોવામાં આવે તેમાં કારણ વીર્યતિશયનો ક્ષયોપસામ છે, જદમસ્થવીર્ય-સૈવેરીવીર્ય સકરણવીર્ય-અકરણવીર્ય-અભિસંધિજવીર્ય-અનભિસંધિજવીર્ય વિગેરે વીર્ય સંબંધી વિભાગો કર્મપ્રવૃત્તિપ્રમુખ યંત્રોથી બાણવાયોગ્ય છે. (૧૨૬)

૧૯ પ્ર૦—‘સિદ્ધ’ ના જીવોને સિદ્ધાન્તોમાં ‘નાચારિત્રી નો અચારિત્રી’ કહ્યા છે તો વગી સિદ્ધના જીવો અનન્તચારિત્રી કહેવાય છે તે શી રીતે થયેલાય ? (૧૨૭)

૧૯ હ૦—સિદ્ધાન્તોમાં સિદ્ધના જીવોને ‘નાચારિત્રી ના-અચારિત્રી’ જે કહ્યા છે તે નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયાચારિત્રની અપેક્ષાએ કહ્યા છે, અને સિદ્ધજીવો (અનન્તચારિત્રી) એમ જે કહેવાય છે

તે ચારિત્રમોહનીયકર્મના સંપૂર્ણ કાય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ 'નિજગુણ રમણતારૂપ ચારિત્રગુણની' અપેક્ષાએ કહેલ છે. (૧૨૭)

૨૦ પ્ર૦—કેવલિભગવંતને 'ભાવમન' ન હોય તો ભાવ-મન એ શી વસ્તુ છે? (૧૨૮)

૨૦ ઉ૦—'મળવજ્જતિનામકમ્મોદયતો જોગ્ગે મળોદવ્વે ઘેત્તું મળ્લેણ પરિણામિયા દ્વવા દ્વવમળો મળ્ણઈ' 'મનઃપર્યાપ્તિનામ કર્મોદયથી મનોયાગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યોને ગ્રહણ કરીને મનપણે પરિ-ણમાવેલાં જે પુદ્ગલદ્રવ્યો તે 'દ્રવ્યમન' કહેવાય.

'મળોદ્વચાલંબણો જીવસ્ય મળવાચારો ભાવમળો મન્નદ' મનપણે પરિણમાવેલાં પુદ્ગલદ્રવ્યો (દ્રવ્યમન) ના આલંબનવાળો જીવનો ચિન્તનસ્વરૂપ જે વ્યાપાર તેને "ભાવમન" કહેવાય છે.

સર્વજ્ઞભગવંતોને કેવલજ્ઞાન થયેલું હોવાથી પૂર્વોક્ત ભાવ મનની જરૂર નથી, પરંતુ અનુત્તરવિમાનવાસી દેવોએ ત્યાંથીજ કરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા માટે દ્રવ્યમનની જરૂર છે. (૧૨૮)

૨૧ પ્ર૦—શ્રી હશાશ્રુતસ્કંધની ચૂણીમાં 'એક પુદ્ગલપરા-વર્તમ્મભાણુ સંસાર જેઓને અવશેષ હોય તેને 'ક્રિયા' હોય. અર્થાત્ ધર્મક્રિયા પણ તેજ કરી શકે છે કે જેને એક પુદ્ગલપરા-વર્તમ્મભાણુ સંસાર બાકી રહ્યો છે તે' આવા પ્રકારનું કથન છે તો અભવી પણ ધર્મક્રિયા કરે છે તેને માટે શું સમજવું? (૧૨૯)

૨૧ ઉ૦—મોક્ષની રૂચિથી જે ક્રિયા થાય તેજ ક્રિયા અહિં આ લેવાની છે, અને એક પુદ્ગલપરાવર્તમ્મભાણુ સંસાર બાકી રહેલ હોય તેવો આત્માજ આવી ક્રિયા કરી શકે. અભવી આત્મા તો મોક્ષને જ ન્યાં માનતો નથી તો પછી મોક્ષપ્રાપ્તિની રૂચિથી તેને ક્રિયા પણ ક્યાંથી હોય? (૧૨૯)

૨૨ પ્ર૦—જ-મ-દીક્ષાકલ્યાણકાદિ પ્રસંગે જ્યારે જ્યારે કલ્યાણતદેવો પ્રભુની પાસે આવે ત્યારે સર્વમનુષ્યો તે દેવોને દેખી શકે ખરા? સમવસરણમાં તો દેખી શકે છે, કારણ કે અમુક ગણધરોની સંકાના સમાધાન પ્રસંગે સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવંતે કહ્યું છે કે આ દેવો બેઠા, બેઠા હોય. તો તે સિવાય બાકીના કલ્યાણકાદિ પ્રસંગે બેઠા શકે ખરા? (૧૩૦)

૨૨ ૩૦—પ્રભુના દીક્ષા કલ્યાણકાદિ પ્રસંગે દીક્ષાના વરણામાં પ્રજાવર્ગ દેવોને દેખે છે, તેમ સ્પષ્ટ જણાવવામાં આવેલ હોવાથી મનુષ્યો દેવોને દેખે તેમાં કોઈ વિરોધ જણાતો નથી. કોઈ દુર્ભાગ પોતાના કર્મોદયથી દેવદર્શન ન કરી શકે તે બુદ્ધિ વાત છે. (૧૩૦)

૨૩ પ્ર.—કાંક્ષામોહનીયકર્મ સર્વવિરતિવંત આત્માને પણ થાય, જ્યારે સમકિતવંતને ન થાય! એ વાક્યને શી રીતે ઘટાવવું? (૧૩૧)

૨૩ ૩૦—કાંક્ષામોહનીય એ સમ્યક્ત્વનો અતિચાર છે. ક્ષોધોપશમને તે અતિચાર લાગતો હોવાથી તે ક્ષોધોપશમ સમકિતસહિત સર્વવિરત આત્માને પણ કાંક્ષામોહનીયનો ઉદય થાય તેમાં કોઈ આશ્ચર્ય નથી, જ્યારે વિરતિ વિનાનો પણ ક્ષાયિકસમકિતી હોય તેને કાંક્ષામોહનીયનો ઉદય થવાનો સંભવ નથી. કારણકે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાં મિથ્યાત્વમોહનીયાદિ સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય હોવાથી અતિચારજ લાગવાનો અવકાશ નથી. (૧૩૧)

૨૪ પ્ર.—પ્રત્યેકપરમાણુમાં વર્ણ-રસાદિ એક એક અને સ્પર્શ બેજ કહેલા છે તો તેના અનન્તપર્યાય શી રીતે? (૧૩૨)

૨૪ ૩૦—પરમાણુમાં એક ગંધ, એક રસ, એક વર્ણ અને બે સ્પર્શ હોય તે વાત બરાબર છે, પરંતુ તેથી અનન્તપર્યાયમાં વિરોધ આવવાનો સંભવ નથી. કારણકે વિવક્ષિત જે એક વર્ણ-ગંધ-રસ અને વિવક્ષિત બે સ્પર્શ છે તે વિવક્ષિત વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શમાં અનન્તભેદ ભિન્નતરતમતા પડી જાય છે. વર્તમાનકાળમાં વિવક્ષિત પરમાણુમાં જે વર્ણ, જે ગંધ, જે રસ અને જે સ્પર્શ જેટલા ગુણપર્યાયવાળા છે, તે અપેક્ષાએ અતીત અનન્તકાળમાં-વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શનું તો પસરન થાય તે ઉપરાંત જેટલા ગુણપર્યાય છે તે અપેક્ષાએ અનન્ત ભેદવાળી તરતમતાઓ પડેલી હશે. વર્તમાનમાં એક પરમાણુમાં લક્ષગુણ મધુરરસ છે, જૂતકાળમાં દસગુણ, પચાસગુણ, સતગુણ, સહસ્રગુણ, કોટિગુણ, સંખ્યગુણ, અસંખ્યગુણ, અનન્તગુણ, સંખ્યભાગ, અસંખ્યભાગ, અનન્તભાગ, એમ અનન્તભેદવાળી તરતમતાઓ એક વિવક્ષિત મધુરરસમાંજ કલ્પી શકાય છે. એ પ્ર-

માણે ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ પણ વિચારી શકાય છે. એટલે પ્રત્યેક પરમાણુમાં એકવર્ણ, એકગંધ, એકરસ અને એજ સ્પર્શ હોવા છતાં તેના અનન્તપર્યાયમાં લેશ પણ વિરોધ આવતો નથી. આ સિવાય બીજી પણ અનેક રીતે પરમાણુના અનન્ત પર્યાય ઘટાવી શકાય છે. (૧૩૨)

૨૫ પ્ર૦—પ્રદેશોદય એટલે સ્વસ્વરૂપે ન ભોગવાય તે? કે અસ્વરૂપે હોવાથી રસ પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં ન આવે તે? (૧૩૩)

૨૫ જ૦—પ્રદેશોદય—સ્થિત્યુક્તસંક્રમ એ બન્ને પર્યાયવાચક (એકાર્થક) શબ્દો છે. ઉદયસમયને પ્રાપ્ત નહિ થયેલા એવા કર્મના દલિકોને ઉદયમાં આવેલી સમાન સ્થિતિવાળી સજાતીય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવીને તેનો અનુભવ કરવો તે પ્રદેશોદય કહેવાય. જેમ ઉદયમાં આવેલ મનુષ્યગતિપ્રકૃતિની સાથે ઉદયમાં નહિ આવેલ બાકી ત્રણ ગતિનામ કર્મની માફક, અથવા ઉદયમાં આવેલ એકેન્દ્રિયજાતિનામકર્મમાં બાકીના ચાર જાતિનામકર્મની માફક, અહિં ક્લેશ એમ શંકા થશે કે—મનુષ્યગતિ અથવા એકેન્દ્રિય જાતિનો જે અવસરે વિપાકોદય વર્તે છે તે અવસરે બાકીના ત્રણ ગતિનામકર્મનો અથવા ચાર જાતિનામકર્મનો વિપાકોદય કેમ ન હોય? એ શંકાના સમાધાનમાં જણાવે છે કે—વિપાકોદય બે રીતે અટકે છે એક ભવપ્રત્યયથી તેમજ બીજો ગુણપ્રત્યયથી, તેમાં ભવપ્રત્યયથી આ પ્રમાણે—‘એક ભવમાં બે ગતિનામકર્મ અથવા બે જાતિનામકર્મનો વિપાકોદય ન હોય’ એવો નિયમ હોવાથી જે ભવમાં મનુષ્યગતિ તેમજ પંચેન્દ્રિયજાતિનો ઉદય તે અવસરે બાકીની ત્રણ ગતિનો તેમજ ચારજાતિનો વિપાકોદય નજ હોય. હવે ગુણપ્રત્યયથી વિપાકોદયનો વિરોધ સમજાવાય છે—જ્યોત્ષ્ણમ સમ્યક્ત્વના પ્રાપ્તિકાળમાં ગુણપ્રત્યયથી મિથ્યાત્વ-મિશ્ર મોહનીયનો વિપાકોદય ન હોઈ શકે, કારણકે એક સાથે બે અથવા ત્રણ દર્શનમોહનીયનો વિપાકોદય ન હોય એવો નિયમ છે. હવે એ બન્ને વસ્તુને દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવે છે, જેમકે—અસત્ કલ્પનાથી સૌ સમયપ્રમાણ સ્થિતિવાળી મનુષ્યગતિનો વિપાકોદય વર્તે છે, અહિં અચારે ઉદયાવલિકાના પ્રથમ સમયમાં વર્તતા કર્મના અણબોળો વિપાકોદય થાય છે.

તેજ અવસરે સત્તામાં રહેલા અને ઉદયસમયને પ્રારંભ નહિ થયેલા શેષ ત્રણ ગતિનામકર્મના પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલા કર્મણ્યો પોતાનો અનુભવ પ્રગટ કર્યા વિનાજ પ્રથમ કહેલ ઉદયવતી મનુજગતિ નામકર્મના પ્રથમ સમયગત દલિકોના ઉદયની સાથે ભોગવાઈ જાય છે. એથી એ ત્રણનો પ્રદેશોદય અને મનુજગતિનો વિપાકોદય હોય છે, એથી 'સંક્રમાદિ કરણોવડે પતદમહ પ્રકૃતિના સરખો પરિણામ થવાપૂર્વક સંક્રમાવલિકા વ્યતીત થયા બાદ સંક્રાન્ત પ્રકૃતિઓનો બન્ધથી અન્ય સ્વરૂપે જેમ ઉદય થાય છે તે પ્રમાણે પ્રદેશોદયવસ્થામાં થતું નથી.

વળી 'ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ(ની) અવસ્થામાં જ્યાં મિથ્યાત્વ મોહનીયના પ્રદેશોદય ગણ્યો છે ત્યાં પોતાને ઘાત કરવા લાયક ગુણોનો સર્વથા ઘાત કરનારા સર્વઘાતિ-મિથ્યાત્વમોહનીયના રસસ્પર્ધકોના પ્રદેશોદય છતાં જિનાસા રૂચિપણું વિગેરે સમ્યક્ત્વયોગ્ય ગુણોનો આવિર્ભાવ શી રીતે હોય ? એવા પ્રકારની શંકા કરવાની જરૂર નથી. કારણકે અધ્યવસાય વિશેષવડે સર્વઘાતિ એવા પણ તે (મિથ્યા)ના રસસ્પર્ધકોના મન્દરસવાળા દેશઘાતિ સમ્યક્ત્વમોહનીયના રસસ્પર્ધકોમાં પ્રવેશ થયેલો હોવાથી (અર્થાત્ સાથે સાથે ગૌણપણે ભોગવાતા હોવાથી) (મિથ્યાત્વમોહના સર્વઘાતિરસતું પણ) યથાર્થ બળ પ્રકટ થતું ન હોઈ જિનાસારૂચિપણું વિગેરે સમ્યક્ત્વયોગ્ય ગુણો પ્રગટ થવામાં કેઈપણું વિરોધ આવતો નથી. જેમ એકથી ખાવાથી કેળાંનો વિકાર થતો નથી તેમ પ્રદેશોવડે તે સર્વઘાતિ રસતું વેદન છતાં પણ સમક્ષિત પ્રાપ્ત થવામાં બાંધો આવતો નથી. ગુણ સંક્રમાદિવડે સંક્રમ પામનારા કર્મપરમાણ્યો સર્વથા જેમ પર (પતદમહ) પ્રકૃતિપણે પરિણમવા પૂર્વક પતદમહપ્રકૃતિના વ્યપદેશને પામે છે તે પ્રમાણે સ્થિત્યુક્તસંક્રમ પ્રદેશોદયવડે સંક્રાન્ત થયેલા કર્મદલિકો પરપ્રકૃતિના વ્યપદેશને પામતા નથી, કિન્તુ પોતાનો વ્યપદેશ કાયમ રાખીનેજ સમાનસ્થિતિને ઉદયવતી પ્રકૃતિના વિપાકોદયની સાથે પ્રથમ જણાવ્યા પ્રમાણે ભોગવાય છે.

‘કેવળ પ્રદેશોનો ઉદય તે પ્રદેશોદય’ એમ ક્રૂંકત શબ્દ તરફનેજ ખ્યાલ રાખી-કેઈ પુરવો એમ કહે છે કે પ્રદેશોદયથી

ભોગવાતા કર્મના દસિકોમાં રસ હોતો નથી, પરંતુ કેવળ રસ વિનાના પ્રદેશોજ ભોગવાય છે. તેઓનું એ કથન યુક્તિસંગત નથી? કારણકે જે અવસરે સમ્યક્ત્વનો વિપાકોદય હોય છે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહ-મિશ્રમોહનો પ્રદેશોદય હોય છે, અને મિશ્ર-મોહનીય તથા મિથ્યાત્વમોહનીયમાં સર્વઘાતિરસ છે. એમ કર્મ-પ્રકૃતિ વિગેરે અંધામાં સ્પષ્ટ કહેલું છે. તે આ પ્રમાણે—

‘તં કાલં ધોયદિદં, તિદ્દાણુમાગેણ વેસઘાદત્થ ।

સમ્મત્તં સમ્મિસ્સં મિચ્છત્તં સવ્વઘાદબ્બો ॥ ૧ ॥

આવે પ્રદેશોદય સજ્જતીય સત્તાગત પ્રકૃતિઓનો સજ્જતીય ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની સાથે સદાકાળ વ્યાધ્યા કરે છે, અને એમ છે ત્યારેજ ભવ્યાત્માઓ કર્મના આત્યંતિક ક્ષય કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રદેશોદય ન હોય અને કેવળ વિપાકોદયથીજ કર્મના ક્ષયકરવાનો હોય તો તો મોક્ષપ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ થઈ જાય ! (૧૩૩)

૨૬ પ્ર૦—ગર્ભધારણ થાય ત્યારથીજ જીવ ત્યાં આવતો હશે કે અમુક મહિના બાદ? આપણી જૈન માન્યતા આ બાબતમાં શું છે? (૧૩૪)

૨૬ જ૦—શુક્રશોષિતનો સંયોગ થયાબાદ તે સ્થાન જહાં મુખી જીવોત્પત્તિને યોગ્ય હોય ત્યારે તે સ્થાને ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય (અર્થાત્ તે સ્થાનને લાયક આયુષ્યાદિનો બંધ જેલે ગયા જન્મ-માં કરેલો છે તેવો) જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્પન્ન થયા બાદજ ગર્ભનું ધારણ ગણી શકાય છે. જૈનદર્શનની માન્યતા તો એ છેજ, પણ ઈતર દર્શનકારોની પણ એજ માન્યતા છે. વિચાર કરવાથી પણ સમજી શકાય છે કે જીવ ઉત્પન્ન થયા સિવાય ગર્ભનું ધારણ એ શું? મુગ્ધ-અજ્ઞાની આત્માઓને સૂક્ષ્મ-દષ્ટિએ એમ લાગે છે કે પછી જીવ આવે પણ એ તો અવિવેક-જન્ય અજ્ઞાન છે. (૧૩૪)

૨૭ પ્ર૦—તીર્થંકર પદ પામવાનો અવસર નજીક હોય અર્થાત્ તીર્થંકર થવાને ચાર-પાંચ લવ બાકી હોય ત્યારે પણ તે તીર્થંકરના જીવો તે તે લવમાં અતિશય અદ્યકપાયવાળા હોય છે તો જે આત્માઓ તારક લવમાંથીજ અનન્તરલવમાં તીર્થ-

કરી થવાના હોય છે તેમને નારકીના લવમાં કપાય કેવો હોય? કારણકે નારકના હોય તો ઉચ્ચ કપાયી કદા છે. (૧૩૫)

૨૭ ૩૦—અન્ય નારક હોવાની અપેક્ષાએ અત્યંત અલ્પ કપાયવાળા હોય છે. તીર્થંકરની વાત તો દૂર રહી પણ સમ્યક્ દષ્ટિ આત્માઓ પણ અલ્પ કપાયવંત હોય છે, અને તેથીજ તેઓને પદ્માસાધ યાય છે કે ‘અમને અતીનકાળમાં મનુષ્યના લવ સાથે કેવગુરુધર્મની જોગવાઈ મળી, પરંતુ વિવિધ-કપાયની વિવિધ વાસનાઓને પરાધીન બની આત્મકલ્યાણ સાધ્યું નહિ’ જેથી અત્યારે આમાં લયંકર અસદ્ય-અકલ્પ્ય દુઃખો લોગવવાં પડે છે.

૨૮ પ્ર૦—સંમૂર્છિત પંચેન્દ્રિય તિર્વિચને સમ્યક્ત્વ-દેશવિરતિ હોય? જો હોય તો શી રીતે હોય? (૧૩૬)

૨૮ ૩૦—સંમૂર્છિત પંચેન્દ્રિય તિર્વિચને સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ નથી, તે તો મિથ્યાદષ્ટિ છે. (૧૩૬)

૨૯ પ્ર૦—સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો સંજ્ઞી (મનવાળા) નેજ હોય કે બીજાને (અસંજ્ઞિને) પણ હોય ખરા? (૧૩૭)

૨૯ ૩૦—સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ સંજ્ઞીનેજ હોય અ-સંજ્ઞીને સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટગુણો અસંજ્ઞિના લવમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. કારણકે તેઓને વિશિષ્ટ મનઃસંજ્ઞા ન હોવાથી સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ ગુણોની પ્રાપ્તિને લાયક, અધ્યવસાયોજ આવતા નથી. ફક્ત બાહર પૃથ્વી અપૂ-વનસ્પતિમાં કોઈ વખતે સારવાદન સમ્યક્ત્વ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોવાનો સંભવ છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે સમ્યક્ત્વથી પ્રતિપાત થયા બાદજ એ સારવાદન સમ્યક્ત્વે આવડું હોવાથી તેમજ સારવાદને આવેલ આત્મા અવશ્ય મિ-થ્યાત્વે જનાર હોવાથી તે સારવાદનને સમ્યક્ત્વરૂપે કહેવા પુરતુંજ છે. (૧૩૭)

૩૦ પ્ર૦—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને સાથે લગ્નને કોઈ જીવ નરક ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે ખરા? બદ્ધાશુક ક્ષાયિક માટે તો નરક ગતિમાં જવાનું સ્પષ્ટ છે. (૧૩૮)

૩૦ ૩૦—સુખ્ય રીતે ક્ષયોપશમ સહિત નરકમાં જઈ શકાઈ નથી. અર્થાત્ એક જીવે નરકાશુચ બાંધ્યું છે અને ત્યારબાદ તેણે

ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, પરંતુ જે વખતે ચાહું મનુષ્ય-
ભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયે નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થવાનો સમય
પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વને વમીનેજ નરકમાં જાય. આ મત
કાર્મગ્રન્થિકોના છે. એટલે કે કાર્મગ્રન્થિકમત પ્રમાણે ક્ષાયોપશમ
સમ્યક્ત્વને વમીનેજ નરકમાં જાય છે, અને સિદ્ધાન્તકારના મતે
તો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સહિત પણ નરકમાં જવ ઉત્પન્ન થાય
છે, જે માટે જીવસમાસમાં નીચે મુજબ કહ્યું છે—‘તિર્યગ્મનુ-
પ્વાસ્તુ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વયુક્તા વૈમાનિકેષ્વેવ જાયન્તે નાન્યથ,
યે તુ મિથ્યાદષ્ટ્યાવસ્થાયાં યદ્વાયુષ્કત્વાદેયૂત્પદન્તે તેઽવદ્યં મરણ-
સમયે મિથ્યાત્વં ગત્યેયોત્પદન્તે इति પારમવિકં ક્ષાયોપશમિકં સ-
મ્યક્ત્વમમીપાં ન લભ્યત इति કાર્મગ્રન્થિકાઃ ॥ સૈદ્ધાન્તિકાસ્તુ મ-
ન્યન્તે-ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વસંયુક્તા અપિ યદ્વાયુષોઽમી કેચિદે-
તેયૂત્પદન્ત इति પારમવિકમપિ ક્ષાયોપશમિકં સમ્યક્ત્વમમીપાં લ-
ભ્યતે, ક્ષાયિકં તુ વૈમાનિકવદેવ યાચ્યમિતિ, રત્નપ્રમાનારકાણાં
ત્યોપશમિકં ક્ષાયિકં ચ વૈમાનિકવદેવ, ક્ષાયોપશમિકં ત્વસદ્વ્યે-
યવર્ગાયુષ્કમનુપ્યવદ્ભાવનીયમિતિ ॥ જીવસમાસ, મુદ્રિત, પૃષ્ઠ ૭૬ ॥

હોવાર્થ—[અહિં ઉપરથી યુગલિકનો અધિકાર ચાહું છે
તે ધ્યાનમાં રાખવું] (ગર્ભજ) તિર્યંચ અને મનુષ્યો ક્ષાયોપશ-
મિકસમ્યક્ત્વ સહિત હોય અને કાલધર્મ પામે તો અવશ્ય વૈમા-
નિકમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સિવાય બીજે ઉત્પન્ન થતા નથી.
જે તિર્યંચ મનુષ્યો મિથ્યાદષ્ટિપણાની અવસ્થામાં (યુગલિકનું)
આયુષ્ય ખાંધેલું હોવાથી યુગલિકમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે, તે અવશ્ય
મરણસમયે મિથ્યાત્વ પામીનેજ યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એથી
પારમવિક ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ એ (યુગલિકોને) પ્રાપ્ત થવું
નથી. એ પ્રમાણે કર્મગ્રન્થકારનો અભિપ્રાય છે. સૈદ્ધાન્તિકો તો
‘ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સહિત પણ યુગલિકના ખાંધેલા આયુષ્ય
વાળા કેટલાક યુગલિકમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે, એથી સૈદ્ધાન્તિક મત
પ્રમાણે યુગલિકમાં પારમવિક સમ્યક્ત્વ પણ ઉત્પન્ન થાય છે.
ક્ષાયિક તો વૈમાનિકોની માફક સમજવું. (હવે પ્રસ્તુત પ્રશ્નને અંગે
વિષય આવે છે). રત્નપ્રમા નારકીમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકજીવોને
તો ઔપશમિક અને ક્ષાયિક માટે વૈમાનિકોની માફક સમજવું,

અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ માટે ઉપર જણાવેલા યુગલિકો પ્ર-
માણે સમજાવું. તાત્પર્ય એ આવ્યું—કાર્મિકાનિક મતની અપે-
ક્ષાએ ક્ષયોપશમ સહિત નરકમાં ન જાય, અને સૈદ્ધાન્તિક મત
પ્રમાણે ક્ષયોપશમ સહિત પણ નરકમાં જાય.

સૈદ્ધાન્તિકમત પ્રમાણે ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ સહિત પણ
જીવ નરકમાં જઈ શકે છે, જે માટે શ્રીભગવતીસૂત્રના નામપૂર્વક
શ્રીપંચસંમહ ટીકાકારમહર્ષિ પણ આ પ્રમાણે જણાવે ॥—‘તથા
નરતિરિદ્યામન્યતરોઽવિરતસમ્યગ્દષ્ટિઃ પૂર્વવદ્વાયુઃ ક્ષાયોપશમિકસ
મ્યક્ત્વેન શુદ્ધીતેન ધ્યાન્યામન્યાદ્યભિપ્રાયતઃ પટ્ટનરકવૃથિધ્યામિ
નારકાર્થેનોત્પદ્યતે, તત્તો યા ઉદ્ધત્ય ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વયાતુર
મનુષ્યેષુ મન્યે સમુત્પદ્યતે ॥’ [શ્રીપંચસંમહ-મુદ્રિત, આત્માનન્દ
સમા, ભાવનગર પત્ર ૫૮ પંક્તિ ૧૨] ભાવાર્થ—‘તેમજ મનુષ્ય
અથવા તિર્યચમાંનો કેઈ પૂર્વબદ્ધાયુષ્ક અવિરત (ક્ષયોપશમ સ-
મ્યક્ત્વદષ્ટિ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ લાખને ભગવતીસૂત્ર વિગેરેના
અભિપ્રાય પ્રમાણે છઠી નરકમાં નારકીપણાએ ઉત્પન્ન થાય છે,
અને ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ સહિત ત્યાંથી નીકળીને અહિં મનુ-
ષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

શ્રી પંચસંમહકારે ભગવતીસૂત્રના જે પાઠને અંગ
ઉપરની પંક્તિઓ જણાવી છે તે શ્રી ભગવતીસૂત્રનો પાઠ
આ પ્રમાણે—[પ્ર૦] “ઈમોસે જં મંતે ! રયણ્પમાય પુદ-
ધીપ તોસાપ નિરયયાસસયસહસ્સેસુ સંલેજ્જવિત્થહેસુ નરપસુ ફિ
સમ્મદિટ્ઠી નેરયયા ઉવવજ્જંતિ મિચ્છદિટ્ઠી નેરયયા ઉવવજ્જંતિ,
સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી નેરયયા ઉવવજ્જંતિ ? [ઉ૦] ગોયમા સમ્મદિટ્ઠી
વિ નેરયયા ઉવવજ્જંતિ મિચ્છાદિટ્ઠી વિ નેરયયા ઉવવજ્જંતિ, નો સ-
મ્મામિચ્છદિટ્ઠી નેરયયા ઉવવજ્જંતિ ॥ xxxxxxxx एवं सकरपमाय
वि, एवं जाव तमाय वि ॥” ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયેલ છે.

“ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો પ્રસ્થાપક મનુષ્યજ હોય છે, અને નિ-
ષાપક ચારે ગતિના જીવો હોય છે” એ નિયમ હોવાથી અન-
ન્તાનુબંધી, મિથ્યાત્વમોહ, મિશ્રમોહ એ છનો સંપૂર્ણ ક્ષય થયા
બાદ સમ્યક્ત્વમોહનીયને ખપાવતાં ખપાવતાં કૃતકરણાદ્વા અવસ્થા
પ્રાપ્ત થયા પછી દેવલોકે તુર્તજ આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો ચારે

ગતિમાંથી કોઈપણ ગતિ (ચાલુ પ્રકરણની અપેક્ષાએ નરકગતિ) માં જાય તો ક્ષયોપશમ સાથે જાય, એ બાબત તો કાર્મકાન્યિકાને પણ માન્ય છે. જે માટે કહ્યું છે કે—“પટ્ટવગ્નો-મણુઓ, નિઃટ્ટવગ્નો ચડસુ વિ ગદસુ ॥” (૧૩૮)

૩૧ પ્ર૦—અસંજિપચેન્દ્રિય દેવપણું તો પામે છે તો નારકવત્ તેને પેણું બે અજ્ઞાન લેવાં કે ત્રણ? (૧૩૯)

૩૧ ઉ૦—ઉત્પન્ન થયા બાદ અન્તર્બુદ્ધિ સુધી બે અજ્ઞાન, ત્યારબાદ ત્રણ અજ્ઞાન લેવાં. (૧૩૯)

૩૨ પ્ર૦—અનુત્તરવિમાનવાસીદેવોને લોભના ઉદયમાં પ્રત્યક્ષ વિષયો-સાધનો કયાં છે? (૧૪૦)

૩૨ ઉ૦—વિમાનો, તેમાં મણિ-માણિક્યથી જડેલ લીંત વિગેરે અનેક વિષયો લોભના સાધન થઈ શકે છે. (૧૪૦)

૩૩ પ્ર૦—અસંખ્યદ્વીપ-સમુદ્ર પૈકી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના છેડા ઉપર રહેલા ચન્દ્ર-સૂર્યનું પ્રકાશક્ષેત્ર કઈ રીતે? (૧૪૧)

૩૩ ઉ૦—અઢીદ્વીપ (મનુષ્યક્ષેત્ર) બહાર સર્વદ્વીપ સમુદ્રોમાં ચન્દ્ર-સૂર્યનાં વિમાનો સ્થિર છે. ચન્દ્રથી સૂર્યનું અને સૂર્યથી ચન્દ્રનું ૫૦૦૦૦ યોજન અંતર છે. ચન્દ્રથી ચન્દ્રનું અને સૂર્યથી સૂર્યનું અંતર એકલાખ યોજનનું છે, અને તે ચન્દ્ર-સૂર્યના પ્રકાશ મિશ્ર તેમજ નિયત ક્ષેત્રમાંજ પડે છે, કારણકે તે વિમાનો સ્થિર હોવાથી તેમને ફરવાનું નથી. પ્રત્યક્ષરતો આશય એવો સમજાય છે કે સ્વયંભૂરમણસમુદ્રના છેડા ઉપર રહેલા ચન્દ્ર-સૂર્યો (આગળ અત્રેક રહેલા હોવાથી) કયાં પ્રકાશ આપના હશે? તો તે પ્રત્યક્ષ સમાધાન માટે સમજવાનું જે અઢીદ્વીપ બહાર પ્રત્યેક દ્વીપસમુદ્રમાં છેલ્લા પચાસહજાર યોજનમાં ચન્દ્ર-સૂર્ય હોતાજ નથી, તેથી સ્વયંભૂરમણસમુદ્રના છેડા ઉપર ચન્દ્ર-સૂર્યો જ નહિ, ચન્દ્ર-સૂર્યોજ નથી તો પછી પ્રકાશ ક્ષેત્રમાં શેઠા થવાનો સંભવ નથી. (૧૪૧)

૩૪ પ્ર૦—સિદ્ધના જીવોને અલોકાકાશના પ્રદેશોની સ્પર્શના હોય? (૧૪૨)

૩૪ ૩૦—સિદ્ધના જીવોની અવગાહના અલોકાકાશમાં હોય, પરંતુ અલોકાકાશના પ્રદેશોની સ્પર્શના હોવામાં કેવલ વિરોધ જણાતો નથી. કારણકે ‘કુસળા અદિયાકાલો’ ઈત્યાદિ નવતત્ત્વપ્રકરણના વચનથી ચોક્કસ છે કે અવગાહનાથી સ્પર્શના અધિક છે. અવગાહના લોકાકાશના અંતિમપ્રદેશ સુધી હોય. અર્થાત્ પિસ્તાલીશલાખ યોજનપ્રમાણ સિદ્ધશિલાનો સર્વાંગ ભાગ કે જે બિંદુલોકાકાશના અંતિમપ્રદેશો છે, ત્યાંસુધી સિદ્ધના જીવોની અવગાહના હોય છે, ધર્માસ્તિકાય ત્યાંસુધી હોવાથી ત્યાંસુધી સિદ્ધના જીવોની ગતિ છે, એથી આગળ અલોકાકાશમાં ગતિ નથી, પરંતુ શરૂઆતના એકેક પ્રદેશની સ્પર્શના હોવામાં લેશ પણ વાંધો આવતો નથી, અને એમ થાય તોજ અવગાહનાથી સ્પર્શના અધિક થઈ શકે. (૧૪૨)

૩૫ પ્ર૦—કેવલીભગવંત આદિ-અનાદિ, રૂપી-અરૂપીને તે સ્વભાવે એટલે કે આદિને આદિરૂપે, અનાદિને અનાદિરૂપે રૂપીને રૂપીપણે, અરૂપીને અરૂપીપણે જાણે કે જે એ વાત યથાર્થ છે, પરંતુ તે સમજવું શી રીતે? કોઈવું એવું કથન છે કે—‘અનાદિ-અનન્ત એ બધા વિભાગો આપણા (છદ્મસ્થ) માટે છે, કેવલી ભગવંતો તો સર્વ વસ્તુઓને સાદિ સાન્તપણે જ કે જે તે શું સાચું છે? (૧૪૩)

૩૫ ૩૦—આ વસ્તુજ એવી છે કે કોઈ દૃષ્ટાંતથી પણ સમજાવી શકેલ છે. હૃદયમાં હલ્લુ સમજી શકાય, પરંતુ હિંદુરૂપથી સમજવાય તેવું નથી. સિવાય એ ચોક્કસ છે કે કેવલીભગવંતો કેવલજ્ઞાન અનંત હોવાથી અનાદિ-અનન્તભાવોને અનાદિ-અનન્તપણે રૂપી-અરૂપી ભાવોને રૂપી-અરૂપીપણે જાણે કે જે છે. ‘અનાદિ-અનન્ત રૂપી અરૂપી એ બધા વિભાગો આપણા (છદ્મસ્થ) માટે છે ને કેવલી ભગવંતની દૃષ્ટિએ સર્વવસ્તુ સાદિ, સાન્ત અને રૂપી છે’ એ કથનમાં અનેક વિરોધ આવવાનો સંભવ હોવાથી શુક્તિસંગત જણાવું નથી. (૧૪૪)

૩૬ પ્ર૦—છદ્મપદ સમકિતવંતનેજ હોય એ સૈદ્ધાંતિક નિયમ હોય તો નવ ઐવેયકમાં પ્રત્યેકદેવો અહંભિંદ છે તો તે બધાને પણ સમકિતવંત માનવા પડશે, અને મનાશે તો નહિંજ.

કારણકે અમ્મવિ અને મિથ્યાદષ્ટિઓ પણ નવમી ત્રૈવેયક સુધી ઉત્પન્ન થવાના પાઠો શાસ્ત્રોમાં અનેક સ્થળે છે, તો ઈન્દ્રપદ સમ- ક્તિયત્તનેજ હોય એ નિયમ કઈ અપેક્ષાએ ઘટાવવો? (૧૪૪)

૩૬ ૩૦—સમ્યક્ત્વનો નિયમ કલ્પોપત્ત દેવોના તેમજ તેઓના પિમાનોના અધિપતિઓ સાથે ઘટાવવો ઉચિત સમજાય છે, જે કેવલ ૬૪ ઇન્દ્રોની સાથેજ સમ્યક્ત્વનો નિયમ ઘટાડવામાં આવે તો—‘વિમાનાદિપતિતયા યો દેવવિશેષ ઉત્પદ્યતે સ સમ્યગ્દષ્ટિરેવ મયંતિ, ન કદાપિ સ મિથ્યાદષ્ટિરિત્યનાદિકાલીના વ્યવસ્થિતિઃ’ એ સેનપ્રશ્નના પાઠ સાથે વિરોધ આવશે, વળી જ્યાં દરેકદેવો અહુ- મિન્દ્ર હોય ત્યાં ઇન્દ્રપદના અર્થનું સાકશ્યજ ક્યાં છે? (૧૪૪)

૩૭ પ્ર૦—તીર્થંકર માત્રને કેવલી સમુદ્ધાત હોય? (૧૪૫)

૩૭ ૩૦—‘યઃ પાળમાસાધિકાયુષ્કો લભતે કેવલોદ્ગમમ્ ।
કરોત્યસૌ સમુદ્ધાતમન્યે કુર્વન્તિ યા ન યા ॥૧॥’

‘છ માસથી જેઓનું અધિક આયુષ્ય હોય અને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તેઓ અવશ્ય સમુદ્ધાત કરે, અન્ય કેવલી ભગવંતો અર્થાત્ છ માસથી ન્યૂન આયુષ્યવાળા કેવલી ભગવંતો સમુદ્ધાત કરે અથવા ન કરે’ તેમજ ‘છમાસાઽ સેસે ઉપ્પણં જેસિ કેવલં નાણં ।

તે નિયમા સમુદ્ધાયા સેસા સમુદ્ધાય મહ્યન્ત ॥૧॥’

‘છ માસ (અને છ માસથી અધિક) આયુષ્ય બાકી રહે છે તે જેઓને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તેઓ અવશ્ય કેવલિસમુદ્ધાત કરે, બાકીના અર્થાત્ છ માસથી ન્યૂન આયુષ્ય બાકી રહે છે તે જેઓને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેઓને સમુદ્ધાત મારે ભજના સમજવી એટલેકે સમુદ્ધાત કરે અથવા ન કરે.’

શ્રી ગુણસ્થાનકકમારોહ તેમજ આવશ્યકનિર્બુક્તિના ઉપર જણાવેલા બન્ને પાઠોથી એ સિદ્ધ થાય છે કે પ્રત્યેક તીર્થંકરે અવશ્ય કેવલીસમુદ્ધાત કરે, કારણકે પ્રત્યેક તીર્થંકરોને છ માસથી ઘણું વધારે આયુષ્ય બાકી હોય ત્યારેજ કેવલજ્ઞાન થાય છે.

શંકા—તમો ઉપરના બન્ને પાઠથી પ્રત્યેક તીર્થંકરને કેવલી સમુદ્ધાત અવશ્ય હોય તેમ જણાવો છો. પરંતુ—

‘અગતૂળ સમુદ્ધાયં અણંતા કેવલી જિણા ।

જરામરણવિપ્પમુક્તા સિદ્ધિ યરગરં ગયા ॥ ૧ ॥’

‘સમુદ્ધાત કર્યા સિવાય અનંતા કેવલી તીર્થ’ કરોએ જન્મજરા મરણથી મુક્ત થઇને ઉત્તમ એવી સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરી છે ’ આવી સિદ્ધાન્તની ગાથા છે, તે મટિ શું કરવું? અર્થાત્ આ ગાથામાં અનન્તા તીર્થ’ કરો સમુદ્ધાત કર્યા સિવાય મોક્ષે ગયા છે એમ જણાવે છે અને તમે ઉપરના પાઠો આપી એમ જણાવો છો કે- પ્રત્યેક તીર્થ’ કરો અવશ્ય કેવલીસમુદ્ધાત કરે, એ પૂર્વાપર વિરોધનો પરિહાર શી રીતે કરવો?

સમાધાન—‘અગતૂળ સમુદ્ધાયં અણંતા કેવલી જિણા’ એ ગાથામાં જે ‘જિણા’ પદ છે તેનો અર્થ ‘તીર્થ’ કરો ’ ન કરતાં સામાન્યકેવલીપરક કરવો. કદાચ અહિં એવી શંકા થશે ‘સામાન્યકેવલી’ એ અર્થને જણાવનાર ‘કેવલી’ પદ ગાથામાં છે તે! પુનઃ ‘જિણા’ એ પદ આપવાની શી જરૂર છે? એ શંકાના સમાધાનમાં સમજવું જે અહિં ‘જિણા’ એ પણ સ્વરૂપવિશેષણરૂપે સમજવું અને તેનો અર્થ ‘રાગદ્વેષનો જાપ કરનારા’ એવો સામાન્ય અર્થ કરવો, પરંતુ ‘તીર્થ’ કરો’ એવો અર્થ કરવો નહિ. એમ કરશું તોજ ગુણસ્થાનકકમારોહ તેમજ નિર્યુક્તિનો પાઠ સંગત થઇ શકશે.

આ પ્રભાણે ઉપરના પાઠથી આપણે સમજી શક્યા કે ‘પ્રત્યેક તીર્થ’ કરો કેવલીસમુદ્ધાત કરે ‘હવે આ બાબતમાં શ્રી આચર્યપદ્યુક્તિ’ જે કથન છે તે અહિં જણાવાય છે, તે આ પ્રભાણે—
“યેન્તમુદ્ધત્તમાદિ કૃત્યોત્કર્ષેણ આમાસેભ્યઃ પદ્મ્ભ્યઃ આયુષોઽવશિષ્ટેભ્યઃ અમ્યન્તરાવિર્મૂતકેવલજ્ઞાનપર્યાયાસ્તે નિયમાત્ સમુદ્ધાતં કુર્વન્તિ । યે તુ પદ્મ્માસેભ્ય ઉપરિષ્ટાદાવિર્મૂતકેવલજ્ઞાનાઃ શેવાસ્તે સમુદ્ધાતાદ્ વાતાઃ, તે સમુદ્ધાતં ન કુર્વન્તીત્યર્થઃ, અથવા અયમર્થઃ—શેવાઃ સમુદ્ધાતં પ્રતિમાઝ્યાઃ, કસ્માદ્યસ્માત્ પાળમાસિકાવશિષ્ટે આયુષિ આવિર્મૂતકેવલજ્ઞાનપર્યાયેભ્યઃ કેવલિભ્યઃ સકાશાત્ પદ્મ્ભ્યો માસેભ્ય ઉપરિ યે સમયોચરવૃદ્ધ્યાઽવશિષ્ટે આયુષિ શેવે અવિર્મૂતજ્ઞાનાઃ કેવલિનસ્તે શેવાઃ સમુદ્ધાતં પ્રતિમાઝ્યાઃ, કેચિત્ સમુદ્ધાતં કુર્વન્તિ કેચિદ્ધેતિ । અતઃ કેચિત્ સમુદ્ધાતં કૃત્વા કેચિ-

કલ્પતૈવ સમવાન્નુવન્તિ સિદ્ધિમ્ । અથવા ચેપાં વહુસંવેદ્યમસ્તિ
માયુધ્યાત્પમવતિષ્ટતે તે નિયમાત્ સમુદ્ધાતં કુર્વન્તિ નેતરે ” इति ॥

ભાવાર્થ—“ જે મનુષ્યો અન્તર્મુદ્દર્તથી લઇને છ માસ આયુ-
ધ્ય બાકી રહે ત્યાંમુધીમાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તે મનુષ્યો અવ-
શ્ય કેવલીસમુદ્ધાત કરે, તથા જે મનુષ્યોનું છ મહિનાથી વધારે
આયુધ્ય બાકી હોય અને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તે મનુષ્યો સમુદ્-
ધાતથી બાહ્ય છે, અર્થાત્ કેવલીસમુદ્ધાત કરતા નથી. અથવા
શેષ (એટલે છ માસથી અધિક આયુધ્ય બાકીવાળા) મનુષ્યો
સમુદ્ધાત પ્રત્યે ભજનાવાળા સમજવા અર્થાત્ સમુદ્ધાત કરે
અથવા ન કરે, કારણકે છ માસ પ્રમાણ આયુધ્ય બાકી રહે છે તે
જેઓને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તેવા કેવલીભગવંતોથી જે શેષ
એટલે છ માસથી અધિક આયુધ્ય બાકી રહે છે તે પ્રાપ્ત થયું છે
કેવલજ્ઞાન જેઓને એવા કેવલીભગવંતો (જે શેષ શબ્દથી લેવાના
છે) તે કેવલિસમુદ્ધાત કરે અથવા ન કરે, અર્થાત્ કેટલાક કેવ-
લીભગવંતો કરે અને કેટલાક ન કરે, અને એથી કેટલાક કેવલિ-
ભગવંતો સમુદ્ધાત કરીને અને કેટલાક કેવલિભગવંતો કેવલિસ-
મુદ્ધાત કર્યાં સિવાયજ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.

(અંતિમ તાત્પર્ય જણાવે છે) અથવા જેઓને વેદનીયાદિ
કર્મ થયું છે અને આયુધ્ય અદ્ય છે તે અવશ્ય કેવલિસમુદ્ધાત
કરે છે, બીજાઓ કેવલીસમુદ્ધાત કરતા નથી.

આવશ્યક ચૂર્ણિના ઉપર જણાવેલ પાઠ, પ્રથમ જણાવેલ ગુણ-
સ્થાનકક્રમારોહ તેમજ નિર્યુક્તિના પાઠથી ચિરંજીવ જણાય છે. જોકે
' હમ્માલાઝ સેન્ને ' એ ગાથાનો અર્થ તો આવશ્યકચૂર્ણિના પાઠ
પ્રમાણ કરેલા હોય તો થય શકે છે, જેમકે—‘ છ માસપ્રમાણ
આયુધ્ય બાકી હોય અને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો અવશ્યકેવલી-
સમુદ્ધાત કરે, અને શેષ અર્થાત્ છ માસથી સમયાદિ અધિક આયુ-
ધ્ય હોય અને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત તો કેવલીસમુદ્ધાત કરે અથવા ન કરે ’
આ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી ‘ પ્રત્યેક તીર્થકરો અવશ્ય કેવલિસમુદ્-
ધાત કરેજ ’ એવો નિયમ રહેતો નથી. વલી • અગત્ત્વ સનુદ્વાયં
અર્ણતા કેવલી જિજ્ઞા ’ એ ગાથામાં રહેલ ‘ જિજ્ઞા ’ પદનો ‘ તીર્થકરો
જેઓને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે ’ એ અર્થ મળે છે.

એ રીતે બન્ને પક્ષનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો તેમાં તત્ત્વ કેવલીગમ્ય, છ માસથી અધિક આયુષ્યનો અથવા ન્યૂન આયુષ્યનો પ્રશ્નને બાજુમાં રાખીને વસ્તુસ્થિતિ વિચારીએ તો તત્ત્વ એટલું જ છે કે- જેઓને વેદનીય નામ અને ગ્રામકર્મની સ્થિતિસત્તા અધિક પ્રમાણવાળી હોય અને આયુષ્યસ્થિતિ અતિઅદ્ય હોય તેઓ અવશ્ય-સમુદ્ધાત કરે છે. ભગવાન આર્યશ્યામમહર્ષિએ શ્રીપંતવણાસૂત્રમાં પણ એજ અંતિમતત્ત્વ બતાવ્યું છે, જે આ પ્રમાણે—

‘સત્ત્વેયિ પં મંતે કેવલિસમુદ્ધાય ગચ્છંતિ? ગોયમા ! નો દળદ્વે સમદ્વે, જસ્તાડવળ તુહારં વંધજેદ્દિ ઠિદ્દિય । મયોવગ્ગાદિ કમ્માદ્ સમુદ્ધાય સે ન ગચ્છઈ ॥ ૧ ॥’ ભાવાર્થ સ્પષ્ટ છે.

આ કેવલિસમુદ્ધાત આયુષ્યનું અંતિમ અન્તર્મુદ્દર્ત બાકી રહે ત્યારેજ કરવાનો હોય છે, એથી છ માસ આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે કેવલિસમુદ્ધાત કરે’ એનું કેટલાકોનું જે મતભ્રમ છે તે દૂર થાય છે. (૧૪૫)

૩૮ પ્ર૦—ઇલિકાગતિવડે પરભવમાં ઉત્પન્ન થતા જીવને હંજી અમુક આત્મપ્રદેશો પૂર્વના (પહેલાના) સ્થાનમાં છે ત્યારે કયા આયુષ્યનો ઉદય હોય? (૧૪૬)

૩૮ ૩૦—જ્યાંસુધી સર્વાત્મપ્રદેશોનો સંહાર થવાપૂર્વક પ્રથમના સ્થાનનો વિષોગ ન થાય ત્યાંસુધી આજીવનના આયુષ્યનોજ ઉદય હોય, આત્મપ્રદેશોનો સર્વ સંહાર થયા બાદજ આગામિભવના આયુષ્યનો ઉદય શરૂ થાય. (૧૪૬)

૩૯ પ્ર૦—દેવોના કંઠે રહેલ પુષ્પમાળા કે જે સાગરોપમનાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી લગભગ કરમાતી (રક્તાનથતી) નથી તો તે પુષ્પમાળા સચિત્ત કે અચિત્ત? સચિત્ત હોય તો તે પુષ્પમાળામાં વર્તતા વનસ્પતિજીવોનું આયુષ્ય કેટલું? (૧૪૭)

૩૯ ૩૦—દેવોના કંઠમાં રહેલ પુષ્પમાળા સચિત્ત માનવામાં પ્રાયઃ કોઇ વિરોધ જણાતો નથી. વનસ્પતિનું વધારામાં વધારે આયુષ્ય દશહજાર વર્ષનું છે, તો આ પુષ્પની માળાનાં પુષ્પો પદ્મે-પમ અને સાગરોપમ જેટલાકાળ સુધી અરક્તાન શરીરિતે રહે? એ સંકે જરૂર ઉપસ્થિત થાય, પરંતુ તે સંકેનો પરિહાર એમ થયું.

શકે છે કે એ પુષ્પમાળામાં વર્તતા પુષ્પવિગેરે જીવોનું આયુષ્ય-
પૂર્ણ થવાનો પ્રસંગ આવે તે અવસરે તે સ્થાને ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય
અન્યજીવો તુર્ત ઉત્પન્ન થાય; એથી પુષ્પમાળાને અમ્લકાન થવાનો
પ્રસંગ ન આવે. જેમ એક વૃક્ષ ઘણાવખતથી અર્થાત્ સેંકડો
અથવા હજારો વર્ષથી તેનું તેજ (સિદ્ધાયત્તજ ઉપરના રાયણવૃક્ષની
માફક) દેખાય છે તે વૃક્ષનો વિવક્ષિત જે મૂલ એક જ છે તેજ
જીવ જુ'તેરલા સેંકડો અથવા હજારોવર્ષ સુધી રહેતો હશે !
એટલે કે જેમ તે વિવક્ષિતજીવનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં બીજો જીવ
(અથવા તેનો તેજ જીવ પુનઃ) ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને વૃક્ષની
સ્થિતિ એક સરખી નજરમાં આવે છે તેમ આ જીવોના કંઠમાં
રહેલી પુષ્પમાળા માટે પણ સમજવું ઠીક લાગે છે. શાસ્ત્રોમાં
આવતા 'અમ્લકાન પુષ્પમાલા' વિગેરે શબ્દોથી પુષ્પમાળાને
અર્થિત માનવી એ વ્યાજબી લાગતું નથી, છતાં કેવલીભગ-
વંત કહે તે સાચું. (૧૪૭)

૪૦ પ્ર૦—મનોવર્ગણા યોગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યો અગ્રહણઅવસ્થામાં
(અર્થાત્ હજુ જીવે જે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કર્યાં નથી ત્યારે) જે વર્ણ-
ગંધ-રસ-સ્પર્શવાળા છે તે પુદ્ગલોને જીવ મનઃપર્યાસિરૂપ શક્તિવડે
ગ્રહણ કરી મનપણે પરિણમીએ ત્યારે (ગ્રહણ કરાતા આહારના
પુદ્ગલોના પરિણામની માફક) તે પુદ્ગલોમાં જે વર્ણાદિ હતાં તે
રૂપાંતર પામે કે નહિ? (૧૪૮)

૪૦ ૩૦—પુદ્ગલોને જીવે ગ્રહણ કર્યાં હોય કે ન કર્યાં હોય,
પરંતુ તેના વર્ણાદિના પલટનમાં જીવથી થતું પુદ્ગલનું ગ્રહણ
અથવા પરિણમન એજ હેતુબૂત નથી, તેમજ આહારયોગ્ય
પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાની સાથેજ જેમતે પુદ્ગલોમાં પરિણામાન્તર
ધાય છે તેનું પરિણામાન્તર થવાનું કારણ ગ્રહણકરાતા ભાષા-
મનોવર્ગણાના પુદ્ગલોમાં જોવાતું નથી, એમને એમ એટલે કે
જીવથી થતાં ગ્રહણ અથવા પરિણમન સિવાય પણ વર્ણાદિના
અવસ્થાનનો જે (ભાવસ્થાનકાળ) કાળ હોય છે તે કાળ સંપૂર્ણ
થયે વર્ણાદિ પર્યાયોનું પલટન થાય છે. (૧૪૮)

૪૧ પ્ર૦—આહારકલ્પિતવંત ચૈત્ત્યપૂર્વધર આહારકશરીરની
રચના કરે તેમાં તેમને કોઈ આત્મવ લાગે? (૧૪૯)

લીકમાં એકલા દેવોજ આલ્યા છે એવો પણ પાઠ છે. આ વિષયને અંગે પ્રશ્નોત્તરસાર્થશતકમાં ક્ષપસુત્રાદિ તેમજ આવશ્યકવૃત્તિના પાઠો સહિત પ્રશ્નોત્તર છે તેજ અહિં આપવામાં આવે છે—

નનુ વીરપ્રમોઃ પ્રથમદેશનાયાં કોઽપિ ન પ્રતિબુદ્ધસ્તથા કિં વતુર્વિધા દેવા ઇવાજમ્નુઃ કિં વા મનુપ્યાદયોઽપિ ? હતિ ચેદુચ્યતે, કલ્પવૃત્તિ-સ્થાનાદ્વૃત્તિ—પ્રવચનસારોદારવૃદ્ધદ્વૃત્ત્યાદ્યભિપ્રાયેણ તુ સર્વેઽપ્યાજમ્નુર્ન કેવલં દેવા ઇય, તથા ચ તદ્વૃત્તિપાઠોઽપ્રાગ્વિશ-દધિકૈકશતતમે દશાશ્ચર્યદ્વારે—શ્રૂયતે હિ ભગવતઃ શ્રીવર્દ્ધમાનસ્થામિનો વૃષ્ણિકપ્રામાદ્વહ્નિઃ સમુત્પન્નનિસ્સપન્નકેવલાલોકસ્ય તત્કાલસમા-પાતસંલ્પ્યાતીતસુરવિરચિતચારુસમયસરણસ્ય ભૂરિમક્તિકુતૂહલા-ફૂલિતમિલિતાઽપરિમિતાઽમરનરતિરધ્વાં સ્વસ્વમાપાનુસારિણા મહા-ધ્વનિનાં ધર્મકથાં કુર્વાંસ્યાપિ ન કેનચિદ્વિરતિઃ પ્રતિપન્ના, કેવલં સ્થિતિપરિપાલનાયૈવ ધર્મકથાઽભૂદિત્યાદિ, इत्यमेव શ્રોમદમયદેવ-સરિહૃતસ્થાનાદ્વૃત્તિપાઠોઽપિ યોગ્યઃ, શ્રીહરિમદસૂરિકૃતાવદયક-વૃદ્ધવૃત્ત્યભિપ્રાયેણ તુ તદા દેવા ઇવાજમ્નુર્ન તુ મનુપ્યાદયઃસ્તથા ચ સંક્ષેપતસ્તત્પાઠઃ—

ભગવતો જ્ઞાનરત્નોત્પત્તિસમનન્તરમેષ દેવાશ્ચતુર્વિધા અપ્યાગતા આસન્, તથ ચ પ્રયજ્યાપ્રતિપન્ના ન કશ્ચિદ્ વિચતે હતિ ભગવાન્ વિશ્વાય વિશિષ્ટધર્મકથનાય ન પ્રવૃત્તવાત્, તતો દ્વાદશસુ યોજનેષુ 'મધ્યમા' નામ નગરી, તથ સોમિલાર્યો નામ ગ્રાહણઃ, સ યર્ષં પન્દુમુદયતઃ, તથ ચૈકાદશોપાધ્યાયાઃ યત્વાગતા હતિ, તે ચ ચરમ-શરીરાઃ, તતશ્ચ તાન્ વિશાય જ્ઞાનોત્પત્તિસ્થાને દેવપૂજાં જીતમિતિ-કૃત્યા અનુભૂયં દેશનામાત્રં કૃત્યા અસંલ્પ્યેયામિદેવકોટિભિઃ પરિવૃત્તો દેવોદ્યોતેનાદોષં પન્થાનમુદ્યોતયન્ દેવપરિકલ્પિતેષુ પન્નેષુ ચરણન્યાસં કુર્વન્ મધ્યમાનંગર્યાં મહાસેનવનોદ્યાનં સમ્પ્રાપ્ત હતિ ગાથાર્થઃ ॥ (આવશ્યક-હારિમદ્ગીતા ટીકા. મુ. પૃષ્ઠ ૨૨૯.)

શ્રીમદ્વાચારાદ્વિતીયશ્લોકસ્કન્ધે પષ્ટાધ્યયને પુનરર્થ પાઠઃ, તથોર્ણ સમણે ભગવં મહાવીરે ઉપ્યગ્નનાણદંસણધરે પુલ્લં દેવા ણં ધમ્મમાદક્ષણ, તથો પલ્લા મણુસ્સાણં, તથો ણં ગોયમાર્ણં સમણાણં' इत्यादि । तत्त्वं पुनर्विशिष्टधुतधराः केवलिनो वा, विदन्तीति ॥

સાથે અન્યમુખ આત્માઓ પંજી સિથિલ થાય તેવો ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ ભરતમહારાજ-કૃષ્ણપુત્ર વિગેરે જીવોએ પૂર્વભવોમાં કેટલીવાર દ્રવ્ય-ભાવચારિત્રનું નિરતિચારપણું આરાધન કર્યું છે? તે બાબત તેઓએ જાણવાની આવશ્યકતા છે, વળી ભરત-મહારાજ વિગેરેને શુદ્ધસ્થપણામાં જે કેવલજ્ઞાન થયું તેમાં દ્રવ્યચારિત્ર (બાહ્યલિંગ)નો અભાવ હતો, પરંતુ નિજગુણ રમણતારૂપ ભાવચારિત્રનો અભાવ હતો એમ તો કોઈથી પણ કહી શકાય તેમ નથી, અને આ ભવમાં પણ એક દ્રવ્યચારિત્રવિના જે કેવલજ્ઞાન થયું તે પણ ત્યારેજ કે ગત અનેક ભવોમાં દ્રવ્ય-ભાવ ચારિત્રનું યથાર્થ આરાધન કર્યું હોતું તો. ફક્ત એક મંદેવામાતાનું દ્વિતીય આ વિષયમાં અપવાદરૂપ છે.

૪૪ પ્ર૦—‘જાતિસ્મરણ’ જ્ઞાન આ કાળમાં હોય? હાલનાં વર્તમાનપત્રોમાં કોઈ કોઈવાર પૂર્વભવના જ્ઞાનવાળા પુરુષોનાં-વૃત્તાંતો આવે છે તો શું તે સાચાં હશે.

૪૪ ૨૦—‘જાતિસ્મરણ’ જ્ઞાનનો આ કાળમાં નિષેધ હોય તેનું કોઈ શાસ્ત્રદ્વારા અથવા ગીતાર્થ પાસેથી જાણ્યું નથી. આ બાબતમાં પ્રથમ શ્રેણિના ૩૫ મા પ્રજ્ઞોત્તરમાં સેનપ્રશ્નનો પાક પણ આપવામાં આવેલ છે. વર્તમાનપત્રોનાહેવાણો માટે પુણ્યનો-તેના ઉત્તરમાં સમજાવું જે-કોઈ વિશિષ્ટધારણાવાળાને જાતિસ્મરણ થવાથી પૂર્વભવનું જ્ઞાન આ કાળમાં થાય તેમાં શાસ્ત્રીયવિરોધ આવવાનો સંભવ નથી. બાકી તે વૃત્તાંતો કેટલે અંશે સાચાં છે. તે તો તે પુરુષોનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરનારા જાણે.

૪૫ પ્ર૦—શ્રીવીરપ્રભુની પ્રથમ દેશના નિષ્કળ ગર્ભ તે સંબંધમાં કોઈ કહે છે કે એકલા દેવોજ હતા એટલે નિષ્કળ ગર્ભ, કોઈ કહે છે કે મનુષ્યો હતા પરંતુ કોઈને વિરતિનો પરિણામ ન થયો તેથી નિષ્કળ ગર્ભ તો આ બાબતમાં શું સાચું છે?

૪૬ ૩૦—આ બાબતમાં બન્ને પ્રકારના પાઠો જોવાય છે. કલ્પવૃત્તિ-સ્થાનાંગવૃત્તિ-પ્રવચનસારોદ્ધારબૃહદ્વૃત્તિ વિગેરેનાં અભિપ્રાય એવો છે કે દેવ-મનુષ્યો વિગેરે બધા આવેલા છે, પરંતુ એકલા દેવોજ આવ્યા છે તેમ નથી, ત્યારે શ્રી આવશ્યકદારિભદ્રીય

ટીકામાં એકલા દેવોજ આલ્યા છે એવો પણ પાઠ છે. આ વિષયને અંગે પ્ર^૨જ્ઞોત્તરસાર્થશતકમાં કલ્પસુત્રાદિ તેમજ આવશ્યકવૃત્તિના પાઠો મહિત પ્ર^૨જ્ઞોત્તર છે તેજ અહિં આપવામાં આવે છે—

‘નનુ ધીપ્રભોઃ પ્રથમદેશનાયાં કોડપિ ન પ્રતિવુદ્ધસ્તત્ર કિં ચતુર્વિધા દેવા ઇવાજગ્મુઃ કિં વા મનુપ્યાદયોડપિ ?’ इति चेदुच्यते, कल्पवृत्ति-स्थानाद्भवति—प्रवचनसारोद्धारवृद्धवृत्त्याद्यभिप्रायेण तु सर्वेऽप्याजगमुर्न केवलं देवा एव, तथा च तद्वृत्तिपाठोऽष्टात्रिंश-दधिकैकशततमे दशाध्वयद्वारे-श्रूयते हि भगवतः धीवर्द्धमानस्वामिनो जृम्भिकग्रामाद्द्विः समुत्पन्नस्तिष्ठन्नकेयलालोकस्य तत्कालसमा-यातसंख्यातीतसुरविरचितचारुसमघसरणस्य भूरिमक्तिकुतूहला-कूलितमिलिताऽपरिमिताऽमरंरत्तिरश्वां स्वस्वमापानुसारिणा महा-ध्वनिना धर्मकथां कुर्वाणस्यापि न केनचिद्विरतिः प्रतिपन्ना, केवलं स्थितिपरिपालनायैव धर्मकथाऽभूदित्यादि, इत्यमेव श्रोमदमयदेव-सुरिकृतस्थानाद्भवतिपाठोऽपि योध्यः, श्रीहरिभदसूरिकृतावश्यक-वृद्धइत्यभिप्रायेण तु तदा देवा इवाजगमुर्न तु मनुप्यादयःस्तथा च संक्षेपतस्तत्पाठः—

‘भगवतो ज्ञानरत्नोत्पत्तिसमनन्तरमेव देवाश्चતુર્વિધા અગ્ન્યાગતા આસન્, તત્ર ચ પ્રયજ્યાપ્રતિપત્તા ન કશ્ચિદ્ વિદ્યતે’ इति भगवान् विज्ञाय विशिष्टधर्मकथनाय न प्रवृत्तवात्, ततो द्वादशसु योजनेषु ‘मध्यमा’ नाम नगरी, तत्र सोमिलार्यो नाम ब्राह्मणः, स यज्ञं यन्दुमुपतः, तत्र चौकादशोपाध्यायाः खल्वागता इति, ते च चरम-शरीराः, ततश्च तान् विज्ञाय ज्ञानोत्पत्तिस्थाने देवपूजां जीतमिति-कृत्या अनुभूय देशनामात्रं कृत्या असंख्येयामिर्देवकोटिभिः परिवृतो देवोद्योतेनादोषं पन्थानमुद्योतयन् देवपरिकल्पितेषु पद्मेषु चरणन्यासं कुर्वन् मध्यमानंगर्यां महसेनवनोद्यानं सम्प्राप्त इति गार्थार्थः ॥ (आवश्यक-हारिमद्रीयां टीका, मु० पत्र २२९.)

શ્રીમદાચારાદ્વિતીયશ્રુતસ્કન્ધે પઠ્યાધ્યયને પુનરય પાઠઃ, તથોળં સમણે, ભગવં મહાવીરે ઉપ્પન્નનાણદંસણધરે પુવ્વં દેવા ણં ધમ્મમાદયણ, તથો પચ્છા મણુસ્સાણં, તથો ણં ગોયમાર્ણં સમણાણં’ इत्यादि । तत्त्वं पुनर्विशिष्टश्रुतधराः केवलिनो वा, विदन्तीति ॥

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વિરતિને આદરનારો ન હોય તો દેવો-
માંથી કોઈપણ દેવ અવરય સમ્યક્ત્વસામયિકને આદરેજ, આ
પ્રમાણે વીરપ્રભુની પ્રથમદેશનામાં મનુષ્યો આત્મા હતા કે નહિ
તે સંબંધી વિચાર કર્યો.

૪૭ પ્ર૦—શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને જ્યારે કેવળજ્ઞાન થાય
ત્યારે દેશના સમાપ્ત થયા બાદ શ્રી સંઘની સ્થાપના કરે, તે
સંબંધી એક એવો પણ પ્રધોય સંભળાય છે કે—જો દિવસે કેવળ-
જ્ઞાન થાય તે દિવસે જેટલા જેટલાને દીક્ષા આપે તે બધાને
ગણધરપદ અર્પણ કરે અર્થાત્ ગણધરો સિવાય બીજાને તીર્થ-
ંકર ભગવંતો તે દિવસે દીક્ષા ન આપે, એટલે કે પોતાના શિષ્યો
ન બનાવે. આ પ્રધોય શું સાચો છે? અથવા તેવો કોઈ શા-
સ્ત્રીય પુરાવો છે? (૧૫૪)

૪૭ ૭૦—‘ગણધરો સિવાય બીજાને દીક્ષા ન આપે
અથવા પોતાના શિષ્યો ન કરે’ તેવો પ્રધોય હોય તો તે
પ્રધોયમાત્ર છે એટલે કે તે પ્રધોયની સાત્યતામાં કોઈ શાસ્ત્રીય
પુરાવો જોવા નથી. પરંતુ કલ્પસૂત્ર-સુબોધિકા દીક્ષા વિગેરે મ-
નોમાં ‘પશ્ચમિઃ ગતેઃ લહેન્દ્રમૂર્તિર્લોકિતઃ’ એવા સાધેદીક્ષા
અપાયા સંબંધી (પ્રધોય) વિરુદ્ધ પાઠો જોવામાં આવે છે. બીજી
ગણધરો સિવાય બીજાને તે દિવસે દીક્ષા ન આપે અથવા શિષ્યો
ન કરે તેમાં વિચાર કરતાં કોઈ કારણ પણ જણાતું નથી. (૧૫૪)

૪૮ પ્ર૦—પરિગ્રહીતા-અપરિગ્રહીતાદેવી સંબંધમાં મારી
સમજ એમ છે કે—ઉત્પત્તિસ્થાને પોતપોતાના દેવ સાથે નિયત
એકપતિપણે રહેનારી તે પરિગ્રહીતા, અને પતિરૂપ એક નિયત
દેવ સિવાય અન્ય સનતકુમારાદિ દેવલોકોના દેવોની-સાથે ઉપ-
ભોગ કરનારી તે અપરિગ્રહીતા દેવીઓ, તે અપરિગ્રહીતા દેવી
પણ સનતકુમારાદિ દેવલોકમાં વર્તતા તે તે શાસ્ત્રમાં જણાવેલા
આયુષ્યવાળા અમુક દેવનેજ ઉપયોગી થાય, પરંતુ મનુષ્યલોકની
વેશ્યાનો જેમ અનેક મનુષ્યો ઉપભોગ કરે તેમ નહિ. તો એ
સમજ સાચી છે? (૧૫૫)

૪૮ ૭૦—પરિગ્રહીતા મટે તો બરાબર સમજ છે, પરંતુ

અપરિગ્રહીતા માટેની સમજ બરાબર નથી. કારણ કે બૃહત્ સંપ્રદાયી વિગેરે ગ્રંથોની ટીકામાં અપરિગ્રહીતાદેવીની વ્યાખ્યા પ્રસંગે ‘વેદ્યા કલ્યાઃ’ એમ સ્પષ્ટ સંબંધ લખેલા છે. જેથી સનત્કુમારાદિ દેવલોકોમાં તે તે આયુષ્યવાળા કોઈ એક અમુકજ દેવની સાથે ઉપલોગ કરે તેવું મન્તવ્ય થોડું લાગતું નથી. તે સિવાય એટલું ચોક્કસ છે કે તે તે આયુષ્યવાળી તે તે અપરિગ્રહીતા દેવીઓ સામ્રમાં જણાવેલા તે તે દેવલોકના દેવોને ઉપયોગી થાય, પરંતુ જણાવેલ સિવાય અન્ય દેવલોકના દેવોને ઉપયોગી ન થાય. જો સનત્કુમારાદિ દેવલોકમાં પણ અમુક એક દેવને ઉપયોગી થવાનું માનીએ તો પરિગ્રહીતા અને અપરિગ્રહીતાના સ્વરૂપમાં મુદ્દામ તફાવત પણ રહેતો નથી. કેટલા આયુષ્યવાળી અપરિગ્રહીતાદેવી કયા દેવલોકના દેવોને લોગ્ય થાય ? તે માટે શ્રીબૃહત્સંપ્રદાયીની ગાથા નીચે મુજબ:—

‘અપરિગ્રહદેવીજં, વિમાળલક્ષ્મી છ હંતિ સોદગ્મે ।
પલિવાઈ સમયાહિય, ટિદ જાસિ જાવ દસપલિયા ॥૧॥

તામો સર્ણકુમારાણેવં વહંતિ પલિયદસગેહિ ।
જાપંમ સુફ આણય આરણ દેવાણ પન્નાસા ॥૨॥

ઈસાણે ચડલક્ષ્મી, સાહિય પલિયાદ સમય અહિય ટિદ ।
જા પનરપલિય જાસિ તામો માહિદ્દેવાણં ॥૩॥

પણ કમેણ મવે, સમયાહિય પલિય દસગવુડીય ।
લંતસદસારપાણય, અચ્ચુમ દેવાણ પણપન્ના ॥૪॥

(અર્થ સ્પષ્ટ છે) તો પણ સ્પષ્ટતા માટે કોઈક બુદ્ધિઓ:—

એકથીકરા પદ્યોઽ આયુષ્યવાળી અપરિગ્રહીતા દેવીઓ સનત્કુમારાદિ દેવોમાટે

૧૧-થી-૨૦	”	”	”	બ્રહ્મા	”
૨૧-થી-૩૦	”	”	”	શુક્ર	”
૩૧-થી-૪૦	”	”	”	આનંત	”
૪૧-થી-૫૦	”	”	”	આરણ્ય	”

સાધિક એક પદ્મો- ૧૫ પદ્મો- આયુધ્ય- અપરિત માહિન્દ દેવોમાદે.
પમથો પમના વાળી દેવીઓ

૧૬	૩૫	૩૬	૩૭	૩૮	૩૯	૪૦
૨૬	૩૫	૩૬	૩૭	૩૮	૩૯	૪૦
૩૬	૪૫	૪૬	૪૭	૪૮	૪૯	૫૦
૪૬	૫૫	૫૬	૫૭	૫૮	૫૯	૬૦

૪૬ પ્ર૦—અસંજિનરકમાં જાય તો નરકના ભવમાં અન્તર્-
મુહૂર્ત બાદ વિભંગજ્ઞાન હોય, અને સંજી નરકમાં જાય તો
ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી વિભંગજ્ઞાન હોય! પૂર્વાવસ્થા (પૂર્વ-
ભવ) માં વર્તણું સંજિપણું કે અસંજિપણું ગમે તે હોય પરંતુ
નરકના ભવમાં ઉત્પત્તિકાળમાં તો અપર્યાપ્તઅવસ્થા બળને
સમાન છતાં વિભંગજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં અન્તર્મુહૂર્તનો તફાવત
હોય તેમાં શું કારણ? શું સંજિ ગયા ભવમાં વિભંગજ્ઞાની
હોય અને તે વિભંગજ્ઞાન સાથે નરકમાં ઉત્પન્ન થતો હોય તે
અપેક્ષાએ સંજિને પ્રથમસમયથી વિભંગજ્ઞાન ગળણું દુશે કે
બીજી રીતે? (૧૫૬)

૪૬ ૩૦—સંજિજીવોને ગતજન્મના સંજિપણાના પ્રબલ
ક્ષયોપશમને અંગે નરકના ભવમાં ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથીજ
વિભંગજ્ઞાન હોય છે અને અસંજિમાંથી નરકના ભવમાં ઉત્પન્ન
થનારને તેવો ક્ષયોપશમ નરકમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ અન્તર્મુહૂર્ત
થાય છે. કોઈ સંજિજીવ ગતજન્મના વિભંગજ્ઞાન રાહિત પણ
નારકીના ભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે:—

તથા હિ—‘તિરચ્છો મનુષ્યસ્ય વા કિચ્ચિદ્ વ્યક્તસ્ય
સતઃ કસ્યચિદ્ વિમજ્જજ્ઞાનમુત્પન્નમ્, તેન ચોત્પન્નેન દેશોર્તા
પૂર્વકોટિમિદ્ધાસીં જીવિતઃ, ગુણામાસેન હિ કેનચિદ્ વિમજ્જજ્ઞાનમુપ-
જાપતે, સ ચ ગુણામાસઃ કિચ્ચિદ્ વ્યક્તસ્યેવ ભવતિ, અતઃ પૂર્વ-
કોટેદેશોનતા, તતશ્ચાપ્પતિત્તવિમજ્જ જ્ઞવ અધઃસસમ્પૃથિવ્યા-
મુત્પન્નસ્યયંત્રિશત્ સાગરોપમાણિ જીવિતઃ, રુદ્ધેવં વિમજ્જજ્ઞાનસ્ય
ભવદ્વયે નૈરન્તર્યેણ દેશોનપૂર્વકોત્ત્યાપ્ધિકાણિ ધવર્ત્તિશત્સાગરો-
પમાણિ ઉત્કુલ્લનઃ સ્થિતિકાલઃ સિદ્ધો ભવતિ’ ઇત્યાદિ.

ભાવાર્થ—કોઈ તિર્થંચ અથવા મનુષ્યને કોઈક વ્યક્તપણું

પામ્યા બાદ વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, એ ઉત્પન્ન થયા બાદ દેશે ઊણા પૂર્વકેડવર્ષ સુધી જીવ્યો, કેઈ ગુણાભાસવડેજ વિભંગ-જ્ઞાન પેદા થાય અને તે ગુણાભાસ કાંઈક વ્યક્તદશામાંજ હોય, અને તે વ્યક્તપણું ઉત્પન્ન થયા બાદ થોડા વખત પછી આવે એથી દેશે ઊણા પૂર્વકેડવર્ષ કહ્યાં. ત્યાંથી વિભંગ સાથેજ સા-તમી નરકમાં તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યપણે ઉત્પન્ન થયો એ પ્રભાણે બે ભવસુધી વિભંગજ્ઞાનનું નિરન્તરપણું હોવાથી દેશાનપૂર્વકેટિ અધિક તેત્રીશ સાગરોપમ બેટલો વિભંગજ્ઞાનનો કાળ સિદ્ધ થયો.” આ પ્રભાણે જીવસમાસટ્ટીકા (મુદિત) પત્ર ૨૩૮ માં કહેલ હોવાથી ચોખ્ખું સમજાય છે કે સંજિપચેન્દ્રિય ગયાભવનાં વિભંગજ્ઞાન સાથે નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતો હોવાથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ તેને વિભંગજ્ઞાન હોય. જ્યારે અસંજિતે તેમ ન હોવાથી નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ અન્તર્મુદ્દર્શ પછી વિભંગજ્ઞાન હોય. (૧૫૬)

૫૦ પ્ર૦—‘ તેન ચક્ષુર્દર્શને અનાહારકે ચૌદારિકમિથ્રવૈક્રિય-મિથ્રાડ્ઢારકમિથ્રામાલો વેદિતવ્યઃ ’ [પંચસંગ્રહપત્ર ૧૨, આત્મા-મન્દસમા-ભાવનગર] ઉપર મુજબ શ્રીપંચસંગ્રહ ટીકામાં—‘ ચક્ષુ-ર્દર્શન અને અણાહારકમાર્ગણામાં ઔદારિકમિથ્ર, વૈક્રિયમિથ્ર અને આહારકમિથ્રનો નિષેધ કર્યો. ઔદારિકમિથ્રકાયયોગ અને અપે-ક્ષાએ વૈક્રિયમિથ્રકાયયોગનો નિષેધ તો હલ્લુ લેવો હોય તો લઈ શકાય, પણ ચક્ષુર્દર્શનમાર્ગણામાં આહારકમિથ્રનો અભાવ કેમ સંભવે ? (૧૫૭)

૫૦ ૩૦—આહારકશરીરની પૂર્ણાહતિ પછીજ તે આહારકશ-રીરસંબંધી ચક્ષુર્દર્શન હોય, મારે મિથ્ર ન હોય. આ સંબંધી ‘ ચક્ષુર્દર્શનં તુ તૃતીયપર્યાત્તો ’ એવો પાઠ પણ પંચસંગ્રહ સ્વોપજ્ઞ-ટીકા. પત્ર ૭ પૃષ્ઠ ૧ લોટી ૨ જીમાં જણાવેલ છે. (૧૫૭)

૫૧ પ્ર૦—વીરમતીના પ્રયોગથી ચંદરાજ કૂકડો થયો, એવું જો ચંદરાજના રાસ વિગેરેમાં આવે છે, તો જો અવસરે ચંદરાજ કૂકડો થયો તે વખતે તેને તિર્થચગતિ-તિર્થચાલુનો રસોદય હતો કે મનુષ્યગતિ-મનુષ્યાચુલ્યનો રસોદય હતો ? (૧૫૮)

૫૧ ૩૦—ચંદરાજની વાત વાસ્તવિક માનીએ તો જન્મ

અને મરણવખતે મનુષ્યગતિ તેમજ મનુષ્યાયુષ્ય હોવાથી દૂકડાની અવસ્થામાં પણ તેજ ગતિ અને તેજ આયુષ્ય ગણવા. એમ ગણવાથીજ તે દૂકડાની અવસ્થામાં પણ મનુષ્યયોગ્ય જ્ઞાનવિજ્ઞાન વિગેરે જે છે તે બરાબર જાણી શકશે. લબ્ધિના પ્રયોગથી શ્રીસ્થૂતભદ્ર મહારાજએ સિદ્ધનું રૂપ કહ્યું તે પ્રસંગ પણ આ પ્રશ્નોત્તરની સાથે ઘટાવી શકાય છે, એટલે સિદ્ધનું રૂપ છતાં પૂજ્ય શ્રીસ્થૂતભદ્રજીને મનુષ્યાયુષ્ય અને મનુષ્યગતિનોજ ઉદય છે તે પ્રમાણે ચક્રરાજને પણ દૂકડાની અવસ્થામાં સમજવું. (૧૫૮)

પર પ્ર૦—પાતપોતાની ઉત્તર પ્રકૃતિમાં જેમ મતિજ્ઞાનાવરણી-યાદિનો સુતજ્ઞાનાવરણીય વિગેરેમાં સંક્રમ થાય છે તેમ એક આયુષ્યનો બીજા આયુષ્યમાં સંક્રમ થાય કે નહિ? (૧૫૯)

પર ૩૦—આયુષ્યનો પરપ્રકૃતિમાં સંક્રમ ન હોય પરંતુ સ્વસંક્રમ નો હોય છેજ, તે કારણથી આયુષ્યની ઉદ્વર્તના અને અપવર્તના નિકાચિતની તેમજ અનિકાચિતની પણ પ્રતિસમય ચાલુ હોય છે, અનુત્તરદેવો પણ ૩૩ સાગરોપમ મુધી અપવર્તના તથા ઉદ્વર્તના કરે છે, ત્યાં નિકાચિતની અપવર્તના નિર્વ્યાધાતી તથા વ્યાધાતી ઉભય હોય, ઉદ્વર્તના તો એક નિર્વ્યાધાત બેકષાળીજ હોય છે, તેથી ઉભય ઉદ્વર્તના પ્રવર્તે નહિ. ત્યાં તે અપવર્તના રૂપ ક્રિયા એવી છે કે જેથી એક સમય પણ મૂલ-સ્થિતિમાંથી ત્રુટી શકે નહિ તે નિર્વ્યાધાતી અપવર્તના, અને વ્યાધાતી અપવર્તના તે કંડકોપ્રમાણ સ્થિતિખંડાને તોડવા રૂપ સ્થિતિધાત વખતે હોય છે.

તથા ઉદ્વર્તનામાં જે સ્થિતિવૃદ્ધિ તે સંપૂર્ણલતાની સ્થિતિની અપેક્ષાએ આયુષ્યમાં હોય છે, પરંતુ આયુષ્યના સામાન્યસ્થિતિ-અન્ધની અપેક્ષાએ નહિ, તેમજ અપવર્તના નિકાચિતઆયુષ્યની પણ લતાન્તર્ગત અમુક પ્રથમની સ્થિતિઓ (સ્થિતિસ્થાનો) વર્ણને સર્વસ્થિતિઓની પ્રતિસમય હોય છે, અને એવા પ્રકારના સ્વ-સંક્રમમાં કોઈ રીતિનો વિરોધ આવી શકતો નથી.

વળી નિકાચિતમાં કોઈ કરણ લાગતું નથી એ વાત સત્ય છે, પરંતુ તે સામાન્યપ્રકૃતિને અંગે અને તે પ્રકૃતિની સામાન્ય-સ્થિતિને અંગે એ વાત છેજ નહિ, લતાન્તર્ગત કેટલીક સ્થિતિઓ-માંના કેટલાક પુદ્ગલોને અંગેજ એનિયમ છે, પણ સર્વવ્યાપી નહિ.

તથા આયુષ્યનો અનુભાગસંક્રમ ઉદ્વર્તના અને અપવર્તનાની અપેક્ષાએ હોય છે અને તે કેટલીક સ્થિતિઓમાં કેટલાક અનુભાગો મારે બને છે, પરંતુ સર્વવ્યાપી નહિ, કવચિત્ સર્વવ્યાપી પણ બને છે. (૧૫૯)

૫૩ પ્ર૦—‘एतस्य चेयं वृद्धोक्तमावना-यदा सप्तमक्षितावायु-यदं पुनश्च कालान्तरे परिणामविशेषात् तृतीयचरणीप्रायोग्यं निर्व-
र्तितं वायुदेवेनेव’ [भगवती मुद्रित पत्र ३८] શ્રીભગવતીજીની ટીકામાં ઉપર જણાવેલ પંક્તિ છે, તો તે પંક્તિ શી રીતે સંગત કરવી ? કારણકે આયુષ્યની ઉદ્વર્તના-અપવર્તના મારે તેમજ એ-કલ્પમાં જે વખત આયુષ્યબંધ મારે કર્મઅથ-કર્મપ્રકૃતિઅથવામાં નિષેધાત્મક નિયમો છે, આયુષ્યની ઉદ્વર્તના થાય છે તે પણ ‘માયંઘા ઉચ્ચદ્’ એ વચનથી આયુષ્યનાબંધકાળ સુધીજ થાય છે. તો “શ્રીકૃષ્ણે સાતમીનરકતું આયુષ્યબાંધ્યું અને પછી અપવર્તના કરીને ત્રીજીનરકતું કરીનાંબ્યું” એવા ભાવાર્થનું શ્રીભગવતીની ઉપરોક્ત ટીકાનું કથન કઈ અપેક્ષાએ સંગત કરવું ? (૧૬૦)

૫૩ ૩૦—આયુષ્યની વ્યાઘાતી અપવર્તના ઉદયવખતેજ હોય, અને અવ્યાઘાતી અપવર્તના બંધાવલિકા વીત્યાબાદ અનુદયા-વસ્થામાં પણ હોય, એ નિયમ હોવા છતાં શ્રીકૃષ્ણને અનુદિત અવસ્થામાં પણ નરકાયુષ્યની વ્યાઘાતી અપવર્તના થઈ તે વર્તમાન અવસર્પિણીના મોટા દશઆશ્વર્યો ઉપરાંત છીજ અનેકઆશ્વર્યો-માંનું એકઆશ્વર્ય માનવામાં કોઈપણ વિરોધ સમજતો નથી કારણકે એવા નિયમવિરુદ્ધકાર્યો ક્વચિતજ બને, જેથી સાધારણ નિયમને કાંઈપણ બાધા થતી નથી. અથવા ઉપરનો નિયમ કર્મપ્રકૃતિનો હોવાથી કાર્મિકાધિક છે અને શ્રીકૃષ્ણના આયુષ્યની અપવર્તના શ્રીભગવતીજીમાં કહેલી છે અને શ્રીભગવતીસૂત્ર એ સિદ્ધાન્ત છે તો સૈદ્ધાન્તિકો કદાચિત્ અનુદયમાં પણ વ્યાઘાતી અપવર્તના સ્વીકારતા હોય તો ના કેમ કહેવાય ? જોકે તે સંબંધી પાઠતો વિવર્તન નથી, અને આશ્વર્યમાં ગણવાથી સર્વવિરોધ શાન્ત થાય છે. તત્ત્વં કેવલિગમ્યં. (૧૬૦)

૫૪ પ્ર૦—અનાદિમિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામ્યાબાદ સાસ્વાદન પામીને અવશ્યમિથ્યાત્વેજ જાય કે મિથ્ય ક્ષયોપશમ

વિગેરે પણ પ્રાપ્ત કરી શકે? વળી સિદ્ધાન્તકાર અને કાર્મચરિયોએ
એ બંનેની માન્યતા આ વિષયમાં સરખી છે કે ભિન્ન ભિન્ન છે? (૧૬૧)

૫૪ ૩૦—સિદ્ધાન્તમતપ્રમાણે જે અનાદિમિથ્યાદષ્ટિ ઉપશમ-
સમ્યક્ત્વ પામે છે તે ત્રિપુંજ રચતોજ નથી માટે મિથ્યાત્વેજ જલ્પ
એવો નિયમ છે, સાસ્વાદન પામે પણ ત્યાંથી તો (બંનેના મતે)
મિથ્યાત્વેજ જાય. કાર્મચરિયક મતે અનાદિમિથ્યાદષ્ટિ અત્રિપુંજ
હોવા છતાં પણ ઉપશમસમ્યક્ત્વમાં અથવા તૃતીય (અનિવૃત્તિ)
કરણના અન્તે ત્રણપુંજ રચતો હોવાથી મિથ્યાત્વે અથવા ક્ષયો-
પશમે અથવા મિથ્યે અથવા સાસ્વાદને પણ જાય, પરંતુ ક્ષાયિક-
સમ્યક્ત્વ તો નજ પામે કારણકે ઉલ્લયમતે ક્ષયોપમશમસમકિતવાળોજ
ક્ષાયિક પામે છે. (૧૬૨)

૫૫ પ્ર૦—એક ભવમાં આયુષ્ય કેટલી વખત બંધાય છે અને
ક્યારે બંધાય છે? (૧૬૨)

૫૫ ૩૦—તત્ત્વાર્થ દીકાકાર મહારાજ ફરમાવે છે કે નિરૂપકમ
આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિયજીવો પોતાના આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ બાકી
રહે ત્યારેજ આવતા ભવનું આયુષ્ય બાંધે છે, પણ સોપકમ
આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિયજીવો અને પૃથ્વી, અપ્, તેડી, વાક્ર,
વનસ્પતિ તથા બે ત્રણ ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવો મુખ્યતાએ પોતાના
આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે
છે અને તે વખતે જો ન બાંધે તો બધા આયુષ્યનો નવમો ભાગ
બાકી રહે ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે, નવમો ભાગ બાકી
રહેતાં પણ જો ન બંધાય હોય તો સત્તાવીશમો ભાગ બાકી રહે
ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે, છેવટ દરેક જીવ પોતાના મર-
ણની અંતર્મૂર્તિ પહેલાં તો જરૂર આયુષ્ય બાંધે છે. આયુષ્યનો
બંધ આખા ભવમાં એકજ વાર હોય છે [ચાર આયુષ્યમાંથી
આયુષ્ય આખા ભવમાં એકજ વખત એકજ પ્રકારનું બંધાય છે,
પણ ગતિ-જાતિ વિગેરે નામકર્મો તો ભિન્ન ભિન્ન જાતિના અને
ઘણી વખત બંધાય છે, પરંતુ જે ગતિનું આયુષ્ય બાંધે તે ગતિનાં
ગતિ-જાતિ આદિ નામકર્મો તે ગતિ બાંધતી વખતે મજબુત કરે
અને તેથીજ શાસ્ત્રકારો 'મરનામ નિષ્ણાઠ જાહ્નવ' નિષ્ણાઠ

૧૨ શબ્દોથી આયુષ્યને વિશિષ્ટ જણાવે છે, અર્થાત્ જે ગતિનું યુષ્ય ન બંધાયુ હોય તે ગતિનાં ગતિ-ગતિ વિગેરે નામકર્મે માન્યબંધમાં રહે છે પણ નિધત્ત થતાં નથી. (૧૬૨)

૫૬ પ્ર૦—કર્મના સ્થિતિ-રસની ઉદ્વર્તના-અપવર્તના ક્યારે રે અને કેવા કર્મની હોય? (૧૬૩)

૫૬ ઉ૦—ઉદ્વર્તના બંધકાળસુધીજ પ્રવર્તે, અપવર્તના બંધકાળમાં અને અબંધકાળમાં પણ પ્રવર્તે, તથા કિદ્દિત્કર્મની જ અપવર્તનાજ હોય, અકિદ્દિત્કર્મની ઉદ્વર્તના અપવર્તના ને હોય, જેથી કર્મનો ઉદય હોય વા અનુદય હોય તેા પણ વર્તના-અપવર્તના હોય. (૧૭૩)

૫૭ પ્ર૦—૧૧-૧૨-૧૩ ગુણસ્થાનોમાં શુદ્ધ (યથાખ્યાત) યમં છતાં શી ન્યૂનતા રહી કે મોક્ષપ્રાપ્તિ ન થાય? (૧૬૪)

૫૭ ઉ૦—૧૧-૧૨-૧૩ ગુણસ્થાનોમાં યદ્યપિ કપાયોદયનો ર્થા અભાવ છે અને એથી યથાખ્યાતચારિત્ર છે તેા પણ વૈદિકૃષ્ણ જે સર્વસંવરરૂપ ચારિત્ર તેના અભાવ હોવાથી આત્માનો ક્ષ થઈ શકતો નથી. કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શન હોય પરંતુ ચૈદમા-ણસ્થાને પ્રાપ્ત થનાર પંચાહસ્વાક્ષરકાળપ્રમાણ સર્વસંવરચારિત્ર પાંચુધી પ્રાપ્ત થાય નહિં ત્યાંસુધી કર્મનો બંધ છે, અને આત્માનો ક્ષ નથી. એથીજ જ્ઞાની ભગવંતોએ સર્વસંવરચારિત્રને મોક્ષ પ્રાપ્તિનું અનન્તરકારણ કહ્યું છે, વિશેષ ગીતાર્થશ્રુતે જાણવાયોગ્ય. (૧૬૪)

૫૮ પ્ર૦—ઉપશમસમ્યક્ત્વસહિત જીવ મરણ પામે ખરે? અને જે મરણ પામતો હોય તેા ઉપશમસમકિતસાથે પરમવમાં જાય ખરે? જો ન જાય તેા તે ઉપશમસમકિત ક્યારે ગયું? (૧૬૫)

૫૮ ઉ૦—ઉપશમસમકિતવંત આત્મા જે ઉપશમશ્રેણીએ રહેલો ન હોય તેા ૧ પરલવાયુષ્યનો બંધ, ૨ મરણ, ૩ અનન્તાનુ-બંધીકપાયનોબંધ, અને ૪ અનન્તાનુબંધીનોઉદય એ ચારવાનાં કરે. પરંતુ ઉપશમશ્રેણી ઉપર ચઢેલો-જીવ ઉપશમસમ્યક્ત્વવાળો હોય તેા પણ અગીઆરમે ગુણઠાણેજ આયુષ્યનોક્ષય થાય તેા મરણ

પામે છે. અને જે સમયે આયુષ્યનોક્ષય થાય તેજ સમયે સર્વથા
સિદ્ધિમાનમાં ઉત્પન્ન થતો ઉપશમસમક્રિતમાંથી ક્ષયોપશમ
સમક્રિતને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૬૫)

૫૯ પ્ર૦—આકાશગામિની લલિતવાળા મુનિ વર્ષાકાળે આ-
કાશમાં વિહાર કરે કે નહિ? (૧૬૬)

૫૯ ઉ૦—આસ કારણે સિવાય આકાશગામિની લલિ-
વાળા મુનિઓ આમાસમાં આકાશમાર્ગે વિહાર કરે નહિ.
કારણ કે આમાસમાં સ્થિરવાસ એ સાધુધર્મની મર્યાદા છે
તેથી વિરાધનાનો સંભવ ન હોય તો પણ સાધુ આમાસમાં
વિહાર ન કરે. દશવૈકલિક સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે 'વાસાનુ
પરિલંભીણા સંજયા મુસમાદિયા' (૧૬૬)

૬૦ પ્ર૦—શ્રીતીર્થ કરેા દેવચંદન કરનારને ધર્મલાભ
આપે? (૧૬૭)

૬૦ ઉ૦—'સગાપવગ્નાદુગમ નગરમલર્મગમેગ્નસ્તમાણે ।
નુદ્ધ હોઝ ધમ્મલામો નરિદ્ધ! જિજ્ઞાસુરુદ્ધિદ્ધો ॥૧૧॥' આ પ્રમાણે શ્રી
દાણુગ વૃત્તિમાં ગાથા છે, તથા શ્રી સૂક્તાવલીમાં 'યઃ પૂર્વે ધ્યેનિક
સ્થાત્રે, વાવિધીરેણ સંમુખા । ગુરોઃ પરમ્પરાયાતો ધર્મલામોઽસ્તુ
તે મમ ॥૧૧॥ આ શ્લોક છે, આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મહાકવિ
ભાવ તીર્થ કર લગવંતો દેવચંદન કરનારને ધર્મલાભ આપે (૧૬૭)

૬૧ પ્ર૦—જન્દુકમારાદિ સગરચક્રીના સાઠ હજાર પુત્રોએ
શ્રી અષ્ટાપદતીર્થની રક્ષામાટે ગંગાનદી વાળી, તેથી તેણે
પાણી નાગકુમાર મુઘી ગયું તો તેની વચ્ચે વાળુવ્યંતર અને
વ્યંતરનાં જે સ્થાનો તે કુળી ગયાં હશે? વળી અમુરકુમારનિકાઃય
મુઘી પાણી પહોંચ્યું અને તેથી આગળ વધી નાગકુમાર નિકા-
યમાં પહોંચતાં નાગકુમાર દેવોએ તે સગરચક્રવર્તિના પુત્રોને
અટકાવ્યા તો વાળુવ્યંતર તેમજ અમુરકુમાર દેવોએ શું નહિ
અટકાવ્યા હોય? (૧૬૮)

૬૧ ઉ૦—વાળુવ્યંતર વ્યંતર અમુરકુમાર અને નાગકુમાર
એ બંધા દેવોને તેમજ તેમના સ્થાનને બાધા પહોંચેલી છે, તેમજ

અધ્યાએ અટકાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. નાગકુમારની હદ સુધી આધા ધયેલી હોવાથી નાગકુમાર દેવોએ અટકાવ્યા એમ સામાન્યથી કહેવાયું હોય તે પ્રમાણે સમજતું થાય જણાય છે. તત્વ તો કેવલી ભગવંત બાણે. (૧૬૮)

૬૨ પ્ર૦—જ્યાં સુધી જીવ સંસારી છે ત્યાં સુધી તેને પ્રાણ હોવા બેધએ, કારણ કે તે (પ્રાણ) નો અભાવ તો 'સિધ્ધાન્ત નિત્યિ દેહો ન આઠ કર્મ્મ ન પાણજોળીઓ' એ ગાથા પ્રમાણે ફક્ત સિદ્ધતા હોવાનેજ હોય છે. એકેન્દ્રિયાદિપણ પામ્યા બાદ ચાર-પાંચ વિગેરે પ્રાણ હોય તે સ્પષ્ટ છે, પરંતુ વાટે વહેતા જીવને પ્રાણ હોય કે કેમ? અને હોય તો કેટલા હોય? (૧૬૯)

૬૨ ૩૦—વાટે વહેતા જીવને આયુષ્યનામનો પ્રાણ અવરય હોય છે. (૧૬૯)

૬૩ પ્ર૦—અચિત્તપાણી પીનાર 'પાણસ્ત' નો આગાર ઉચ્ચરે છે તો તે પાણસ્તનો પાઠ ઉચ્ચર્યા પછી સચિત્ત જળ તેમજ સચિત્ત આહાર અહણ કરે તો પચ્ચખખાણનો ભંગ ખરે? (૧૭૦)

૬૩ ૩૦—'પાણસ્ત' નો આગાર ઉચ્ચરતાં સચિત્ત પાણી પીવાના ત્યાગરૂપ પચ્ચખખાણ કર્યું છે. પરંતુ સચિત્ત આહારનું તેમજ સચિત્ત પાણી વાપરવાના ત્યાગરૂપ પચ્ચખખાણ કર્યું નથી. 'લેવેલુ વા અલેવેલુ વા' એ આગારોથી પણ સ્પષ્ટ છે કે આ પચ્ચખખાણ સચિત્ત પાણી પીવાના ત્યાગરૂપ છે. (૧૭૦)

૬૪ પ્ર૦—આવકેને પોતાના પુત્રાદિ ભણાવવાના પ્રસંગે તેમજ વિવાહાદિના મુદ્દર્ત્ત તથા વ્યાપારાર્થે બ્રાહ્મણાદિ અન્ય ધર્મિઓ સાથે આલાપ સંલાપાદિ કરવું પડે છેજ, જ્યારે બીજા બાણ સમ્યક્ત્વના આલાવામાં પરદર્શની કુલિંગીના આલાપ સંલાપ વર્જવો કહ્યો છે તેનું કેમ કરવું? (૧૭૧)

૬૪ ૩૦—આ સંબંધી વૃદ્ધપુરુષોની પાસેથી એમ સાંભળ્યું છે કે સમ્યક્ત્વના આલાવામાં પરતીર્થિકો સાથે આલાપ સંલાપાદિ વર્જવાનું કહેલું છે તે ધર્મર્થિ પરિચય પ્રીતિ આલાપ સંલાપાદિ કરવાનો નિષેધ છે, પરંતુ વર્તમાનકાલમાં કલોવિજ્ઞાનાદિ

ન લીધો, અને મુકુસદિય પચ્ચખાણમાં લીધો તેનું શું કારણ હશે ? (૧૭૮)

૭૧ ૩૦—કોમ્પો મુકુસનું પચ્ચખાણ કર્યું હોય અને ઉપયોગરહિતપણે મુકીવાડ્યા વિના પચ્ચખાણ પાર્યા વિના તેમજ મુખમાં પાણી નાંખે તો ઉપવાસની આલોચના આવે. જે ત્યાંજ ચરુવિહારનું પચ્ચખાણ કરી હવે તો ઉપવાસની આલોચના આવે નહિ. એ પ્રમાણે હોવાથી એક સાધુથી મુકુસનું પચ્ચખાણને લગ થતાં ત્યાંજ તેણે ચરુવિહારનું પચ્ચખાણ કર્યું, એવામાં શાસનના લાભ સંબંધી કારણે તે સાધુને તેજ અવસરે પાંચ ઇંચ ગાઉ મોકલવાની ગુરુમહારાજને ફરજ પડી. જુખ્યા જુખ્યા જઈ શકે તેવી શક્તિ નથી, અને ન જાય તો ધર્મનું કાર્ય ખગડે છે. આવા પ્રસંગે ઝીતાર્થ ગુરુમહારાજ તેમજ સંઘ ભોગે થઈ યોગ્ય વિચાર કરીને તે સાધુને આહાર કરાવે અને શાસનના લાભ મળે ત્યાં મોકલવા હોય ત્યાં મોકલે. આવા પ્રસંગે મુકુસનું પચ્ચખાણમાં લેવાતા 'મહમરાગારેણ' આગારને ઉપયોગ થાય છે, એમ પચ્ચં જ્ઞાપ્યના બાલાવબોધમાં કહ્યું છે. (૧૭૮)

૭૨ પ્ર૦—શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુજી ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થંકર હતા, જે તીર્થંકર ચક્રી હોય તેમને છ ખંડની સાધના માટે અન્ય ચક્રવર્તીની માફક અકુંભનો તપ કરવો પડે ? (૧૭૯.)

૭૨ ૩૦—સામાન્યચક્રીની માફક તીર્થંકરચક્રીને અકુંભનો તપ કરવાની જરૂર હોતી નથી, કારણકે તીર્થંકરના પુણ્યપ્રકર્ષ એવે હોય છે કે મનમાં રમરણ કરતાં દેવો હાજર થાય છે. અધિકાર શ્રી શાંતિનાથ ચરિત્રમાં આવેલ છે. (૧૭૯)

૭૩ પ્ર૦—રાણીયું કે ખીતાંબરી પહેરીને સોજન કર્યું હોય તજ વસ્ત્રો પહેરીને દેવપૂજન થાય તે વ્યાજબી છે ? (૧૮૦)

૭૩ ૩૦—અપવિત્રવસ્ત્રો પહેરીને પૂજા કરતાં દોષ ઉપજે છે એ પ્રમાણે આદિત્રિ આદિત્રિયામાં કહેલ છે, માટે પૂજાયાગ્ય વસ્ત્રો આસ જીર્ણ રાખવા જોઈએ, પરંતુ સોજન વિગેરે વખતે વપરાયેલ વસ્ત્રો પૂજા પ્રસંગે ઉપયોગ કરવો ઉચિત નથી. માટે તો તે કાર્ય પરત્વે આવડોને અંગે ધોતીયાની સંખ્યા કહેલ છે. (૧૮૦)

૭૪ પ્ર૦—શ્રી દેવાધિદેવતું મંદિર બંધાવતું હોય તો તે બંધાવનાર ગમે તેવો હોય તોપણ તે કાર્યના અધિકારી હશે કે એવા ઉત્તમોત્તમ-પ્રશસ્તકાર્ય કરાવનારના અધિકારી તરીકે કાંઈ વિશેષ લક્ષણો હોવા જોઈએ ? (૧૮૨)

૭૪ હ૦—જે જે આગમગ્રન્થમાં જ્યાં જ્યાં શ્રીજિનભવન કરાવવા વિગેરેના અધિકાર આવે છે ત્યાં ત્યાં જિનભવન કરાવનાર, તેની રક્ષા કરનાર, દેવદ્રવ્યાદિની ચિંતા કરનાર, ભાગ્યવંત દેવા લક્ષણ અને શુભવાળો હોય ? તેનું વર્ણન તે તે સ્થળોમાં બહુ સારીરીતે કરેલ છે. શ્રીતીર્થ કરનામકર્મ બંધાવારૂપ કૃણ પણ તેવા જીવોને મળે તે યુક્ત છે. ભગવાન હરિભદ્રસૂરિમહારાજએ પણ શ્રીપંચાશક પાંચાશકાદિ અનેક ગ્રન્થોમાં તેજ બાબત ચર્ચા છે. જે આ પ્રમાણે—

‘ન્યાયોપાર્જિતવિત્તો મતિમાન્ સ્ફીતાશયઃ સદાચારઃ ।
શુભાદિમતો જિનમવનકારણસ્યાધિકારીતિ ॥૧૥’ (પોહશકે)

ભાવાર્થ—“ ન્યાયોપાર્જિતધનવાળો, બુદ્ધિમાન, ઉત્તમ (ઉદાર) આશયવાળો, સારા આચારવાળો અને શુદ્ધ આદિ પુણ્યવહિલ વર્ગની આજ્ઞા માનવાવાળો વિગેરે શુભસંપન્ન શ્રીજિન-મંદિર બંધાવવાના અધિકારી છે. ”

ઉપરના શ્લોક તેમજ તેના ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ થાય છે કે—
અનીતિનું ધન, કૃપણતા, લુચ્છતા, ખોટું અભિમાન તેમજ (ખોટું) આગ્રહીપણું રાખનારા, તથા શાસ્ત્રવિધિ અને શુદ્ધ અપમાન કરનારા અધિકારી નથી, આમ છતાં આવનારે તે અધિકાર મળવાથી કેટલું અનર્થકારક પરિણામ આવે છે ? તે આજ કાલ અનુભવ બહાર નથી. આ વિષયને ઘણા છણવાની જરૂર છે, પરંતુ અહિં પ્રશ્નોત્તરના પ્રસંગમાં કેટલું વિશેષ લખી શકાય ? મુજોએ સ્વયં વિચારી લેવા જરૂર છે. (૧૮૨)

૭૫ પ્ર૦—દેવ અને નારદીના જીવોને પોતાનું આયુષ્ય છ માસ જેટલું બાકી રહે ત્યારે પરભવના આયુષ્યનો બંધ થાય છે. એ વિષયમાં કાંઈ ફારફર છે ? અર્થાત્ એ નિયમથી અન્યથા પણ કોઈ રીતે પરભવના આયુષ્યનો બંધ થાય ખરો ? (૧૮૩)

૭૫ ૩૦—શુભ્યરીતે તો દેવ અને નારકીને ૭ માસ શેષ આયુષ્ય રહે પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડે છે, પરંતુ કદાચિત્ કોઈક દેવ-નારકીને ૭ માસ શેષ આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે પરભવના આયુષ્યનો બંધ ન પડે એ હોય તો છેલ્લું અંતર્મુદ્ધર્ત બાકી રહે ત્યારે પણ પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડે છે. એ માટે શ્રીસેનપ્રજ્ઞમાં પ્રજોતરરૂપે નીચે શુભળ ખુલાસો છે.

“દેવનૈરયિકૈરપિ યદિ પળ્માસે શેષે આયુર્ન યજ્ઞં તત્ આત્મીય-
 સ્યાયુષઃ પળ્માસશેષં તાવત્ સંક્ષિપન્તિ યાયત્ સર્વજઘન્ય આયુર્વળ-
 કાલ ઉત્તરકાલઘ્રાણશેષોયતિષ્ઠતે, इह परमवायुर्देवनैरयिका वज्रवन्ती-
 त्ययमસંक्षेपकालः” इति ‘स्यानाङ्गपष्ठाध्ययनवृत्तौ’ प्रोक्तमस्तीति,
 परं ‘यंधंति देव-नारक-’ असंखतिरिनरा छमाससेसाड’ इत्यादि-
 यच्च सा कथं संपादः ? इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—यंधंति ‘देवनारक-
 इत्यादिष्वनं प्रायिकं, तेन केपाञ्चिद्देवनारकाणां शेषेऽन्तर्मुद्वर्त्त-
 सुर्वन्धो भवतीति मतान्तरमयसेयमिति न कोऽपि विसंवादः
 [સેનપ્રજ્ઞ, મુ. પૃષ્ઠ, ૬ પ્ર. ૩૯.]

ભાવાર્થ—દેવો અને નારકોએ પણ જે પોતાના આયુષ્યના ૭ માસ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય ન બાંધુ હોય તો પોતાના આયુષ્યના બાકી રહેલા ૭ માસને ત્યાંમુદ્ધર્ત સંક્ષેપે કે સર્વજઘન્ય આયુષ્યબંધકાળ અને (તે થકી) ઉત્તરકાળ (અંતર્મુદ્ધર્ત બેસેલો) બાકી રહે. અહિં દેવ-નારકો પરભવના આયુષ્યનો બંધ કરે. આ અસંક્ષેપકાળ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ઠાણાંગનાં છઠ્ઠા અધ્યયનની ટીકામાં કહ્યું છે. પરંતુ ‘દેવ-નારક અને અસંખ્યવર્ષનાં આયુષ્યવાળા યુગલિકો ૭ માસ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુષ્યનો બંધ કરે’ ઇત્યાદિ સંગ્રહણીસૂત્રના વચન સાથે પૂર્વોક્ત વચન શી રીતે સંગત થાય ? એ પ્રશ્ન છે. એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે—‘૭ માસ શેષ રહે ત્યારે દેવ-નારક વિગેરે પરભવના આયુષ્યનો બંધ કરે’ એ વચન પ્રાયિક-બહોળતાએ સમજવું. તેથી કોઈ દેવ-નારકોને અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે પરભવના આયુષ્યનો બંધ થાય. એ મંત્રાંતરે માનવામાં કોઈ વિરોધ આવતો

૧. સ્યાનાંગ-અધ્યયન ૬ હેતુ ૩ નો સૂત્ર ૫૩૭ ની ટીકા.

થી. (સેનપ્રશ્ન મુદિત પત્ર. ૬ પ્રશ્ન ૩૬) વહી 'કર્મપ્રકૃતિ' વિગેરે અન્યોમાં પણ આ બાબત ઘણા સ્થળે આવે છે. (૧૮૩)

૭૬ પ્ર૦—જેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થાય તે પોતાના (ગયા) કંટલા લવ દેખે ? (૧૮૪)

૭૬ ૩૦—શ્રી આચારંગપૃષ્ઠદ્વૃત્તિ તથા કર્મઅન્યની ટીકામાં 'સંખ્યાતાલવ દેખે' એવા ભાવાર્થનો પાઠ છે. શ્રી 'સેનપ્રશ્ન' માં પણ તે પ્રમાણે લખેલ છે. શ્રી આચારંગસૂત્રની ટીકામાં આ પ્રમાણે—જાતિસ્મરણં તું નિયમતઃ સંસ્યેયાન્ । શ્રી કર્મઅન્યની ટીકામાં—જાતિસ્મરણમપિ સમતિક્રાન્તસંસ્યાતમઘાવગમસ્વરૂપં મતિજ્ઞાનમેવ ઇયં' (જાતિસ્મરણજ્ઞાન પણ ગયા સંખ્યાતાલવોને જણવાના સ્વરૂપવાળું જાતિજ્ઞાનના ભેદરૂપે જ છે.) આ પ્રમાણે પાઠ છે. પરંતુ કોઈ છુટક ગાથાઓમાં એક-બે-ત્રણથી તે યાવત નવલવ સુધી દેખી શકે, એમ પણ લખેલ છે. અહિં વૃદ્ધાભનાયથી એમ સમજાય છે કે નવલવ પણ સંખ્યાતાની ગણતરીમાં છે, તેથી ખાસ અર્થ વિરોધ આવતો નથી. (૧૮૪)

૭૭ પ્ર૦—નવ નારદ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય કે મિથ્યાદષ્ટિ ? (૧૮૫)

૭૭ ૩૦—નારદા સ્વર્ગે અને મોક્ષે જઈ શકતા હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ તેમજ મિથ્યાદષ્ટિ એમ બન્ને પ્રકારના હોવાનો સંભવ છે. કાયમ સદાને મઠિ મિથ્યાદષ્ટિજ હોય એવું સમજવાની જરૂર નથી. પરંતુ પૂર્વાવસ્થામાં મિથ્યાત્વી હોય છે, અને તેથીજ દોષદીને કષ્ટમાં નાંખવાનો પ્રસંગ થયો છે. તોપણ પાછળથી તથાપ્રકારની કારણસામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો પણ મેળવે છે. જે મઠિ શ્રીસેનપ્રશ્ન ઉલ્લાસ ત્રીજામાં નીચે મુજબ પ્રશ્નોત્તર છે—

પ્ર૦—નારદાઃ સર્વેઽપિ મોક્ષં ઇવ યાન્તિ સ્વર્ગે ચેતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરમ્—નારદા મોક્ષં સ્વર્ગંચ યાન્તીતિ ક્રપિમંડલવૃત્તી । કિંચ્ચ તે પૂર્વે મિથ્યાત્વિનઃ પશ્ચાત્સમ્યક્ત્વિનસ્ત્રૈવોક્તા इति' અર્થ. સ્પષ્ટ છે. (૧૮૫)

૭૮ પ્ર—દેવલોકમાં દેવોને છ મહિના આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે તેઓને ત્યાંથી આવવાનાં લિંગો જણાય છે અને તેથી જુરે પણ છે, તો શું બધા દેવોને તે પ્રમાણે થતું હશે? (૧૮૬)

૭૮ ઉ—ના, બધાદેવોને તે પ્રમાણે જુરવાતું થતું નથી. તીર્થંકરોના જીવો તથા જે દેવ એકાવતારી હોય તેમને તો છેલ્લા છ માસમાં પણ શાતાનો ઉદય-હોય છે. શ્રીસૂયગડાંગવૃત્તિ, તથા પરિશિષ્ટપર્વ વિગેરે અનેક ગ્રંથોમાં આ બાબત સ્પષ્ટપણે કહેલી છે. જે આ પ્રમાણે—

‘વિપત્યમાનતોર્ધકરનામ્નો વૈષ્ણસ્ય ક્યવનકાલે

યમમાસં યાવદસ્યન્તં સાતોદય યય’ । [સૂયગડાંગવૃત્તિ]

(તીર્થંકરનામકર્મના ઉદયવાળા દેવને અવનઅવસરે છ મહિના પર્ષન્ત અત્યન્તશાતાનોજ ઉદય હોય છે)

‘રાજન્નેકવતારાણામન્તકાલેડપિ નાકિનામ્ ।

તેજઃક્ષયાદિવ્યધનલિજ્ઞાન્યાવિર્ભયન્તિ ન ॥૧૧॥’ [પરિશિષ્ટપર્વ]

(હે રાજા ! એકાવતારીદેવોને અન્તકાળે પણ તેજનો ક્ષય વિગેરે અવવાનાં લિંગો પ્રકટ થતાં નથી) (૧૮૬)

૭૯ પ્ર—દેવોને અદિ નહિ આવવાનાં અનેક કારણો પૈકી ‘મનુષ્યનો દુર્ગન્ધ ઉચો બાય છે’ તે પણ એક કારણ કહે છે, તો તે દુર્ગન્ધ કેટલો ઉચો જતો હશે? (૧૮૭)

૭૯ ઉ—શ્રી બૃહત્ સમહણીની મૂલ ગાથામાં મનુષ્યનો દુર્ગન્ધ ચારસોથી પાંચસો જોજન સુધી ઉચો બાય છે તેમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે, તથા શ્રી ઉપદેશ માળાની ‘કર્ણિકા’ ટીકામાં આઠસોથી હમર જોજન સુધી ઉચો બાય છે તેમ જણાવે છે. તે બન્ને પાક આ પ્રમાણે—(૧૮૭)

‘ચત્તારિપંચજોયણસયાદ મંધો ડ મણુમલોગસ્ત ।

ઉટું યથા જેણ ન ॥ દેવા તેણ આવંતિ ॥૧॥ [ચૃદત્સંમ્રદ્ધી]

‘ઝર્ષંગત્યા ચતાન્યહો સદસ્રમપિ કદ્દિચિત્ ।

મત્યાનાં યાતિ દુર્ગન્ધસ્તેનેદ્વાડ્યાન્તિ નાડમરાઃ ॥ ૧ ॥

[ઉપદેશમાલા-કર્ણિકા]

૮૦ પ્ર૦—હેવડા સંઘયણુવાળો હવે સ્વર્ગ અને નરકમાં ક્યાં સુધી ઉત્પન્ન થાય? અને અત્યારના હવેના સ્વર્ગ-નરકમાં ઉત્પન્ન થયા માટે ક્યાં સુધીની મર્યાદા હશે? (૧૮૮)

૮૦ ૩૦—શ્રીબૃહત્કલ્પવૃત્તિ-દ્વિતીયખંડમાં આ પ્રમાણે પાઠ છે—‘યઃ સેવાર્ત્તસંહનની જઘન્યચલો જીવસ્તસ્ય પરિણામોડપિ શુભાડશુભોઽધાં મન્દ ઇવ ભવતિ ન તીવ્રઃ, તતઃ શુભાડશુભકર્મ્મ-ચન્ધોડપિ તસ્ય સ્વરૂપતર ઇવ, અત ઇવાસ્યોર્ધ્વગતો કલ્પચતુષ્ટ-યાદુર્ધ્વમધોગતો નરકપૃથ્વીદ્વયાદ્ય ઉપપાતો ન ભવતીતિ પ્રવચને પ્રતિપાદયતે ।’

(ભાવાર્થ—જે સેવાર્ત્ત (હેલા) સંઘયણુ વાળો હવ હોય તે જઘન્ય બલવાળો હોવાથી તેના શુભ કે અશુભ કાર્યપણુ અધ્યવસાય (પરિણામ) મન્દજ હોય, પણ તીવ્ર થાય (હોય) નહિ; અધ્યવસાય મન્દ હોવાથી શુભાશુભ કર્મના બંધ પણ અતિ અદૃષ્ટ થાય, તે કારણથી ઊર્ધ્વ ચોથા દેવલોક સુધી અને અધઃ બીજા નરક સુધી તેના ઉપપાત થાય, તેથી આગળ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞના સિધ્ધાન્તમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે.

વર્તમાનના હવે પણ હેવડા સંઘયણુ વાળા હોવાથી તેના પણ જવાબ ઉપર મુજબ આપવો. શ્રી બૃહત્સંપ્રહણી વિગરે મંથોમાં પણ આ બાબત કહેલી છે. તે આ પ્રમાણે—

‘હેવટ્ટેણ ડ ગમ્મહ ચરો જા કપ્પ કીલિયારસુ’

‘શો પદમપુદવીગમણં હેવટ્ટે’ (૧૮૮)

૮૧ પ્ર૦—જેમ આહિં ભરતક્ષેત્રમાં પાંચ ચારિત્ર છે તેમ મહાવિદેહમાં કેટલાં ચારિત્ર છે? (૧૮૯)

૮૧ ૩૦—સામાયિક ચારિત્ર, હેદાપરસ્થાપનીય ચા૦, પરિહાર-વિશુદ્ધિ ચા૦, સૂક્ષ્મ સંપરાય ચા૦ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર એ પાંચ ચારિત્ર જેમ ભરતક્ષેત્રમાં છે તેમ મહાવિદેહમાં નથી, પરંતુ ત્યાં સામાયિક, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત એમ ત્રણજ ચારિત્ર છે. હેદાપરસ્થાપનીય અને પરિહારવિશુદ્ધિ એ બે ચારિત્ર ત્યાં નથી, તેમ હોવામાં ક્ષેત્ર-દાણ પરત્વે હવેની વિશેષતા એજ કારણ છે.

વિશેષ તો એ સમજવું કે—મહાવિદેહક્ષેત્રના જે ભાગ છે તે ભાગ અહિં પહેલા તેમજ છેલા જિન સિવાય મધ્યના બાવીશજિનના વારે હોય છે તેથી અહિં પણ બાવીશ જિનના વારમાં ઉપજણાવેલા ત્રણ ચારિત્ર હોય પરંતુ છેલ્લાપસ્થાપનીય તેમજ પરિહારવિશુદ્ધિ એ બે ચારિત્ર ન હોય. તથા ચ તત્પાઠ:—

“તિથિ ચ ચરિત્તારં વાવીસજિનાણ વચ્ચય મરહે ।

તદ પંચવિદેહેસુ, યીયે તદ્યં ચ નયિ હોર ॥ ૧ ॥”

(ભાવાર્થ ૨૫૫ છે) (૧૯૯)

૮૨ પ્ર—ક્ષેત્રાતીત અને કાલાતીત આહારનું કુંકામાં સ્વરૂપ સમજાવશો ? (૧૯૦)

૮૨ ૩૦—બેગાઉ (કોશ) થી ઉપરાંત ક્ષેત્રમાંથી લાવેલો આહાર ક્ષેત્રાતીત કહેવાય છે, તે આહાર સાધુને કલ્પતો નથી, પરંતુ વધારામાં વધારે બેગાઉની અંદરના ક્ષેત્રમાંથી લાવેલો આહાર સાધુને કલ્પે છે. એજ પ્રમાણે વહોરી લાવેલો આહાર ત્રણ પ્રહર વીત્યાબાદ કાલાતીત ગણાય છે. તેવો કાલાતીત આહાર સાધુને કલ્પતો નથી, પરંતુ વહોરી લાવેલો આહાર વધારામાં વધારે ત્રણ પ્રહરમાંજ વાપરવો કલ્પે છે. આ બાબત માટે શ્રી બૃહત્કલ્પ વિગેરે અનેક પ્રશ્નામાં પ્રમાણ છે. તેમાં શ્રી બૃહત્કલ્પનો પાઠ આ પ્રમાણે:—

‘નો કપ્પર નિર્ગંધાણ વા નિર્ગંધીણ વા અસર્જં વા પાળં વા સ્વાદર્મં વા સાર્મં વા પદમાય પોરિસીય પડિગાદિતા પદ્ધિર્મ પોરિસિં ડવાઈણાવિત્તય નેવ આદ્ય ઉવાઈણેવિય સિયા, તં જો અપ્પણા મુંજિજ્ઞા, જો અન્નેસિ અણુપણ્ણા, મર્ગંતે થદુક્કાસુપં થંડિલે પડિ-લેહિરા પમજિતા પરિઠવેચય્વે સિયા તં અપ્પણા મુંજમાણે અન્નેસિ વા દલમાણે આવજ્જર ચાઉમ્માસિયે પરિહારદ્વાણં ઉગ્ધાર્યં ॥ નો કપ્પર નિર્ગંધાણ વા નિર્ગંધીણ વા અસર્જં વા પાળં વા સ્વાદર્મં વા સાર્મં વા પરં અદ્ધજોયણમેરાય ઉવાયણાવિત્તય નેવ આદ્ય ઉવાઈણાવિય સિયા, તં જો અપ્પણા મુંજેજ્ઞાં જાવં આવજ્જર ચાઉમ્માસિયં પરિહારદ્વાણં

॥” [શુદ્ધકલ્પ-ચતુર્થ ઉદ્દેશ:]

ભાવાર્થ:—સાધુ અથવા સાધ્વીને પ્રથમ પોરિસીમાં લાવેલો આહાર હલ્લી (ચોથી) પોરિસીમાં વાપરવો યોગ્ય નથી. કદાચ કોઈ વખતે તે પ્રમાણે આહાર રહી ગયો હોય તોપણ પોતે વાપરે નહીં તેમજ અન્ય સાધુને વપરાવે નહીં. પરંતુ એકાંત સ્થંડિલભૂમિમાં જઈ બસાવે પંડિતેહુણા-પ્રમાર્જના કરીને તે આહારને પરઠવે. એજ પ્રમાણે અર્ધ યોજન-એ ગાઉથી વધારે દૂરવર્તી ક્ષેત્રનો લાવેલો આહાર સાધુ-સાધ્વીને વાપરવો કદ્યે નહિ. કદાચ કોઈ વખતે તે પ્રમાણે આવી જાય તોપણ પોતે વાપરે નહિ તેમજ બીજા સાધુને વપરાવે નહિ, પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ પરઠવે. જે સાધુ સાધ્વી પૂર્વોક્ત કાલાતીત તેમજ ક્ષેત્રાતીત આહાર વાપરે તો તેને અમુક પ્રકારનું આયશ્વિત આવે છે. (૧૯૦)

૮૩ પ્ર૦—સામાન્યકેવલી શ્રીતીર્થ'કરદેવને વંદના ન કરે તેનું શું કારણ ? તથા વંદના ન કર્યાનો કોઈ પાઠ છે ? (૧૯૧)

૮૩ ૩૦—કેવલજ્ઞાન થયું એટલે તે કૃતકૃત્ય થયા કહેવાય, વંદનનું ફળ તેમનેભેળવવાનું હવે કશું બાકી રહ્યું નથી, વળી તેવો કદ્ય પણ છે કે કેવલી તીર્થકરને વંદના ન કરે, તીર્થકર-સગવંતો જેમ તીર્થને નમસ્કાર કરેછે તે પ્રમાણે કેવલીસગવંતો પણ તીર્થને નમસ્કાર કરતા હોવાથી સમવસરણમાં દાખલ થયા બાદ શ્રીતીર્થ'કરને ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપીને તીર્થનમસ્કાર કર્યા બાદ ગણધરેની પાછળ કેવલીની પર્પદામાં બેસે છે. શ્રી લોક-પ્રકાશ ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—

મુનયઃ કેવલજ્ઞાનજાલિનોઽથ જિનેશ્વરાન્ ।

પ્રિથ્વ પ્રદક્ષિણીકૃત્ય કૃત્વા તીર્થનમસ્કૃતિમ્ ॥ ૧ ॥

યથાક્રમનિવિષ્ટાનાં પૃષ્ઠતો ગણધારિણામ્ ।

નિષોદન્તિ પદસ્થાનાં રક્ષન્તો ગૌરવં-સ્થિતેઃ ॥ ૨ ॥

કૃતકૃત્યતયા તાદૃક્ કલ્પત્વાથ જિનેશ્વરાન્ ।

ન નમસ્યન્તિ તીર્થં તુ નમન્ત્યર્દ્યમસ્કૃતમ્ ॥ ૩ ॥

(ભાવાર્થ—કેવલજ્ઞાનવડે ચોક્ષતા એવા મુનિઓ જિને-

વિશેષ તો એ સમજવું કે-મહાવિદેહક્ષેત્રના જે ભાવ છે તે ભાવ અહિં પણેલા તેમજ છેલા જિન સિવાય મધ્યના બાવીસજિનના વારે હોય છે તેથી અહિં પણ બાવીસ જિનના વારામાં ઉપર જણાવેલા ત્રણ ચારિત્ર હોય પરંતુ છેદાપસ્થાપનીય તેમજ પરિહારવિશુદ્ધિ એ જે ચારિત્ર ન હોય. તેમાં જ તત્પાઠ:-

‘તિમ્નિ ચ ચરિત્તાં બાવીસજિનાણ વરવચ મરદે ।

તદ્ પંચવિદેહેસુ, યીયં સદ્યં ચ નધિ દોદ્ધ ॥ ૧ ॥’

(ભાવાર્થ ૨૫૬ છે) (૧૯૯)

૯૨ પ્ર-ક્ષેત્રાતીત અને કાલાતીત આહારનું કુંકામાં ૨૧૨૫ સમજવશી ? (૧૯૦)

૯૨ ૩૦-બેગાઉ (કેશ) થી ઉપરાંત ક્ષેત્રમાંથી લાવેલા આહાર ક્ષેત્રાતીત કહેવાય છે, તે આહાર સાધુને કદપતો નથી, પરંતુ વધારામાં વધારે બેગાઉની અંદરના ક્ષેત્રમાંથી લાવેલા આહાર સાધુને કદપે છે. એજ પ્રભાણે વહોરી લાવેલા આહાર ત્રણ પ્રહર વીત્યાબાદ કાલાતીત ગણાય છે. તેવો કાલાતીત આહાર સાધુને કદપતો નથી, પરંતુ વહોરી લાવેલા આહાર વધારામાં વધારે ત્રણ પ્રહરમાંજ વાપરવો કદપે છે. આ બાબત માટે શ્રી બૃહત્કદંબ વિગેરે અનેક મંથામાં પ્રભાણે છે. તેમાં શ્રી બૃહત્કદંબનો પાઠ આ પ્રભાણે:-

‘નો કપ્પર નિર્ગંથાણ વા નિર્ગંથીણ વા અસળં વા પાળં વા ચારમં વા સાદમં વા પદમાય પોરિસીય પડિગાહિતા પદિઠમં પોરિસિં ઉપારણાવિચરનેય આદ્ય ઉવાણેવિય સિયા, તં જો અપ્પણા મુંજિજ્ઞા, જો અન્નેસિં અણુપચ્છા, યગંતે ચદ્ધુફાસુય ધંડિલે પડિ-લેહિતા પમજિતા પરિઠવેયચ્ચે સિયા તં અપ્પણા મુંજમાણે અન્નેસિં વા દલમાણે આવજ્જહ ચાઉમ્માસિયં પરિહારહાણં ડગ્ગાર્યં ॥ નો કપ્પર નિર્ગંથાણ વા નિર્ગંથીણ વા અસળં વા પાળં વા ચારમં વા સાદમં વા પરં અદ્ધજોયણમેરા ઉવાયણાવિચરનેય આદ્ય ઉવાણાવિય સિયા, તં જો અપ્પણા મુંજેજ્ઞાં જાવઃ આવજ્જહ ચાઉમ્માસિયં પરિહારહાણં ડગ્ગાર્યં ॥’ [મુદત્કલ્પ-ચતુર્થ ઉદેશ:]

સૂરિવિરચિત પદ્યદ્વિપાણ્ડુભાષ્યની ૧૦-મી ગાથા તથા શ્રીસોમ-
સુંદરસૂરિવિરચિત-તેની અવ્યૂરિમાં, અલધારગચ્છીય શ્રી ચન્દ્ર-
સૂરિવિરચિત લઘુપ્રવચનસારોદ્ધારમાં એમ અનેકગ્રન્થોમાં આવકને
પણ પાણ્ડુસનાં છ આગારો લેવાનું જણાવેલ છે, તે સાધુને લેવાના
હોયજ! એમાં પુછવાનું પણ શું? ખરતરગચ્છીય આગનાય પણ
સાધુને પાણ્ડુસના આગારો લેવાનું જણાવે છે. (૧૯૩)

૮૬ પ્ર૦—આવકને આગમ લણવા-વાંચવાનો અનધિકાર
અર્થાત્ નિષેધ છે, તે તો ખુલ્લું છે, પણ બીજી બાજુ એમ પણ
કહેવાય છે કે શ્રી આવશ્યક-દશવૈકલિક લણી શકાય છે, તે
સામ્રાધારે આવકને કયા કયા સૂત્ર લણવાની આજ્ઞા છે? (૧૯૪)

૮૬ ઉ૦—સિદ્ધાન્તમાં આવકને મુખ્યત્વે-દેહસર્ગમાર્ગે આવ-
શ્યક-સૂત્રો લણવાની આજ્ઞા છે, તે સિવાયના આગમો સાંભળવાની
આજ્ઞા છે, પણ લણવા-લણાવવાનો નિષેધ છે. ફક્ત અપવાદથી
જે શુદ્ધસ્થ (આવક-કે મિથ્યાત્વી પણ) દીક્ષા લેવા (સન્ન્યુખ)
તેવાર થયો હોય તેને શ્રી દશવૈકલિકનાં પ્રથમથી ચાર અધ્યયન
મુદ્ધી-સૂત્ર તેમજ અર્થથી-લણવાની આજ્ઞા છે અને પાંચમું
અધ્યયન કેવલ અર્થથી લણવાની આજ્ઞા છે. આટલા સિવાય
આવકો માટે અન્યઆગમો લણવા-વાંચવાનો અધિકાર છે નહિ.
આ બાબતની ચર્ચા સૂત્ર-સિદ્ધાન્તોમાં અનેક સ્થળે હોવા છતાં
અહિં ફક્ત શ્રી નિરીય તથા તેની ચૂલિનો પાઠ આપવો ઉચિત
ધાર્યો છે. તે આ પ્રમાણે—

‘પવ્વજ્ઞાણ ધમિમુહં-વાર્ણતિ ગિહિં સન્નપાસંઢી’ વપા ચૂળિઃ—
“ગિહિં સન્નપાસંઢી યા પવ્વજ્ઞામિમુહં સાવગં વા હજીવણીયંતિ
જાવ સુત્તમો, અર્યમો જાવ પિંડેસણામો, યસ ગિહરથાઈસુ
અયવામોતિ”।(સાવાર્થ—ઉપર જણાવ્યા મુજબ સ્પષ્ટ છે.) (૧૯૩)

૮૭ પ્ર૦—અલવિનો નામ અને તેઓ જે જે લાભ ન પામે
તે જણાવો. (૧૯૫)

૮૭ ઉ૦—સંગમદેવ, કાલસૌકરિક કસામ, કપિલાદાસી,
અંગારમઠકાર્યાર્થ પાલક (પાપી), કૃષ્ણપુત્ર બીજો પાલક,

૮૯ ૩૦—શ્રી સપ્તતિશતસ્થાનં તેમજ અજિતસિંહસૂરિ-
વિરચિત શ્રીશાંતિનાથચરિત્રમાં પ્રણ સ્વપ્ન દેખવા સંબંધી
ઉલ્લેખ છે જે આ પ્રમાણે;—‘પ્રત્યક્ષચક્રિણાં ત્રોધ્યાન્યેવામુત્તમ
જન્મિનામ્ । एकैकमग्निकाः स्वप्नं, पश्यन्त्येषां हि मध्यतः ॥૧॥
પક્ષી સપ્તતિશતસ્થાનમાં કહ્યું છે કે—‘કિંચ સા તાન્ ગજ-કુમ્ભ-નુ-
પમાત્યાન્ પદ્યતોતિ પરમ્યરયા જ્ઞેયમ્ ॥ કિંતુ હૈમી રાંભાયણમાં
રાવણની માતાએ એક સિંહ જોવાનું જ જણાવેલ છે. (૧૯૭)

૯૦ પ્ર૦—કેટલાક ધર્મી જીવોને પણ શરીરમાં રોગો થતા
જોવામાં આવે છે, તો તેમાં કર્મનો ઉદયજ કારણ હશે કે બાહ્ય
કારણ પણ હશે ખરું ? (૧૯૮)

૯૦ ૩૦—ધર્મી કે અર્ધ તે જીવોના શરીરે જ્યારે કોઈપણ
રોગજન્ય અશાંતા થાય, તેમાં મુખ્ય તો પ્રાયઃ પૂર્વકર્મોદયજ
કારણ હોય છે, પરંતુ તેવા સોપકર્મી ઉદયમાં ઘણીવાર બાહ્ય
કારણો બલવત્તર બની જાય છે. મૃત્યુમાં જેમ અધ્યવસાનાદિ
કારણો સિદ્ધાંતમાં કહેલાં છે, તેમ રોગ-ઉત્પત્તિ માટે પણ તેવા
કારણો જણાવેલાં છે તે આ પ્રમાણે—‘તવહિ ઠાણેહિ રોગુણ્ણસિ-
તિયા, તેં અચ્ચાસણયા ૧, અહિયાસણયા ૨, અહિતિદા ૩,
અરજોગરિણ ૪, ઉચ્ચારનિરોદ્ધેણ ૫, પાસવણનિરોદ્ધેણ ૬, અ-
જાણ ગમણેણ ૭, મોયણપહિકુલંયા ૮, હિવિચ્ચયકોવણયા ૯
[ઠાણાંગસૂત્ર-ઠાણ૨]

સામાર્થ—બહુ વખત એક આસને બેસી રહેવાથી અથવા
અતિશય ભોજન કરવાથી, ગરકાયદેસર વિષમ આસને બેસવાથી
(અર્થ—હરસ લેવા રોગોની ઉત્પત્તિ માટે વૈધકશાસ્ત્રોમાં જણા-
વેલાં બીજાં કારણો પૈકી આ પણ કારણ કહેલું છે) અથવા તેવા
અહિતકર કે અજાણુમાં ભોજન કરવાથી ૨, દિવસે ઘણું ઉંઘવાથી
૩, રોગિએ ઘણું અગવાથી ૪, મલ (ખોડો) રોકવાથી ૫, પેશાબ
રોકવાથી ૬, માંગ—ઘણું પંથ કરવાથી ૭, પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ભોજન
કરવાથી ૮, દામ વિકારથી, (પ્રત્યક્ષ વિષય સેવન કર્યા વિના ફક્ત
દામવિકારથી પણ) અર્થાત્ વિષયોમાં અતિ ઉત્કટપણાથી ૯, એમ નવ
કારણોથી રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તથા શ્રી ઓઘનિર્ધુક્તિમાં—

વિનયરત્ન [ઉદાચી નૃપ-મારક] આટલાં અલંબિનાં નામ પ્રસિદ્ધ છે. અલબ્ધ જે જે લાભો ન પ્રાપ્ત કરે તે આ પ્રમાણે—

‘કાલે સુપત્તદાણં, સમ્મત્તં વિસુદ્ધં બોદિલામં ચ |

એતે સમાદિમરણં, અમલ્લજીવા ન પાવંતિ || ૧ ||’

(ભાવાર્થ સ્પષ્ટ છે) તથા ઇન્દ્રપણુ, અનુત્તરદેવપણુ—સાક્ષી-પદવી-કેવલીપદ-ગણધરપદ, કેવલી-ગણધરના હાથે દીક્ષા, પારિકે

... સાત-ચારત્ર-ચુણી-ચુણી લાવથી સાક્ષ-યુગાલકમર પણુ—તીર્થ કરના કે તેમની પડિમાના સંચારના ભોગાદિકારપણે ન આવવાપણુ—ઇત્યાદિ લાભો ન પામે, વળી, મકોના ચોરસમાં પાણુ તે અલબીલુ ન ઉત્પન્ન થાય, સંસારને દુઃખનીખાણુ માનવા ને તૈયાર થાય, તીર્થકરેના માત-પિતા અથવા સ્ત્રીપણુ ઉત્પન્ન ન થાય, આચાર્યાદિ દરજો લાવથી વિનય ન કરે, તથા પ્રકારની અહિંસાનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય-લાવથી ન પામે, જિનેશ્વરની આજ્ઞાપૂર્વક સાધર્મી-સંઘની ભક્તિ-સહાયાદિ ન કરે, સંભિ-જ્ઞાત-ચતુર્દશ પૂર્વધર-આહારક-પુલાક-હીરાશ્રવ-વિદ્યાચારણ-જંઘાચારણ-અક્ષીજમહાનસ વિગેરે લલિતઓ ન પામે, મતિ-શુભ-અવધિજ્ઞાન ન પામે. આ ઉપરાંત વિશેષ : માટે સંબોધકરણ તથા અલબ્ધકુલકાદિ અન્યો લેવા. (૧૬૫).

૮૮ પ્રશ્ન—કેટલાક સ્થાનકવાસી વિગેરે ભાગ્યે પ્રશ્ન કરે છે કે અલબ્ધાદિના નિષેધ માટે કયા આગમ વિગેરે અન્યોમાં કહેલું છે ? (૧૬૬)

૮૮ ઉત્તર—શ્રી નિશીથ-બૃહત્કલ્પ વિગેરે આંગમોમાં બુદ્ધાં બુદ્ધાં પુરાં નામો છે અને સંકલિત સંમદ રૂપે તે પ્રવચનસારોદાર ચોગસાશ્ર-શ્રાદ્ધવિધિ-શ્રાવક-પ્રતિક્રમણવૃત્તિ આદિ અનેક અન્યોમાં સ્પષ્ટ (શ્રી આચાર્યશ્રેય દર્શકાલિકામાં પણ) કહેલું છે. શ્રી સેન-પ્રશ્નમાં પણ આ બાબત પ્રશ્નોત્તરરૂપે ખુલાસો છે. (૧૬૬)

૮૯ પ્રશ્ન—પ્રતિવાસુદેવની માતા કેટલાં સ્વરૂપ દેખે ? (૧૬૭)

૮૬ ૩૦—શ્રી સપ્તતિશતસ્થાને તેમજ અજિતસિંહસૂરિ-
વિરચિત શ્રીશાંતિનાથચરિત્રમાં પ્રણ સ્વરન દખવા સંબંધી
ઉદ્દેશ છે જે આ પ્રમાણે;— ‘પ્રત્યક્ષચક્રિણાં ત્રોષ્ટાન્યેવામુત્તમ
જ્ઞમિનામ્ । एकैकमस्त्रिकाः स्वप्नं, पश्यन्त्येषां हि मध्यतः ॥૧॥
વડી સપ્તતિશતસ્થાનમાં કહ્યું છે કે—કિંચ સા તાન્ ગજ-કુમ્ભ-ચ-
પમાણ્યાન્ પદ્યતોતિ પરમ્પરયા જ્ઞયમ્ ॥ કિંતુ હૈમી રામાયણમાં
રાવણની માતાએ એક સિંહ જોયાનું જ જણાવેલ છે. (૧૯૭)

૮૭ પ્ર૦—કેટલાક ધર્મી જીવોને પણ શરીરમાં રોગ થતા
જોવામાં આવે છે, તો તેમાં કર્મનો ઉદયજ કારણ હશે કે બાહ્ય
કારણ પણ હશે ખરું ? (૧૯૮)

૮૭ ૩૦—ધર્મી કે અધર્મી તે જીવોના શરીરે જ્યારે કોઈપણ
રોગજન્ય અશાંતિ થાય, તેમાં મુખ્ય તો પ્રાયઃ પૂર્વકર્મઉદયજ
કારણ હોય છે, પરંતુ તેવા સોપકર્મી ઉદયમાં ઘણીવાર બાહ્ય
કારણો બલવત્તર બની જાય છે. મૃત્યુમાં જેમ અધ્યવસાનાદિ
કારણો સિદ્ધાંતમાં કહેલાં છે, તેમ રોગ-ઉત્પત્તિ માટે પણ તેનાં
કારણો જણાવેલાં છે તે આ પ્રમાણે—‘તથાહિ ટાપેહિ રોગુપ્પત્તિ
સિયા, તં અચ્ચાસનયાપ ૧, અહિયાસનયાપ ૨, અરિહાપ ૩,
અરજાગરિણ ૪, ઇચ્ચારનિરોદ્દેષ ૫, પાસવણનિરોદ્દેષ ૬, અ-
જ્ઞાણ ગમ્ભેર્ગ ૭, મોચણપટિકુલંયાપ ૮, હિંદિયત્થકોચળયાપ ૯
[ઢાળાંગસૂત્ર-ઢાળ૧]

સામાર્થ—બહુ વખત એક આસને બેસી રહેવાથી અથવા
અતિશય ભોજન કરવાથી, ગરકાયદેસર વિષમ આસને બેસવાથી
(અર્થ—હરસ જેવા રોગોની ઉત્પત્તિ માટે વૈષકશાસ્ત્રોમાં જણા-
વેલાં બીજાં કારણો પૈકી આ પણ કારણ કહેલ છે) અથવા તેવા
અહિતકર કે અજ્ઞાનમાં ભોજન કરવાથી ૨, દિવસે ઘણું ઉંઘવાથી
૩, રાત્રિએ ઘણું આગવાથી ૪, મલ (ખોડા) રોકવાથી ૫, પેશાબ
રોકવાથી ૬, ભાગી-ઘણો પંથ કરવાથી ૭, પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ભોજન
કરવાથી ૮, કામ નિકારથી, (પ્રત્યક્ષ વિષય સેવન કર્યા વિના દંકત
કામવિકારથી પણ) અર્થાત્ વિષયોમાં અતિ ઉત્કટેપણાથી ૯, એમ નવ
કારણોથી રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તથા શ્રી ઓઘનિર્ણયક્રિતમાં—

‘મુક્તિરોદ્ધે ચરફ યત્ત્વનિરોદ્ધે જીવિયં ચરફ’ (મૂત્ર-પેશાબ રોકવાથી ચક્ષુનો નાશ અને મલ-મૂત્રો રોકવાથી હૃદયનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે.) (૧૯૮)

૯૧ પ્ર૦—હું ભવ્ય કે અભવ્ય હોઈશ ? એ સમજવાનું કંઈ સાધન છે ? (૧૯૯)

૯૧ ૩૦—હા, જેના હૃદયમાં ઓટલું પણ થાય કે ‘હું ભવ્ય હોઈશ કે અભવ્ય !’ તે ભવ્ય છે એમ સમજવું કારણકે અભવ્યને ત્રણકાળમાં કદાપિ પૂર્વે જણાવેલો વિચાર કે શંકા થાયજ નહિ. શ્રી આચારાંગસૂત્રની ટીકામાં શ્રીમાન શીલાંશાચાર્ય મહારાજ ફરમાવે છે કે—

‘અભવ્યસ્ય દિ મહ્યાડમવ્યસ્ય શદ્ધાયા અમાવાત્’

(ભાવાર્થ સ્પષ્ટ છે.)

આને લગતા ભાવાર્થનો ત્રિપદ ઘણા મંથનોમાં છે, તે સિવાય ઠેઠલીક પ્રવૃત્તિ ઉપરથી પણ અનુમાન થઈ શકે છે કે, આ ભવ્ય હોવો જોઈએ અને આ અભવ્ય હોવો જોઈએ, શ્રીમાન હરિભદ્રસુરિમહારાજએ ‘સંબોધપ્રકરણ’માં અભવ્યનાં લક્ષણો બતાવ્યા છે, તે ઉપરાંત અભવ્યકૂલક વિગેરેમાં પણ તે સંબંધી હકીકત જણવા જેવી છે. (૧૯૯)

૯૨ પ્ર૦—શ્રી તીર્થંકરદેવની પ્રતિમા ઘણા ભારે પદ્માસન આકારે, અને ઠેઠલીક કાઉંસગના આકારે ઉભી હોય છે, તો કયા કયા તીર્થંકર કેવા કેવા આસને બેસે ગયા હશે ? (૨૦૦)

૯૨ ૩૦—શ્રી ઋષભદેવ, નેમનાથસ્વામિ તથા મહાવીરસ્વામી આ ત્રણ તીર્થંકરભગવંતો પદ્માસન અવસ્થાએ બેસે પંચાર્યા છે, બાકીના ૨૧ તીર્થંકરો કાઉંસગ (ઉભા) બેસે ગયા છે જે માટે શ્રી લોકપ્રકાશમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

અન્યે સમ્મેતાશિલરે, પર્વદ્વાસનસંસ્થિતાઃ ।

ધ્યાનેનિચોરવૃષમાઃ, કાયોત્સર્ગાડસનાઃ પરે ॥ ૧ ॥

(ભાવાર્થ સ્પષ્ટ છે) (૨૦૦)

૬૩ પ્ર૦—શ્રી તીર્થંકરદેવ (ના જીવ) વૈમાનિક કે પહેલી બીજ અને ત્રીજી નરકગતિથી આવે છે (તેજ અનંતરભવે તીર્થંકર થાય), પરંતુ બીજે ક્યાંઈથી આવેલ હોય તે તીર્થંકર થાય ખરા ? તથા મનુષ્યગતિમાંથી આવેલા જીવો અનંતરભવે ચકવર્તી થાય ? (૨૦૧)

૬૩ ૩૦—ના, વૈમાનિક અથવા પ્રથમની ત્રણનરકથી આવેલ હોય તેજ અનંતરભવે તીર્થંકર થવા હોય તે થઈ શકે, બીજે ક્યાંઈથી આવેલા જીવો અનંતરભવમાં તીર્થંકર ન થાય. એમ સર્વત્ર પ્રમાણો આવે છે. તીર્થંકરોના ભવમાં પણ પ્રાયઃ તેનુંજ વર્ણન જોવાય છે. પરંતુ કાદાચિત્ક (કાઈવખત ભાગ્યેજ) બીજેથી પણ આવ્યાનું શ્રી પત્રવણાસૂત્રની દીકાના અક્ષરો ઉપરથી સમજાય છે. ત્યાં એમ જણાવ્યું છે જે ‘ વસુદેવ ચરિત્રમાં તો વળી નાગકુમારનિકાયમાંથી પણ નીકળીને અનંતરભવે આ અવસરિણીમાં ઐરવતક્ષેત્રમાં ચોવીશમા તીર્થંકર થયા છે. તે પાઠ આ પ્રમાણે—

‘ વસુદેવચરિત્રે પુનર્નાગકુમારેભ્યોઽપ્યુદ્ધૃતોઽનન્તરમૈરવતક્ષેત્રેઽ-
સ્યામેવાવસરિણ્યાં ચતુર્વિંશતિતમસ્તીર્થંકર ઉપવશિતસ્તદર્થતસ્ય તુ
કૈવલિનો વિદન્તિ ’ [પ્રજ્ઞાપના-ટોકા.] તથા મનુષ્યમાંથી આવેલ ચકવર્તીભાદે પણ કાદાચિત્ક સમજવું, શ્રી મહાવીરપ્રભુના પૂર્વ-
ભવોમાં તેમ બન્યાનો ઉદ્દેશ છે, તેથી અને તેવીજ રીતે શ્રી મહાનિશીયસૂત્રના પંચમ અધ્યયનમાં કમલપ્રભાચાર્યના વ્યંત-
રાદિભવોની ગણના કરતાં છઠ્ઠાભવ મનુષ્યનો કહી સાતમા ભવ વાસુદેવનો ગણાવ્યો છે, અન્યથા સંગ્રહણાદિમન્યામાં પહેલી-બીજી નરકથી અને નવત્રૈવેયક મુધીમાંથી આવવાના અને તે પ્રમાણે થવાના ઉદ્દેશો છે. તત્ત્વકેવલીગમ્ય. (૨૦૧)

૬૪ પ્ર૦—શ્રીમનીસચિત્ત અચિત્તવ્યવસ્થા કેવીરીતે છે ? (૨૦૨)

૬૪ ૩૦—જ્યાં ઉપક્રમ વધારે ત્યાં અચિત્તપણું વધારે, અને

‘ શ્રી આવશ્યકનિર્ણયકૌ તુ-મનુષ્યગતેરાગતસ્યાઽપિ શ્રીવીરસ્ય પ્રાણમયે ચકિત્ત્વમુક્તમ્ ’ ।

ઉપક્રમ આછો ત્યાં અચિત્તપણાની સંભાવના આછી હોય છે, તે નીચેના ક્રોધકથી સમજી શકાયો— (૨૦૨)

ભૂમિવિશેષ.

અચિત્ત.

સચિત્ત.

૧ રાજમાર્ગની ભૂમિ	પાંચ અંગુલમુધી, તે પછી	નીચેની સચિત્ત
૨ શેરી-ગલીની	૩૨ સાત	" "
૩ ઘરની	" ૬૨	" "
૪ મલમૂત્રની	" ૧૫	" "
૫ પશુની	" ૩૨	" "
બેઠકવાળી	" ૭૨	" "
૬ ભાડજીવ કે	" ૭૨	" "
ભઠીપારાની	" ૧૦૧	" "
૭ ઇંદના	" ૩૨	" "
નિભાડોની	" ૩૨	" "

૯૫ પ્ર૦—પદ્મદહમાં વનસ્પતિકાંચનાં પછા કમળો છે એમ લઘુક્ષેત્રસમાસમાં જણાવેલ છે, તો તેવાં વનસ્પતિકાંચિક કમળો દશયોજન પ્રમાણાંગુલે ઉંડા, દહમાં શીરીતે ઉગી શકે? તેનું (વનસ્પતિતું ઉં) શરીર ઉત્સેધાંગુલવડે ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ હોય છે એમલે પ્રમાણાંગુલે અઢી યોજનનું જ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. (૨૦૩)

૯૬ પ્ર૦—શ્રી લોકપ્રકાશાદિ મન્યાનાં વચન પ્રમાણે દહો સર્વત્ર સમેત ઉડાધવાળા હોય છે તોપણ ઓદેવીના પરિવાર ભૂત કમળોનું અતુકમે અર્ધ અર્ધ પ્રમાણ કહેલ હોવાથી પદ્મદહમાં પછા ગાતીર્થ જેવો ઢાળ માનવો પડશે. અને એ પ્રમાણે માનવાથી તે પદ્મદહમાં વનસ્પતિકમળો માનવામાં પણ વાંધો નહિ આવે. વિશેષણવતીમાં તો હજાર યોજનથી નીચેના ભાગ પૃથ્વીપરિણામરૂપ હોય તેમ જણાવેલ છે. (૨૦૩)

૯૬ પ્ર૦—લઘુક્ષેત્રસમાસ ભાષાનાંતર પૃષ્ઠ ૧૩૫ માં જળવૃક્ષ અને શાદમલીવૃક્ષ ઉપર એક એક સિદ્ધાંતજન જણાવેલ છે તો તીર્થલોકમાં ૩૨૫૬ શાદ્યન ચૈત્યો કહ્યાં છે તેમાં દરેક વૃક્ષને અંગે ૧૧૯-૧૧૭ ગણ્યા છે તેને માટે કાંઈ આધાર છે? (૨૦૪)

૯૬ પ્ર૦—ચતુર્દિગ્ગતશાસ્ત્રાન્ત-શાસ્ત્રા યા વિદિમામિધા :

તસ્યા મૌલૌ મધ્યમાને સિદ્ધાયતનમુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥ વિષ્કમ્માયામત-
ચૈતત્ પ્રાક્શાલામવનોપમમ્ । વેશોનકોશમુત્તંગ-પૃથુદારપ્રયાન્વિ-
તમ્ ॥ ૨ ॥ તસ્યમધ્યે મહત્યેકા શોભતે મણિપીઠિકા । ઘનુઃ
પશ્ચશતાયામ-દ્યાસા તદર્ધમેદુરા ॥ ૩ ॥ ઉપર્યસ્યા મહાનેકો
દેવચ્છન્દક આદિતઃ । પશ્ચચાપશતાયામવિષ્કમ્મઃ સર્વરત્નજઃ ॥૪॥
[લોકપ્રકાશ-સર્ગ-૧૭-શ્લો. ૩૧૧-૩૧૨-૩૧૩-૩૧૪]

આ પ્રમાણે જંબૂવૃક્ષ તેમજ શાલ્મલીવૃક્ષ ઉપર એક એક
સિદ્ધાયતન હોવાનો લોકપ્રકાશમાં પાઠ છે. હવે જે ૧૧૭ સિદ્ધા-
યતન (અથવા શાશ્વત ચૈત્યો) હોવાનો સ્તોત્ર વિગરેમાં પાઠ આવે
છે તે માટે પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિઓનું નીચે મુજબ સમાધાન છે.

જંબૂવૃક્ષની વિડિમા શાખા ઉપર એક સિદ્ધાયતન છે,
તેમજ જંબૂવૃક્ષના પ્રથમવનમાં આઠકૂટ ઉપર આઠ સિદ્ધાયતન
છે, તે બાબતમાં પ્રાયઃ કોઇને વિરોધ નથી, પરંતુ મુખ્ય જંબૂ-
વૃક્ષના પ્રથમવલયમાં મુખ્ય જંબૂની અપેક્ષાએ સ્પર્ધાપ્રમાણવાળાં
ખીજ ૧૦૮ જંબૂવૃક્ષો છે, તે દરેક ઉપર એક એક સિદ્ધાયતન છે.
એમ કેટલાક આચાર્યો માને છે અને કેટલાક આચાર્યોના એ
બાબતમાં વિસંવાદ છે. જેઓ માને છે તેઓના મતબધ પ્રમાણે
જંબૂવૃક્ષ તથા શાલ્મલીવૃક્ષનાં એકદર-બુદ્ધાં બુદ્ધાં ૧૧૭-૧૧૭
સિદ્ધાયતનો છે (૧ મુખ્ય જંબૂ ઉપર, + ૮ વનકૂટા ઉપર,
+ ૧૦૮ પ્રથમવલયના એકસોઆઠ જંબૂવૃક્ષો ઉપર = ૧૧૭).
આ બાબતમાં શ્રીલોકપ્રકાશ ૧૭ મા સર્ગમાં આ પ્રમાણે
ઉલ્લેખ છે—

‘ एतेषु च १०८ जम्बूवृक्षेषु श्रीजम्बूद्वीपप्रशस्ति-श्रोजोवामि-
गम-श्रीसिद्धविचारादौ सूत्रकृद्भिर्वृत्तिकृद्भिश्च जिनभवनप्रासादचिन्ता
न काऽपि चक्रे । बहवो बहुश्रुताः श्राद्धप्रतिक्रमणचूर्णिकारा-
दयः शाश्वतजिनस्तोत्रकर्तृश्रोजयानन्दसूरिप्रभृतयश्च मूलजम्बूवृक्षवत्
प्रथमवलयजम्बूवृक्ष—प्रथमवनखण्डगतकूटकाऽष्टकजिनभवनैः सह
जम्बूवृक्षे सप्तदशोत्तरं जिनभवनानां शतं मन्यमाना इहापि एकैकं
सिद्धायतनं पूर्वोक्तमानं मेनिरे । ततोऽप्र तत्त्वं केवलिनो विदुः ॥
इति जम्बूद्वीपप्रशस्तिवृत्तौ ॥’

ઉપક્રમ આછા ત્યાં અચિત્તપણાની સંભાવના આછી હોય છે, તે નીચેના કોષકથી સમજી શકાયો—

(૨૦૨)

ભૂમિવિશેષ.

અચિત્ત.

સચિત્ત.

૧ રાજમાર્ગની ભૂમિ	પાંચ અંગુલસુધી, તેપછી નીચેની સચિત્ત
૨ શેરી-ગલીની	૨૨ સાત " " "
૩ ઘરની	" દસ " " "
૪ મલમૂતની	" ૧૫ " " "
૫ પશુની	" ૩૨ " " "
બેઠકવાળી	" ૩૨ " " "
૬ ભાડભૂમિ કે	" ૩૨ " " "
ભઠીયાશની	" ૩૨ " " "
૭ ઘડના	" ૩૨ " " "
નિભાડાંની	" ૧૦૧ " " "

૯૫ પ્ર૦—પદ્મદહમાં વનસ્પતિકાયનાં પંજુ કંમળો છે. એમ લઘુક્ષેત્રસમાસમાં જણાવેલ છે, તે તેવાં વનસ્પતિકાયિક કંમળો દશયોજન પ્રમાણાંગુલે હોય. દહમાં શીરીતે હોય શકે? તેનું (વનસ્પતિનું ઉંડ) શરીર ઉત્સેધાંગુલવડે ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ હોય છે એમ પ્રમાણાંગુલે અઢી યોજનનું જ ઉલ્લેખ હોય છે. (૨૦૩)

૯૬ ર૦—શ્રી લોકપ્રકાશાદિ ગ્રન્થોનાં વચન પ્રમાણે દહો સર્વત્ર સંમોનું ઉદાઘવાળા હોય છે તેપણુ ઓઢવીના પરિવાર-ભૂત કંમળોનું અતુલ્ય અર્ધ અર્ધ પ્રમાણ કહેલ હોવાથી પદ્મ-દહમાં પંજુ ગોતીર્થ જેવા ઢાળ માનવો પડશે. અને એ પ્રમાણે માનવાથી તે પદ્મદહમાં વનસ્પતિકંમળો માનવામાં પણ વાંધો નહિ આવે. વિશેષણવતીમાં તે હજાર યોજનથી નીચેનાં ભાગ પૃથ્વીપરિણામરૂપ હોય તેમ જણાવેલ છે. (૨૦૩)

૯૬ પ્ર૦—લઘુક્ષેત્રસમાસ ભાવાન્તર, પૃષ્ઠ ૧૩૫ માં જ બૂવુક્ષ અને શાદમલીવૃક્ષ ઉપર એક એક સિદ્ધિયત્તા જણાવેલ છે તે તીર્થલોકમાં ૩૨૫૯ સાધન જોઈ શક્યાં છે તેમાં દરેક વૃક્ષને અંગે ૧૧૭-૧૧૭ ગણ્યા છે તેને માટે કાંઈ આધાર છે? (૨૦૪)

૯૬ ર૦—ચતુર્દિગતશાસ્ત્ર-શાસ્ત્ર યા વિદિમામિધા.

આવે છે એમ થયાજ કરે છે. જે આવે છે તે અપર્યાપ્ત હોય, પ્રથમેના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત બન્ને હોય, તો પછી તેના શરીરરૂપ નિગોદને અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત કેમ કહી શકાય? (૨૦૬)

૯૮ ઉ૦—‘તાત્પર્યાત્ તદ્વ્યપદેશઃ’ તેમાં રહેલા હોવાથી તેનો વ્યપદેશ થાય છે અર્થાત્ નિગોદરૂપ શરીરમાં રહેલા હોવાથી તે જીવોના નિગોદ તરિકે વ્યપદેશ થાય છે, એ લૌકિકન્યાય પ્રમાણે અહિં જીવોને પણ નિગોદનો વ્યપદેશ કરવામાં આવેલ છે. અને એવો વ્યપદેશ કોઈ કોઈ વાર થતો જોવામાં આવતો હોઈ નિગોદ (એટલે નિગોદવતિ જીવો) ને પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત કહેવામાં વાંધો નથી. નિગોદ પણ ત્યારજ કહેવાય કે જીવો વડે તે નિગોદશરીરથોઅ પુદ્ગલો શુદ્ધિત થાય. અન્યથા જીવોથી અશુદ્ધિત શરીરથોઅ પુદ્ગલોને નિગોદાદિ સંજ્ઞાઓ આપવામાં આવતી નથી. (૨૦૬.)

૯૯ પ્ર૦—સૂક્ષ્મનિગોદમાં એક અપર્યાપ્તની નિશ્ચયે અસંખ્ય પર્યાપ્તા નિગોદછત્રીશી પૃષ્ઠ ૨૧૬માં જણાવ્યા છે પરંતુ અનેક સ્થળે સંખ્યાતગુણ કહેલ છે. એનો ખુલાસો શું છે? (૨૦૭)

૯૯ ઉ૦—નિગોદછત્રીશીમાં જે પ્રમાણે એક અપર્યાપ્તની નિશ્ચયે અસંખ્યાતા પર્યાપ્તા હોવાનું જણાવેલ છે તે બરાબર છે. આ બાબતમાં શ્રી આચારંગસૂત્રની શીલાંકાચાર્ય મહારાજ વિરચિત ટીકાની સાક્ષી આ પ્રમાણે છે—

‘અયં તુ વિશેષઃ—સાધારણયાદરપર્યાપ્તિકેભ્યો યાદરા અપર્યાપ્તિકાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ; યાદરાપર્યાપ્તિકેભ્યઃ સૂક્ષ્મા અપર્યાપ્તિકાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ; તેભ્યોઽપિ સૂક્ષ્માઃ પર્યાપ્તિકા અસંખ્યેયગુણાઃ.’ [આચારંગ મુ૦ પત્ર ૫૬].

ભાવાર્થ;—‘સાધારણ-બાદર પર્યાપ્તિથી બાદર અપર્યાપ્તિ અસંખ્યગુણા છે, બાદર અપર્યાપ્તિથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તિ અસંખ્યગુણા છે, તેનાથી પણ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તિ અસંખ્યગુણા છે,

‘અપર્યાપ્તયાદરનિગોદા અપર્યાપ્તિકસૂક્ષ્મનિગોદાઃ પર્યાપ્તિકસૂક્ષ્મનિગોદા પંતે ચ ક્રમશો વહુતરકા દષ્ટવ્યા.’ [આચારંગ મુ૦ પત્ર ૬૦]

ભાવાર્થ સ્પષ્ટ છે.

(ભાવાર્થ:—એ ૧૦૮ જ'બુદ્ધિ ઉપર જ'બુદ્ધિપ્રસન્નિ-શ્રી
 જ્ઞાનલિંગમ-શ્રીક્ષેત્રવિચારાદિમ-ધોમાં સૂત્રકાર તેમજ વૃત્તિકાર-
 મહર્ષિઓએ કેટલેક પ્રકારનો જિનભવન-પ્રાસાદનો વિચાર
 કર્યો નથી, અને ઘણા બહુશ્રુત-આદ્યપ્રતિકમણનીચૂષ્ટિને દરનારા
 વિગેરે તથા શાશ્વતજિનસ્તોત્રના રચયિતા શ્રી જયનાનન્દસૂરિ
 મહારાજ વિગેરે મહાપુરુષોએ મૂલ જ'બુદ્ધિની આદ્ય-પ્રથમવ-
 લયગત જ'બુદ્ધિ તેમજ પ્રથમવનખંડવર્તિ દ્વેષ ઉપર રહેલા
 આદ્ય જિનભવનો સાથે જ'બુદ્ધિ ઉપર ૧૧૭ સિદ્ધાંતનો ભાનવા
 સાથે અદિ પછુપૂર્વે જણાવેલા પ્રમાણવાળું એક એક સિદ્ધા-
 યતન માને છે. માટે આમાં તત્ત્વ શું છે? તે કેવલી ભગવંતો
 ભણે! એ પ્રમાણે જ'બુદ્ધિ પ્રસન્નિની વૃત્તિમાં કહેલ છે (૨૦૪)

૬૭ પ્ર૦—જ'બુદ્ધિ ઉપર મણિપીઠિકા અને દેવચંદ્રક ૫૦૦
 ધનુષ્ય લાંબા પહોળા જણાવેલ છે, તેની ઉપર ૫૦૦ ધનુષ્યના
 પ્રમાણવાલી ૧૦૮ પ્રતિભાઓ છે એમ ક્ષેત્રસમાસ વિગેરે અન્યો-
 માં જણાવેલ ॥ તે તેનો સમાવેશ શી રીતે થઈ શકે? (૨૦૫)

૬૭ ૩૦—મણિપીઠિકા અને દેવચંદ્રક પ્રમાણ જે ૫૦૦
 ધનુષ્ય કહેવામાં આવેલ છે તે પ્રમાણગુલની અપેક્ષાએ કહેવામાં
 આવેલ છે. અને પ્રતિભાઓ ૫૦૦ ધનુષ્ય જેટલું પ્રમાણ જે
 કહેવામાં આવેલ છે તે ઉત્સેધાંગુલની અપેક્ષાએ કહેવામાં આ-
 વેલ છે, એટલે દરે ૫૦૦ ધનુષ્ય લાંબી, પહોળી મણિપીઠિકા
 અથવા દેવચંદ્રક ઉપર ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણવાલી ૧૦૮ પ્રતિભા-
 ઓના સમાવેશ સંબંધી શંકા ઉત્પન્ન થવાનો પ્રસંગ રહેશે નહિ.
 આ બાબતમાં સાક્ષી નીચે મુજબ—

‘મણોત્તરશતં નિત્યપ્રતિમાસ્તત્ર ચાર્દતામ્ । ઉત્સેધાંગુલનિપ્પન્ન-
 ધનુષ્યંચશતોચ્છિન્નતાઃ ॥ ૧ ॥’ (૨૦૫)

[લોકપ્રકાશ સર્ગ. ૧૬. સ્તો. ૧૬]

૬૮ પ્ર૦—અપર્યાસિનિગોદ અને પર્યાસિનિગોદ જુદી-શી
 રીતે? કારણકે નિગોદ શબ્દ શરીરવાચી છે, તેમાં અનંત જવો
 છે, તેનો અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રત્યેક સમયે નીકળે છે તે નવો

આવે છે એમ થયાં કરે છે. જે આવે છે તે અપર્યાપ્ત હોય, પ્રથમના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત બન્ને હોય, તો પછી તેના શરીરરૂપ નિગોદને અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત કેમ કહી શકાય? (૨૦૬)

૯૮ ઉ૦—‘તાત્સ્થ્યાત્ તદ્વ્યવદેશઃ’ તેમાં રહેલા હોવાથી તેના વ્યવદેશ થાય છે અર્થાત્ નિગોદરૂપ શરીરમાં રહેલા હોવાથી તે જીવોના નિગોદ તરિકે વ્યવદેશ થાય છે, એ લૌકિકન્યાય પ્રમાણે અહિં જીવોને પણ નિગોદનો વ્યવદેશ કરવામાં આવેલ છે, અને એવો વ્યવદેશ કોઈ કોઈ વાર થતો જેવામાં આવતો હોઈ નિગોદ (એટલે નિગોદવર્તિ જીવો) ને પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત કહેવામાં વાંધો નથી. નિગોદ પણ ત્યારેજ કહેવાય કે જીવો વડે તે નિગોદશરીરચોખ્ખું પુદ્ગલો જુદીત થાય અન્યથા જીવોથી અજુદીત શરીરચોખ્ખું પુદ્ગલોને નિગોદાદિ સંજ્ઞાઓ આપવામાં આવતી નથી. (૨૦૬)

૯૯ પ્ર૦—સૂક્ષ્મનિગોદમાં એક અપર્યાપ્તિની નિશાએ અસંખ્ય પર્યાપ્તા નિગોદજનીશી પૃષ્ઠ ૨૧૨માં જણાવ્યા છે’ પરંતુ અનેક સ્થળે સંખ્યાતગુણ કહેલ છે. એના ખુલાસો શું છે? (૨૦૭)

૯૯ ઉ૦—નિગોદજનીશીમાં જે પ્રમાણે એક અપર્યાપ્તિની નિશાએ અસંખ્યાતા પર્યાપ્તા હોવાનું જણાવેલ છે તે બરાબર છે. આ બાબતમાં શ્રી આચારાંગસૂત્રની શીલાંકાચાર્ય મહારાજ વિરચિત ટીકાની સાક્ષી આ પ્રમાણે છે—

‘અર્થં તુ વિશેષઃ—સાધારણવાદરપર્યાપ્તિકેભ્યો વાદરા અપર્યાપ્તિકાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ, વાદરાપર્યાપ્તિકેભ્યઃ સૂક્ષ્મા અપર્યાપ્તિકાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ, તેભ્યોઽપિ સૂક્ષ્માઃ પર્યાપ્તિકા અસંખ્યેયગુણાઃ.’ [આચારંગ મુ૦ પત્ર ૫૬].

ભાવાર્થ;—સાધારણ-વાદર પર્યાપ્તિથી. વાદર અપર્યાપ્તિ અસંખ્યગુણા છે, વાદર અપર્યાપ્તિથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તિ અસંખ્યગુણા છે, તેનાથી પણ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તિ અસંખ્યગુણા છે,

‘અપર્યાપ્તવાદરનિગોદા અપર્યાપ્તિકસૂક્ષ્મનિગોદાઃ પર્યાપ્તિકસૂક્ષ્મનિગોદા ઇતે ચ કમલો વેદુતરકા દૃષ્ટ્યા.’ [આચારંગ મુ૦ પત્ર ૬૦]

ભાવાર્થ—રૂપરૂપ છે.

(સાવાર્થ:—એ ૧૦૮ જ'બુદ્ધિ ઉપર જ'બુદ્ધિપ્રસન્નિ-શ્રી
 છવાલિગમ-શ્રીક્ષેત્રવિચારાદિમ-યોગો સૂત્રકાર તેમજ વૃત્તિકાર-
 મહર્ષિઓએ કોઠપણ પ્રકારનો જિનભવન-પ્રાસાદનો વિચાર
 કર્યો નથી, અને ઘણા બહુશુન-આદ્યપ્રતિક્રમણનીચૂલિને કરનારા
 વિગેરે તથા શાશ્વતજિનસ્તોત્રના રચયિતા શ્રી જયપ્રભુચંદ્રમુરિ
 મહારાજ વિગેરે મહાપુરુષોએ મૂલ જ'બુદ્ધિની માદ્રક પ્રથમવ-
 લયગત જ'બુદ્ધિ તેમજ પ્રથમવનખંડવર્તિ દ્વેષ ઉપર રહેલા
 આઠ જિનભુવનો સાથે જ'બુદ્ધિ ઉપર ૧૧૭ સિદ્ધાંતનોને માનવા
 સાથે અહિં પછુપૂર્વે જણાવેલા પ્રમાણવાળું એક એક સિદ્ધા-
 યતન માને છે. માટે આમાં તરવ શું છે? તે કેવંદી ભગવંતો
 જાણે! એ પ્રમાણે જ'બુદ્ધિ પ્રસન્નિની વૃત્તિમાં કહેલ છે (૨૦૪)

૬૭ પ્રશ્ન—જ'બુદ્ધિ ઉપર મહિષીઠિકા અને દેવચંદ્રક ૫૦૦
 ધનુષ્ય લાંબા પહોળા જણાવેલ છે, તેની ઉપર ૫૦૦ ધનુષ્યના
 પ્રમાણવાદી ૧૦૮ પ્રતિમાઓ છે એમ ક્ષેત્રસંમાસ વિગેરે પ્રશ્નો-
 માં જણાવેલ છે તો તેનો સમાવેશ શી રીતે થઈ શકે? (૨૦૫)

૬૭ ઉત્તર—મહિષીઠિકા અને દેવચંદ્રક પ્રમાણે જે ૫૦૦
 ધનુષ્ય કહેવામાં આવેલ છે તે પ્રમાણગુલની અપેક્ષાએ કહેવામાં
 આવેલ છે. અને પ્રતિમાઓ ૫૦૦ ધનુષ્ય જેટલું પ્રમાણ જે
 કહેવામાં આવેલ છે તે ઉત્તેષાંગુલની અપેક્ષાએ કહેવામાં આ-
 વેલ છે, એટલે દરે ૫૦૦ ધનુષ્ય લાંબી પહોળી મહિષીઠિકા
 અથવા દેવચંદ્રક ઉપર ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણવાદી ૧૦૮ પ્રતિમા-
 ઓના સમાવેશ સંબંધી શંકા ઉત્પન્ન થવાનો પ્રસંગ રહેશે નહિ.
 આ બાબતમાં સાક્ષી નીચે મુજબ—

'મણોત્તરશતં નિત્યપ્રતિમાસ્તં ચાર્દતામ્ । ઉત્તેષાંગુલનિષ્પન્ન-
 ધનુઃપંચશતોચ્છ્રિતાઃ ॥ ૧ ॥' (૨૦૬)

[લોકપ્રકાશ. સર્ગ. ૧૬. સ્તો. ૧૬]

૬૮ પ્રશ્ન—અપર્યાસનિગોદ અને પર્યાસનિગોદ જુદી શી
 રીતે? કારણકે નિગોદ શબ્દ શરીરવાચી છે, તેમાં અનંત છવો
 છે, તેના અમુખ્યાંતમાં ભાગ પ્રત્યેક સમયે નીકળે છે તે નવો

થાય તેમ તેમ તે સ્કંધોમાં સૂક્ષ્મપરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. જે
બાબત કર્મપ્રકૃતિ પુદ્ગલછત્રીશી વિગેરે અન્યોથી જાણવા લાયક છે.
(૨૧૦)

૧૦૩ પ્ર૦—ભાષાવર્ગજ્ઞાના સ્કંધો જે ચરિત્રપર્શી હોય તે
ચરિત્રપર્શી એવા ભાષાસ્કંધોથી આઘાત-પ્રત્યાઘાત વિગેરે કેમ
થઈ શકે? (૨૧૧)

૧૦૩ ઉ૦—ચરિત્રપર્શીપુદ્ગલોમાં યદ્યપિ આઘાત-પ્રત્યાઘાતની
શક્તિ નથી, પરંતુ સાથેના અષ્ટરપર્શી વાયુ આઘાત પ્રત્યાઘાતમાં
કારણબૂત થાય છે. (૨૧૧)

૧૦૪ પ્ર૦—અષ્ટરપર્શીપુદ્ગલો બધાય દષ્ટિગોચર થાય ખરા?
(૨૧૨)

૧૦૪ ઉ૦—ના, બધાય અષ્ટરપર્શી દષ્ટિગોચર થાયજ એવો
નિયમ નથી. જેમકે વાયુ અષ્ટરપર્શી છે છતાં દષ્ટિગોચર નથી.
રપર્શનેન્દ્રિયમાનથીજ ગ્રાહ્ય છે. (૨૧૨)

૧૦૫ પ્ર૦—આનંદપુરમાં સલાસમક્ષ કલ્પસૂત્ર વંચાયું તેમાં
વાંચનાર આચાર્ય મહારાજા કોણ? અને ક્યારે થયા? (૨૧૩)

૧૦૫ ઉ૦—ચૂર્ણિકારમહર્ષિ પહેલાં તે આચાર્ય થયા છે.
એમ ચૂર્ણિના કથનથી સાબીત થાય છે, પરંતુ કોણ આચાર્ય
થયા તેનું નામ સ્પષ્ટ જાણવામાં આવેલ નથી. (૨૧૩)

૧૦૬ પ્ર૦—પંચમીને બદલે સકારણ ચતુર્થીની સંવચ્છરી
કરનાર કાલકાચાર્ય ક્યારે થયા? (૨૧૪)

૧૦૬ ઉ૦—ચૂર્ણિકાર અને મલ્લ હેમચંદ્રસૂરિજીના મત
પ્રમાણે વિક્રમ સંવત પહેલાં થયા છે. શ્રી પુષ્પમાલા અને પર્ણ-
પણા દશાશતકાદિ અન્યો આ બાબતમાં જોવા ચોગ્ય છે. (૨૧૪)

૧૦૭ પ્ર૦—‘નવમા-દશમા જિનના આંતરામાં અસંયતીની
પૂજા થયું’ એવું જે વચન કહેવાય છે તેનો તાત્ત્વિક અર્થ શું
છે? (૨૧૫)

૧૦૭ ઉ૦—‘જૈનધર્મના નામે સંયતો વગર અસંયતો
પૂજાયા.’ એમ અર્થ કરવો વાસ્તવિક લાગે છે. (૨૧૫)

૧૦૮ પ્ર૦—તીર્થંકરોને દીક્ષિત અવસ્થામાં દેવદૃબ્ય ઉપરાંત
રજોદરણાદિ લિંગ હોય કે નહિ? (૨૧૬)

૧૦૮ ઉ૦—ન હોય. (૨૧૬)

-॥ સમાપ્તા દ્વિતીયા-શ્રેણિઃ ॥

આ સાક્ષિથી નિગ્રહ છત્રીશીતું લખાણ બરાબર હોવાનું સાબીત થાય છે જ્યારે તમેએ જણાવેલું સંખ્યાતગુણાત્ રચન ક્યાંય જોવામાં આવતું નથી. (૨૦૭)

૧૦૦ પ્ર૦—કેવલીભગવંતો તીર્થંકર ભગવંતોની મારફતે 'નમો તિત્થસ્સ' એ વાક્યથી તીર્થને નમસ્કાર કરે છે, તે પછી તીર્થંકરને નમસ્કાર કેમ ન કરે? (૨૦૮)

૧૦૦ હ૦—તીર્થંકરાદિ આરાધ્યમહાપુરુષોને કરવામાં આવતો નમસ્કાર ધાતિકર્મના ક્ષય માટે છે. કેવલિભગવંતને તે ધાતિકર્મના ક્ષય થઈ ગયેલો હોવાથી તીર્થંકરાદિ આરાધ્ય મહાપુરુષોને નમસ્કાર કરવાની જરૂરીયાત નથી. તીર્થને કરવામાં આવતો નમસ્કાર પૂજિતપૂજકપણને અંગે હોવાથી તીર્થંકર તથા કેવલી ભગવંતોને પણ અત્રય કરવા લાયક છે. (૨૦૮)

૧૦૧ પ્ર૦—સંખ્યપ્રદેશી અસંખ્યપ્રદેશી સ્કંધો ચઉરપર્શી હોય કે અષ્ટપર્શી? (૨૦૯)

૧૦૧ હ૦—બાહર અનન્તપ્રદેશી સ્કંધોથી પહેલાં બધા સ્કંધો ચઉરપર્શી હોય, અર્થાત્ સંખ્યપ્રદેશી અસંખ્યપ્રદેશી સ્કંધો ચઉરપર્શીજ હોય. અભ્યાસાનન્તગુણપ્રદેશીસ્કંધો થાય ત્યારેજ તેમાં બાહરપરિણામ થાય છે અને તે બાહરપરિણામીસ્કંધો અષ્ટપર્શી હોય છે. (૨૦૯)

૧૦૨ પ્ર૦—સાપાવર્ગણના સ્કંધો ચઉરપર્શી હોય કે અષ્ટપર્શી? (૨૧૦)

૧૦૨ હ૦—સાપાવર્ગણના સ્કંધો ચઉરપર્શી હોય-પરંતુ અષ્ટપર્શી ન હોય. કારણકે ઔદારિક વર્ગણ-વૈક્રિયવર્ગણ આહારકવર્ગણ-તૈજસવર્ગણ એ ચારે વર્ગણાગત પુદ્ગલો તેમજ અન્તરાલમાં રહેલી અમહણુવર્ગણાગત પુદ્ગલો બધા બાહર-પરિણામી તેમજ અષ્ટપર્શી હોય છે અને ત્યારપછીની સાપા-ધારોધાસ-મન-અને કાર્મણુવર્ગણાગત પુદ્ગલો તેમજ અન્તરાલમાં રહેલી અમહણુવર્ગણનાં પુદ્ગલો સુક્ષ્મપરિણામી તેમજ ચઉરપર્શી છે. વિશ્રસા પુદ્ગલપરમાણુઓમાં એવો એક વિચિત્ર સ્વભાવ છે કે જેમ જેમ વધારે પ્રમાણમાં પુદ્ગલોનો ઉપયોગ

પૃથિવ્યાદિવિવિધવ્યવહારયોગાત્ સાંખ્યાવહારિકાઃ, ये पुनरनादि-
कालादारभ्य सूक्ष्मनिगोदेष्वेवावतिष्ठन्ते ते तु तथाविधव्यवहारा-
तीतत्वादसांख्यावहारिकाः ॥

(પ્રવચનસારોદ્ધારઃ)

ભાવાર્થઃ—જે જીવો અનાદિ સૂક્ષ્મનિગોદમાંથી નીકળીને
ખાકીના પૃથ્વીકાય વિગેરે સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવો
પૃથિવી વિગેરે જુદા જુદા વ્યવહારના સંબંધવાળા થયેલા હો-
વાથી વ્યવહારરાશિવાળા કહેવાય છે અને જે અનાદિકાળથી
સૂક્ષ્મનિગોદમાંજ રહેલા છે તેઓ તેવા પ્રકારના પૃથિવી વિગેરે
નામના વ્યવહારથી રહિત હોવાથી અવ્યવહારરાશિવાળા ગણાય છે

તત્ર ચેડનાદિનિગોદાવસ્થાત્ ઉદ્ધૃત્ય પૃથિવીકાયિકાદિમ-
યેષુ વર્તન્તે, તે લોકે દષ્ટિપથમાગતાઃ સન્તઃ પૃથ્વ્યાદિવ્યવહારમનુ-
પતન્તઃ સાંખ્યાવહારિકા ઉચ્યન્તે ”

(કાયસ્થિતિપ્રકરણમ્)

આ પાઠમાં રહેલા ‘દષ્ટિપથમાગતાઃ સન્તઃ’ શબ્દો ખાદર-
પણું જણાવે છે અર્થાત્ ખાદરપણું પ્રાપ્ત થયું હોય તેજ વ્યવ-
હાર રાશિવાળા છે. (૨૧૮)

૩ પ્રશ્ન—ચક્ષુર્ગચિર નહિં થવાવાલા એવા પરમાણુઓના
સમુદાય થયો તેટલાજ માત્રથી જ્યાં સુધી તેમાં કોઈ વિશેષતા
ઉત્પન્ન થઇ નથી ત્યાં સુધી તે કેમ આક્રુષ્ણ થઈ જાય? અર્થાત્ પ-
રમાણુ જેમ અદૃશ્ય છે તો તેવા અદૃશ્ય પરમાણુઓના સમુદાય
માત્રથીજ તે (સંઘ) દૃશ્ય કેમ થઇ શકે? (૨૧૯)

૩ ઉત્તર—પ્રત્યેક વસ્તુમાંના વિદ્યમાન પરિણામથી અન્ય
પરિણામ જુદાજ હોય છે, અને તે પ્રમાણે હોવાથી અણુપણાના
પરિણામથી આક્રુષ્ણ પરિણામ એ જુદાજ પરિણામ છે, પરમાણુઓ
અણુપણાના પરિણામને વર્જીને રૂક્ષતા તેમજ સ્નિગ્ધતાના વિશે-
ષથી ખાદર પરિણામને સ્વીકારે છે તેથીજ ભગવંતોએ (ખાદર)
સ્કંધોમાં યથાસંભવ આઠ પ્રકારના સ્પર્શ કહ્યો છે, અને પર-
માણુઓમાં તો શીત-ઊષ્ણ-સ્નિગ્ધ-રૂક્ષ એ ચાર પ્રકારનોજ સ્પર્શ
કહેલો છે, તેમાં પણ એક પરમાણુમાં તો પરસ્પર અવિરોધી શીત-રૂક્ષ,

અથ તૃતીયાશ્રેણિઃ ॥

૧ પ્ર૦—નિરતિચાર ઉદ્દાપસ્થાપનીય ચારિત્રના વિલાગમાં પાર્થનાથપ્રભુના સાધુઓ મહાવીરપ્રભુના શાસનની સ્થાપના થયા બાદ તે શાસનમાં દાખલ થાય અને પ્રથમના ચાર મહા મતના સ્થાને પંચમહામત ઉચ્ચરે, તે અવસરે તેઓના પૂર્વપર્યાયનો વિચ્છેદ થાય? મહાવીર પ્રભુના સાધુઓને તેઓ વંદના કરે? (૨૧૭)

૧ ઉ૦—તેઓજ કલ્પ હોવાથી પૂર્વપર્યાયનો વિચ્છેદ થાય. અને મહાવીરદેવના તીર્થમાં વર્તતા પર્યાયજયેષુ સાધુઓને તેઓ વંદના પણ કરે.

૨ પ્ર૦—આત્માર સુધી સૂક્ષ્મમાંથી એક વખત પણ બાહર-પણું પ્રાપ્ત થયું ન હોય એવા જીવોને અવ્યવહાર રાશિવાળા કહેવાય. એ કથનમાં કેવળ સૂક્ષ્મનિગોદજ ગણુવી કે પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે સૂક્ષ્મ ગણુવાં? કેવળ સૂક્ષ્મનિગોદજ ગણીએ તો સૂક્ષ્મનિગોદમાંથી નીકળી જે જીવો સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાય સૂક્ષ્મઅંકાયાદિ ચારમાં ઉત્પન્ન થાય (હજીસુધી બાહરમાં ન આવ્યા હોય) તેને અવ્યવહારીયો કહેવો કે અવ્યવહારીયો કહેવો? (૨૧૮)

૨ ઉ૦—શ્રી મહાધારીજી આદિ કેટલાક મહાપુરુષોના કથનને આધારે અનાદિ-સાધારણ- (સૂક્ષ્મનિગોદ) એજ અવ્યવહાર રાશી, ત્યાંથી નીકળીને સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયાદિમાં ઉત્પન્ન થાય તો પણ સૂક્ષ્મપણું છતાં વ્યવહારરાશિમાં તે જીવ ગણાય. પૂ. શ્રી. મહાયગિરિજી મહારાજાદિ કેટલાક મહાપુરુષોના કથન પ્રમાણે પાંચે સૂક્ષ્મમાં રહે ત્યાં સુધી અવ્યવહાર અને જ્યારે બાહરપણું પામે ત્યારેજ વ્યવહારરાશીમાં તે જીવ ગણી સકાય.

બન્ને મતોએ માટે પ્રમાણ નીચે મુજબ:—

‘ તત્ર ચેડનાદિમદ્મનિગોદેભ્ય- ઉદ્ભવ્ય. શેષજીવેષુત્પદ્યન્તે તે

ઉત્પાદક થઈ શકેજ નહિ. અર્થાત્ પરમાણુના ઉત્પાદમાં વાસ્તવિક રીતે સ્નિગ્ધતા-રૂક્ષતાનો વિનાશ, એ એકજ કારણ હોયું એમજ છતાં ઉપર મુજબ ચાર કારણો કહેવામાં આવે છે તેનું શું કારણ? (૨૨૦)

૪૩૦—તમારી શંકા ખરાબર છે, પરંતુ સમજવાની જરૂર છે કે - દ્રવ્યાણુ બદલાય છતાં ભાવાણુ કોઈ વખતે બદલાય અથવા કોઈ વખતે ન પણ બદલાય, અર્થાત્ દ્રવ્યાણુના પલ્લનમાં ભાવાણુનું પલ્લન થવુંજ જોઈએ તેવો નિયમ નથી. એ આપણું સૈદ્ધાન્તિક મન્તવ્ય છે. આ માન્યતા ઉપર વિચાર કરવામાં આવે તો ઉપરની શંકાને સ્થાન મળશે નહિ. કારણકે તમારી માન્યતા એવી છે કે ભાવાણુ (સ્નિગ્ધતા-રૂક્ષતા) બદલાય તોજ ભેદ થાય, પરંતુ શાસ્ત્રીય માન્યતા પ્રમાણે અસંખ્યાત કાળ પ્રમાણુ જે સ્કંધની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે તે સ્થિતિ પૂર્ણ થયે સ્કંધનો અવશ્ય પલ્લટા થાય છતાં સ્કંધવર્તી પરમાણુઓ તો જે પૂર્ણ જે ગન્ધ જે રસ અને જે સ્પર્શવાળા હતા તેજ વર્ણાદિવાળા રહેવા હોય તો રહી શકે છે એટલે કેવળ સ્નિગ્ધતા-રૂક્ષતાના વિગમથીજ પરમાણુની ઉત્પત્તિ માનવી ઉચિત નથી, પરંતુ સ્નેહ-રૂક્ષતાના વિગમ સાથે ઉપર જણાવેલા સ્થિતિક્ષયાદિ કારણોથી પણ ભેદ થવા પૂર્વક પરમાણુનો ઉત્પાદ માનવો એ વાસ્તવિક તેમજ શાસ્ત્રીય છે. (૨૨૦)

૫ પ્રશ્ન—દ્રવ્યાપ્રદેશી તથા દ્રવ્યસપ્રદેશી પુદ્ગલો કોને કહેવાય? (૨૨૧)

૫૩૦—પરમાણુ તે દ્રવ્યથી અપ્રદેશી કહેવાય. અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધથી થાયત્ અનન્ત પ્રદેશી સ્કંધો બધા દ્રવ્યથી સપ્રદેશી પુદ્ગલો કહેવાય જે માટે પુદ્ગલ છત્રીશીમાં કહ્યું છે કે—‘દ્વ્યેષં પરમાણુ’ ઇત્યાદિ. (૨૨૧)

૬ પ્રશ્ન—એજ પ્રમાણે ક્ષેત્રાપ્રદેશી-ક્ષેત્ર સપ્રદેશી, કાલાપ્રદેશી-કાળસપ્રદેશી તેમજ ભાવાપ્રદેશી અને ભાવસપ્રદેશી પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ સમજાવો? (૨૨૨)

૬૩૦—પરમાણુ, સંખ્યપ્રદેશી સ્કંધ, અસંખ્યપ્રદેશી સ્કંધ કિંવા અનન્તપ્રદેશી સ્કંધ. અર્થાત્ કોઈપણ પદ્મગલો.

શીત-સ્નિગ્ધ, ઊષ્ણ-રૂક્ષ, ઊષ્ણ-સ્નિગ્ધ એમ બે સ્પર્શજ હોય છે. અહિં બંધ પરિણામમાં સ્નિગ્ધ-રૂક્ષ લક્ષણ બે સ્પર્શજ ઉપયોગમાં આવે છે. કેટલાક પરમાણુઓ સ્નિગ્ધ પરિણામવાળા છે, કેટલાક રૂક્ષ પરિણામવાળા છે. સ્નિગ્ધ-રૂક્ષ એ બન્ને પરિણામો પરસ્પર વિરોધી હોવાથી એક પરમાણુમાં એક સાથે રહી શકતા નથી. સ્નિગ્ધ પરિણામમાં એક શુણ્ઠ સ્નિગ્ધતાથી અનન્તશુણ્ઠ સ્નિગ્ધતાના વિભાગો સમજવાના છે અને તેજ પ્રમાણે રૂક્ષતા માટે પણ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. વર્ણુગંધ-રસ અને સ્પર્શ એ પ્રત્યેક પરમાણુઓમાં હોવાથી દરેક પરમાણુઓ એ વર્ણુદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ સમાન ભતિવાળાં છે પરંતુ વિરૂદ્ધ ભતિવાળાં નથી. આરણ સચિરિત્ત કથનથી તાત્પર્ય એ આબુ કે પરમાણુઓમાં રહેલ સ્નિગ્ધતા અને રૂક્ષતાના વિશેષથી વિવક્ષિત પરમાણુનો અન્ય વિવક્ષિત પરમાણુ સાથે એવો બંધ પરિણામ થાય છે કે જે વડે પ્રયય (સમૂહ) વિશેષથી મોટું તેમજ બાહ્ય પરિણામવાળું ઘટ વિગરે દ્રવ્ય બને છે. ‘પરમાણુઓના સમુદાય માત્રથી જ્યાં સુધી વિશેષતા ઉત્પન્ન થઈ નથી ત્યાં સુધી કેમ આશ્લેષ થઈ શકે?’ એ પૂર્વના પ્રશ્નને હવે અવકાશ રહેતો નથી. (૨૧૯)

૪ પ્રશ્ન—જેવી સ્નિગ્ધતા તથા રૂક્ષતાથી દ્વિઆણુકાદિ સ્કંધોનો બંધ થાય છે તે સ્નિગ્ધતા-રૂક્ષતાનો વિનાશ થવાથી (૧), (ઉત્કૃષ્ટ) અસંખ્ય કાલ પ્રમાણે સ્કંધોની જે સ્થિતિ ઠહેવામાં આવેલ છે તેનો ક્ષય થવાથી (૨), અન્ય દ્રવ્યના ભેદથી (૩), અને બંધયોગ્ય સ્નિગ્ધતા-રૂક્ષતાનો વિનાશ, સ્થિતિનો ક્ષય, દ્રવ્યનો ભેદ એ ત્રણમાંથી કોઈપણ કારણ ન હોય તથાપિ લોકના નિષ્ક્રિય સ્થાનોમાં રહેલા દ્વિઆણુકાદિ સ્કંધોમાંથી સ્વભાવગતિ અર્થાત્ સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થતી ગતિ (૪), આ ચાર કારણો વડે પરમાણુની ઉત્પત્તિ થાય છે. એમ તત્ત્વાર્થાદિ શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્તોમાં કહ્યું છે, પરંતુ તે વાત ચિત્તમાં કોઈ રીતે બેસી શકતી નથી, કારણ કે અમુકશુણ્ઠ સ્નિગ્ધ અને અમુકશુણ્ઠ રૂક્ષ પરમાણુઓના સ્કંધ થાય છે. એ સ્નિગ્ધતા અથવા રૂક્ષતામાં જ્યાં સુધી રેરકાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્થિતિનો ક્ષય થાય, દ્રવ્યાન્તરનો ભેદ થાય અથવા સ્વભાવગતિ થાય તોપણ ભેદ થવા પૂર્વક પરમાણુનો

પુદ્ગલો કહેવાય, તેમજ એકગુણ મુગંધવાળા અથવા એકગુણ મુગંધવાળા ને પુદ્ગલો હોય તે (ગંધની અપેક્ષાએ) ભાવાપ્રદેશો કહેવાય. એકગુણતિકત એકગુણ કદ્દ એકગુણ કપાચી એકગુણ આંદ્રે અથવા એકગુણ મધુરરસવાળા પુદ્ગલો રસથી ભાવાપ્રદેશી કહેવાય, અને ને પુદ્ગલો એકગુણરક્ષ અથવા એકગુણસ્નિગ્ધ, અથવા એકગુણશીત અથવા એકગુણ ઉષ્ણ, અથવા એકગુણ મૃદુ અથવા એકગુણ ક્ષી, અથવા એકગુણ લઘુ અથવા એકગુણ ગુરુ સ્પર્શવાળા હોય તે (સ્પર્શની અપેક્ષાએ) ભાવાપ્રદેશો પુદ્ગલો કહેવાય. આવા ભાવાપ્રદેશી પુદ્ગલો ભાવસપ્રદેશી પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ ઘણાજ અદ્ય હોય છે. ભાવાપ્રદેશી પુદ્ગલોમાં ને એકગુણ વર્ણ એકગુણ ગંધ એકગુણરસ અને એકગુણ સ્પર્શ કહ્યો, તેનાથી વિપરીતરીતે એટલે દ્વિગુણાદિ વર્ણવાળા દ્વિગુણાદિ ગંધવાળા દ્વિગુણાદિ રસવાળા અને દ્વિગુણાદિ સ્પર્શવાળા ને પુદ્ગલો તે ભાવથી સપ્રદેશી પુદ્ગલો કહેવાય.

૭ પ્ર—સૂક્ષ્મનિગોદ અથવા બાહરનિગોદમાં અનન્તાલ્લવો છે, એમ આપણા શાસ્ત્રો જણાવે છે. બટાકા, સકરીઆ વિગેરે કદમૂલમાં પણ અનન્તાલ્લવ છે એમ વારંવાર કહેવાય છે. તો એક શરીરમાં અનન્તાલ્લવોનો સમાવેશ શી રીતે થઈ શકે ? (૨૨૩)

૭ ઉ—એક પદાર્થમાં બીજા પદાર્થને રહેવાની બે રીતિ, સ્પષ્ટ દેખાય છે, તેમાં પહેલી અપ્રવેશરીતિ છે. જેમ એક ડબ્બીમાં લોખંડી રાખી હોય તે જેવી રીતે ડબ્બીને કેવળ સ્પર્શ કરીને સિત્તપણે રહે છે તે અપ્રવેશરીતિ છે, અને લોખંડના ગાળામાં અગ્નિ, એક દીપકના તેજમાં બીજા દીપકનું તેજ છત્યાદિનું અવ-

૨. ને પુદ્ગલમાં પાંચ વર્ણમાંના કોઈપણ વર્ણ એકગુણ હોય તો તે પુદ્ગલ વર્ણથી ભાવાપ્રદેશી.

૩. ને પુદ્ગલમાં બે ગંધમાંના કોઈપણ ગંધ એકગુણ હોય તો તે પુદ્ગલ ગંધથી ભાવાપ્રદેશી.

૪. ને પુદ્ગલમાં પાંચ રસમાંથી કોઈ પણ રસ એક ગુણવાળો હોય તો તે રસથી ભાવાપ્રદેશી.

૫. ને પુદ્ગલમાં આઠ સ્પર્શમાંથી કોઈ પણ સ્પર્શ એક ગુણવાળો હોય તો તે સ્પર્શથી ભાવાપ્રદેશી.

એક આકાશપ્રદેશની અવગાહનાવાળા હોય તો તે પુદ્ગલો ક્ષેત્રપ્રદેશી કહેવાય, અને સંખ્યપ્રદેશી વિગેરે પુદ્ગલસ્કંધો એકથી વધારે આકાશ પ્રદેશની અવગાહનાવાળા હોય તો ક્ષેત્રથી સપ્રદેશી પુદ્ગલો કહેવાય.

જે પુદ્ગલ જે સમયે જે વર્ણ જે ગન્ધ જે રસ જે સ્પર્શ જે સંઘાત-જે ભેદ જે સૂક્ષ્મત્વ અને જે બાહરત્વ વિગેરે પરિણામને પામ્યા હોય તે વર્ણ-ગન્ધાદિ પરિણામ એક સમયની સ્થિતિવાળો હોય તો તે પુદ્ગલો કાળથી અપ્રદેશી કહેવાય, અને એક સમયથી વધારે સમય સુધી રહવાવાળો તે વર્ણાદિ પરિણામ હોય તો કાળથી સપ્રદેશી કહેવાય. તથા જે પુદ્ગલો એક ગુણ કાળા અથવા એકગુણપીળા એકગુણલીલા એક ગુણ રાતા અને એકગુણ પિત્ત વર્ણવાળા હોય તેવા પુદ્ગલો (વર્ણની અધિક્ષાએ) માંદાપ્રદેશી

૧. અહિં ગ્રુણ સંખ્યનો અર્થ અંશ જાણવો, અને તે પણ અતિ સૂક્ષ્મ અને નિર્વિભાજ્ય અંશ જાણવો. તે આ પ્રમાણે;—સર્વોત્કૃષ્ટ કાળ વર્ણના તારતમ્ય ભેદે જે જુદા જુદા ભાગ પડીએ તો કેવળમાનરૂપ સુદિવડે ભાગ પાડતા પાડતાં ચાલત અનન્ત ભાગ પડી શકે છે, અને તેવા પડેલા ભાગોમાંના એક ભાગ તે અહિં એક અંશ અથવા એક ગ્રુણ કહેવાય છે એ અંશનો હવે એક ભાગ કહીએ તો કહી શકાય નહિ. કારણકે એવી સદમતા હવે પડી શકે નહિ. તેથી તેવો નિર્વિભાજ્ય એક અંશ તે અહિં ગ્રુણ સંખ્યથી અપદેશવાળો જાણવો.

૨ જે પુદ્ગલપ્રત્યક્ષમાં આપણે ભાવાપ્રદેશપણું વિચારવાનું હોય તે પુદ્ગલપ્રત્યક્ષમાં સર્વે વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ એટલે ૨૦ ગ્રુણ એકીવખતે એક ગ્રુણ (એક અંશ) વાળો હોયો જોઈએ એમ નહિ, તેમજ વર્ણ પાંચે અથવા ગંધ બંને અથવા રસ પાંચે અથવા સ્પર્શ આઠે એક ગ્રુણવાળો હોવા જોઈએ એવો પણ નિયમ નહિ, અર્થાત્ જે પુદ્ગલના સમકાળે પાંચે વર્ણ એક ગ્રુણવાળા હોય તે વર્ણથી ભાવાપ્રદેશી, જે પુદ્ગલોના સમકાળે પાંચે રસ એક ગ્રુણવાળા હોય તે રસથી ભાવાપ્રદેશી, અને જે પુદ્ગલોના આઠે સ્પર્શ સમકાળે એક ગ્રુણવાળા હોય તે પુદ્ગલો સ્પર્શથી ભાવાપ્રદેશી કહેવાય એમ ન જાણવું પરન્તુ—

૧. જે પુદ્ગલ વર્ણાદિ ૨૦માંના કાંઈપણ એકવડે એકગ્રુણ હોય તે ભાવાપ્રદેશી.

પ્રવેશ કરીને રહી શકે છે. એક પરમાણુમાં બીજો પરમાણુ, તેમાં ત્રીજો પરમાણુ, તેમાંજ ચોથો. પાંચમો. સંખ્યાત અસંખ્યાત યાવત અનંત પરમાણુઓ તે એક વિવક્ષિત પરમાણુમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. અને તેથીજ અનન્તપ્રદેશી સ્કંધોની પણ એક આકાશપ્રદેશ લેટલી અવગાહના સિદ્ધ થઈ શકે છે. પુદ્ગલતો રૂપી પદાર્થ છે, તે પ્રમાણે જીવમાં પરસ્પર અનન્તજીવોનો પ્રવેશાવગાહ માનવો અયુક્ત નથી. જેમ કુદાવસ્થાને પમાડેલો (જુલુક્ષિત) પાસે સોંકડો તોડા સોનું પ્રવેશ કરી જાય છે (પોતાનામાં સમાવી દે છે) છતાં વજન કે આકાર વૃદ્ધિ પામતો નથી. જે માટે લોક-પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

(પરમાણ્વાદિના દ્રવ્યેણેકેનાપિ પ્રપૂર્યંતે । સ્થપ્રદેશથા દ્વા-
મ્યામપિ તામ્યાં તથા ત્રિમિઃ ॥ ૧ ॥ અપિ દ્રવ્યશતં માયાત્તત્રૈવૈક
પ્રદેશકૈઃ । માયાત્ કોટિશતં માયાદપિ કોટિસદ્ગત્કમ્ ॥ ૨ ॥
અવગાહસ્વમાવત્યાદંતરિક્ષસ્ય તત્ત્વમં । ચિત્રત્ત્વાચ્ચ પુદ્ગલાનાં પરિ-
ણામસ્ય યુક્તિમત્ ॥ ૩ ॥ દીપદીપપ્રકાશેન યથાચરકોદરં । ઈકેનાડપિ
પૂર્યંતે તચ્છતમપ્યગ્ર માતિ ચ ॥ ૪ ॥ વિશત્યોપધિસામર્થ્યાત્ પાર-
દસ્યૈકકર્મકૈઃ । સુવર્ણસ્ય કર્મશતં તૌલ્યે કર્પાધિકં ન તત્ ॥ ૫ ॥
પુનરોપધિસામર્થ્યાત્તદ્વયં જાયતે પૃથક્ । સુવર્ણસ્ય કર્મશતં પારદ-
સ્યૈકકર્મકઃ ॥ ૬ ॥ ”

ભાવાર્થ—એક આકાશપ્રદેશ એક પરમાણુવડે પણ પૂરાય છે તથા બે પરમાણુઓ વડે પણ પૂરાય છે, તેમજ ત્રણ પરમાણુવડે પણ પૂરાય છે. ॥ ૧ ॥ પુનઃ તે એક આકાશપ્રદેશમાં સોંકડો પરમાણુ દ્રવ્યો સમાય છે, સોંકડો કેડ પરમાણુ દ્રવ્યો સમાય છે અને હજારો કેડ પણ પરમાણુ દ્રવ્યો સમાય જાય છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્યો પરસ્પર પ્રવેશી શકે છે તેનું કારણ શું ? તે દર્શાવે છે— ॥ ૨ ॥ એ સર્વ દ્રવ્યોના પ્રવેશનું કારણ એ છે કે—આકાશનો તથા પ્રકાશનો અવગાહ સ્વભાવ છે અને પુદ્ગલોના પરિણામ વિચિત્ર છે માટે એ સર્વ બાબત યુક્તિસંગત છે. ॥ ૩ ॥ તેજ પાત દ્વાન્તથી સિદ્ધ કરાય છે દ્વીધ્યમાન એક દીપકના પ્રકાશ વડે જેમ ઓરડાનો મધ્ય ભાગ પૂરાય છે તેમ તેજ ઓરડામાં બીજા સોંકડા દીપકોનો પ્રકાશ પણ સમાઈ જાય છે ॥ ૪ ॥ પુનઃ

ગાહન તે પ્રવેશરીતિ અથવા સંક્રાન્તરીતિ કહેવાય છે. ક્ષેત્રમાં ક્ષેત્રી એટલે આકાશમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોનો અવગાહ સંક્રાન્તાવગાહ છે, પુદ્ગલમાં પુદ્ગલનો અવગાહ સંક્રાન્ત અસંક્રાન્ત બન્ને પ્રકારનો હોય છે. પુદ્ગલમાં આત્માનો અર્થાત્ શરીરમાં આત્માનો સંક્રાન્ત અવગાહ હોય છે. એક જીવમાં બીજા જીવનો પણ સંક્રાન્ત અવગાહ હોય છે. એ પ્રમાણે અહિં નિગ્રહ-શરીરમાં એક જીવ સંક્રાન્ત અવગાહે એટલે પરસ્પર તાદાત્મ્યથી રહેલો હોય છે તેમ બીજો જીવ પણ તેમાં સંક્રમીને રહેલો હોય છે. તેવી રીતે ત્રીજો જીવ, તેવીજ રીતે ચોથો જીવ એમ યાવત્ સંખ્યાતજીવ, અસંખ્યાતજીવ અને અનન્તજીવો પણ પરસ્પર એક બીજામાં પ્રવેશ કરી સંક્રમીને રહે છે. જેથી એક શરીરમાં જુદા જુદા સ્થાને અથવા જુદા જુદા અવગાહ રોકીને રહેલા હોય એમ નથી. પરંતુ સર્વે જીવો એકજ શરીરમાં સરખી અવગાહનાએ પરસ્પર પ્રવેશ કરીને રહેલા હોય છે. અહિં કદાચ શંકા થાય કે-એક પદાર્થ બીજા પદાર્થમાં સર્વથી પ્રવેશ કરીને કેમ રહી શકે? તે શંકાના સમાધાનમાં સમજવું જોઈએ કે-એક હીપકના તેજમાં બીજા હીપકનું તેજ પ્રવેશ થતું પ્રત્યક્ષ માલમ પડે છે. મોટે ભાગી શકાય છે કે એક પદાર્થમાં બીજો પદાર્થ પ્રવેશ કરીને રહી શકે છે. (૨૨૩)

૮ પ્રશ્ન—કદાચ ઉપર કહેવા પ્રમાણે હોય તોપણ એક શરીરમાં બે ચાર પાંચ કે દસ જીવો પરસ્પર પ્રવેશ કરીને રહી શકે, પરંતુ એકજ શરીરમાં અનન્તજીવો પ્રવેશ કરીને રહી શકે. એ શી રીતે સમજાય? (૨૨૪)

૮ હા—જો એક શરીરમાં એક જીવ રહ્યો તે પ્રમાણે બીજો જીવ રહી શકે છે તો તે સુજળ બીજા અનેક જીવો કેમ ન રહી શકે? અર્થાત્ એક શરીરમાં એક જીવની માફક બીજો જીવ રહ્યો તેમ ત્રીજો ચોથો સંખ્ય અસંખ્ય અને યાવત્ અનન્તજીવો પણ રહી શકે, અને જો એટલા જીવો ન રહી શકે તો એક શરીરમાં એક જીવ સિવાય બીજો જીવ પણ ન રહેવો જોઈએ એ સામાન્ય નિયમ છે. પુનઃ બીજી વાત એ છે કે જીવજીવમાં પ્રવેશ કરી શકે છે એમ, પરંતુ રૂપી એવા પુદ્ગલો પણ પુદ્ગલોમાં પરસ્પર સર્વાંશ

પ્રવેશ કરીને રહી શકે છે. એક પરમાણુમાં બીજો પરમાણુ, તેમાં
ત્રીજો પરમાણુ, તેમાંજ ચોથો પાંચમો સંખ્યાત અસંખ્યાત યાવત
અનંત પરમાણુઓ તે એક વિવક્ષિત પરમાણુમાં પ્રવેશ કરી શકે
છે. અને તેથીજ અનંતપ્રદેશી સ્કંધોની પણ એક આકાશપ્રદેશ
દેહલી અવગાહના સિદ્ધ થઈ શકે છે. પુદ્ગલતો રૂપી પદાર્થ છે,
તે પ્રમાણે જીવમાં પરસ્પર અનંતજીવોનો પ્રવેશાવગાહ માનવો
અશુક્ત નથી. જેમ કુધાવસ્થાને પમાડેલો (જુલુક્ષિત) પારો
સેંકડો તોલા સોનું પ્રવેશ કરી જાય છે (પોતાનામાં સમાવી દે
છે) છતાં વજન કે આકાર વૃદ્ધિ પામતો નથી. જે માટે લોક-
પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

(પરમાણ્વાદિના દ્રવ્યેણેકેનાપિ પ્રપૂર્યંતે । સ્વપ્રદેશથા દ્વા-
ભ્યામપિ તાભ્યાં તથા ત્રિભિઃ ॥ ૧ ॥ અપિ દ્રવ્યશતં માયાત્ત્રયૈક
પ્રવેશકે । માયાત્ કોટિશતં માયાદપિ કોટિસદ્સ્રકમ્ ॥ ૨ ॥
અવગાહસ્વભાવત્વાદંતરિક્ષસ્ય તત્સમં । ચિત્રત્વાત્ચ પુદ્ગલાનાં પરિ-
ણામસ્ય યુક્તિમત્ ॥ ૩ ॥ દીપ્તદીપપ્રકાશેન યથાયરકોદરં । યકેનાપિ
પૂર્યંતે તત્કલ્પમપ્યથ માતિ ચ ॥ ૪ ॥ વિશત્યૌપધિસામર્થ્યાત્ પાર-
દસ્યૈકકર્પકે । સુવર્ણસ્ય કર્પશતં તૌલ્યે કર્પાધિકં ન તત્ ॥ ૫ ॥
પુનરૌપધિસામર્થ્યાત્તદ્વયં જાયતે પૃથક્ । સુવર્ણસ્ય કર્પશતં પારદ-
સ્યૈકકર્પકઃ ॥ ૬ ॥ ”

ભાવાર્થ—એક આકાશપ્રદેશ એક પરમાણુવડે પણ પૂરાય
છે તથા બે પરમાણુઓ વડે પણ પૂરાય છે, તેમજ ત્રણ પરમાણુવડે
પણ પૂરાય છે. ॥ ૧ ॥ પુનઃ તે એક આકાશપ્રદેશમાં સેંકડો
પરમાણુ દ્રવ્યો સમાય છે, સેંકડો કેડ પરમાણુ દ્રવ્યો સમાય છે
અને હજારો કેડ પણ પરમાણુ દ્રવ્યો સમાઈ જાય છે. એ પ્રમાણે
દ્રવ્યો પરસ્પર પ્રવેશી શકે છે તેનું કારણ શું ? તે દર્શાવે છે—
॥ ૨ ॥ એ સર્વ દ્રવ્યોના પ્રવેશનું કારણ એ છે કે—આકાશનો
તથાપ્રકારનો અવગાહ સ્વભાવ છે અને પુદ્ગલોના પરિણામ
નિયંત્ર છે માટે એ સર્વ બાબત યુક્તિસંગત છે. ॥ ૩ ॥ તેજ
વાત દ્વાનંતથી સિદ્ધ કરાય છે દેહીયમાન એક દીપકના પ્રકાશ
વડે જેમ ઓરડાનો મધ્ય ભાગ પૂરાય છે તેમ તેજ ઓરડામાં
બીજા સેંકડો દીપકોનો પ્રકાશ પણ સમાઈ જાય છે ॥ ૪ ॥ પુનઃ

બીજું દર્શાવત—ઔપચિના સામર્થ્યથી એક કર્પ (તોણ) પારામાં ૧૦૦ કર્પ (તોણ) સોનું પ્રવેશ કરે છે છતાં તે એક કર્પ પારો વજનમાં વધતો નથી ॥ ૫ ॥ વળી ઔપચિના સામર્થ્યથી ૧૦૦ કર્પ સોનું અને એક કર્પ પારો બંને જુદા પણ પડી શકે છે. ॥ આ બાવાર્થ શ્રી ભગવતીસૂત્રના ૧૩ માં શતકના ચોથા ઉદ્દેશાની વૃત્તિમાં પણ સ્પષ્ટ જણાવેલ છે. આ પ્રમાણે રૂપી પદાર્થ પણ એક બીજામાં પરસ્પર પ્રવેશ કરીને રહી શકે છે તો નિગોઢ અથવા બધાકા વિગેરે કંદમૂલમાં અરૂપી એવા અનંતજીવો ધાતુધાતુની જુદી અવગાહના ન શકતાં એકજ અવગાહનામાં સર્વે પરસ્પર એક બીજામાં પ્રવેશ કરીને રહી શકે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. કારણકે દ્રવ્યોના પરિણામ-સ્વભાવ વિચિત્ર હોય છે. (૨૨૪)

૯ પ્ર૦—નિગોઢના એકંદર ભેદ કેટલા? (૨૨૫)

૯ ઉ૦—સૂક્ષ્મનિગોઢ અને બાદરનિગોઢ, તે પ્રત્યેકના બે ભેદ સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્તિનિગોઢ અને સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્તિનિગોઢ, બાદરઅપર્યાપ્તિનિગોઢ અને બાદરઅપર્યાપ્તિનિગોઢ. એમ એકંદર ચાર ભેદ થાય. અથવા વ્યાવહારિકનિગોઢ અને અવ્યાવહારિકનિગોઢ એમ પણ બે ભેદ કહેવાય છે. (૨૨૫)

૧૦ પ્ર૦—નિગોઢજીવો લોકમાં સર્વત્ર છે? કે અમુક સ્થાનમાં છે? (૨૨૬)

૧૦ ઉ૦—સૂક્ષ્મનિગોઢ સર્વ લોકાકાશમાં અતિનિબિડપણે વ્યાપ્ત હોય છે. લોકમાં એકું કોઈ સ્થાન નથી કે કોઈ આકાશ પ્રદેશ નથી કે જ્યાં સૂક્ષ્મનિગોઢ ન હોય. બાદરનિગોઢનું સ્થાન સર્વ ક્ષીપ-સ્તંભુદ્રામાં અને વાસ્તવિક રીતે સર્વ જળાશયોમાં અને સર્વ વનસ્પતિસ્થાનોમાં હોય છે. “ જરય જલં તરય વણ ” (જ્યાં જળ ત્યાં વનસ્પતિ) એ વચન વિશેષતા બાદરનિગોઢની અપેક્ષાએ છે. જે કે કાયા સ્વરૂપ જળમાં બાદરનિગોઢ દ્રખાતી નથી તેપણ અદશ્યપણે બાદરનિગોઢ અવશ્ય છે. એ ભાવાર્થ ન્યા. વિ. ઉપા. શ્રીમંદ યશોવિજયલ મહારાજે ધર્મપરીક્ષા મંથનમાં કહ્યો છે. જ્યાં બાદરનિગોઢ લોકના અસંખ્યાતભાગમાં છે. અને સૂક્ષ્મનિગોઢ (તો) ઉપર જળાવ્યા મુજબ સર્વ લોકમાં છે. (૨૨૬)

૧૧ પ્રશ્ન—નિગાદને પંચાગિત કેટલી હોય? (૨૨૭)

૧૧ ઉ૦—લઙ્ગિધ અપર્યાપ્ત-સૂક્ષ્મનિગોદ તથા લઙ્ગિધ અપ-
ર્યાપ્ત બાહરનિગોદજીવોને આહાર શરીર અને ઇન્દ્રિય એ ત્રણ
પર્યાપ્તિઓ હોય છે. ચોથી ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિનો આરંભ કરેલો
હોય પરંતુ અપર્યાપ્તો હોવાથી પૂર્ણ થઈ શકતી નથી. અને
લઙ્ગિધપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદ તથા લઙ્ગિધપર્યાપ્તબાહરનિગોદને આ-
હાર-શરીર-ઇન્દ્રિય-ઉચ્છ્વાસ એ ચારે પર્યાપ્તિઓ હોય છે. (૨૨૭)

૧૨. પ્ર૦—નિજાહને પ્રાણ કેટલા હોય ? (૨૨૮)

૧૨ હૉ—અપર્યાં સૂદમ તથા અપર્યાં બાદરનિગોદજીવોને સ્પર્શન્દ્રિય આયુષ્ય અને કાયબલ એ ત્રણ પ્રાણ હોય. પર્યાં સૂદમ તથા પર્યાં બાદરનિગોદ જીવોને સ્પર્શન્દ્રિય આયુષ્ય-ઉચ્છવાસ અને કાયબલ એમ ચાર પ્રાણ હોય છે. (૨૨૮)

૧૩ પ્ર૦—નિગાહ જીવોની ચાનિ તથા કુલ કેટલા હોય?(૨૨૯)

૧૩૩૦—યોનિ ચૌદ લાખ અને કુલ અઠાવીશ લાખ કોડ હોય છે. સમવર્ણ-સમગંધ-સમ રસ અને સમ સ્પર્શવાળું ઉત્પત્તિસ્થાન એક યોનિમાં ગણાય છે અને તેથી અસંખ્ય નિગોદ ઇતાં સમાનવર્ણદિની અપેક્ષાએ ચૌદ લાખ ભેદ પડે છે. એક યોનિમાં ઉત્પન્ન થતા વિવિધ જાતિના જીવો તે કુલ ગણાય છે. (૨૨૬)

૧૪ પ્ર૦—નિગાહ જીવોની યોનિ સંપૂર્ણ હોય કે વિપૂર્ણ? (૨૩૦)

૧૪૭૦—સૂક્ષ્મ-બાહર બંને પ્રકારના નિગોહ જીવો સંવૃત-
યોનિવાળા છે. કારણ કે નિગોહની ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપયોનિ સ્પષ્ટ
દેખાતી નથી. (૨૩૦)

૧૫ પ્રાં—નિગાદની ભવસ્થિતિ કેટલી હોય ? (૨૩૧)

૧૫૭૦—અન્ને પ્રકારની નિગોદનું જથ્થું આયુષ્ય ૨૫૬
આવસિકા પ્રમાણ સુલ્લેક્ષણ જોડતું છે અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય
એથી અધિક અન્તર્મુદ્ધત પ્રમાણ છે. (૨૬૧)

૧. નિર્ગાંધયોની કાયસ્થિતિનું કેટલું પ્રમાણ ?

અવ્યવહાર રાશિરૂપ નિગાહની અપેક્ષાએ

અથવા ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ અનાદિ સાન્ત અને અનાદિ અનન્ત છે. અર્થાત્ જે જીવો નિગોદમાંથી હુણુ નીકળ્યા નથી પણ નીકળશે તેઓની કાયસ્થિતિ અનાદિ સાન્ત અને જે જીવો નીકળ્યા નથી અને નીકળવાના પણ નથી તે નિગોદ જીવોની કાયસ્થિતિ અનાદિ અનન્ત છે. તથા જે નિગોદજીવો અનાદિ નિગોદમાંથી એટલે અવ્યવહારરાશિમાંથી નીકળી વ્યવહાર રાશિમાં આવીને પુનઃ નિગોદપણું પામ્યા છે તેઓની નિગોદપણાની કાયસ્થિતિ સાર્થિક સાન્ત છે એટલે કાળથી અસંખ્ય-ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી સુધી નિગોદપણાનો અનુભવ કરશે અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યસ્રોતકારાના જે દલા આકાર પ્રદેશો તેટલા કાળયંકો સુધી નિગોદપણું અનુભવશે (૨૩૨)

૧૭ પ્ર૦—નિગોદજીવોને શરીર કેટલાં હોય ? (૨૩૩)

૧૭ હ૦—ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ એમ ત્રણ શરીર હોય છે. ઔદારિક શરીર અનન્તજીવોનું એક હોય છે. તૈજસ-કાર્મણ શરીર જીવ માત્રનાં દરેકનાં જુદાં હોય છે. (૨૩૩)

૧૮ પ્ર૦—નિગોદજીવોનું સંસ્થાન કેવું હોય ? (૨૩૪)

૧૮ હ૦—નિગોદજીવોને હુંદક સંસ્થાન હોય છે, વિશેષ વિચાર કરતાં શ્રીજવામિગમજીમાં સૂક્ષ્મનિગોદ અને બાહરનિગોદનું પણ અનિયત આકારવાળું સંસ્થાન કહ્યું છે, અને સમંદ્રછીની વૃત્તિમાં સામાન્યપણે નિગોદનું સ્થિત્યુક (પરપોશ) આકારે સંસ્થાન જણાવેલ છે. (૨૩૪)

૧૯ પ્ર૦—નિગોદજીવોનું શરીરપ્રમાણ કેટલું હોય ? (૨૩૫)

૧૯ હ૦—સૂક્ષ્મ-બાહર બન્ને નિગોદજીવોનું શરીર જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠથી પણ અંગુલનો અસંખ્ય ભાગ છે પરંતુ જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ઠ ભાગ કાર્મક અધિક જણવો. એમાં પરસ્પર હીનાધિક શરીર આ પ્રમાણે છે:—

૧ આ લખાણ સૂક્ષ્મનિગોદ અને બાહરનિગોદ બન્નેમાં જગત્પ્રતિની અપેક્ષાએ કહ્યું. અન્યથા બાહર નિગોદ તો બાહર નિગોદમાં ૭૦ મો ૩૦ સાગર સુધી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. એમ કાયસ્થિતિ સ્તોત્રમાં તથા પ્રતાપનાના ૧૮ મા પદમાં કહ્યું છે.

૧	અપયમિસૂક્ષ્મનિગોદની	જઘન્ય	અવગાહના	સર્વથી	લઘુ	તેથી
૨	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર	અસંખ્યગુણ	પાદર
૩	પયમિ	સૂક્ષ્મ	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર
૪	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર
૫	અપયમિસૂક્ષ્મ	પાદર	ઉત્કૃષ્ટ	પાદર	પાદર	પાદર
૬	પયમિ	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર
૭	અપયમિ	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર
૮	પયમિ	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર	પાદર

એ પ્રમાણે આઠે પ્રકારે નિગોદજીવોની અવગાહનાની તરતમતા જાણવી. (૨૩૫)

૨૦ પ્ર૦—નિગોદજીવોને સમુદ્ધાત કેટલા હોય ? (૨૩૬)

૨૦ ઉ૦—બન્ને નિગોદના જીવોને કપાય-વેદના અને મરણ એમ ત્રણ સમુદ્ધાત હોય છે, વિશેષમાં એ છે કે નિષ્કૂટસ્થાને રહેલા નિગોદ તથા અગ્રાચરસ્થાને રહેલા નિગોદ કે જ્યાં વાયુ આદિનો વિશેષ આઘાત પહોંચી શકતો નથી તેવા સ્થાનમાં રહેલા જીવોને વેદના સમુદ્ધાત નથી હોતો એમ શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે. (૨૩૬)

૨૧ પ્ર૦—નિગોદના જીવો કયું કયું ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે ? (૨૩૭)

૨૧ ઉ૦—નિગોદજીવો મરણ પામીને સર્વે એકેન્દ્રિયોમાં, સર્વવિકલેન્દ્રિયોમાં, સંખ્યાત આયુષ્યવાળા ગર્ભજ તિર્યચપન્થેન્દ્રિયોમાં, સંખ્યાત આયુષ્યવાળા ગર્ભજ મનુષ્યોમાં અને સંખ્યાતિર્યચ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ યુગલિકમાં દેવમાં અને નારકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. (૨૩૭)

૨૨ પ્ર૦—નિગોદમાં કોણ કોણ ઉત્પન્ન થાય ? (૨૩૮)

૨૨ ઉ૦—એ જીવોની જ્યાં જ્યાં ગતિ કહી છે, ત્યાંથી ત્યાંથી આગતિ પણ જાણવી, અર્થાત્ તે તે સ્થાનોથી મરણ પામેલા જીવો નિગોદમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, પરંતુ યુગલિક દેવ અને નારક એ ત્રણ જીવો મરણ પામીને અનંતરપણે નિગોદમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી. એટલે કે આગતિ ગતિ સુદય છે. (૨૩૮)

(૧૬૦)

શ્રી પ્રશ્નોત્તર મોહનમાલા.

૨૩ પ્ર૦—એક સમયમાં કેટલાં જીવો નિગોદમાં ઉત્પન્ન થાય ?
(૨૩૬)

૨૩ ૩૦—એક સમયમાં જઘન્યથી પણ અનંત નિગોદજીવો ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ સંખ્ય અથવા અસંખ્ય નિગોદ જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી, ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયમાં તેથી પણ વધુ અનંત નિગોદજીવો ઉત્પન્ન થાય છે. માટે દર સમયે અનંતનિગોદજીવોની ઉત્પત્તિ છે. જેમ ઉત્પત્તિ છે તેમ પ્રતિ સમય અનંત નિગોદ જીવોનું વ્યવન-મરણ પણ થયા કરે છે. એકજ નિગોદમાં કેટલા અનંત જીવો વિવક્ષિત સમયે છે તેમાંના અનંતજીવાત્મક એક અસંખ્યાત્મક ભાગ એક સમયમાં મરણ પામે અને તેજ સમયે પુનઃ અનંતજીવાત્મક એક અસંખ્યાત્મક ભાગ પરભવથી આવીને તે નિગોદમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે પ્રતિ સમયે એક એક અસંખ્યાત્મક ભાગ ઘટતાં ઘટતાં વિવક્ષિત નિગોદનાં સર્વે જીવો અન્તર્મુહર્ત્ત માત્રમાં સર્વે વિનાશ પામે છે. તેથી અન્તર્મુહર્ત્ત માત્ર વ્યતીત થતાં બીજે સમયે જોઇએ તો તે નિગોદમાં સર્વ જીવો નવાજ આવેલા હોય છે. અને પૂર્વે જે જીવો હતા તેમાંના એક પણ જીવ વિધમાન હોય નહિ. એ રીતે જેમ એક નિગોદ અન્તર્મુહર્ત્ત માત્રમાં સર્વથા પરાવર્તન પામી જાય છે તેમ લોક વર્તી દરેક નિગોદ પણ અન્તર્મુહર્ત્ત માત્રમાં પરાવર્તન પામે છે. એ પ્રમાણે સદાકાળ નિગોદો દર અન્તર્મુહર્ત્તે સર્વથા નવી નવી ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ તે નિગોદો કદી પણ જીવરહિત થતી નથી.
(૨૩૬)

૨૪ પ્ર૦—નિગોદમાં ઉપપાત વ્યવનનો વિરહકાળ કેટલો હોય ? (૨૪૦)

૨૪ ૩૦—પ્રતિસમય અનંતજીવાત્મક એક એક અસંખ્યાત્મક ભાગ દરેક નિગોદમાંથી મરણ પામે છે અને નવો ઉત્પન્ન થાય છે, માટે નિગોદમાં ઉપપાત-વ્યવનનો વિરહકાળ હોય શકે તેજ નથી. (૨૪૦)

૨૫ પ્ર૦—નિગોદમાંથી નીકળેલા જીવો અનંતર મનુષ્યાદિ જનમાં સમ્યક્તાદિ ગુણોને પામે ખરા ? (૨૪૧)

૨૫ ૩૦—નિગોદજીવો મરણ પામીને જો અનન્તરપણે પંચેન્દ્રિયતિર્યંક થાય તો સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ પણ પામી શકે છે; તથા જો અનન્તરપણે મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય તો સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ સર્વવિરતિ અને યાવત્ મોક્ષપણ પામી શકે છે. (૨૪૧)

૨૬ પ્ર૦—નિગોદના જીવો અનન્તરપણે મનુષ્યભવમાંથી મોક્ષે જાય તો કેટલા જઘ્ન શકે? (૨૪૨)

૨૬ ૩૦—નિગોદમાંથી નીકળી અનન્તરપણે મનુષ્યભવ પામી મોક્ષે જાય તો વધારમાં વધારે જીવો મોક્ષે જઘ્ન શકે છે. (૨૪૨)

૨૭ પ્ર૦—નિગોદજીવોને લેશ્યાઓ કેટલી હોય? (૨૪૩)

૨૭ ૩૦—દરેક નિગોદજીવને અન્તર્મુહર્તે પરાવર્તન પામતી ૫૫—નીલ અને કાષ્પાત ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. (૨૪૩)

૨૮ પ્ર૦—નિગોદના જીવોને કેટલી દિશાના આહાર હોય? (૨૪૪)

૨૮ ૩૦—લોકની અંદર રહેલા નિગોદજીવોને જ દિશાના આહાર હોય છે અને લોકના નિષ્કૂટ તેમજ પ્રાન્તભાગમાં રહેલાઓને ૩-૪-૫ દિશાના પણ આહાર યથાસંભવ હોય છે. (૨૪૪)

૨૯ પ્ર૦—નિગોદના જીવોને સંઘયણ હોય? અને હોય તો ક્યાં હોય? (૨૪૫)

૨૯ ૩૦—હાડકાના અભાવે નિગોદજીવોને સંઘયણ નથી. મર્નાતરે સેવાર્ત સ્વીકાર્યું છે તે પણ બલની અપેક્ષાએ જાણવું. (૨૪૫)

૩૦ પ્ર૦—નિગોદજીવોને આહારાદિ સંજ્ઞા તેમજ કપાય હોય? (૨૪૬)

૩૦ ૩૦—આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચારે સંજ્ઞાઓ અવ્યક્તપણે પ્રત્યેક નિગોદને હોય છે. એજ પ્રમાણે ચારે કપાયો પણ અવ્યક્તપણે હોય છે. (૨૪૬)

૩૧ પ્ર૦—નિગોદના જીવોને ઇન્દ્રિયો તથા સંસિપણ હોય? (૨૪૭)

૩૧ ૩૦—પાંચ ઇન્દ્રિયો પૈકી એક સ્પર્શનિન્દ્રિય હોય, પરંતુ

મૃત-અવિધ્ય અને વર્તમાન ત્રણે કાળનો વિચાર કરવામાં અ-
સમર્થ હોવાથી અસંજ્ઞા હોય છે. (૨૪૭)

૩૨ પ્ર૦—નિગોદલવોને ત્રણ વેદમાંથી કયો વેદ હોય? (૨૪૮)

૩૨ ૩૦—નિગોદ લવોને કેવળ નપુંસક વેદજ હોય છે અને
તે પણ કપાય અને સંજ્ઞાની માફક અવ્યક્ત હોય છે. (૨૪૮)

૩૩ પ્ર૦—નિગોદલવો સમ્યગ્દષ્ટિ-મિત્રદષ્ટિ કે મિથ્યાદષ્ટિ
હોય? તથા તેમને કયું ગુણસ્થાનક હોય? (૨૪૯)

૩૩ ૩૦—સર્વે નિગોદલવો મિથ્યાદષ્ટિજ હોય છે અને એ
પ્રમાણે અવ્યક્તમિથ્યાત્વ હોવાથી તેમને સદાકાળ પ્રથમગુણ-
સ્થાનકજ હોય. (૨૪૯)

૩૪ પ્ર૦—નિગોદલવોને જ્ઞાન અને દર્શન તથા ઉપયોગ
હોય? અને હોય તો કયા કયા હોય? (૨૫૦)

૩૪ ૩૦—મતિ અજ્ઞાન, મૃત અજ્ઞાન એમ બે અજ્ઞાન હોય
અને ચાર દર્શન પૈકી એક અચક્ષુદર્શન હોય અને બે અજ્ઞાન
તેમજ એક દર્શન મળી ત્રણ ઉપયોગ હોય. (૨૫૦)

૩૫ પ્ર૦—નિગોદલવોને ત્રણ આહાર પૈકી કયો આહાર
હોય અને તે કયારે હોય? (૨૫૧)

૩૫ ૩૦—વિમ્બ ગતિ વિના નિગોદલવો સદાકાળ આહારી
હોય. વિમ્બ ગતિમાં પણ વધારામાં વધારે ત્રણ (અથવા ચાર)
સમય સુધી અણાહારી હોય. પુનઃ એ લવોને ઉત્પન્ન થતી વખતે
શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી આજ્ઞાઆહાર હોય, અને
શરીરપર્યાસિ પૂર્ણ થયા બાદ લોમાહાર હોય. એ બન્ને પ્રકાર-
નો આહાર પણ એ લવોને અનાજોગિક (સ્પષ્ટ ઉપયોગ રહિત
પણે) હોય છે. એ આહાર સચિત્તાદિ ત્રણે પ્રકારનો હોય છે.
આહારનું અંતર એક સમયનું પણ હોતું નથી. (૨૫૧)

૩૬ પ્ર૦—પંદર યોગ પૈકી નિગોદલવોને કેટલા યોગ હોય?
(૨૫૨)

૩૬ ૩૦—નિગોદલવોને વિમ્બગતિમાં તેમજ ઉત્પત્તિના પ્ર-
થમ સમયે કેવલ કાર્મણકાયયોગ હોય છે, અને ત્યારબાદ અ-

પર્યાપ્તવસ્થા સુધી ઔદારિક મિશ્ર અને તે પછી ઔદારિક કાય-
ગમ હોય છે. (૨૫૨)

૨૭ પ્ર૦—નિગોદલ્લવોનું પ્રમાણ કેટલું? (૨૫૩)

૩૭ ઉ૦—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદાદિ ચારે પ્રકારના નિગોદ
લ્લવો અનન્તલોકાકાશના જેટલા આકાશપ્રદેશ તેથી પણ અનન્ત
શુણ્ય છે. તેમાં પણ—

- ૧ બાદર પર્યાપ્ત નિગોદલ્લવો સર્વથી અદ્ય તેથી
- ૨ બાદર અપર્યાપ્ત નિગોદ લ્લવો અસંખ્યગુણ તેથી
- ૩ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત નિગોદલ્લવો અસંખ્યગુણ તેથી
- ૪ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત નિગોદલ્લવો અસંખ્યગુણ છે. (૨૫૩)

૩૮ પ્ર૦—ચારે દિશાઓ પૈકી કઈ દિશામાં નિગોદલ્લવો વધારે
અને કઈ દિશામાં ઓછા હોય? (૨૫૪)

૩૮ ઉ૦—સૂક્ષ્મ નિગોદલ્લવો સર્વલોકમાં અતિનિબિડપણે
સર્વત્ર વ્યાપ્ત હોવાથી તે લ્લવોની અપેક્ષાએ સર્વદિશાઓમાં નિ-
ગોદલ્લવો સરખા છે. અને બાદરનિગોદની અપેક્ષાએ વિચારીએ
તો પશ્ચિમદિશામાં અદ્ય છે. તેથી પૂર્વદિશામાં વિશેષ છે તેથી
દક્ષિણદિશામાં વિશેષ છે અને તેથી ઉત્તરદિશામાં વિશેષ છે. આ
અદ્યબહુત્વ બાદર અપૂકાયની અપેક્ષાએ વિચારવાનું છે, કારણ
કે બાદરવનસ્પતિનું અદ્યબહુત્વ જળના અદ્યબહુત્વ સાથે સં-
બંધ ધરાવનારું છે. જ્યાં જળ વધારે ત્યાં વનસ્પતિ પણ વધારે
એ સામાન્ય નિયમ છે. (૨૫૪)

૩૯ પ્ર૦—નિગોદલ્લવો મૂલ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ
કેટલાં કર્મોના બંધ કરે? (૨૫૫)

૩૯ ઉ૦—સામાન્યપણે નિગોદના લ્લવો મૂળ આઠ કર્મોના
બંધ કરે છે અને ઉત્તરપ્રકૃતિ આશ્રયી ૧૦૯ કર્મ પ્રકૃતિઓ
બાંધે છે. કારણકે સમ્યક્ત્વના અભાવે જનનામ કર્મ, ચારિત્રના
અભાવે આહારકલ્લિક અને દેવનારકમાં જવાના અભાવે વૈકિયા-
યક એ ૧૧ પ્રકૃતિઓ નિગોદલ્લવો કોમપણ વખતે બાંધતાં નથી.
એ વ્યવહારરાશિમાં ઉત્પન્ન થનારા નિગોદ આશ્રયી જાણણું,
પરંતુ જેઓ અવ્યવહારરાશિમાં હોયને અનન્તકાળ સુધી અ-

વ્યવહારસાક્ષિમાંજ રહેવાવાળા છે અને કદિ ખેંચ બહાર નીકળી
વ્યવહારસાક્ષિપણ પામવાના નથી તેવા હવે તે

૫ જ્ઞાનાવરણ	૨૪ મોહનીય (૨૮ માંથી મિત્ર-સમ્ય,
૯ દર્શનાવરણ	ત્રી, પુરુષ, વિના)
૨ વેદનીય	૨૮ નામકર્મ-તે આ પ્રમાણે-તિર્યગ્ગતિ
૧ નીચગત	એકેન્દ્રિયભૂતિ-તૈજસ-કાર્મણ-ઐશ્વા-
૫ અંતરાય	રિક શરીર-હુંડક સંસ્થાન-વર્ણાદિ ૪
૧ તિર્યગાયુ	તિર્યગાનુપૂર્વો-અશુરલઘુ-ઉપધાત-
	પરાધાત-ઉચ્ચવાસ સ્થાવર-સૂક્ષ્મ-
	સાધારણ અપર્યાપ્ત-પર્યાપ્ત-સ્થિર
	અસ્થિર-શુભ-અશુભ-દૌર્ભાગ્ય-અ-
	નાદિય-અપયસ-નિર્માણ. (= ૨૮)

૨૩

૨૩ + ૨૫ + ૨૮ = ૭૬ પ્રકૃતિનો બંધ અનાદિ અનંત
ભાંગાવાળી અવ્યવહારી નિગોદને બાજવો. (૨૫૫)

૪૦ પ્ર૦-નિગોદના હવેને કેટલી પ્રકૃતિનો ઉદય તથા ઉ-
દ્ધીરણા હોય ? (૨૫૬)

૪૦ ઉ૦-અનાદિ અનંત ભાંગાવાળા નિગોદહવે કેટલી
પ્રકૃતિઓ બાંધી શકે છે તેટલી પ્રકૃતિઓજ તેમને ઉદય થોમ્ય
જાણવી, કારણ કે નિગોદને કેટલી પ્રકૃતિઓ ઉદય થોમ્ય હોય
તેટલીજ પ્રકૃતિઓ નિગોદમાં ઉત્પન્ન થનારા બીજા હવે તેમજ
અનાદિ અનંત અવ્યવહારી નિગોદહવે બાંધી શકે છે. અર્થાત્
૭૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે તેમજ તેટલો પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધી-
રણા હોય છે. (૨૫૬)

૪૧ પ્ર૦-નિગોદહવેને સત્તા કેટલી પ્રકૃતિઓની હોય ? (૨૫૭)

૪૧ ઉ૦-જિનનામ-આહારકદ્રિક સમ્યક મિત્ર દેવાયુ નર-
કાયુ-કેવર્ગત, નરકગતિ, દેવાનુપૂર્વી અને નરકાનુપૂર્વી એ ૧૧
પ્રકૃતિઓ વિના શેષ ૧૩૭ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય. એ સામાન્ય
નિગોદ આશ્રયી બાજવું. અને અનાદિ-અનંત અવ્યવહારી નિ-
ગોદને તો કેટલો બંધ તેટલોજ ઉદય અને તેટલીજ સત્તા હોવાથી
૭૬ પ્રકૃતિની સત્તા (૧૨૦ ની અપેક્ષાએ) હોય. (૨૫૭)

૪૨ પ્ર૦—નિગોદના જીવો નિગોદમાંથી નીકળીને મનુષ્ય થાય તો કઈ કઈ પદવીઓ મેળવી શકે ? (૨૫૮)

૪૨ ઉ—નિગોદજીવને અગ્રણ્યમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુ-દેવ, અને બ્રહ્મદેવ એ ચારે પદવીઓ વિના ૧ માંડલીક પદવી, ચક્રવર્તીના ચૌદ રત્નની પદવી, સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ સર્વવિરતિ અને કેવલિપણુ એ ૧૯ પદવીઓ પામે, એમ સામાન્ય વન-સ્પતિની પદવી ઉપરથી પદ્મવણુજમાં ૨૦ મા પદને વિષે કહેલી વ્યાખ્યાનુસારે સંભવ રહે છે. (૨૫૮)

૪૩ પ્ર૦—‘ઘટે ન રાશિનિગોદકી ઘટે ન સિદ્ધ અનન્ત’ એ પંક્તિનો વાસ્તવિક અર્થ શું છે ? કારણ કે મહાવિદેહાદિક્ષેત્રમાં મોક્ષ માર્ગ ચાલુ હોવાથી સિદ્ધાંતની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થાય છે અને જોડલા જીવો મોક્ષે જાય છે તેટલા જીવો અવ્યવહાર રાશિમાંથી અવ્યવહાર રાશિમાં આવે છે. એટલે નિગોદજીવોની સંખ્યામાં પણ હાનિ થાય છે. (૨૫૯)

૪૩ ઉ૦—સિદ્ધની રાશિ જે (પાંચમે) અનન્તે છે તે સદાકાળ (ઘોડી ઘોડી વધવા છતાં પણ) અનન્તજ રહેવાની છે, પણ (પાંચમા) અનન્તથી વધીને કોઈ દિવસ ચોથી રાશિના નામવાળી (અથવા તો છઠ્ઠા અનન્ત જોડેલી) કોઈ કાળે થવાની નથી. કારણ કે જૈન શાસ્ત્રમાં પદાર્થ સંખ્યા માટે ‘સંખ્યાત અસંખ્યાત તથા અનન્ત એ ત્રણ રાશિ સર્વજ્ઞ ભગવંતે નિયત કરેલી છે. (તેમાં પણ અભવી ચોથે અનન્તે સિદ્ધ પાંચમે અનન્તે, ભવી આઠમે અનન્તે વિગેરે બાબતો નિશ્ચિત છે) ચોથી સંખ્યા-રાશિનો અભાવ છે તો હવે સિદ્ધરાશિ દરવખતે વધવા છતાં પણ અનન્તથી આગળ શું વધવાની હોય ! એ પ્રમાણે નિગોદરાશિ એટલે મુખ્યત્વે અવ્યવહારરાશિ જે કે દરવખતે ઘટે છે તો પણ ઘટીઘટીને અનન્તકાળે પણ એવી નથી ઘટવાની કે જે અવ્યવહારી નિગોદ અનન્ત છે તે મટીને અસંખ્ય થઈ જાય. એ સંખ્ય અસંખ્ય અને અનન્ત એમ ત્રણ રાશિની અપેક્ષાએ નિગોદરાશિ ઘટવાની નથી તેમજ સિદ્ધરાશિ વધવાની નથી. એથી ‘ઘટે ન રાશિ નિગોદકી ઘટે ન સિદ્ધ અનન્ત’ એ ઉક્તિ અસાધ્ય અક્ષરશઃ સત્ય છે. અને વાસ્તવિક રીતે દરવખતે નિગોદ રાશિ કિં-

ચિત્ત ઘટતી જાય છે અને સિદ્ધરાશિ કિચિત્ત વધતી જાય છે તે પણ સાચું છે. (૨૫૮)

૪૮ પ્ર૦—કિંચિત્ત ઘટતાં ઘટતાં પણ અનન્તકાળે નિગોદના અનન્તજલો મટીને અસંખ્ય જોડણી (ઓછા) કેમ ન થાય ? (૨૬૦)

૪૮ ઉ૦—ત્રણકાળના સમયો કરતાં સર્વજલો અનન્તગુણ છે, અથવા ત્રણ કાળના સમયો કરતાં નિગોદજલો પણ અનન્તગુણ છે. તે હવે એવો ક્યો કાળ આવે ? કે જે કાળે નિગોદજલો અનન્ત છે તે ઘટીને અસંખ્યાત થઈ જાય ?

પુનઃ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિગેરેમાં ‘ આગળ કહેવાતી અવ્યવહાર રાશિ એટલે અનાદિનિગોદ જે સ્વીકારેલી છે તે રાશિ અનન્તકાળ સુધી રહેવાની છે એમ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે, જેથી તે અનાદિ નિગોદ જે કોઈપણ કાળે અનન્ત મટીને અસંખ્ય થાય તેા જરૂર અસંખ્યાત મટીને સંખ્યાત થતાં વાર ન લાગે, અને જ્યાં સંખ્યાત થઈ કે ત્યાં નિર્લેપ-ખાલી થતાં પણ વાર ન લાગે અને જે અનાદિ નિગોદરૂપ અવ્યવહારરાશિ ખાલી થઈ જાય તેા પછી વ્યવહારરાશિ કંમે કંમે ખાલી થઈ જાય અને તેમ થતાં લોકમાં કેવળ અભવજલો પાકી રહે. અને ભવજલો સિદ્ધિ પદને પામેલા હોવાથી સિદ્ધિગમન પણ અટકે. એમ સર્વ ભવ્ય અને સિદ્ધિ ગમનનો વિચ્છેદ તે કોઈપણ કાળે શ્રી સર્વજ્ઞભગવંતે ઇચ્છેલો નથી. માટે અનાદિ નિગોદ અનન્ત મટીને અસંખ્ય નહિ થાય એમ સ્પષ્ટ રીતે સમજવું યુગમ છે. પુનઃ એ અનાદિ નિગોદમાં ભવ્ય અને અભવ્ય બન્ને પ્રકારના અનન્ત અનન્તજલો સદાકાળ (કિંચિત્ત કિંચિત્ત ઓછા થવા છતાં પણ) અનન્ત અનન્તજ રહેવાના છે, જે માટે કહ્યું છે કે—

સામગ્રી અમાવાઓ, વ્યવહારિયસિય અપ્પવેસામો !

મગ્ગા વિ તે અણંતા, જે સિદ્ધિ સુદં ન પાવિંતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ—સામગ્રીના અભાવથી વ્યવહારરાશિમાં નહિં પ્રવેશ થવાથી જે ભવ્યો મોક્ષ સુખ પામવાના નથી તેવા ભવ્ય જલો (અપિ રાજ્યથી અભવ્યજલો) પણ અનન્ત છે. (૨૬૦)

૪૫ પ્ર૦—પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં સર્વકાળ પ્રત્યેક વનસ્પતિ-

પણ રહે છે કે કોઈ અવસ્થામાં સાધારણપણું પણ હોય છે ? તેમજ સાધારણ વનસ્પતિ સર્વદા સાધારણ વનસ્પતિરૂપજ હોય કે કોઈ અવસ્થામાં પ્રત્યેક વનસ્પતિપણું હોય ? (૨૬૧)

૪૫ ૩૦—સર્વે વનસ્પતિઓ ‘ સત્ત્વોચિ કિસલઓ ચલુ ડગમમણો અનંતઓ મણિઓ ’ એ વચનથી કિસલય અવસ્થામાં તો અવશ્ય અનન્તકાયજ હોય છે ત્યારબાદ તે કિસલય વૃદ્ધિ પામતો અનન્તકાય પણ હોય અને પ્રત્યેક પણ થાય. કારણ કે જે સાધારણ વનસ્પતિ હોયતો સાધારણ (અનન્તકાય) રૂપેજ રહે, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય હોયતો વૃદ્ધિ પામતો કિસલય પ્રત્યેકવનસ્પતિ થાય. વનસ્પતિની કિસલયાવસ્થા અન્તમુદ્ગર્ત જેટલી હોય (૨૬૧)

૪૬ પ્ર૦—જ્યારે કોઈ એક ગતિમાં વર્તતા હવતું આયુષ્ય પૂર્ણ થાય છે અને તે અન્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે અન્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થનારો હવ કેટલા પ્રકારે અન્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય ? (૨૬૨)

૪૬ ૩૦—એક ગતિ (ભવ) માંથી અન્ય ગતિ (ભવ) માં ઉત્પન્ન થનારો હવ જે પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે. એક ‘ ઈલિકાગતિ ’ વડે અને બીજી ‘ કન્દુકગતિ ’ વડે અથવા ‘ મ્હલુગતિ ’ વડે અને ‘ વક્રગતિ ’ વડે (૨૬૨)

૪૭ પ્ર૦—ઈલિકાગતિ અને કન્દુકગતિ કોને કહેવાય ? (૨૬૩)

૪૭ ૩૦—ધ્રુવજ જેમ પોતાનું આગલું શરીર આગળ ફેંકીને ત્યારબાદ પાછળના શરીરને સંકેચીને ઈષ્ટ સ્થાને જાય છે તેમ હવ પણ પ્રથમ આત્મપ્રદેશને દીર્ઘ દંડાકાર કરી ઉત્પત્તિસ્થાને પહોંચે છે. તે વખતે મરણસ્થાન અને ઉત્પત્તિસ્થાન એ બન્ને સ્થાનમાં અને અન્તરાલમાં આત્મપ્રદેશની દીર્ઘશ્રેણિ લંબાયેલી હોય છે, ત્યારબાદ મરણ સ્થાનથી આત્મપ્રદેશને સંહરી લઈ સર્વે આત્મપ્રદેશો ઉત્પત્તિસ્થાને ખેંચી દેય છે. તેને ઈલિકાગતિ કહેવાય છે.

દ્વડા જેમ સર્વાંશે ઉછળીને અન્ય સ્થાને જઈ પહોંચે છે, તેમ આત્મા પણ સર્વે આત્મપ્રદેશો વડે પિંડિત થયો થકો દડાની

છે અને ક્ષયોપશમમાં તો કેવળ રસોદયનોજ અભાવ હોય છે પરંતુ પ્રદેશોદયતો વર્તતો હોય છે. તથા દેશઘાતીપ્રકૃતિની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ઉપશમમાં રસોદય તથા પ્રદેશોદય એ બન્નેનો અભાવ હોય છે અને ક્ષયોપશમમાં અદ્યદેશઘાતી રસોદય અથવા તો રસોદય રહિત કેવળ પ્રદેશોદય પણ હોય. એ પ્રમાણે ઉપશમ અને ક્ષયોપશમમાં બે રીતે તફાવત છે. (૨૬૫)

૫૦ પ્ર૦—ઉદયમાં આવતા કર્મપ્રદેશો સર્વથા રસ રહિત હોય ખરા? કે જેથી રસોદય રહિત કેવળ પ્રદેશોદય હોઈ શકે? (૨૬૫)

૫૦ હ૦—ઉદયમાં આવતા કર્મપ્રદેશો જોકે સર્વથા શુભ અથવા અશુભ રસ રહિત હોતા નથી, પરંતુ શુભ કિંવા અશુભ રસ વડે યુક્તજ હોય છે. (૨૬૬)

૫૧ પ્ર૦—જો એમ હોયતો સર્વથા રસ રહિત કેવળ પ્રદેશોદય કેવીરીતે હોય? (૨૬૭)

૫૫ હ૦—પ્રદેશોદયનો અર્થ ‘સર્વથા રસરહિત કર્મપ્રદેશોના ઉદય’ એમ નથી, પરંતુ પ્રદેશોદયનો વાસ્તવિક અર્થ આ પ્રમાણે છે;

બંધાયેલું કર્મ સ્વરૂપે (પાતાના સ્વભાવે) હૃદયમાં આવે તોતે રસોદય અથવા વિપાકોદય કહેવાય. અને સ્વરૂપે ઉદયમાં નહિ આવતાં પરરૂપે (એટલે ઉદયવતી પર પ્રકૃતિમાં સંક્રમીને (પરપ્રકૃતિ રૂપે) ઉદયમાં આવે તો તે પ્રદેશોદય અથવા સ્તિબુક્સંક્રમ કહેવાય. અથવા જેવા તીવ્રરસે (સર્વઘાતી રૂપે) બંધાયું હોય તેવા તીવ્રરસે (સર્વઘાતીપણે) ઉદયમાં ન આવતાં અતિ મંદ રસરૂપે (એટલે દેશઘાતીરૂપે) થઈ ઉદયમાં આવે તો તે ઉદય પણ જોકે રસોદય છે તોપણ પ્રદેશોદય સરખો અને ક્ષયોપશમભાવની ગણતરીમાં આવનારો છે એમ જાણવું. (૨૬૭)

૫૨ પ્ર૦—જાણ્યું કર્મ સ્વરૂપે ઉદયમાં ન આવતાં પરરૂપે ઉદયમાં આવનારું કારણ શું? જ્યાંમુખી સ્વરૂપોદયને અવકાશ ન મળે ત્યાંમુખી ઉદયરહિત કેમ ન વર્તે? (૨૬૮)

૫૨ હ૦—જે કર્મની અગાધાસ્થિતિ સમાપ્ત થઈ તે કર્મ કોઈ પણ પ્રકારે ઉદયમાં આવી નિર્જરરૂંજ જોઈએ એવો અવશ્ય

નિયમ છે, મારે અખાધાસ્થિતિ સમાપ્ત થતાં જો વિરોધી પ્રકૃતિનો તે વખતે ઉદય ચાલુ હોય તો પોતે વિરોધી પ્રકૃતિમાં સંક્રમીને (એટલે વિરોધી પ્રકૃતિરૂપે પરીણમીને) પણ ઉદયમાં આવે અને વિરોધી પ્રકૃતિનો ઉદય બંધ પડતાં તે કર્મ સ્વરૂપેજ ઉદયમાં આવે, અથવા કદાચ વિરોધી પ્રકૃતિનો ઉદય ન હોય પરંતુ તે સ્થાનજ સ્વરૂપોદયને અયોગ્ય હોય તોપણ પરપ્રકૃતિરૂપે ઉદયમાં આવવુંજ જોઈએ એવા નિયમને અનુસરીને કર્મ પ્રદેશોદયરૂપે અથવા તો રસોદયરૂપે પણ ઉદયમાં આવવુંજ જોઈએ, કારણકે અખાધાસ્થિતિ સમાપ્ત થઈ છે મારે. (૨૬૮)

૫૩ પ્ર૦—હવે એ વાત સમજાય છે કે અખાધાસ્થિતિ સમાપ્ત થયે કર્મને ઉદયમાં આવ્યા વિના તો છુટકોજ નથી, અને તે સ્વરૂપે અથવા તો પરરૂપે પણ ઉદયમાં તો આવવુંજ જોઈએ પરંતુ એ પ્રમાણે વિચારતાં તો ક્ષયોપશમભાવ સિવાયની બીજી પણ અનેક પ્રકૃતિઓ પ્રદેશોદયથી પણ ઉદયમાં આવવીજ જોઈએ. (૨૬૯)

૫૩.૩૦—હા, ધ્રુવોદય સિવાયની સર્વ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ પ્રદેશોદયથી અને રસોદયથી બંને પ્રકારે ઉદયમાં આવી શકે છે અને ધ્રુવોદયપ્રકૃતિઓનો તો રસોદય ધ્રુવ હોવાથી હંમેશા રસોદયથીજ ઉદયમાં આવી શકે છે. જેમ જ્ઞાનવરણીયની પાંચ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી હોવાથી હંમેશાં રસોદયવાળી છે અને જિન નામ આહારકદ્રિક આદિ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી હોવાથી અન્ત-મૃદુર્ત આદિ અખાધાસ્થિતિ સમાપ્ત થયે પ્રદેશોદય અને તેના પ્રકારની અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં રસોદયવાળી પણ વર્તે છે. (૨૬૯)

૫૪ પ્ર:—શ્રી હંગવતી સૂત્ર (શતક ૨૦, ઉ૦ ૨, સૂ. ૨) માં ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનાં અભિવચનના આપેલાં છે, તો અહીં અભિવચનથી શું સમજવું? ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજ એના અર્થ પર્યાય કરે છે તો તે હકીકત કેવીરીતે સંગત થાય છે? શું પ્રાણાતિષાત વિરમણાદિને ધર્માસ્તિકાયના પર્યાયરૂપે ગણાવાય? અને ગણાવાય તો ક્યા નયના આધારે? અને તેમ થતાં ધર્માસ્તિકાયનાં સ્વરૂપમાં ભિન્નતા આવે તેનું શું? (૨૭૦)

૫૪ ૩૦—જૈન શાસ્ત્રોમાં એકજ વસ્તુને કહેવાવાળાં પર્યાયો
 ન્યાં આપવામાં આવે છે ત્યાં એકાર્થિક અનર્થાન્તર પર્યાય
 અને નામધેય વિગેરે શબ્દો આપવામાં આવે છે, અને તેવી જગ્યા
 ઉપર આપેલા શબ્દો એકજ અભિવ્યયને કહેવાવાળાં હોય છે,
 પણ શ્રીભગવતીજીમાં જણાવેલા પૂર્વોક્ત સૂત્રમાં એકાર્થિક
 અનર્થાન્તર પર્યાય કે નામધેય તરીકે નામો નહિ જણાવતાં
 'અભિવ્યયન' તરીકે તે નામો જણાવેલા છે, તેથી તે અભિવ્યયનો
 એકજ વસ્તુને કહેનાર હોય એમ કહી શકાય નહિ. આવશ્યક-
 નિર્ણયમાં જેમ આકાશને ક્ષેત્ર તરીકે જણાવી પાછળથી વ્યંજન
 પર્યાયમાત્રની સરખાવટ કરીને ઇક્ષુક્ષેત્ર અને શાલિક્ષેત્રાદિકના
 કરણોને ક્ષેત્રકરણ તરીકે જણાવ્યાં છે, તેમ અહીં પણ અભિ-
 વ્યયન શબ્દ સર્વથા એક અર્થને કહેવાવાળા એકાર્થિક કરતાં
 અન્ય પ્રકારે એકાર્થિક કહેવાને મારેજ પ્રવર્તેલો છે કેમકે ઇક્ષુક્ષે-
 ત્રાદિકનું કરણ વાસ્તવિક રીતે દ્રવ્યકરણ બને છે, પણ ક્ષેત્ર
 (આકાશ) કરણ બનતું નથી અને તેથીજ વ્યંજન પર્યાયને
 પ્રાપ્ત એટલે માત્ર શબ્દોનીજ સરખાવટ લીધી છે તેવીરીતે
 અહીં પણ અભિવ્યયન શબ્દ શબ્દોની સરખાવટને માટે માત્ર
 લેવાયતો અડચણ જણાતી નથી. વળી વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે
 એ પદથી બનેલા શબ્દમાં પહેલા અને પછીના પદનો લોપ 'તે
 સ્તુત્વા' એ સૂત્રથી થાય છે અને તેથી ધર્માસ્તિકાય એ નામ ધર્મ
 અને અસ્તિકાય એ બે પદથી બનેલું હોઈ આગળના અસ્તિકાય
 પદનો લોપ થાય ત્યારે માત્ર ધર્મ પદ રહે અને તેથીજ સૂત્રકાર
 મહારાજએ પણ ધર્માસ્તિકાયના અભિવ્યયનોમાં પહેલું 'ધર્મોદ્ધવા'
 એમ કહી ધર્મ શબ્દનેજ અભિવ્યયન તરીકે જણાવ્યો છે અને
 તે ધર્મ શબ્દના પર્યાય (એકાર્થિક) તરીકે પ્રાણાતિપાત વિરમ-
 ભાદિક ધર્મા સમિતિ આદિને લેવામાં કોઈ પણ જાતની અડચણ
 દેખાતી નથી. ધ્યાન રાખવું કે અધર્માસ્તિકાયના અભિવ્યયનોમાં
 પણ પહેલાં 'અવર્મોદ્ધવા' એમ કહ્યું છે અને તેથી પ્રાણાતિપાત
 વિગેરે અને ધર્માસમિતિનો અભાવ વિગેરેને અધર્મના અભિ-
 વ્યયનો તરીકે જણાવ્યાં છે. (૨૦૦)

૫૫ ૩૦—આયુષ્ય જલદી લોગવાઈ જાય અગર તુરંત એમ

તો યુગલિંકની શ્રીઓને નવલાખ ગર્ભજ છવોની દિવસિ મનાય નહિ, અથવા તો અકર્મભુમિ ક્ષેત્રમાં અન્તર્મુદ્રતથી માંડીને સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા ગર્ભજ મનુષ્યો માનવા પડે. પણ તે મનનું નથી. પણ અદ્વાજુગલોસં ઇત્યાદિ કર્મપ્રકૃતિ વિગેરે શાસ્ત્રોમાં કહ્યા મુજબ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ત્રણ પદ્યોપમનું આયુષ્ય અપવર્તનીય થાય છે. (૨૭૪)

૫૬ પ્ર૦—તમસ્કાય શી વસ્તુ છે? તથા તે ક્યાંથી આવે છે? તેમજ કરોજ નિયમિત રાઇમેજ આવે તેનું શું કારણ? (૨૭૫)

૫૬ ર૦—તમસ્કાય એ અપૂર્ણતાનો વિકાર છે, તથા અંતઃકૃત નામના સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાંથી તમસ્કાયની શ્રેણિ નીકળે છે. હીની હવા થતાં તેનો વિશેષ વિસ્તાર થાય છે અને સૂર્યના પ્રકાશ કિરણો વિગેરેથી તેનો દ્વંસ થતો હોય તેમ સમજાય છે. (૨૭૫)

૧૦ પ્ર૦—ભરતની જે શાંતી ગંગા નદી છે તે હાલ છે તે કે બીજી? (૨૭૬)

૧૦ ર૦—દિલ્હી, કાનપુર, કાશી થકી બંગાળના અખાતમાં મળેલી જે આધુનિક ગંગા છે તે અપ્રાપ્તથી વાળીને સમુદ્રમાં મેળવેલી ગંગા છે એમ શ્રી અજિતનાથ પ્રશ્નના ચરિત્રના આધારે જણાય છે. (૨૭૬)

૧૧ પ્ર૦—સૂર્યોદય થયા બાદ નવકારશી આદિનું પચ્ચક્ષ્ણાણુ લેવાય કે નહિ? (૨૭૭)

૧૧ ર૦—મુખ્યવૃત્તિએ સૂર્યોદય પહેલાં ધારણ અને લેકું લેકું, છતાં હમેશા પચ્ચક્ષ્ણાણુ કરનારાઓને મારે પડી પણ કારણ સર લેવા ધારવામાં અડચણ નથી. (૨૭૭)

૧૨ પ્ર૦—જાણીપના પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ચોવીશમી તથા પચીશમી વિજય છેવટ એક હજાર ચોળના નીચે ગયેલ છે. તો તેવીરીતે પુષ્કારાંશ અને ધાતકીખંડની તે તે વિજયો હિમાલયવાળી હશે કે કેમ? (૨૭૮)

૧૨ ર૦—પુષ્કારાંશ અને ધાતકીખંડનાં પૂર્વ-પશ્ચિમ થકી ચાર ચાર મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં ...

જ્ઞાન રોકવા પ્રમુખ વિકારને જ્ઞાનલક્ષિત વિગેરે ક્રિયા દૂર કરી શકે છે પણ તેના નીરસ (અલ્પરસનાળાં) પુરુગણો તો આત્માનેજ ભોગવવાંજ પડે છે. (૨૭૨)

પ્ર૮—આયુષ્ય વિગેરે કર્મોના ઉપક્રમ થાય અને તેથી તે જલદી ભોગવાય છતાં તેમાં કરેલા કર્મોના નાશ ન માનવો તે કેમ બને ? (૨૭૩)

૩૦—એક મનુષ્ય પ્રતિદિન શેર અનાજ ખાતો હોય અને તેને જો એક મણ અનાજ આપવામાં આવે તો તેનો ચાલીશ દિવસનો ખોરાક છે એમ કહી શકાય, છતાં તે મનુષ્યને કોઈક એવો જખરો ભરમક વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય અને તે ચાલીશ દિવસનો ખોરાક ચાર દિવસમાં ખાઈ જાય તેમાં આહાર જલદી ખાધા કહેવાય પણ આહારનો નાશ થયો કહેવાય નહિ. તેવીજ રીતે ખાંધેલા કર્મો પણ અનુક્રમે ભોગવતાં જેટલો વખત લાગે તેના કરતાં થોડા વખતમાં જે કર્મ ભોગવી લેવાય તેનું નામ ઉપક્રમ (નાશ) કહેવાય છે. ઘડીયાળની કુંચી ઘડીયાળ રીતસર ચાલે તો હવીશ કલાક સુધી પહોંચવાની હોય છતાં જો તેની ટેસ ખસી જાય કે ખીલી ઢીલી થાય તો તે ચાવી જલદી ઉતરી જાય તેમાં ચાવીનો નાશ થયો કહેવાય નહિ, તેવી રીતે અનુક્રમે ભોગવવાનું આયુષ્ય સો આદિ વરસ ચાલવાનું હોય છતાં સિદ્ધાન્તોમાં જણાવેલા અધ્યવસાનાદિ ઉપક્રમ દ્વારાજે જલદી અન્તર્મુહર્ત્તથી માંડીને કોઈપણ વખતમાં પુર થઈ જાય તેમાં કર્મ ઉડી ગયું—કર્મનો ભોગવ્યા સિવાય નાશ થઈ ગયો એમ કહેવાય નહિ. (૨૭૩)

પ્ર૮ પ્ર૦—અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યતિર્થંચનું આયુષ્ય ઉપક્રમવાળું હોતું નથી એમ ખરું ? (૨૭૪)

પ્ર૮ ૩૦—અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય-તિર્થંચનું આયુષ્ય નાશ પામતું નથી (ઉપક્રમવાળું હોતું નથી) એમ જે કહેવાય છે તે પર્યાપ્ત અવસ્થા થયા બાદ સમજવું. કારણ કે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો યુગલિકનું પણ પક્ષોપમનું આયુષ્ય હોય તે પણ ઘડીને અન્તર્મુહર્ત્ત જેટલું થઈ જાય છે. એમ જો ન માનીએ

તો યુગલિકની સ્ત્રીઓને નવલાખ ગર્ભજ શુભોની ઉત્પત્તિ મનાય નહિ, અથવા તો અકર્મભુમિ ક્ષેત્રમાં અન્તર્મુદ્દર્તથી માંડીને સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યનાળા ગર્ભજ મનુષ્યો માનવા પડે, પણ તે બનવું નથી. પણ અદ્વાજુગુક્તોસં ઇત્યાદિ કર્મપ્રકૃતિ વિગેરે શાસ્ત્રોમાં કહ્યા મુજબ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ત્રણ પદ્યોપમતું આયુષ્ય અપવર્તનીય થાય છે. (૨૭૪)

૫૯ પ્ર૦—તમસ્કાય શી વસ્તુ છે? તથા તે ક્યાંથી આવે છે? તેમજ હરેરાજ નિયમિત દાર્શનિક આવે તેનું શું કારણ? (૨૭૫)

૫૯ ઉ૦—તમસ્કાય એ અપ્રકાશનો વિકાર છે, તથા અવ-
જ્ઞાનનામના સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાંથી તમસ્કાયની શ્રેણિ નીકળે
છે. ભીની હવા થતાં તેનો વિશેષ વિસ્તાર થાય છે અને સૂર્યના
પ્રચંદ કિરણો વિગેરેથી તેનો ધ્વંસ થતો હોય તેમ સમજાય છે.
(૨૭૫)

૬૦ પ્ર૦—ભરતની જે શાશ્વતી ગંગા નદી છે તે હાલ છે
તે કે બીજી? (૨૭૬)

૬૦ ઉ૦—દિલ્હી, કાનપુર, કાશી થઇને બંગાળના અખા-
તમાં મળેલી જે આધુનિક ગંગા છે તે અષ્ટાપદથી વાળીને સમુ-
દ્રમાં મેળવેલી ગંગા છે એમ શ્રી અજિતનાથ પ્રજ્ઞના ચરિત્રના
આધારે જણાય છે. (૨૭૬)

૬૧ પ્ર૦—સૂર્યોદય થયા બાદ નવકારશી આદિતું પચ્ચક્ષ્ણાણુ
લેવાય કે નહિ? (૨૭૭)

૬૧ ઉ૦—મુખ્યવૃત્તિએ સૂર્યોદય પહેલાં ધારવું અને લેવું
જોઇએ, છતાં હંમેશા પચ્ચક્ષ્ણાણુ કરનારાઓને માટે પછી પણ
કારણ સર લેવા ધારવામાં અડચણ નથી. (૨૭૭)

૬૨ પ્ર૦—જંબુદ્વીપના પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ચોવીશમી
તથા પચ્ચીશમી વિજય છેવટ એક હજાર યોજના નીચે ગયેલ
છે. તો તેવીરીતે પુષ્કારાર્ધ અને ધાતકીખંડની તે તે વિજયો
ઉંડાણવાળી હશે કે કેમ? (૨૭૮)

૬૨ ઉ૦—પુષ્કારાર્ધ અને ધાતકીખંડનાં પૂર્વ-પશ્ચિમ થઇને
ચાર મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં બગીચે વિજયો સરળી સપાટીએ

જ્ઞાન રોકવા પ્રમુખ વિકારને જ્ઞાનભક્તિ ત્રિગેરે ક્રિયા દૂર કરી શકે છે પણ તેના નીરસ (અદ્વૈતમતવાળાં) પુરુષો તો આત્માનેજ ભોગવવાંજ પડે છે. (૨૭૨)

૫૮—આયુષ્ય ત્રિગેરે કર્મોના ઉપક્રમ થાય અને તેથી તે જલદી ભોગવાય છતાં તેમાં કરેલા કર્મોના નાશ ન માન્યો તે કેમ બને ? (૨૭૩)

૩૦—એક મનુષ્ય પ્રતિદિન ચેર અનાજ ખાતો હોય અને તેને જો એક માત્ર અનાજ આપવામાં આવે તો તેના ચાલીસ દિવસનો ખોરાક જો એમ કહી શકાય, છતાં તે મનુષ્યને કોઈક એવો જખરો ભરમક વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય અને તે ચાલીસ દિવસનો ખોરાક ચાર દિવસમાં ખાઈ જાય તેમાં આહાર જલદી ખાધો કહેવાય પણ આહારનો નાશ થયો કહેવાય નહિં. તેવીજ રીતે બાંધેલા કર્મો પણ અનુક્રમે ભોગવતાં જેટલો વખત લાગે તેના કરતાં થોડા વખતમાં જો કર્મ ભોગવી લેવાય તેનું નામ ઉપક્રમ (નાશ) કહેવાય છે. ઘડીયાળની કુંચી ઘડીયાળ રીતસર ચાલે તો ઘડીશ કલાક સુધી પહોંચવાની હોય છતાં જો તેની કેસ ખસી જાય કે ખીલી દીલી થાય તો તે ચાવી જલદી ઉતરી જાય તેમાં ચાવીના નાશ થયો કહેવાય નહિં, તેવી રીતે અનુક્રમે ભોગવવાનું આયુષ્ય સો વ્યાધિ વરસ ચાલવાનું હોય છતાં સિદ્ધાન્તોમાં જણાવેલા અધ્યવસાનાદિ ઉપક્રમ દ્વારાજે જલદી અન્તર્મુદ્ધર્તથી માંડીને કોઈપણ વખતમાં પુર થઈ જાય તેમાં કર્મ ઉડી ગયું—કર્મના ભોગવ્યા સિવાય નાશ થઈ ગયો એમ કહેવાય નહિં. (૨૭૩)

૫૮ પ્ર૦—અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યતિર્યંચનું આયુષ્ય ઉપક્રમવાળું હોતું નથી એમ ખરું ? (૨૭૪)

૫૮ સ૦—અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય-તિર્યંચનું આયુષ્ય નાશ પામતું નથી (ઉપક્રમવાળું હોતું નથી) એમ જો કહેવાય છે તે પર્યાપ્ત અવસ્થા થયા બાદ સમજવું. કારણ કે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો યુગલિકનું ત્રણ પદ્યોપમનું આયુષ્ય હોય તે પણ ઘડીને અન્તર્મુદ્ધર્ત જેટલું થઈ જાય છે. એમ જો ન માનીએ

તો યુગલિકની ઓઝોને નવસાખ ગર્ભજ છવોની ઉત્પત્તિ મનાય નહિ, અથવા તો અકર્મભુમિ ક્ષેત્રમાં અન્તર્મુદ્રિતથી માંડીને સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા ગર્ભજ મનુષ્યો માનવા પડે. પણ તે બનતું નથી. પણ અદ્વાજુગુક્ષોસં ઇત્યાદિ કર્મપ્રકૃતિ વિગેરે શાસ્ત્રોમાં કહ્યા મુજબ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ત્રણ પદ્યોપમત્વં આયુષ્ય અપવર્તનીય થાય છે. (૨૭૪)

૫૬ પ્ર૦—તમસ્કાય શી વસ્તુ છે? તથા તે ક્યાંથી આવે છે? તેમજ કરેજ નિયમિત દામિજ આવે તેનું શું કારણ? (૨૭૫)

૫૬ ઉ૦—તમસ્કાય એ અપૂંકાયેલો વિકાર છે, તથા અરુણાદિ નામના સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાંથી તમસ્કાયની ટ્રેણી નીકળે છે. હીની હવા થતાં તેના વિશેષ વિસ્તાર થાય છે અને સૂર્યના પ્રયંડ કિરણો વિગેરેથી તેના દ્વંસ થતો હોય તેમ સમજાય છે. (૨૭૫)

૬૦ પ્ર૦—ભરતની જે શાશ્વતી ગંગા નદી છે તે હાલ છે તે કે બીજી? (૨૭૬)

૬૦ ઉ૦—દિલ્હી, કાનપુર, કાશી થઇને બંગાળના અખાતમાં મળેલી જે આધુનિક ગંગા છે તે અષ્ટાપદથી વાળીને સમુદ્રમાં મેળાવેલી ગંગા છે એમ શ્રી અજિતનાથ પ્રભુના ચરિત્રના આધારે જણાય છે. (૨૭૬)

૬૧ પ્ર૦—સૂર્યોદય થયા બાદ નવકારશી આદિતું પચ્ચક્ષ્ણાણ લેવાંય કે નહિ? (૨૭૭)

૬૧ ઉ૦—મુખ્યવૃત્તિએ સૂર્યોદય પહેલાં ધારણું અને લેવું જોઇએ, છતાં હંમેશા પચ્ચક્ષ્ણાણ કરનારાઓને માટે પછી પણ કારણ સર લેવા ધારવામાં અડચણ નથી. (૨૭૭)

૬૨ પ્ર૦—જંબુદ્વીપના પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ચોવીશમી તથા પચ્ચીશમી વિજય ઉવટ એક હજાર ચોજના નીચે ગયેલ છે. તો તેવીરીતે પુષ્કારાર્ધ અને ધાતકીખંડની તે તે વિજયો ઉંઠાણવાળી હશે કે કેમ? (૨૭૮)

૬૨ ઉ૦—પુષ્કારાર્ધ અને ધાતકીખંડના પૂર્વ-પશ્ચિમ થઇને ચાર મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં બગીચે વિજયો સરખી સપાટીએ

છે અર્થાત્ જંગ્મદીપના મહાવિદેહની કુખડી વિજયોની માફક અહીંની કોઈપણ વિજયો હંદર્ધવાળી નથી અને તેથીજ કુખડી તરીકે ગણાતી પણ નથી. જંગ્મદીપના મેરુપર્વતની પશ્ચિમે રહેલા મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સપાટી સરખી ન હોવાથી ધીમે ધીમે ઉતરતી ઉપરે હજાર યોજન ઉંડી થઈ જાય છે તેથી માત્ર જંગ્મદીપની મહાવિદેહનીજ ૨૪-૨૫ મી વિજયો કુખડીવિજય તરીકે કહેવાય છે. (૨૭૮)

૬૩ પ્ર-યુગપ્રધાનો કેટલા હોય? એમનું લક્ષણ શું? અને હાલમાં કોઈ યુગપ્રધાન કે નહિ? (૨૭૯)

૬૩ જ-પ્રવચનસારોદ્ધારની રચના તેરમી શતાબ્દીમાં થયેલ અને તેમાં મહાવીર મહારાજના શાસનમાં બે હજાર અને ચાર (૨૦૦૪) યુગ પ્રધાનો થવાનું સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. આ-વશ્યકચૂર્ણિ વિગેરેમાં આર્યમહાગિરિજી અને આર્યશુદ્ધરિતજીને યુગપ્રધાન તરીકે જણાવેલા છે, શ્રી નિશીથચૂર્ણિમાં આર્ય કાલકાચાર્યને યુગપ્રધાન તરીકે જણાવેલા છે અને શ્રી મહા-નિશીથ સૂત્રમાં શ્રી પ્રસન્નચાર્યને યુગપ્રધાન તરીકે જણાવવામાં આવ્યા છે, એ ઉપરથી યુગપ્રધાન શબ્દ અને તેની વિવક્ષા ઘણા પ્રાચીન કાળની છે એમ જણાય છે. જે કાળે જે પુરુષો વર્તતા હોય તે પુરુષોમાં આગમના સૂક્ષ્મ બોધને લીધે જેઓ એક હોય છે તેઓને યુગપ્રધાનાગમ અર્થાત્ યુગપ્રધાન કહેવાય છે. તેઓ એકાવતારી હોય છે. વર્તમાનકાળમાં યુગપ્રધાન તરીકે કોઈપણ વ્યક્તિ જાહેર જાણવામાં આવી નથી. (૨૭૯)

૬૪ પ્ર-સુકાએકું આદુ (સુઠ) જે ખાવાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય તે તે પ્રમાણે બીજા બટાટા વિગેરે કંદમૂલ સુકવીને પણ વાપરવામાં શી અડચણ? (૨૮૦)

૬૪ જ-સુઠએ એક હલકા ઔષધ તરીકે ઉપયોગમાં આવે છે, તે શાકની માફક વધારે પ્રમાણમાં લઈ શકાતી નથી, બટાટા પ્રમુખ બીજા કંદમૂલો આસક્ષિથી ખાવામાં આવે છે અને વધારે પ્રમાણમાં લેવાય છે. અને વધારે પ્રમાણમાં વાપરવામાં ઘણાજ જીવોની હિંસાનો પ્રસંગ આવે છે, વળી આ

બાપતમાં આચીર્ણ અનાચીર્ણ વિભાગો પણ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. (૨૮૦)

૬૫ પ્ર૦—પર્વપણા પછી ભાદરવા સુદિ આઠમના દિવસે સામાચારી (કલ્પસૂત્રનું નવમું વ્યાખ્યાન) કેટલીક જગ્યાએ વાંચવામાં આવે છે અને કેટલેક સ્થળે નથી વાંચાતી, તે બેમાં વ્યાજબી શું? (૨૮૧)

૬૫ ઉ૦—સામાચારી સંવચ્છરીના દિવસેજ સભાસભક્ષ વંચાય તે વ્યાજબી છે. કોઈ સ્થાને આઠમના દિવસે વંચાય છે પણ વાંચવી ઠીક નથી, સંવચ્છરીના દિવસે બારસાસૂત્ર વાંચતી વખતે છેલ્લે સામાચારી અર્થસહિત વાંચી સંભળાવવી શ્રેષ્ઠ છે. (૨૮૧)

૬૬ પ્ર૦—ચતુર્વિધ સંઘમાં કલ્પસૂત્ર, બારસા-મૂળસૂત્ર વાંચવાનો અધિકારી કોણ? (૨૮૨)

૬૬ ઉ૦—કલ્પસૂત્રના યોગવલ્લન કર્યા હોય એવા સાધુનેજ મુખ્યતાએ ચતુર્વિધ સંઘ આગળ કલ્પસૂત્ર, બારસા-મૂળસૂત્ર વાંચવાનો અધિકાર છે. (૨૮૨)

૬૭ પ્ર૦—જે અઠ્ઠાઈઓ પૈકી આશ્વિન અને ચૈત્ર માસની અઠ્ઠાઈઓ શાશ્વતી અને બાકીની ચાર અઠ્ઠાઈઓ અશાશ્વતી કહેવાય છે તેનું શું કારણ? (૨૮૩)

૬૭ ઉ૦—જે અઠ્ઠાઈનું આરાધન, ભૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાન કોઈપણ તીર્થ કરના શાસનમાં અવશ્ય હોયજ તે અઠ્ઠાઈ શાશ્વતી કહેવાય, અને જે અઠ્ઠાઈનું આરાધન અમુક તીર્થ કરે મહારાજાના શાસન વખતેજ હોય તે અઠ્ઠાઈ અશાશ્વતી કહેવાય છે. આશ્વિન અને ચૈત્ર માસની અઠ્ઠાઈમાં શ્રી સિદ્ધયક મહારાજાનું આરાધન કરવામાં આવે છે, ત્રણે કાલના પ્રત્યેક તીર્થ કરના શાસનમાં આ પરમપવિત્ર શ્રી સિદ્ધયક ભગવંતનું આરાધન અવશ્ય હોય છે, જ્યારે ત્રણ ચોમાસાની અને એક સંવચ્છરી (પર્વપણા) પર્વની અઠ્ઠાઈનું આરાધન, પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ કરના શાસનમાંજ નિયત હોય છે. બાવીશ તીર્થ કરના શાસનમાં ત્રણ ચોમાસી, તથા સંવચ્છરી પર્વનું આરાધન અનિયત છે, જે વાત ભગભગ

કલ્પસૂત્રાદિના વચનથી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. આ કારણથી ચોમા-
સાની ત્રણ અને પચૈંચણની એક એ ચ્યાર અકૃષ્ણો અશાયેલી
છે, તેમજ ત્રણ કાલના પ્રત્યેક તીર્થ કરના શાસનમાં શ્રી સિદ્ધયક
મહારાજનું આરાધન અવશ્ય હોવાથી આશિન અને ચૈત્રની
અકૃષ્ણો શાયેલી છે. (૧૮૩)

૬૮ પ્ર૦—કોઈ કોઈ વખત વીંછણના પેટમાંથી વીંછી રૂપે
સંખ્યાબંધ બચ્ચાઓની ઉત્પત્તિ જોવામાં આવે છે, તો તે કેમ
બને ? તેને ગર્ભજ તો કહી શકાય તેમ નથી ! કારણકે એકેન્દ્રિયથી
અસંખિપંચેન્દ્રિય સુધીના સર્વ જીવો સંખૂર્ણિમજ હોય છે. (૧૮૪)

૬૮ ૩૦—વીંછણના પેટમાંથી વીંછીરૂપે બચ્ચાઓની જે
ઉત્પત્તિ જોવાય છે તે નર-માદાના સંયોગ પૂર્વક ન હોવાથી ગર્ભજ
નથી. વીંછણના ઉદરમાં જે ઉત્પત્તિ જોવાય છે તેટલા માત્રથી
ગર્ભજની શકાને સ્થાન આપવાની જરૂર નથી. કિંતુ વીંછણના
ઉદરમાંજ કોઈ એવા પ્રકારના (શુક-શોષિત વિનાજ) સંયોગો
તથા એ વીંછીરૂપે બચ્ચાઓની ઉત્પત્તિ લાયક વાતાવરણ કોઈવાર
મળી આવે છે કે નરમાદાના સંયોગ વિના પણ ત્યાં સેંકડો
બચ્ચાઓની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે માટે નીચેના પાઠ સાક્ષિ
આપે છે. યદા હગળાદો સમુત્પન્નો વૃદ્ધિકઃ પુત્રાદિ વ્યપદેશાઽ
વિપયોઽપિ તથાવિઘલોકાનામશુભોદ્યાત્ તદોયોદરે વહનઃ સંમૂ-
ર્છિમા વૃદ્ધિકા ઉત્પન્નન્તે ઉદરે વિદાર્ય ચ નિર્ગચ્છન્તિ, તદ્ દૃષ્ટ્વા
ચેમે વૃદ્ધિપયા જાતા इति માતૃપુત્રાદિરૂપેણ લોકોક્તિઃ પ્રવર્તન્તે ।
[પર્યુપણા દશશતકમ્] ભાવાર્થ-સ્પષ્ટ છે. (૧૮૪)

૬૯ પ્ર૦—કેવળજ્ઞાનીમહારાજ ગૌતમી લેવા માટે જાય કે
કેમ ? અથવા શુતકેવલી તેમના માટે ગૌતમી લાવી આપે તો
છદ્મસ્થનો લાવેલો આહાર કેવલીભગવંતને કલ્પે ખરો ? (૧૮૫)

૬૯ ૩૦—શુતકેવલીના લાવેલો આહાર કેવલીભગવંત વાપરી
શકે, જે માટે પિંડનિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે—

‘ ઓહો સુભોવડ્ધો મુચનાણી જહવિ ગિણ્હર અસુહં ।

તં કેવલિવિ મુંજહ અપમાણં સુયં મવે રહરા ॥ ૧ ॥ ’

ભાવાર્થ—ઓવથી શુતના ઉપયોગવાળા સુતજ્ઞાની કદાચ

અમુદ્ધ આહાર લાવે તો પણ કેવલીસગવંત તે આહાર વાપરે.
અન્યથા શ્રુત અપ્રમાણ થાય. (૨૮૫)

૭૦ પ્ર૦—દશ જળુને એકીસાથે એકજ ક્ષેત્રમાં કેવળજ્ઞાન
હિત્ર થાય તો તે અવસરે પહેલી દેશના કોણ આપી શકે? (૨૮૬)

૭૦ ૩૦—કેવલજ્ઞાન થયા બાદ જોકે નાના મોટાના (વંદ-
નાદિકનો) પરસ્પર વ્યવહાર નથી, એટલે ગમે તે દેશના આપે
તેમાં દરકત ન હોય, અથવા તો વધુ ચારિત્રપર્યાયવાળા પ્રથમ
ધર્મદેશના આપે તો તે પણ વિચાર કરતાં હીક લાગે છે. (૨૮૬)

૭૧ પ્ર૦—અનંતશ્લોકે સિદ્ધક્ષેત્ર (સિદ્ધાચળ) માં સિદ્ધિ-
પદને પ્રાપ્ત કર્યું. તેજ ક્ષેત્રમાં વર્તમાન ચોવીશીમાંથી એકપણ
તીર્થંકર મહારાજાએ સિદ્ધિપદને કેમ ન પ્રાપ્ત કર્યું? (૨૮૭)

૭૧ ૩૦—દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અને ભવ એ પાંચ કારણ
સામગ્રીથીજ ભવ્યાત્માને ભોક્ષ પ્રાપ્તિ નિયમિત હોવાથી, તેમજ
જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ કર્મના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે અમુક આત્માનો અમુક
ક્ષેત્રમાંજ ભોક્ષ થવાનો છે એ ચોક્કસ હોવાથી, આ ચોવીશીપૈકી એક
પણ તીર્થંકરમહારાજાનું સિદ્ધાચળ ઉપર નિર્વાણ-ભોક્ષકત્વાણુક
ન થયું હોય તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જોવું નથી. (૨૮૭)

૭૨ પ્ર૦—મહાવીરમહારાજાએ નિર્વાણસમયે સોળપ્રહર પ્રવૃત્ત
અખંડ ધર્મદેશના આપી તો તીર્થંકરો શું રાત્રે ધર્મદેશના
આપે? બીજા કયા તીર્થંકરમહારાજાએ રાત્રે ધર્મદેશના આપેલ
છે? (૨૮૮)

૭૨ ૩૦—તીર્થંકરમહારાજાઓ તીર્થંકરનામકર્મના ફળરૂપે
ધર્મદેશના આપે છે. તે દ્વારા તીર્થંકરનામકર્મની નિર્જરા થાય
છે, અને એ કારણથીજ ‘અગિલાણાણ ધમ્મદેસણયાણ’ એવો પદો
સિદ્ધાન્તગ્રંથોમાં નજરે પડે છે પરમાત્મા મહાવીરદેવનું મોખુર્ય
પૂર્ણ થવા આવ્યું હોય અને હજી તીર્થંકરનામકર્મનાં ફલિદો
વધારે પ્રમાણમાં અવશિષ્ટ હોય તો તે તીર્થંકરનામકર્મની મિત્રતા
માં જ એ પરમાત્માએ સોળપ્રહર સુધી ધર્મદેશના આપે હોય
તો તેમાં કોઈ વિરોધ દેખાતો નથી. તીર્થંકરોનો જોડો
પ્રકારનો હોવાથી તેમને ચક્રારણ્ય રાત્રે ધર્મદેશના આપે

ક્તિચિદ્ ભયાન્ । મૃત્વા મહાવિદેહ્યુ દૂરાધિર્વૃત્તિમેવ્યતિ ॥ ૨ ॥
[ઉપદેશમાલાકર્ણિકા વૃત્તિ.]

ભાવાર્થ:—ધર્મોચાર્ય ઉપર પ્રત્યનીકપણું હોવાથી જન્માસિ
ત્યાંથી કાલધર્મ પામી કિલ્મિષિક દેવ થયો. ત્યાંથી અવધીને
તિર્થંચ મનુષ્ય અને દેવના ભવમાં કેટલાક ભવો મુખી ભમીને
મણી લાંબે વખતે મહાવિદેહમાં નિર્વાણ પામશે.

ધર્મી 'ચત્તારિ પંચત્તિ' એ ભગવતી સૂત્રના વચનથી પણ
જન્માસિના પરિમિત ભવો થાય છે. પણ અનન્તસંસારિપણું નથી.
(૨૬૨)

૭૭ પ્ર૦—કોણે જ્ઞાનપંથમીની આરાધના શરૂ કરી હોય,
ત્યારબાદ શારીરિક અથવા તેવા પ્રબલ કારણે કદાચિત્ પંથમીનો
ઉપવાસ ન થઈ શકે અને આગળ કરી આથે તે પંથમીનો તપ
અખંડ રહે ખરો? (૨૬૩)

૭૭ ૭૦—અખંડ રહે, ભંગ ન થાય, જે માટે શ્રી તિલ-
કાચાર્યવિરચિત યોગનિધિમાં જ્ઞાનપંથમીના અધિકારમાં કહ્યું છે કે—

જહ કહાવિ અસામરથં, દોદ સરીરસ્ત દિવ્યજોનેળં । ને
ઉત્તરકાલેપિ દુઃ, પૂરિજા અસદ્ભાવાડ ॥૧॥ જર્ણ તેળં જર્ણ ચડત્ય-
વ્યપાલર્ણં દદં મણિયં । તેળં જહા સત્તીર સેસે સલુ દોદ કાયવ્યં ॥૨॥

ભાવાર્થ:—શુભ છે. (૨૬૩)

૭૮ પ્ર૦—પંખાથી ઉત્પન્ન થયેલો પવન અચિત્ત કે અચિત્ત
છે? (૨૬૪)

૭૮ ૭૦—પંખાથી ઉત્પન્ન થયેલો પવન અચિત્તજ છે. જે માટે
આધનિર્બુદ્ધિની વૃત્તિમાં કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે:—

“અકંતાદૈય અચિત્તોત્તિ” યઃ કર્દમાદો આક્રાન્તે સતિ પ્રવતિ
સોડચિત્તઃ, સત્ત પચ્ચથા. “અકંતે ૧ ધંતે ૨ વીલિણ ૩ સરીરાણુગમે ૪
સમુચ્છિમે ૫” તથ્ય અકંતો વિપિલાદિસુ ૧ ધંતો વિતિમાદોસુ ૨
વીલિઓ પુત્તચમ્માદસુ ૩ ઝસાસનીસાસવાઙ્ક ઉદરથાણિઓ ૪
સંમુચ્છિમો તાલવિટાદોદિ જણિઓ ॥

આ પાંચ પ્રકારના અચિત્તવાયુમાં તાલવૃત્ત-પંખા વિગેરેથી
ઉત્પન્ન થયેલા વાયુને પણ અચિત્ત ગણેલો છે.)

૭૨ પ્ર૦—કોઈ કહે છે કે ‘મિથ્યાદષ્ટિ-અન્યદર્શ’નીએ બનાવેલા વ્યાકરણ-ચાપના મન્યો ભણવામાં મિથ્યાત્વ લાગે છે માટે સમકિતવંત છેવેએ તે ન ભણવા’ આ બાબતમાં સત્ય શું છે? (૨૮૫)

૭૨ ઉ૦—‘મિથ્યાદષ્ટિ-અન્યદર્શ’ની વિરચિત ગ્રન્થો ભણવાથી મિથ્યાત્વ લાગેજ’ એવું કથન પૂર્ણ વાસ્તવિક નથી કારણકે મિથ્યાશ્રુત પણ સમકિતવંતે ગ્રહણ કર્યું હોય તો તે સમ્યક્શ્રુત થાય છે. જે માટે પંચલિંગી ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—

મંગાળંગપરિવૃત્તં, સમ્મસુયં લોહયં તુ રત્ય મિચ્છસુયં ।

ધાસજ્ઞઽ સામિત્તં લોહ્યલોગુચ્ચરે મયણા ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—અંગપ્રવિષ્ટ આચારાદિ, અનંગપ્રવિષ્ટ આવશ્ય-કાદિ એ બંને સમ્યક્શ્રુત છે, ભારત-રામાયણ વિગેરે લૌકિક ગ્રાન્થો તે મિથ્યાશ્રુત છે, તેમાં પણ સ્વામિત્વની અપેક્ષાએ, સમકિતવંતને સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત બંને સમ્યક્શ્રુતરૂપેજ પરિણમે છે, જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિને સમ્યક્શ્રુત તથા મિથ્યાશ્રુત એ બંને મિથ્યાશ્રુતજ હોય છે. શ્રી નંદીસૂત્રમાં પણ તેજ વસ્તુ ચણીજ રૂપરૂપતાથી જણાવેલ છે. જે બાબત ‘સૈકિંતં સમ્મસુયં?’ ક્રિયાદિ સચિસ્તર પાઠથી જિજ્ઞાસુઓએ લેઈ લેવી. (૨૮૫)

૮૦ પ્ર૦—પંચમહાગ્રન્થાદિ સાધુધર્મ પાળનારા સાધુઓ સિવાય અન્યદર્શની પરિત્રાજક-બાવા-સંન્યાસી વિગેરેને દાન આપવામાં આવકોને સમ્યક્ત્વમાં દૂપણ લાગે? (૨૮૬)

૮૦ ઉ૦—ધર્મબુદ્ધિથી દાન આપવામાં અર્થાત્ શુદ્ધમુનિઓને દાન આપતી વખતે જેવો આદરસત્કાર અને શુપાત્રપણાની ધર્મબુદ્ધિ હોય છે તેવા આદર-સત્કાર અને ધર્મબુદ્ધિથી જો દાન આપે તો સમ્યક્ત્વ દૂષિત થાય, પરંતુ અનુકમ્પાબુદ્ધિથી આપવામાં જરાપણ દોષ નથી. ઉલટું અનુકમ્પાબુદ્ધિથી તો દાન આપવા માટે આવકોનાં અલંગઠાર કહ્યાં છે. જે માટે કહ્યું છે કે—

‘સર્વેદિપિ જિજેદિ દુઃખયજિયરાગદોસમોદેદિ ।

સત્તાણુકંપણદ્વા દાણં ચ ન ફદિપિ પદિસિદ્ધં ॥ ૧ ॥’

ભાવાર્થ—રૂપરૂપ છે. (૨૮૬)

૮૧ પ્ર૦—સાધુઓ ગૃહસ્થના ઘરથી નિર્દોષ પાણી લાવ્યા બાદ અમુક વખત પછી તે પાણીને ગળતાં તેમાં પુરા (પારા) જેવામાં આવે તો તે પુરા (વાળા પાણી) ની શી વ્યવસ્થા કરે ? (૨૯૭)

૮૧ ૩૦—એ પુરાવાળું પાણી સાધુઓ જે ઘરથી લાવ્યા હોય તે ઘર તે પાણી પાછું આપે, અને તે ઘરમાં રહેનારા ગૃહસ્થો પણ તે પાણીને જે કુવામાંથી લાવ્યા હોય તે કુવામાં જયજીથી તે પાણીનો ઉપયોગ કરે, કદાચ કોઈ એમ કહે કે સાધુઓને ગળાણું રાખવાનું હોતું નથી તો પછી પાણી ગળવાનું અને શી રીતે ? તો તેમ કહેવાની જરૂર નથી, કારણકે શ્રી કલ્પસાધ્યમાં સાધુઓને ગરણું રાખવા માટે કહેલું છે. તે પાઠ આ પ્રમાણે;—

उद्यग्गृहिण चीरं ग्राह्यणहेतुं गर्जं तु गिणहंति ॥

ભાવાર્થ—સાધુઓનો સમુદાય ઔપગ્રહિક ઉપધિમાં પાણી ગળવા માટે ગરણું રાખે. (૨૯૭)

૮૨ પ્ર૦—સાધુઓને કિંવસે મુખ કલ્પે કે નહિ ? (૨૯૮)

૮૨ ૩૦—ઉત્સર્ગથી ન કલ્પે, પરંતુ રસ્તાનો પરિશ્રમ માંડગી વિગેરે કારણે મુખ કલ્પે. તે માટે ઓઘનિર્ધુક્તિની ૪૧૮ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે;—

‘संडलं पमज्जित्ता पुणो विभूर्मि पमज्जिय निसीयत् ।

राधो य पुण्यमणियं तुल्यदृष्टं कल्पद् न द्रिया ॥ ૧ ॥’

ભાવાર્થ—રૂપદ્ર છે. (૨૯૮)

૮૩ પ્ર૦—પરોવેલા કુલનીમાળાવડે જિનપડિમાનું પૂજન થઈ શકે ખરું ? (૨૯૯)

૮૩ ૩૦—હાં શકાય, જે માટે દેવેન્દ્રસૂરિ વિરચિત આશ્વદિન-કૃત્યમાં કહ્યું છે કે—‘વજ્રગધોવમોદિ વા પુષ્કેદિ પવરોદિ પવરોદિય । નાનાપંચારવંદેદિ કુન્ડા સ્નં દિત્ત ॥૧॥’ વ્યાખ્યા:—સદ્ગુણ સદ્ગન્ધદ્રવ્યમધ્યેઽતિશયિ

येषां तानि धूर्णयन् उपमम् औपम्यं प्रवरः प्रत्यग्रैः

॥ ૧ ॥ ધૂજાં વિવક્ષણો નાના-

ભાવાર્થ:—જેના વર્ણ અને ગંધની અન્યને ઉપમા આપી શકાય તેવા ઉત્તમ વર્ણગન્ધવાળા, સુંદર અને જુદા જુદા પ્રકારે પરીવેશ તેમજ શુદ્ધતાં પુષ્પોપડે પૂજા કરવામાં હંશાળ ભવ્યાત્મા પ્રેમીની પૂજા કરે. (૨૯૬)

૮૪ પ્ર૦—તામલિતાપસ મિથ્યાદષ્ટિ હતો, પરંતુ ઇશાનદેવ-લોકમાં ઇશાનેન્દ્ર તરીકે સમક્ષિત સંહિત ઉત્પન્ન થયો છે તો તેણે સમક્ષિત ક્યાં પ્રાપ્ત કર્યું? (૩૦૦)

૮૪ ૩૦—તામલિતાપસ કે જેણે છેલ્લા વખતમાં આણસણ કર્યું છે તેને અન્ય સમયે પંચમહાવ્રતના પાલક શુદ્ધ સાધુના દર્શનથી તેમજ સાધુધર્મની અનુભવનાથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે. જે માટે વિચારસાર બહુધ્રમ્યમાં કર્યું છે કે—‘તામલિમુનિમિથ્યાદષ્ટિ: સંપ્રોશાનેન્દ્રસ્થેન કથં સમ્યગ્દષ્ટિરુપ્પન્ન: ?’ इति यत् पृष्टं तत्रोच्यते, यद्यपि उपदेशमालावृत्तौ विशेषो नास्ति, तथापि वसतिमार्गप्रका-शकधीजिनेश्वरसुरिकृतकथाकोशे तामलिकथायां विशेषो भणितो-ऽस्ति, यथा तामलिनाऽन्यसमये अनशनस्थितेन श्वेतपटलाधयः पदे पदे ईयांपथं शोधयन्तो वह्निर्भूमिं गच्छन्तो दृष्टाः, तान् दृष्ट्वा धिन्तितमनेन अहो ! शोमनः श्वेतपटानां धर्मो यत्रेयांपथे एवं जीवश्वा क्रियते इति । ભાવાર્થ—૨૫૪ છે. (૩૦૦)

૮૫ પ્ર૦—કોઈક વખતે ધરતીકંપ થાય છે તો શું કોઈ દેવ પૃથ્વી ચલાવે છે ? કે બીજું કંઈ કારણ છે ? (૩૦૧)

૮૫ ૩૦—ત્રણ કારણથી પૃથ્વી દેશથી ચાલે છે અને ત્રણ કારણથી પૃથ્વી સર્વથી ચાલે છે. જે માટે શ્રી હણાંગમૂત્રમાં કર્યું છે. તે આ પ્રમાણે;—‘તિર્હિ ઠાનેર્હિ દેસેર્હિ પુહર્વી ચલેજ્જા, તંજદ્દા-અહેળં હમોસે રયણપ્પમાણ પુહર્વી ઉરાલા પુગલા નિચ-લેજ્જા, તર્ણં તે ઉરાલા પુગલા નિચ્વત્તિજ્જમાણા દેસં પુહર્વી ચલેજ્જા ૧, મહોરણ વા મહદ્દિય વા જાવ મહસક્કે હમોસે રયણ-પ્પમાણ પુહર્વી અહે હમજ્જ નિમજ્જનીયં કરેમાણે દેસં પુહર્વી ચલેજ્જા ૨ । નાગસુવણ્ણાણ વા સંગામંસિ વદ્દમાણંસિ દેસં પુહર્વી ચલેજ્જા ૩ ॥’ इच्छतेर्हि तिर्हि ठाणेर्हि केवलकप्पा पुह्वी चलेज्जा, तंजद्दा-अहेणं हमोसे रयणप्पमाण पुह्वी घणवाण गुपेज्जा, तर्णं

જો બાવધી ન ફરસે એમ કહેશે તો બાવધી કોણ પ
અભવી જતોજ નથી તો સિદ્ધગિરિની શું વિશેષતા
ન ફરસે એમ કહેશે તો અસંખ્ય નિગોદવર્તિ અને
તેને ફરસે છે તેમાં અભવિનો છવ આવતો હશે કે નહિં? :

૮૭ પ્રશ્ન—સિદ્ધગિરિને અભવી દુર્ભવી ન દેખે
કલ્યાદિવચનો સિદ્ધગિરિનું માહાત્મ્ય સૂચવનારા તેમજ બ
છે, સર્વથા ન ફરસે તેમ કહેવામાં અનેક બાધ આવે, બા
હની ફરસના તે ફરસના ગણાયજ નહિં, કારણકે અ
જે હકીકત કહેવામાં આવેલ છે, સશિષ્યદિધિને આશ્ર
કહેવામાં આવી હોય તેમ સમજાય છે. (૩૦૩)

૮૮ પ્રશ્ન—રાત્રે ચોચિહાર કરનાર તમાકુ (અબ્જા)
છે તે ખવાય કે નહિં? અને જો તમાકુ ખવાય તે
માટે ન ખીચાય? કદાપિ તેમાં તેડકાયની વિરાધના
કહેશે તો તેમાં તેડકાયની વિરાધના ન કરવાનું
ક્યાં છે? (૩૦૪)

૮૯ પ્રશ્ન—બંને વાત આગરણીય નથી. કે
ખાધને શુક્રવાધી પણ અનેક સૂક્ષ્મજીવોની ઉત્પત્તિ
થાય છે. પરંતુ તમાકુ ખાવાથી બીડી ખીચાની
છે તેમ ન સમજવું, કારણકે તેડકાયની વિર
ળીટીતો ઘણા કારણોથી ત્યાગ કરવા લાયક છે. ૬
પચ્ચક કરવાનો હેતુ આરંભત્યાગ વગેરે વિચારાય
ન થાય. (૩૦૬)

૯૦ પ્રશ્ન—જેન ધર્મમાં જે
જ્ઞાન શ્રેય કહેલું છે તે ધર્મ
સમયમાં સેમાં વપરાયું છે
સખેલાં ન હતાં. ૭
મહારાજના ૮
ન હોય તો ૯
જરૂર? (૩૦૫)

સમયમાં અંગ ઉપાંગ લખેલાં ન હતાં, પણ બીજા અનેક શાસ્ત્રો લખેલાં હતાં અને લખાતાં પણ હતાં. તેવાં શાસ્ત્રો વાંચવાનો અધિકાર પણ શ્રી ઉપદેશમાલા વિગેરેમાં છે. જિનદાસ શ્રાવક પાપદમાં શાસ્ત્રો વાંચના હતા તે સાંભળવાથી કંબળ સંબળ નામના વૃપલ ભદ્રકભાવી થયા છે. શ્રો નિશીથચૃષ્ટિ આદિમાં પણ સાધુઓને ઉપકરણમાં આસોચનાદિ વિષયક પુસ્તક રાખવા જણાવેલું છે તે પણ અગાઉ પુસ્તકો હતાં તેની સિદ્ધિ કરે છે. આ કારણથી જાન ક્ષેત્ર અને તદુપયોગિ દ્રવ્ય મૂળથીજ શાસ્ત્રોક્ત છે એ સાબીત થાય છે. (૩૦૫)

૯૦ પ્ર૦—કુંડ ચાર પ્રકારે ચઢાવવાનું કહ્યું છે. ૧ અંધિમ, ૨ વેદિમ, ૩ પુરિમ અને ચોથું સંઘાતિમ, તો તે ચારે પ્રકારનો શો અર્થ ? (૩૦૬)

૯૦ ૩૦—દેરાવડે શુદ્ધતા તે અંધિમ ૧, કુંડના ગોઠાની જેમ આંધવાં તે વેદિમ. ૨, જીદી જીદી સળીપર કે કલંગી ઉપર ચઢાવવાં તે પુરિમ. ૩, અને એક કુંડની નાળ પછવાડે બીજું નાળવાળું કુંડ પરાંપીને પુખ્તમાળ બનાવવી તે સંઘાતિમ. ૪, (૩૦૬)

૯૧ પ્ર૦—મૂર્ચાભ દેવતાના અધિકારમાં પ્રભુપાસે ધૂપ કર્યાનો અધિકાર છે તો દેવતા ધૂપ કેમ કરતા હશે ? કારણકે ત્યાં બાહર અગ્નિકાંચ તો નથી, વળી તે ધૂપના પુદ્ગલો વૈકિય કે ઐતારિક ? (૩૦૭)

૯૧ ૩૦—દેવતા સ્વચક્રિતથી ધૂપનું દહન કરી શકે છે. તેમાં નેઓને બાહર અગ્નિની જરૂર પડતી નથી. બાકી દેવને અદ્વી-ક્ષીપની બહાર અગ્નિની જરૂર જણાયતો વૈકિય ચિકુર્વે, જેવી રીતે નરકના છવોને દુઃખ આપવા માટે પરમાત્માથી ચિકુર્વે છે તે પ્રમાણે, ધૂપના પુદ્ગલો ઐતારિક સંભવે છે. પણ વૈકિય હોય તેવો સંભવ નથી. (૩૦૭)

૯૨ પ્ર૦—જીવનો ઉદ્ધર્ગતિ સ્વભાવ છે તો મરણ પામે ત્યારે દરેક જીવ સીધો લોકાત્રે જાય કે વસનારીમાં થઈને જ્યાં ઉત્પન્ન થવું હોય ત્યાંજ જાય ? ત્રિમુદ્ગતિમાં ૪-૫ સમય થાય

જો ભાવથી ન ફરસે એમ કહેશે તો ભાવથી કોઈ પણ તીર્થે
અભાવી જતોજ નથી તો સિદ્ધગિરિની શુ' વિશેષતા? સર્વથા
ન ફરસે એમ કહેશે તો અસંખ્ય નિગોઢવર્તિ અનન્ત છોડે
તેને ફરસે છે તેમાં અભાવિનો છવ આવતો હશે કે નહિ'. ? (૩૦૩)

૮૭ ૩૦—સિદ્ધગિરિને અભાવી દુર્ભાવી ન દેખે ન ફરસે
કલ્યાદિવચનો સિદ્ધગિરિનું સાહુત્ય સૂચવનારા તેમજ બહુલતા એ
છે, સર્વથા ન ફરસે તેમ કહેવામાં અનેક બાધ આવે, બાકી નિગો-
ઢની ફરસના તે ફરસના ગણાયજ નહિ'. કારણકે આ બાબત
જે હકીકત કહેવામાં આવેલ છે, સંશ્લિષ્ટેદ્રિયને આશ્રયીને પ્રાયઃ
કહેવામાં આવી હોય તેમ સમજાય છે. (૩૦૩)

૮૮ પ્ર૦—રાત્રે ચોવિહાર કરનાર તમાકુ (અણાહારી) ખાય
છે તે ખવાય કે નહિ' ? અને જો તમાકુ ખવાય તો બીડી શા
માટે ન ખીવાય ? કદાપિ તેમાં તેડકાયની વિરાધના થાય છે તેમ
કહેશે તો તેમાં તેડકાયની વિરાધના ન કરવાનું પચ્ચખખાણ
ક્યાં છે ? (૩૦૪)

૮૮ ૩૦—બન્ને વાત આચરણીય નથી. કારણકે તમાકુ
ખાધને શુ'કવાધી પણ અનેક સૂક્ષ્મછવોની ઉત્પત્તિ અને વિરાધના
થાય છે. પરંતુ તમાકુ ખાવાધી બીડી ખીવાની પણ ખુદ થાય
છે તેમ ન સમજવું, કારણકે તેડકાયની વિરાધના ઉપરાંત
બીડીતો ઘણા કારણોથી ત્યાગ કરવા લાયક છે. ચોવિહાર આઠિ
પચ્ચ૦ કરવાનો હેતુ આરંભત્યાગ વગેરે વિચારાય તો આ પ્રશ્નજ
ન થાય. (૩૦૪)

૮૯ પ્ર૦—જૈન ધર્મમાં જે જ્ઞાન ક્ષેત્રો કહેલાં છે, તેમાં જે
જ્ઞાન ક્ષેત્ર કહેલું છે તે સંબંધી દ્રવ્ય શ્રી મહાવીરસ્વામિના
સમયમાં શેમાં વપરાતું હશે ? કારણકે તે વખતે કોઈ પુસ્તકો તો
લખેલાં ન હતાં. પુસ્તકો તો પૂઠ શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ
મહારાજના સમયથી શરૂ થયાં. એથી પ્રશ્ન થાય છે કે તે ક્ષેત્ર
ન હોય તો પછી તે સંબંધી દ્રવ્ય ગણવાની તે સમયે શી
જરૂર ? (૩૦૫)

૮૯ ૩૦—આ પ્રશ્ન અમાણ્ય

શ્રી મહાવીર

સમયમાં અંગ ઉપાંગ લખેલાં ન હતાં, પણ બીજા અનેક શાસ્ત્રો લખેલાં હતાં અને લખાતાં પણ હતાં. તેવાં શાસ્ત્રો વાંચનાનો અધિકાર પણ શ્રી ઉપદેશમાલા વિગેરેમાં છે. જિનદાસ શ્રાવક પાંચમમાં શાસ્ત્રો વાંચના હતા તે સાંભળવાથી કંબળ સંબળ નામના વૃષભ ભક્તલાવી થયા છે. શ્રી નિશીથચૃષ્ટિ આદિમાં પણ સાધુએને ઉપકરણમાં આસોચનાદિ વિષયક પુસ્તક રાખવા જણાવેલું છે તે પણ અગાઉ પુસ્તકો હતાં તેની સિદ્ધિ કરે છે. આ કારણથી જ્ઞાન ક્ષેત્ર અને તદુપયોગિ દ્રવ્ય મૃગશીર્ષ શાસ્ત્રોત્ત છે એ સાબીત થાય છે. (૩૦૫)

૯૦ પ્ર૦—કુલ ચાર પ્રકાર ચકાવવાનું કયું છે. ૧ મધિમ, ૨ વેદિમ, ૩ પુરિમ અને ચોથું સંઘાતિમ, તે ને ચારે પ્રકારના શો અર્થ ? (૩૦૬)

૯૦ હ૦—દોશવડે ગુંથવા તે મધિમ ૧, કુલના ચાંચાની જેમ બાંધવાં તે વેદિમ. ૨, જુદી જુદી સળીપર કે કલમી દેર ચકાવવાં તે પુરિમ. ૩, અને એક કુલની નાળ પડવાડે બીજું વાળવાનું કુલ પરોવીને પુષ્પમાળ બનાવવી તે સંઘાતિમ. ૪. (૩૦૬)

૯૧ પ્ર૦—સૂર્યાસ દેવતાના અધિકારમાં પ્રજાપતિ કેમ સ્થાન અધિકાર છે તો દેવતા ધૂપ કેમ કરતા હશે ? કાનુકે તો અગ્નિકાય તો નથી, વળી તે ધૂપના પુરુષરૂપે વર્ણિત કેમ દારિક ? (૩૦૭)

૯૧ હ૦—દેવતા સ્વશક્તિથી ધૂપનું દહન કરી શકે તેથી તેઓને બાહર અગ્નિની જરૂર પડતી નથી, જુદી દેવતા દીપની બહાર અગ્નિની જરૂર જણાવના કેવળ મિત્ર, જે રીતે નરકના જીવોને દુઃખ આપવા માટે પ્રજાપતિ દેવતા પ્રમાણે, ધૂપના પુરુષરૂપે આદારિક સંબંધે છે તેથી તેઓ સંભવ નથી. (૩૦૭)

૯૨ પ્ર૦—જીવનો વિવર્ગિન નરકમાં જાય ત્યારે દરેક જીવ સીધો લોકાંતરે જાય કે નહીં ? દિપ્તન થતું હોય ત્યાંજ જાય ?

માનસિક સંકલ્પ થયે હતે દિવ્યપ્રભાવથી કેવ-કેવીઓમાં પરસ્પર
શુક્રપુદ્ગલોનો સંક્રમ થાય છે. અને ઉભયને આવા પ્રકારના
માનસિક વિષય સંબોગથી ઉત્પન્ન થતું શુભ, કાવિક સંભોગ-
જન્ય સુખથી અનન્ત શુભ છે. ”

“ અહિં દિવ્યાનુભાવથી શુક્રપુદ્ગલો તે સ્વયંજ્ય કેવીઓના
શરીરમાં રૂપાદિપદો પરિણમે છે અને તૂર્તજ તેણીઓના અંગ-
સ્ફુરણાદિયે દેવોના અભિલાષ સંબંધી જ્ઞાન પણ થાય છે.
એમ વિચારવું હીક લાગે છે. ” (૩૧૩)

૯૮ પ્ર૦—સાધુ-સાધ્વી અને સામાયિક પૌત્ર્યમાં વર્તતા
આયક-આયિકાએને વિજળી તેમજ હીના વિગેરેની પ્રકારના સ્પર્શ
થાય તો ‘ ઇર્વાવહી ’ આવે છે તે શી રીતે ? (૩૧૪)

૯૯ ૩૦—તેઉકાયના છવોને મલિનશરીરોના સંઘર્ષો થવાથી
છવવિદાયના થાય અને તેના પ્રાયકિત્ત તરીકે ‘ ઇર્વાવહી ’
પરિણમવાની હોય છે, એથીજ સામ્યમાં તેવા પ્રકારના સ્પર્શાદિકના
પ્રસંગમાં કામજ ઓકવાનું કહેલું છે. તે આ પ્રમાણે—

‘ સચિત્તસલિલ ૧ મહિયા ૨ રથ ૩ સંગારમદપમુદજીગણં ।

સ્વચ્છદાઢવદ્ધં કંઠલગદ્ધં સુભાહ્વં ॥ ૧ ॥

કંઠલમદુરત્ત શુણેણ નોદગાદ જોયા વિ યજંતિ ।

અઘાત મલિનયાળ ય અંગસંગમિ જંતિ સ્વયે ॥ ૨ ॥

(ભાવાર્થ-સ્પષ્ટ છે) (૩૧૪)

૯૯ પ્ર૦—‘ ગર્ભજ તન્દુલીઓ મન્થ અન્તર્મુદ્ગર્તના આયુ-
ધવાળો મહાદૌદ્ધ્યાની આયુધપૂર્ણ કરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય
છે ’ એમ સર્વ કહે છે, પરંતુ તે સંબંધી સૂત્ર સિદ્ધાન્તમાં ક્યાંક
સ્પષ્ટ અક્ષરો છે ? (૩૧૫)

૯૯ ૩૦—છવાભિગમ સૂત્રની પુત્તિમાં સ્પષ્ટ અક્ષરો છે. જે
આ પ્રમાણે—

‘ નેરયસ્તણં મંતે ! અંતરં કાલઔ કેવચિરં દોદ ? ગોવમા !
જહ્વેણં અંતોમુદ્ધસં : ડઝોસેણં યણસ્તદકાલો । અસ્ય વ્યાખ્યાઃ—
x x x x x નેરયિકસ્ય મદન્ત ! અન્તરં નેરયિકત્વાત્ પરિબ્રષ્ટમ્ય
ભૂયો નેરયિકત્વાડપ્રાપ્તેરપાન્તરોલં કાલતઃ કિયન્નિચરં ભવતિ ?

ક્રિયકાલં યાવત્ ભવતીત્યર્થઃ । મગવાનાહ-ગૌતમ ! જઘન્યેનાન્ત-
મુંદર્તમ્, કથમિતિ ચેદુચ્યતે નરકાદુદ્વૃત્ય મનુષ્યમવે તિર્યગ્મવે
યા અન્તર્મુહર્તે સ્થિત્વા ભૂયો નરકેપૂત્પાદાત્ । તત્ર મનુષ્યમવભાવના
ઇત્ય-કથિચ્ચરકાદુદ્વૃત્ય ગર્ભજમનુષ્યત્વેનોત્પદ્ય સર્વાભિઃ પર્યાપ્તિભિઃ
પર્યાપ્તો વિશિષ્ટસંજ્ઞાનોપેતો વૈક્રિયલંબિમાન્ રાજ્યાદ્યાકાંક્ષી પરચ-
પ્રાધુપદ્રવમાકર્ણ્ય સ્વશક્તિપ્રભાવતઃ ચતુરંગસૈન્યં વિકુર્ચ્ય સંગ્રા-
મયિત્વા ચ મહારોદ્રધ્યાનોપગતો ગર્ભસ્થ યત્ કાલં કૃત્વા ભૂયો
નરકેપૂત્પદ્યતે, તદેવમન્તર્મુહર્તે નરકાદુદ્વૃત્ય, તિર્યગ્મવે ગર્ભવ્યુ-
ત્ક્રાન્તિકતન્દુલમત્સ્યત્વેન ઉત્પદ્ય મહારોદ્રધ્યાનોપગતોઽન્તર્મુહર્તે જી-
વિત્વા ભૂયો નરકેષુ જાયત્ત્વમ્મહત્ત્વમ્ ॥

ભાવાર્થ—હે ભગવંત ! કાલથી નારકીનું અંતર કેટલું ?
હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અન્તર્મુહર્તે અને ઉત્કૃષ્ઠથી વનસ્પતિ કાળ.
તેની વ્યાખ્યા;—હે ભગવંત ! નારકીનું અંતર અર્થાત્ નરકના
ભવમાંથી નીકળેલો જીવ ફેર નરકમાં ઉત્પન્ન થાયતો જઘન્ય તેમજ
ઉત્કૃષ્ઠ કેટલા કાળે ઉત્પન્ન થાય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અન્તર્મુહર્તે
પછી પણ નરકમાંથી નીકળેલો જીવ પુનઃ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય.
કેવી રીતે થાય તે કહેવાય છે—નરકમાંથી નીકળેલો જીવ, ગર્ભજ
મનુષ્ય અથવા ગર્ભજ તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અન્તર્મુહર્તે
રહીને ફેર નરકમાં ઉત્પન્ન થવું હોયતો થઇ શકે. તેમાં મનુષ્યભવમાં
આ પ્રમાણે—કોઈક જીવ નરકના ભવમાંથી નીકળીને ગર્ભજ
મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થયો, સર્વપર્યાપ્તિવડે પૂર્ણ થતાં વિશિષ્ટસંજ્ઞા
યુક્ત વૈક્રિયલંબિયસંપન્ન રાજ્યાદિકનો અલિલાપી એવો તે જીવ
શત્રુસૈન્યાદિને આવેલું જાણી સ્વશક્તિના પ્રભાવથી વૈક્રિયલંબિય-
દ્વારા ચતુરંગી સૈન્યવિકુર્ચન લગાડ કરીને મહાત્ રોદ્રધ્યાનયુક્ત
ગર્ભમાં રહ્યો થકોજ કાળધર્મ પામી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
તેજ પ્રમાણે નરકમાંથી નીકળેલો જીવ તિર્યચના ભવમાં ગર્ભજ
તન્દુલીયા મચ્છપણે ઉત્પન્ન થઇ મહારોદ્રધ્યાનની પરિણતિવડે
(સાતમી) નરકનું આયુષ્ય પાંચી અન્તર્મુહર્તે સંબંધી આયુષ્ય
પૂર્ણ કરી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે લગભગ ઘણા
સ્થાનોમાં તન્દુલીયામચ્છનું આયુષ્ય અન્તર્મુહર્તે પ્રમાણ કહ્યું છે,
શ્રી હરિસદસૂરિ મહારાજમહત્ત્વ દિસાષ્ટકનીવૃત્તિમાં

તન્દુલીયામન્થમાટે 'નવમાસાન્ ગર્ભે સ્થિત્વા' એવા અક્ષરો લખેલા છે. તે કઈ અપેક્ષાએ લખેલા છે અને તેના કઈ રીતે સમન્વય કરવો? એ શાસ્ત્રના પુરોષોએ વિચાર કરવાની જરૂર છે. (૩૧૫)

૧૦૦ પ્ર૦—નરકમાં વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિ પ્રમુખ નારકલેખે અશુભવર્ણાદિવાળાં પુદ્ગલોને મહણ કરે છે તે ભવિષ્યમ થવાવાળા તીર્થ'કરભગવંતના કોપક લેવો વર્તમાનમાં નરકમાં વર્તતા હોય તે વખતે તેઓ પણ અશુભવર્ણાદિવાળા પુદ્ગલો મહણ કરે કે બીજા? (૩૧૬)

૧૦૦ ૩૦—ભવિષ્યમાં તીર્થ'કરપણે ઉત્પન્ન થનારા નરકરથ લેવો શુભવર્ણાદિવાળા પુદ્ગલોને મહણ કરે છે પરંતુ અન્ય-નારકલેખોની માફક અશુભવર્ણાદિગન્ધવાળા નહિ. જે માટે શ્રી ભગવતીસૂત્રના પ્રથમશતકના પ્રથમ ઉદ્દેશાનીવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—

“ ઘળ્લમ્ભો કાલનીલાદં, ગંધમ્ભો દુલ્લિગંધાદં, રસમ્ભો તિત્તક-
કુવરસાદં, ફાસમ્ભો કક્ષલકાગુલ્યસીયલુપ્પસાદં ” ઇત્યાનિ ચ પ્રાયો
મિથ્યાદષ્ટય યથા આહારયન્તિ, ન તુ મયિષ્યસોયંકરાદયઃ ॥

ભાવાર્થ:—શુભમ છે. (૩૧૬)

૧૦૧ પ્ર૦—અન્ય-નરકલેખોથી પણ ભવનપતિલેખો અલ્પર્ક્ષદિવાળા હોય? (૩૧૭)

૧૦૧ ૩૦—હા, હોય છે પણ કોઈકે જે માટે શ્રી ભગવતીસૂત્રના પ્રથમ-શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશાનીવૃત્તિમાં કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે—

‘ અસપ્રીણં જહ્વેણં મયણવાસીસુ ડક્કોસેણં ઘાણવંતરેસુત્તિ,
હદ યથાપિ ’ ‘ ઘમરયલિસારમહિયં ’ ઇત્યાદિ ઘચનાદ્ અસુરાદયો
મહદ્દિકાઃ, ‘ પલિઓયમમુક્કોસં વંતરિયાણંતિ, ઘચનાથ વ્યન્તરા
અલ્પદિકાઃ તથાપિ અત યથ ઘચનાદ્ અવસીયતે યત્ ’ સન્તિ
વ્યન્તરેભ્યઃ સકાશાદ્ અલ્પર્દયો મવનપતયઃ કેચન ।

ભાવાર્થ:—અસપ્રીણો જઘન્યથી ભવનપતિમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી વાળુઅન્ય-નરકમાં ઉપપાત્ત હોય છે. જે કે ચમરેન્દ્ર બક્ષીન્દ્રજી સાગરોપમ અને સાગરોપમથી અધિક અનુક્રમે આયુષ્ય કહેલું હોવાથી, તથા વ્યન્તરોત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પદ્યોપમ જેટલું કહેલું હોવાથી

અન્તરકરણ અન્તર્હૃત્ પ્રમાણુનું છે, એ અન્તકરણ પ્રમાણુકાળ પૂર્ણ થતાં પુનઃ મિથ્યાસ્વભાવનીયપ્રદગણના ઉદયથી આત્મા મિથ્યાત્વે જાય છે. ”

કર્મઅન્યકાર અનાદિમિથ્યાદષ્ટિને સર્વથી પ્રથમ ઉપશમ સમકિત જ હોવાનું કહે છે, બ્યારે સિદ્ધાન્તકાર અનાદિમિથ્યાદષ્ટિને સર્વથી પ્રથમ ક્ષયોપશમસમકિત પણ હોવાનું જણાવે છે તે બન્ને મન્તવ્યોત્તર સમન્વય ઉપર જણાવેલા બૃહત્કલ્પના વચનથી કરવો હોય તો થઈ શકે છે. (૩૧૮)

૧૦૩ પ્ર૦—કુત્રિકાપણ કેને કહેવાય ? (૩૧૯)

૧૦૩ ૩૦—‘કુ’ એટલે લોક અને ત્રિક એટલે ત્રણ અર્થાત્ સ્વર્ગ-મૃત્યુ-પાતાલ, એ ત્રણે લોકમાં રહેલી સમગ્ર જે વસ્તુઓ તેને ‘કુત્રિક’ કહેવાય છે. તેના વ્યાપાર માટે જે દુકાન તેનું નામ ‘કુત્રિકાપણ’. આ કુત્રિકાપણમાં કેહાં વણિકને મન્ત્રાદિથી આરાધિત સિદ્ધ-વ્યન્તર સુર હોય છે, અને ખરીદ કરનારને ઇષ્ટ કોષપણ વસ્તુ દિવ્યશક્તિથી ગમે ત્યાંથી લાવીને મેળવી આપે છે, અને તેનું મૂલ્યદ્રવ્ય તો વણિક મહાકરે છે. કેટલાક અન્યકારો એમ જણાવે છે કે વણિક રહિત દેવા બિધિત તે દુકાનો હોય છે. અને મૂલ્યદ્રવ્ય તે વ્યન્તરદેવ સ્વીકારે છે. આ કુત્રિકાપણ અમુક વખતે અમુક નગરમાં જ હોય છે, પરંતુ સર્વત્ર નહિ. (૩૧૯)

૧૦૪ પ્ર૦—નિગોદમાંથી નીકળી [કેળના ભવને કરી] મનુષ્યભવ પામીને માર્ગદેવામાતા-મોક્ષે ગયાં. એમ જે કહેવાય છે તે સંજ્ઞાથી કયાંઈ શાસ્ત્રીય અક્ષરો છે ? (૩૨૦)

૧૦૪ ૩૦—બૃહત્કલ્પસાધ્યનીવૃત્તિમાં તે પ્રમાણે કહ્યું છે. તે આ રીતે—‘મરુદેવા મગધતી અનાદિવનસ્પતિકાયિકા તદ્ભવેન સિદ્ધા’ “પૂ૦ શ્રી મરુદેવામાતા અનાદિવનસ્પતિકાયિકામાંથી નીકળી (કેળના ભવ કરી) મનુષ્યનો ભવ પામી તેજ ભવમાં મોક્ષે ગયાં. ” આ બાબતમાં મરુદેવાચ્ચન્તયાચરા સિદ્ધા ઇત્યાદિ, સૂત્ર-સિદ્ધાન્તના બીજા પણ અનેક પાઠો છે. નિશ્ચયોચ્ચ-આવશ્યક ધત્રવણાદિ ગ્રન્થો જોવા. (૩૨૦)

૧૦૫ પ્ર૦—સવ્યોદિ એકંદર હોવાના કેટલા પ્રકાર ? અને જનિતવ્યનું લક્ષણ શું ? (૩૨૧)

૧૦૫ ૩૦—સવ્ય, જાતિસવ્ય, અસવ્ય, અને સિદ્ધ એમ ચાર પ્રકાર છે. તેમાં જાતિસવ્યનું લક્ષણ આ પ્રમાણે—

‘સામગ્રિ સમાવાસો વ્યવહારિવતસિ અપ્પવેસામો ।

મજ્ઞાવિ તે અનંતા જે મુત્તિસુદં ન પાવંતિ ॥ ૧ ॥

‘‘ સામગ્રીના અભાવે વ્યવહાર રાશિમાં પ્રવેશ નહિ થયેલો (થેલો) હોવાથી એવા સવ્યહોવા પણ અનંત છે કે જે સુક્તિ-મુખ પામ્યા નથી, પામતાં નથી અને અનન્તોકાગ્ર જશે તોપણ પામશે નહિ. આવા હોવા હોય તેને જાતિસવ્ય કહેલા છે.

ઉપર ચાર પ્રકારના જે હોવા કહ્યા, તેમાં અસવ્ય અનન્ત કેપડુ આગમની ત્રણ પ્રકારની અપેક્ષાએ સર્વથી અલ્પ છે. તેનાથી સિદ્ધ અનન્તગુણ છે. તેનાથી સવ્ય (માક્ષગામી) અનન્ત છે અને તેનાથી ઉપર કહ્યા તેવા જાતિસવ્ય અનન્તગુણ છે. (૩૨૧)

૧૦૬ પ્ર૦—ઉત્કૃષ્ટકાળે ૧૭૦ તીર્થંકર હોય તેમ કહેવાય છે તો તે કેવી રીતે ? (૩૨૨)

૧૦૬ ૩૦—અદીદ્વીપમાં પાંચ મહાવિદેહ, પાંચ ભરત અને પાંચ ઐરવત એમ ૧૫ કર્મભૂમિનાં ક્ષેત્રો છે. તે પાંચ મહાવિદેહ પૈકી પ્રત્યેક મહાવિદેહમાં ૩૨-૩૨ વિજયો છે. જે વખતે તે પ્રત્યેક-વિજયોમાં મહાભુશાન તીર્થંકર ભગવંતો વિચરતા હોય તે અવસરે પાંચ મહાવિદેહના $૩૨ \times ૫ = ૧૬૦$ તીર્થંકરો થાય, તેજ અવસરે પાંચ ભરત અને પાંચ ઐરવતમાં એક એક તીર્થંકર હોયજ તેથી એમ કહેવા તીર્થંકર હોય. $૧૬૦ + ૧૦ = ૧૭૦$, આ પ્રમાણે ૧૭૦ તીર્થંકર ઉત્કૃષ્ટકાળે હોય. આ અવસર્પિણીમાં શ્રી અજિતનાથ પ્રભુના વારામાં કર્મભૂમિના પ્રત્યેક ક્ષેત્રોમાં તીર્થંકરો વિચરતા હોવાથી ૧૭૦ તીર્થંકરો હતા. (૩૨૨)

૧૦૭ પ્ર૦—જય-વક્રાળે કેટલા તીર્થંકરો હોય ? (૩૨૩)

૧૦૭ ૩૦—જય-વક્રાળે વીસ તીર્થંકરો હોય છે. તે આ પ્રમાણે—પાંચ મહાવિદેહ પૈકી પ્રત્યેક મહાવિદેહની ચાર ચાર વિજયોમાં તીર્થંકરો અવરજ હોયજ, વર્તમાનમાં પણ જન્મદ્વીપના

મહાવિદેહમાં શ્રી સીમંધર-યુગંધર-બાહુ અને મુખાહુ એમ ચાર તીર્થંકરો છે. પાંચમહાવિદેહ હોવાથી $5 \times 4 = 20$ તીર્થંકરો જન્યકાળે હોય છે. મતાંતરે-મેરુની પૂર્વ-પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં જન્યથી એક એક તીર્થંકર હોય, તેથી પાંચ મહાવિદેહમાં જન્યથી દશ તીર્થંકરો હોય છે. જે માટે શ્રી આચારાંગ સૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે;—

તથોત્સર્ગતઃ સમયસેચસમ્મવિનઃ સત્તત્યુત્તરશતં, તત્ત્વેષં-પંચ-સ્વપિ વિદેહેષુ પ્રત્યેકં દ્વાવિંશત્સેચાત્મકત્વાત્ एकैकस्मिन् દ્વાવિંશત્ દ્વાવિંશત્, પંચસ્વપિ ભરતેષુ પંચૈયમેરાયતેષ્વપોતિ, તથા દ્વાવિંશત્-પંચભિર્ગુણિતા પત્યુત્તરશતં, ભરતેરાયતદ્વશપ્રક્ષેપેણ સત્તત્યધિકં શત-મિતિ; જન્યતસ્તુ વિંશતિઃ, સા ચેષં-પંચસ્વપિ મહાવિદેહેષુ મહા-વિદેહાન્તર્મહાનુભયતદ્વસદ્વાવાસીર્થકૃતાં પ્રત્યેકં ચત્વારઃ; તેડપિ પંચભિર્ગુણિતા વિંશતિઃ, ભરતેરાયતયોરુલ્લેકાન્તુયમમદ્વાયમાય એ-વેતિ । અન્યે તુ ધ્યાચક્ષ્ણે મેરોઃ પૂર્વાડપરવિદેહયોરેકૈકસદ્વાવાત્ મહાવિદેહે દ્વાવેષ, તતઃ પંચસ્વપિ વસીવેતિ, તથા ચ તે આદુઃ—
“સત્તરસ્યમુક્ષોસં, રઅરે વસ સમયસેચજિજ્ઞમાણં । ચોત્તીસ પદ્મ-વીથે; અર્ણવરડસંચતે દુગુણા ॥ ૨ ॥” (ભાવાર્થ મુગમથે) (૩૨૩).

૧૦૮ પ્ર૦—તીર્થંકરભગવંતોના—અવન-જન્માદિ કલ્યાણક પ્રસંગે નરકક્ષેત્રમાં ઉદ્યોત થાય છે; તે કેવો હોય ? (૩૨૪)

૧૦૮ ૩૦—સાતે નારકીમાં ન્યૂનાધિક ઉદ્યોત થાય છે. જે માટે શ્રી નવપદબાહ્યાવબોધમાં કહ્યું છે કે—

‘પ્રથમનરકપૃથિવ્યાં સૂર્યસદૃશઃ, દ્વિતીયપૃથિવ્યાં મેઘાચ્છાદિ-તસૂર્યસમાનઃ, તૃતીયનરકે સોમસમાનઃ, ચતુર્થનરકપૃથિવ્યાં ઘના-ચ્છાદિતસોમસમાનઃ, પંચમપૃથિવ્યાં પ્રહતારાસન્નિભઃ, પૃથ્વીમૌ નક્ષત્રતારાસમઃ, સત્તમપૃથ્વી તારાસદૃશઃ પ્રકાશઃ ॥’

ભાવાર્થઃ—‘પ્રથમનરકપૃથ્વીમાં સૂર્યસરખો, બીજીપૃથ્વીમાં મેઘથી ઢંકાયેલા સૂર્યસરખો, તૃતીયનરકમાં ચન્દ્રસરખો, ચોથી-નરકમાં મેઘાન્હાદિત ચન્દ્રસરખો, પંચમપૃથ્વીમાં પ્રહતારાસરખો, છઠ્ઠીપૃથ્વીમાં નક્ષત્રતારાસરખો અને સાતમીપૃથ્વીમાં તારાસરખો પ્રકાશ હોય છે. (૩૨૪)

શ્રી જિન-અહીસે-અભિષેક—

પ્ર૦—તીર્થંકરભગવંતના જન્માભિષેક સમયે ૨૫૦
ભિષેકની ગણતરી કઈ રીતે હોય? (૩૨૫)

૩૦—આર દેવલોકના દશ ઈન્દ્રોના અભિષેક દશ ૧૦

ભુવનપતિનિકાયના દક્ષિણોત્તર દિશાની
અપેક્ષાએ વીશ ઈન્દ્રો તેના અભિષેક ૨૦

આઠ વ્યંતરના ૧૬ ઈન્દ્રો, આઠ વાણવ્યંતરોના
૧૬ ઈન્દ્રો, એ ૩૨ ઈન્દ્રો તેના અભિષેક ૩૨

જંબૂદ્વીપના સૂર્ય તથા ચન્દ્રનો એક એક
અભિષેક એટલે કુલ— ૨

લવણ સમુદ્રવર્તિ સૂર્ય ચન્દ્રના ચાર અભિષેક ૪

ધાતકીખંડના ચન્દ્રના ૬ અને સૂર્યના ૬ = ૧૨

કાલોદધિ સમુદ્રવર્તિ ચન્દ્ર-સૂર્યના ૨૧-૨૧ = ૪૨

પુષ્કરાધી દ્વીપવર્તિ ચન્દ્ર-સૂર્યના ૩૬-૩૬
અભિષેક ૭૨

ત્રાયશ્ચિન્દ્રશકદેવોના અભિષેક ૩૩

સામાનિકદેવોના ૧

આબ્યન્તર પર્વદાનાદેવોના ૧

મધ્યમ પર્વદાનાદેવોના ૧

બાહ્ય પર્વદીપદેવોના ૧

આત્મરક્ષકદેવોના ૧

ચાર લોકપાલદેવોના ૪

સાત સૈન્યના ૭

પ્રકીર્ણકદેવોના ૧

આભિયોગિકદેવોના ૧

અમમદિપી દેવીઓના અભિષેક પાંચ ૫

મહાવિદેહમાં શ્રી સીમંધર-યુગંધર-બાહુ અને સુબાહુ એમ ચાર તીર્થંકરો છે. પાંચમહાવિદેહ હોવાથી $૫ \times ૪ = ૨૦$ તીર્થંકરો જન્યકાળે હોય છે. મતાંતરે-મંદુની પૂર્વ-પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં જન્યથી એક એક તીર્થંકર હોય, તેથી પાંચ મહાવિદેહમાં જન્યથી ૬૨ તીર્થંકરો હોય છે. જે માટે શ્રી આચારાંગ સૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે;—

તત્રોત્સર્ગતઃ સમયલેખસમ્મયિનઃ સતત્યુત્તરશતં, તત્ત્વેયં-પંચ-સ્થપિ વિદેહેષુ પ્રત્યેકં દ્વાવિંશત્કેપ્રાત્મકત્વાત્ પૈક્યકસ્મિન્ દ્વાવિંશત્ દ્વાવિંશત્, પંચસ્થપિ ભરતેષુ પંચૈવમૈરાયતેષ્વપોતિ, તત્ર દ્વાવિંશત્-પંચમિર્ગુણિતા વપ્ત્યુત્તરશતં, ભરતૈરાયતદશપ્રકેપેણ સતત્ત્વયધિકં શત-મિતિ, જન્યતસ્તુ વિંશતિઃ, સા ધૈયં-પંચસ્થપિ મહાવિદેહેષુ મહા-વિદેહાન્તર્મહાનુભયતટસદ્ભાવાત્તીર્થંકૃતાં પ્રત્યેકં ચત્વારઃ, તેઽપિ પંચમિર્ગુણિતા વિંશતિઃ, ભરતૈરાયતયોસ્ત્વેકાન્તસુપમદ્વાયમાય પ-ચેતિ । અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે મેરોઃ પૂર્વાઽપરવિદેહયોરેકંકસદ્ભાવાત્ મહાવિદેહે દ્વાવેવ, તતઃ પંચસ્થપિ દર્શયેતિ, તથા ચ તે બાહુઃ—
“ સત્તરસયંમુકોસં, ૬અરે દસ સમયલેખજિજ્ઞમાણં । શ્રોતૈસ પદમ-વીજે, અણંતરઽદ્વંયતે હુગુણા ॥ ૨ ॥ ” (ભાવાર્થ સુગમ) (૩૨૩).

૧૦૮ પ્રશ્ન—તીર્થંકરભાગવંતોના-અવન-જન્માદિ કલ્યાણક પ્રસંગે નરકક્ષેત્રમાં ઉલ્લેખ થાય છે, તે કેવો હોય ? (૩૨૪)

૧૦૮ અવ—સાતે નારકીમાં ન્યૂનાધિક ઉલ્લેખ થાય છે. જે માટે શ્રી નવપદબાલાવબોધમાં કહ્યું છે કે—

‘ પ્રથમનરકપૃથિવ્યાં સૂર્યસદૃશઃ, ટિસીયપૃથિવ્યાં મેઘાબ્જાદિ-તસૂર્યસમાનઃ, તૃતીયનરકે સોમસમાનઃ, ચતુર્થનરકપૃથિવ્યાં ઘના-બ્જાદિતસોમસમાનઃ, પંચમપૃથિવ્યાં ગ્રહતારાસન્નિભઃ, પદ્મભૂમૌ નક્ષત્રતારાસમઃ, સપ્તમભૂમૌ તારાસદૃશઃ પ્રકાશઃ ॥ ’

ભાવાર્થ:—‘ પ્રથમનરકપૃથ્વીમાં સૂર્યસરખો, બીજીપૃથ્વીમાં મેઘથી ઢંકાયેલા સૂર્યસરખો, તૃતીયનરકમાં ચન્દ્રસરખો, ચોથી-નરકમાં મેઘાબ્જાદિ ચન્દ્રસરખો, પંચમપૃથ્વીમાં ગ્રહતારાસરખો, છઠીપૃથ્વીમાં નક્ષત્રતારાસરખો અને સાતમીપૃથ્વીમાં તારાસરખો પ્રકાશ હોય છે. (૩૨૪)

